

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Giedrė Šukytė

ARKLYS LIETUVIŲ TRADICINIAME FOLKLORE

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (07 H)

Kaunas, 2011

Disertacija rengta 2007-2011 metais Vytauto Didžiojo universitete.

Doktorantūros teisė suteikta Vytauto Didžiojo universitetui kartu su Lietuvos istorijos institutu 2003 m. liepos mėn 15 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 926.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. (hp) **Gražina Kazlauskienė** (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija 07H).

TURINYS

ĮVADAS.....	5
ISTORINIŲ ŠALTINIŲ IR TYRINĖJIMŲ APŽVALGA.....	10
I. ARKLIŲ ĮVARDIJIMAI LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE.....	27
II. ARKLYS LIETUVIŲ PASAKOSE IR SAKMĖSE.....	34
1. Išorinė charakteristika: išvaizda, apranga ir pakinkymas.....	34
1.1. Idealizavimas.....	34
1.2. Fiziniai trūkumai.....	38
1.3. Spalvos.....	39
1.4. Dydis.....	41
1.5. Specifinės žymės.....	41
1.6. Kinkymai.....	42
2. Nepaprasti fiziniai sugebėjimai.....	43
2.1. Neįprastas greitis.....	43
2.2. Skraidymas.....	44
2.3. Skraidymas virš vandens, nardymas.....	44
3. Arklių elgesys – reakcija į mitinio pasaulio reiškinius, ateities pranašavimas.....	46
3.1. Arklių reakcija į nepaprastą aplinką.....	46
3.2. Arklys – pranašautojas.....	47
3.3. Arklys – išmintingas patarėjas, sumanus gyvūnas.....	49
3.4. Arklys – vedlys į anapustinį pasaulį.....	50
4. Arklio pavidalo įgavimas.....	52
4.1. Bausmė, prievartinis virsmas.....	52
4.2. Pavidalo keitimas – kaip privalumas.....	56
4.3. Arklio kilmės motyvai.....	58
5. Arklys – papročių sergėtojas, pavojingas gyvūnas.....	61
5.1. Sakralaus laiko draudimų sulaužymai.....	61
5.2. Arklių vyresnieji.....	63
5.3. Inicijacijų atspindžiai.....	64
5.4. Tyčiojimasis iš mirusiųjų.....	64
5.5. Mirusiųjų gailėjimas.....	66
6. Arklys – turto, gausos išraiška.....	67
6.1. Arklys – vienas lobio pavidalų.....	68
6.2. Kumelė – gausos ir vaisingumo išraiška.....	70
6.3. Arklių ryšys su turtus nešančiomis mitinėmis būtybėmis.....	71
7. Arklių įgijimo/praradimo būdai.....	73
7.1. Arkliavagystė.....	73
7.2. Arklių mainai, turgūs.....	76
7.3. Arkliai – dovanos.....	79
III. ŽIRGAS/ARKLYS LIETUVIŲ LIAUDIES DAINOSE.....	82
1. Žirgas jaunų žmonių santykių erdvėje.....	82
1.1. Žirgo įgijimas.....	82
1.2. Žirgo rengimas.....	88
1.3. Žirgo girdymas.....	91
1.4. Žirgas būsimų uošvių namuose.....	96
1.5. Žirgo skendimas.....	108
1.6. Žirgas – informacijos teikėjas, pranašas.....	110
2. Žirgas karinėse-istorinėse dainose.....	115

2.1. Žirgas – artimiausias kario patikėtinis.....	115
2.2. Žirgo rengimas.....	117
2.3. Žirgas – kario lemties pranašas.....	119
2.4. Žirgas ir žuvelės karys.....	122
IV. ARKLYS LIETUVIŲ PAREMIJOSE.....	127
1. Arklių prigimtis bei būdo savybės.....	127
1.1. Tvirtumas, greitumas, eiklumas.....	127
1.2. Dydis.....	128
1.3. Darbingumas.....	129
1.4. Protingumas, patirties turėjimas.....	130
1.5. Ėdrumas.....	131
1.6. Arklys – pavojingas gyvūnas.....	133
1.7. Kitos arklių fizinės bei būdo savybės.....	134
2. Arklys žmogaus gyvenime.....	137
2.1. Arklio priežiūra / elgesys su arkliu.....	137
2.2. Arklio bei su juo susijusių atributų įgijimas bei praradimas.....	139
2.3. Arklys – jojimo priemonė.....	143
V. ARKLYS MĪSLĖSE.....	146
1. Arklys užminimuose.....	146
1.1. Fizinės bei būdo ypatybės.....	146
1.2. Humoristinis vaizdavimas.....	153
1.3. Transporto priemonė.....	154
1.4. Arklys kaip vertinimo matas.....	156
2. Arklys įminimuose.....	157
IŠVADOS.....	162
Šaltiniai.....	164
Literatūra.....	168
PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA.....	176

IVADAS

Tradiciniame lietuvių folklore vaizduojami ne tik žmonės, bet ir daugelis gyvosios gamtos objektų, iš kurių savo gausa išsiskiria gyvūnai. Tai laukiniai žvėrys, naminiai gyvuliai, paukščiai, ropliai, žuvys, vabzdžiai. Vienas dažniausiai vaizduojamų gyvūnų – arklys. Prijaukintas apie V–IV tūkst. pr. Kr. (Dundulienė 1991, p. 47), arklys daugelį šimtmečių tarnavo žmogui taikus gyvenimo kasdienybėje bei karo žygiuose, tad nenuostabu, kad tapo ryškiu folkloriniu personažu.

Arklio svarba tradicinėje kultūroje akivaizdi ir materialiajame, ir dvasiniame pasaulyje. Arkliai figūruoja visame lietuvių folklore: jų paveikslai aptinkami ir sakytinėje, ir dainuojamojoje, ir trumpų pasakymų tautosakoje. Gausu su arkliais siejamų tikėjimų. Dažnai arkliai atlikdavo reikšmingą vaidmenį įvairiose apeigose ir papročiuose. Architektūroje puikiai žinomi namo kraigo puošybos elementai – žirgeliai – kaip manoma, turėjo ne tik estetinę funkciją. Kalbos duomenys, patvirtina žirgo kulto senumą, raitelių ir artojų tautos garbingą praeitį: mūsų kalba bene vienintelė išlaikė seniausią indoeuropiečių arklio pavadinimą ir turi gausų būrį galimų šio gyvūno apibūdinimų (Klimavičius 1993, p.16). Archeologai, tyrinėjantys „žirgų kapų“ fenomeną, netgi kelia mintį, jog pačiam žirgui kai kada buvo rengiamos laidojimo apeigos (Kurila 2009, p. 252). Visi šie duomenys vienokiu ar kitokiu pavidalu atsispindi ir lietuvių tautosakoje.

Darbo problema – kaip arklys traktuojamas lietuvių tradiciniame folklore? Rūpi sužinoti, kaip tradicinės kultūros žmogus žodinėje kūryboje išreiškė savo supratimą apie gyvūną, tapusį neatskiriama gyvenimo dalimi.

Tyrimo objektas – arklio vieta ir reikšmė tradiciniame lietuvių folklore. Tyrime žodis *arklys* dažnai vartojamas kaip labiausiai apibendrintas gyvūno įvardijimas. Darbe atkreipiamas dėmesys į įvairiojančius arklio vadinimus (žirgas, kumelė, kumeliukas, ašva, ašvienis, eržilas, kuinas ir kt.) ir ryškinami skirtingų įvardijimų vartosenos ypatumai. Siekiant išplėsti tyrimo kontekstą, pasitelkiama lyginamoji medžiaga. Ieškoma arklio vaizdavimo analogijų ir skirtumų papročiuose ir kitų tautų tautosakoje.

Darbo tikslas – atskleisti arklio paveikslo savitumą tradiciniame lietuvių folklore. Darbe siekiama išsiaiškinti arklio paveikslo įvairialypiškumą skirtingų žanrų folkloro kūrinuose bei santykį su kitomis tradicinės kultūros formomis.

Šiam tikslui pasiekti keliami **uždaviniai**: 1) išsiaiškinti, kokios savybėmis išsiskiria ir kokias esmines funkcijas arkliai atlieka skirtingų rūšių ir žanrų lietuvių folkloro kūrinuose; 2) atskleisti tam tikrus arklių įvardijimo aspektus, pastebimus tradiciniame folklore, bei

liaudiškoje pasaulėžiūroje vyravusį požiūrį į vienokios ar kitokios išvaizdos objektą; 3) lietuvių tautosakinę medžiagą palyginti su šeimos bei kalendoriniais papročiais; 4) parodyti arklio paveikslo ryšius su tradicinės gyvenamosios realijomis; 5) nustatyti arklio vietą lietuvių tradicinėje pasaulėžiūroje.

Darbo naujumas ir aktualumas. Nors dėmesys arkliui, jo funkcijoms bei išvaizdos ypatybėms pastebimas įvairiuose folkloristų, etnologų, mitologų, archeologų, liaudies meno tyrinėtojų darbuose, tačiau plačios arklio įvaizdžio visame tradiciniame folklore analizės iki šiol nėra. Taigi šis darbas naujas tuo, kad jame pateikiama išsami arklio paveikslo analizė lietuvių tradiciniame folklore, o disertacijoje pasitelkiama įvairiarūšė medžiaga papildo lietuvių kultūros tyrinėjimus.

Hipotezė. Visuose tradicinio folkloro žanruose pastebimas arklio / žirgo ryšys su erotine sfera, arklio įvaizdis pasitelkiamas vyro ir moters santykiams apibūdinti.

Metodai. Folkloriniams duomenims pateikti naudojamas *aprašomasis* metodas. Tyrimo medžiagai apdoroti pasitelkiamas *analitinis* metodas. Analizuojant bei komentuojant arklio įvaizdžio ypatumus darbe taikomas *interpretacinis* metodas. *Komparatyvistinis* metodas pasitelkiamas lyginant folklorinę medžiagą su papročiais, archeologiniais duomenimis, kitų šalių folkloro pavyzdžiais, buitines realijomis, susijusiomis su arklio vieta tradicinėje kultūroje.

Tyrinėjimo šaltiniai. Analizuojami ir siužetiniai ir nesiūžetiniai kūriniai. Detalesnei analizei pasirinkti tradicinės tautosakos tekstai, kuriuose arklys yra svarbus personažas, veikia aktyviai ar tiesiogiai veikia siužeto vystymąsi.

Kadangi pasakojamosios tautosakos rūšis aprėpia labai daug žanrų, nagrinėti pasirinkti svarbiausieji: tai stebuklinės, novelinės, buitinės pasakos, pasakos-legendos, pasakos apie gyvūnus, etiologinės ir mitologinės sakinės, padavimai, legendos. Dėl palyginti menko arklio vaidmens atsisakyta išsamios anekdotų, pasakojimų ir kai kurių pasakų žanrų (melų, pasakų apie kvailą velnią ir kt.) analizės. Nurodant žanrą remiamasi Bronislavos Kerbelytės pasiūlyta žanrine tekstų klasifikacija, pateikta „Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge“ (KLPTK 1999–2002).

Dainuojamojoje tautosakoje didžiausias dėmesys kreiptas į arklio / žirgo įvaizdį jaunų žmonių santykių bei kario erdvėse, todėl išsamiausiai analizuojami vestuvinių, jaunimo, meilės, kalendorinių, darbo, karinių-istorinių dainų žanrai. Reikia pažymėti, jog plačiau nagrinėjamos ankstyvesnių laikotarpių karinės-istorinės dainos: karų prieš kryžiuočius epochos, baudžiosios įsigalėjimo ir dainos apie XVII–XIX a. karus ir kariuomenę. Mažiau dėmesio susilaukia ir šeimos bei vaikų dainos. Jos, kaip ir vėlyvosios karinės-istorinės dainos, pasitelkiamos kaip lyginamoji medžiaga. Humoristinės- didaktinės dainos minimos tik išskiriant kai kuriuos arklio vardus.

Gilinantį į arklio vaizdinį trumpųjų pasakymų tautosakoje, daugiausia dėmesio skiriama paremių (patarlių bei priežodžių) bei mįslių žanrams.

Arklio įvaizdžio lietuvių tradiciniame folklоре tyrinėjimui naudoti spausdinti ir rankraštiniai šaltiniai. Darbe remiamasi medžiaga sukaupta Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Iš spausdintų šaltinių reikia paminėti Jono Basanavičiaus „Tautosakos bibliotekos“ rinkinius. Svarbi buvo Jono Balio „Raštų“ tomuose esanti medžiaga. Daug tyrimui reikalingų kūrinių rasta Norberto Vėliaus paruoštuose sakmių ir padavimų bei Bronislavos Kerbelytės parengtuose padavimų rinkiniuose. Naudojami XX a. pradžios periodiniuose leidiniuose „Mūsų tautosaka“ bei „Tauta ir žodis“ spausdinti tekstai. Darbe daugiausia liaudies dainų pavyzdžių pateikiama iš „Lietuvių liaudies dainyno“ (LLD). Pagrindinis patarlių šaltinis – akademinis „Lietuvių patarlių ir priežodžių“ (LPP) sąvadas. Naudotasi lietuvių patarlių ir priežodžių elektroniniu sąvadu, sukurtu Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, bei elektroniniu „Lietuvių kalbos žodyno“ variantu, parengtu Lietuvių kalbos institute. „Lietuvių tautosakos“ tomuose esanti medžiaga papildoma minėtais šaltiniais. Ypač svarbus yra V rinkinio tomas, buvęs pagrindiniu mįslių šaltiniu.

Teiginiams iliustruoti remtasi kalendorinių ir šeimos papročių, tikėjimų bei būrimų aprašymais, taip pat liaudies meno duomenimis. Kaip tyrimo konteksto medžiaga pasitelkiami archeologiniai ir lingvistiniai duomenys, baltų religijos bei mitologijos šaltiniai, zoologijai bei arklinkystei skirti darbai.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, tyrinėjimų apžvalga, penkios dalys („Arklių įvardijimai lietuvių folklоре“, „Arklys lietuvių pasakose ir sakmėse“, „Arklys/žirgas lietuvių liaudies dainose“, „Arklys paremiuose“, „Arklys mįslėse“), išvados ir šaltinių bei literatūros sąrašai. Pirmojoje dalyje apžvelgiama lietuvių folklоре minima arklio įvardijimų įvairovė. Antroje dalyje analizuojamas arklio poveiklis sakytinėje tautosakoje: išskiriami arklio išvaizdos bruožai bei neįprasti fiziniai sugebėjimai, arklių reakcija į anapusinio pasaulio reiškinius, arkliško pavidalo įgijimo motyvai, sąsajos su vyravusiais papročiais, materialine gerove, bei arklio įgijimo / netekimo būdai. Trečiosios dalies pavadinime atsiranda vadinimas *žirgas*, nes liaudies dainose būtent jis yra dominuojantis. Šioje dalyje atskirai nagrinėjamas žirgo poveiklis jaunų žmonių santykių erdvėje ir žirgo reikšmė kario gyvenime. Dainose itin dažnas simbolinis žirgo vaizdavimas, todėl būtent šis žirgo traktavimas sulaukia didžiausio dėmesio. Ketvirtojoje dalyje gilinama į arklio įvaizdį paremiuose, nagrinėjamos arklių fizinės bei būdo savybės, arklio svarba žmogaus gyvenime, šių vaizdinių perkeltinės prasmės bei sąsajos su tradicine gyvensena. Penktoji dalis skirta arklio poveikliui lietuvių mįslėse atskleisti. Nagrinėjami būdingiausi arklio bruožai užminimuose ir įvaizdžiai bei įvardijimai, kuriais arklys mįslėse maskuojamas.

Sąvokos

Folkloro ir tautosakos sąvokos darbe vartojamos sinonimiškai ir suprantamos siaurąja prasme kaip žodinė liaudies kūryba.

Tradicinė kultūra – iš kartos į kartą perduodamos senosios kultūros formos, simboliai, prasmės.

Rezultatai. Darbo rezultatai pavirtino, jog tradicinėje lietuvių tautosakoje arklio įvaizdis yra labai svarbus. Arklio traktuotė gerokai priklauso nuo tautosakos rūšies ir žanro, tačiau esama ir bendrų, įvairiems žanrams būdingų arklio vaizdavimo ypatumų. Pasakose ir saktmėse dominuoja mitinis arklio vaizdinys. Arklys gali būti siejamas su skirtingomis pasaulio sferomis, tačiau artimiausia mitiniam arkliui yra chtoniškoji erdvė. Dainos išsiskiria simboliu žirgo įprasminimu. Žirgo simbolika svarbi, nurodant vaikino statusą bei brandą, perteikiant intymius jaunų žmonių santykius, žymint vedybinį virsmą, atspindint lemtingus kario gyvenimo momentus. Paremių žanre atsiskleidžia arklio paveikslas, siejamas su arklio kaip darbinio gyvūno suvokimu, bei sąsajos su vyrų bei moterų santykių sfera. Mįslėse iškeliamos labiausiai žavėjusios bei apskritai žmonėms įstringančios arklio savybės, o pats arklys įvardijamas gausiais naujadarais, galėjusiais turėti gilesnę prasmę. Tautosakoje reikšmingą vietą atrado atskiri arklio vardai bei tam tikros fizinės charakteristikos, kai vien tik žodis, kuriuo įvardijamas ar apibūdinamas gyvūnas, jau nurodo galimą jo įvaizdį, susiformavusį mitiniame mąstyme. Įvardijimų gausa, arkliams priskiriama hierarchinė sistema, arklio kaip tam tikro tvarkos sergėtojo vaizdinys, apskritai – arklio mitologizavimas ir poetizavimas leidžia manyti, kad arklys tradicinėje lietuvių kultūroje buvo laikomas ne tik labai naudingu gyvuliu, bet ir gerbiamu, žmogaus vertintu aukščiau už kitus gyvūnus.

Ginamieji teiginiai:

1. Lietuvių tradicinėje tautosakoje įsitvirtinęs mitinis arklio vaizdinys. Tai ypač atsispindi sakininės tautosakos tekstuose.
2. Skirtingų arklio įvardijimų vartojimas siejasi su tradicine mąstysena, kuri, apibūdinama kokį nors objektą, turėjo polinkį parinkti kuo konkretesnę sąvoką. Reikšmingas tradiciniame folklore yra arklio spalvos paminėjimas, neretai siejamas su mitiniu mąstymu ir nulemiantis požiūrį į vaizduojamą gyvūną.
3. Nors arklys lietuvių tautosakoje iš esmės reprezentuoja vyrų pasaulį, svarbūs yra šio gyvūno, ypač išskiriant kumelę, santykiai ir su moterimis.
4. Lietuvių folklore aktualus išlieka ir tikroviškas arklio, jo atributų ir aplinkos vaizdavimas. Tautosakos kūrinuose kalbama apie arklių būdo savybes, atspindimi priežiūros ypatumai, fiksuojami su arkliais susiję tikėjimai ir papročiai.

Mokslinio darbo rezultatų aprobavimas ir skelbimas. Tyrimo rezultatai paskelbti 4 straipsniuose (2 iš jų – recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose, referuojamuose tarptautinėse duomenų bazėse, 2 – kituose recenzuojamuose mokslo leidiniuose). Perskaityti 4 moksliniai pranešimai disertacijos tema nacionalinėse ir tarptautinėse mokslinėse konferencijose.

ISTORINIŲ ŠALTINIŲ IR TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Esama pavienių mokslininkų darbų, nagrinėjančių vienus ar kitus arklio vaizdinio aspektus bei svarbą tradicinėje pasaulėžiūroje, materialinėje ar dvasinėje kultūroje. Iš atskirų kiek didesnės apimties Lietuvoje skelbtų tyrinėjimų skirtų arklio vaidmeniui tradicinėje kultūroje paminėtinas tik Pranės Dundulienės darbas „Arklys lietuvių pasaulėjautoje“ (Dundulienė 1977).

Seniausi rašytiniai šaltiniai. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose jau nuo I a. aptinkama duomenų apie žirgų, arklių, kumelių paminėjimus. Pateikiama informacija ne tik apie lietuvių, bet ir prūsų, latvių, apskritai šiaurės tautų pasaulėžiūrą yra vertinga, siekiant atskleisti arklio paveikslą lietuvių folklore.

Titas Pomponijus Mela veikalė „Apie pasaulio padėtį“ (~ 41–44 m.) mini šiaurės kraštų tautą gelonus, kurie nuluptomis priešų odomis dangsto žirgus ir save: žirgus dangsto kūno, o save galvų odomis (BRMŠ 1996, p. 133). Patį paprotį vertinti labai sunku, tačiau suteikiama informacija apie tai, jog I a. šiaurės tautos puikiai naudojo arklius transportui. Tyrimui svarbus ir T. P. Melos užsiminimas, jog šaudyti iš lanko, jodinėti buvo mergaičių užsiėmimas (BRMŠ 1996, p. 133). Publijaus Kornelijaus Aptartuose darbuose žirgų paminėjimai epizodiniai. Daugiau žinių suteikia Wulfstanas „Pranešime apie kelionę per Prūsiją“ (~ 890–893 m.). Jis pirmasis atkreipia dėmesį į vakarų baltų gėrimų diferenciaciją pagal socialinius sluoksnius (BRMŠ 1996, p. 165), teigdamas jog karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną (BRMŠ 1996, p. 168). Taip pat užrašytas reikšmingas laidotuvių paprotys – žirgų lenktynės, kurių metų išsidalinamas mirusiojo turtas. Wulfstano nuomone, būtent dėka tokių papročių greitai žirgai Prūsijoje labai brangūs (BRMŠ 1996, p. 168–169).

Vienokių ar kitokių arklių kūno skysčių vartojimas neretai minimas ir vėlesnių autorių darbuose. Vokiečių kronikininkas Adomas Brėmenietis „Hamburgo bažnyčios istorijoje“ (1075 m.) užsimena, jog prūsai geria kumelių pieną, maišytą su krauju (BRMŠ 1996, p. 192). Vėliau baltų tautas geriant kumelių pieną, kraują ar jų mišinį mini ir kiti metraštininkai (BRMŠ 1996, p. 345; 506; 604; BRMŠ 2001, p. 314; BRMŠ 2005, p. 12). Vokiečių ordino 1249 metų Taikos sutartyje su Pamedės, Varmės ir Notangos prūsais randame pirmąjį paminėjimą, jog šių vietovių gyventojai mirusiuosius laidoja su žirgais, ginklais žmonėmis (BRMŠ 1996, p. 240). XIII a. išėjusiame nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašyme“ (1255–1260 m.) taip pat teigiama, jog Sembos gyventojai mirusiuosius degina su žirgais (BRMŠ 1996, p. 246). Žirgų deginimas su mirusiais – viena populiariausių tradicijų apie kurią rašoma daugelyje vėlesnių darbų (BRMŠ 1996, p. 308; 508; 537; 566–567; BRMŠ 2001, p. 115; 296; 354; 360; 421–422; 473; 488; 494; 544; BRMŠ 2003, p. 515; 519; 544). „Lenkų analai“ (1279 m.) mini, jog į nelaisvę paimtas kryžiuočių vadas prūsų taip pat buvo sudegintas su žirgu (BRMŠ 1996, p. 271). Teiginių, jog

karo belaisviai (dažniausiai kryžiuočių vadai) sudeginami ant žirgų, esama ir vėlesniuose šaltiniuose. Vienuose jų bandoma aiškinti, kodėl taip daroma: paprastai siejama su auka dievams (BRMŠ 1996, p. 274; 345; 351; 466–467; 524; 569; BRMŠ 2003, p. 33); kituose – tiesiog apsiribojama informacijos pateikimu (BRMŠ 1996, p. 477).

Henrikas Latvis „Senajoje Livonijos kronikoje“ (1225–1227 m.) aprašo Turaidos lyvių paprotį, pagal kurį žirgo elgesys nulemia belaisvio (brolio Theodoriko) gyvybę. Per numestą ant žemės ietį žirgas žengia priekin „gyvybės koja“ (kaip manoma, dešine). Šaltinyje užsimenama, jog lyvių žynys nuvalo arklio nugarą, nes ant jos esą sėdįs krikščionių Dievas, tačiau jei žirgas ir vėl pirmąją deda gyvybės koja, brolis yra paleidžiamas (BRMŠ 1996, p. 285). Tai vienas nedaugelių būrimų iš žirgo elgesio užrašymų Lietuvai artimuose kraštuose.

Petro Dusburgiečio XIV a. parašytoje „Prūsijos žemės kronikoje“ (1326–1330) atkreipiamas dėmesys į arklių spalvą bei teigiama, jog vieni iš pagarbos savo dievams nedrįsdavo jodinėti juodžiais, kiti – balčiais, tretį – kitokio plauko žirgais (BRMŠ 1996, p. 345). Taip pat jis atskirai aprašo bandymą atpratinti vieną prūsų nuo baimės laikyti baltus žirgus (BRMŠ 1996, p. 346). Šviesaus plauko žirgai tradiciniame mąstyme buvo laikyti ypatingais, paprasti žmonės jų laikyti vengė, ką pasakojimas patvirtina. Mikalojus iš Jerošino „Prūsijos žemės kronikoje“ (1335 m.) pakartoja P. Dusburgiečio informaciją apie spalvos svarbą, pridėdamas, jog „kai kas iš vis nedrįsdavo joti arkliais“ (BRMŠ 1996, p. 374). Vėliau, XVI a. gyvenęs prūsų kronikininkas Simonas Grunau „Prūsijos kronikoje“ (1529 m.) šią istoriją perpasakoja kiek kitaip. Anot jo, prūsai baltų gyvulių ūkiui visai nelaikydavo, baltais žirgais nejudinėjo, juos laikė tik dievams. Pateikiamas aukojimo ritualo aprašymas: balto žirgo mirtinas nuvarymas ir sudeginimas (BRMŠ 2001, p. 96; 116–117).

Atskirai senuosiuose šaltiniuose aprašomos Lietuvos didikų laidotuvės. Livonijos ordino magistro kapelionas Hermanas Vartanbergietis veikale „Livonijos kronika“ (~ 1358–1378 m.) aprašydamas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves, mini, jog su mirusiuoju sudeginta 18 žirgų (BRMŠ 1996, p. 421). Vokiečių ordino heroldas Vygandas Marburgietis „Naujojoje Prūsijos kronikoje“ (1394 m.) – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio laidotuves, kuriose taip pat deginti arkliai (BRMŠ 1996, p. 469). XIV a. politinis veikėjas Philippe de Mezieres politiniame traktate „Senajo maldininko sapnas“ (1389 m.) dar detaliau aprašo didikų laidotuvių papročius: kunigaikštis bei jo žirgas aprenjami šarvais, mirusysis ant jo užsodinamas ir tik tuomet sudeginamas (BRMŠ 1996, p. 452). Lenkų kronikininkas Jonas Dlugošas „Lenkijos istorijoje“ (XV a. II pusė) perpasakoja kunigaikščio Algirdo laidotuvių ceremoniją, detaliau apibūdindamas kunigaikščio žirgą (BRMŠ 1996, p. 577).

XVI a. šaltiniuose atsiranda arklio paminėjimų, susijusių su galimai buvusiais baltų dievais. Jau minėtas S. Grunau veikale „Prūsijos kronika”, vardindamas prūsų dievams priskiriamus

ženklus, teigia, kad vienas požemių pasaulio dievo Patulo ženklų buvo arklio kaukolė (BRMŠ 2001, p. 104). „Bychovo kronikoje“ (XVI a. III dešimt.) aprašomos Šventaragio laidotuvės, atliekamos jo sūnaus kunigaikščio Skirmanto, kurių vienas papročių – žirgo, ant kurio mirusysis jodinėdavo, sudeginimas (BRMŠ 2001, p. 380). Motiejaus Strijkovskio – lenkų istoriko ir poeto, „Lenkijos, Lietuvos, žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582 m.) užsimenama apie paprotį nuvaikyti žirgus prieš jų paaukojimą (BRMŠ 2001, p. 545), perpasakojamos LDK didžiųjų kunigaikščių Gedimino bei Kęstučio laidotuvės, teigiant, jog kartu su jais sudeginti ir geriausi žirgai (BRMŠ 2001, p. 559; 562). Livonijos istorikas Balthazaras Russowas „Livonijos provincijos kronikoje“ (1584 m.) aprašo paprotį šv. Jono, šv. Petro ir Šv. Povilo bei Švč. Marijos Ėmimo į dangų švenčių metu nešti ant altorių iš vaško nulietus arklius, jaučius bei kitus gyvūnus, prašant sveikatos ir gero gyvulių augimo. Kronikoje pabrėžiama, jog šias apeigas atlieka ne vokiečiai, o vietiniai valstiečiai (BRMŠ 2001, p. BRMŠ 2001, p. 680).

XVII–XVIII a. šaltiniuose daugiausia perpasakojama ankstesnių autorių informacija. Teologo Celestino Mislentos „Vadove po Prūsiją“ (1626 m.) apibūdinant senovės prūsų religiją minima, jog baltus žirgus aukodavo, o naudoti juos kitokiems reikalams buvo nusikaltimas ir nuodėmė. Šis aukojimas įvardijamas kaip viena pagrindinių žynių pareigų (BRMŠ 2003, p. 33). Dažniau arkliai minimi Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybėse“ (XVII a. II pusė). Knygoje primenami, jau anksčiau minėti, arklių aukojimai, prieš tai juos nualinant (BRMŠ 2003, p. 231; 246). Teigiama, jog žmogus galėdavęs laisvai pasirinkti, ką skirti dievams ir laikyti šventais: kaip vieni tokių objektų išskiriami balti bei juodi arkliai, kurie galėjo būti aukojami, šeriami ar tik tausojami dievų garbei ir nepjaunami (BRMŠ 2003, p. 265–266). Užsimenama apie tam tikrus maginius veiksmus kastruojant arklius ir kitus gyvulius (BRMŠ 2003, p. 237). Išsamiai aprašoma arklių šventinimo apeiga, atliekama, anot M. Pretorijaus, prieš Kalėdas bei papročiai, susiję su pirmojo kumeliuko atsivedimu (BRMŠ 2003, p. 305–307). Randame veikale ir su vestuvių papročiais susijusių žinių: piršliui išjojant jaunikiui pranešti naujienas apie sėkmingas piršlybas, jo arklys buvo gausiai apkaišomas vainikais bei gėlėmis (BRMŠ 2003, p. 310). Panaši informacija pateikiama ir Teodoro Lepnerio „Prūsų lietuvyje“ (1744 m.), dar pridėdant, jog žiemą piršlio arklys apkarstomas dagiais ir senais skarmalais (BRMŠ 2003, p. 356). Pabaltijo vokiečių istoriko Pauliaus Einhorno veikale „Stabmeldystės ir niekingų prietarų paneigimas (1627 m.) aprašomas paprotys arklių bei karvių kaukoles smaigstyti ant statinių tvoros aplink tvartus, tikint, kad jos apsaugos gyvulius nuo epidemijų, jas išvys; taip pat arklio kaukolė esą dedama į ėdžias norint apsaugoti arklius nuo piktųjų dvasių jodinėjimo (BRMŠ 2003, p. 593). XVIII a. vokiečių kilmės latvių rašytojas, kalbininkas Gothardas Fridrichas Stenderis, kalbėdamas apie latvių mitologiją, teigia, jog Dievas vaizduojamas turintis šeimą, ūkį. Pasak

kalbininko, todėl latvių dainose minimi dievo sūnūs, jaučiai, taip pat – dievo žirgai (BRMŠ 2005, p. 89).

Tautosakos tyrinėjimai. Juos pristatysime tokia tvarka: pirmiausia pasakojamajai tautosakai, toliau – dainuojamajai, galiausiai – trumpų pasakymų tautosakai skirti darbai.

Žymus semiotikas Algirdas Julius Greimas, lietuvių mitologijos ženklų ieškojęs tautosakos kūrinuose, veikale „Tautos atminties beiieškant“ pastebi aitvarų ir arklių tarpusavio ryšį: aitvaras rūpinasi arkliais, juos jodo, peni (Greimas 1990, p. 74). Autoriaus nuomone, aitvaras gali įsikūnyti į arklį, identifikuotis gaivališku žirgu. Tačiau drauge A. J. Greimas arklį laiko aitvaro priešu, priklausančiu opozicinei sakralumo sferai, į kurį įsikūnijama tik išimtinai po pergalingos kovos (Greimas 1990, p. 89–90). Folkloristas N. Vėlius, remdamasis gausia tautosakine medžiaga, paneigia A. J. Greimo iškeltą mintį, jog aitvaras bei žirgas esą sudaro griežtą opoziciją (Vėlius 1977, p. 173). Svarbi A. J. Greimo nuomonė, jog arklinį pavidalą gali priimti tik garbingos dievų grupės atstovai, kurie pasireiškia ir žemėje, ir danguje (Greimas 1990, p. 174–175). *Velino* pasivertimą žirgu autorius laiko išskirtiniu, o karo žirgas, anot A. J. Greimo, epifanija, apibūdinanti vieną iš svarbiausių *Velino* funkcijų (Greimas 1990, p. 417–418).

Folkloristo Norberto Vėliaus monografijoje „Mitinės lietuvių sakmių būtybės“ (Vėlius 1977) taip pat išskiriamas arklio bei aitvaro ryšys: pastarasis dažnai randamas su arkliais susijusių daiktų pavidaluose (Vėlius 1977, p. 173). Pabrėžiamas ir kaukų rūpinimasis arkliais (Vėlius 1977, p. 186). Arklio ir aitvaro sąsajos pagrindžiamos, remiantis indų dievų dvynių Ašvinių ir arklių sąsajomis. N. Vėlius atkreipia dėmesį į dievų dvynių ir arklio ryšį ir aitvaro fetišuose (arklių pakinktų dalyje, kuri jungia du pakinkytus arklius), ar aitvaro įskriejimą per kraigą (Vėlius 1977, p. 173–174). Kaip vieną laumių bei raganų kenkiančiąją savybę išskiria arklių jodymą bei jų karčių ir uodegų vėlimą (Vėlius 1977, p. 109; 228). Su vandens būtybėmis sieja ir laumės gyvulišką pavidalą, vienas kurių – kumelė, pabrėžia, jog arklio pavidalą turėjusios ir kitų kraštų vandens dvasios (Vėlius 1977, p. 115). Raganos taip pat minimos kaip vienos mitinio pobūdžio personažų, gebančių pasiversti arkliais (Vėlius 1977, p. 222). Autorius išskiria ir labai populiarią saktmę, kurioje raganos naktimis paverčia vyrus arkliais ir juos jodo, pastebėdamas, jog su ragana kovojama magiškomis priemonėmis: raganę mergą bernas paverčia kumele ir pakausto (Vėlius 1977, p. 227).

Monografijoje „Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis“ (Vėlius 1987) N. Vėlius atkreipia dėmesį į arklio sąsajas su velniu. Ryšį autorius grindžia etiologinėse saktmėse pastebima priešprieša: *velnio neskeltanagai gyvuliai – dievo skeltanagai*. Velnio bei arklio sąsajoms svarbus yra ir mitologinėse saktmėse vaizduojamas velnių jodinėjimas arkliais, įvairių daiktų (tarp kurių – ir arklys) mainymas, jiems vėliau virstant arklio kūno dalimis, žmogaus pavidalą

įgavusio velnio išvaizdoje liekantys arklio bruožai. Taip pat atkreipiamas dėmesys į velnio pasivertimą arkliu ne tik sakmėse, bet ir pasakose (Vėlius 1987, p. 83–84). Tiesa, autorius neatmeta ir tų tekstų, kuriuose arkliai siejami su kitais mitiniais personažais, priklausančiais dangaus sferai (Perkūnu, Aušrine, dievais Dvyniais). Tokių arklių išskirtiniu bruožu N. Vėlius įvardija žibėjimą, spindėjimą. Vis dėlto autorius nelinkęs žemės arklio sieti su dangaus dievais, šį teiginį pagrįsdamas tokių tikėjimų stoka folkloristinėje medžiagoje (Vėlius 1987, p. 84). Šiomis mintimis autorius tarsi suabejoja A. J. Greimo išsakytomis idėjomis, esą pasakose minima jūrų kumelė yra Aušrinė (Greimas 1990, p. 137–138), jūrų žirgas – Aušrinės brolis (Greimas 1990, p. 163). Knygoje „Senovės lietuvių pasaulėžiūra“ (Vėlius 1983) N. Vėlius arklio vaizdinį lietuvių tautosakoje labiausiai linkęs sieti su vidurio Lietuvos arealu. Lyginant su kitais arealais, N. Vėliaus duomenimis, esą čia užfiksuota daugiausiai pasakojamosios ir dainuojamosios tautosakos tekstų, kuriuose minimas arklys (Vėlius 1983, p. 108–109).

Iš lietuvių mokslininkų bene vienintelis tautosakinis darbas, skirtas tik arklio įvaizdžiui, yra Bronislavos Kerbelytės paskelbtas straipsnis „Arklys – toteminis gyvūnas?“ (Kerbelytė 1993). Šiame straipsnyje nagrinėjama mitologinė sakmė, kuriose medžiotojas, tykojęs prie negyvo arklio, yra mirtinai išgąsdinamas. Folkloristė nesutinka su ankstesnių autorių (J. Balio ir N. Vėliaus) šios sakmės priskyrimui velniui apibūdinti, remdamasi tuo, jog tik 5 iš 29 sakmės variantų sakoma, jog tai buvęs velnias ar pikta dvasia (Kerbelytė 1993, p. 13). B. Kerbelytės nuomone – išbandytoju, bausmės, už draustinus poelgius tam tikru sakraliu laiku vykdytoju buvęs pats arklys. Arklys kaip baudžiantysis, anot autorė, siejasi su labai panašiomis sakmėmis, kuriose baudžiamos per ilgai verpiančios moterys. (Kerbelytė 1993, p. 13–14). Primenamas kumelės kaukolės, kaip antipodo, vaidmuo lietuvių bei slavų stebuklinių pasakų elementariuosiuose siužetuose, kuriuose vaizduojama jaunuolių iniciacija, taip pat tautosakos kūriniai, kuriuose su negyvu arkliu reikalauta elgtis taip pat, kaip ir su mirusiu žmogumi. Arklio galva kaip kuriuose pasakojimuose suvokiama kaip maginė priemonė ar fetišas (Kerbelytė 1993, p. 14). Autorė kelia mintį, kad minėtos sakmės gali būti palikimas kažkada gyvavusio arklio kaip toteminio gyvūno kulto (Kerbelytė 1993, p. 14). Vėlesniame straipsnyje mokslininkė ragina tyrinėtojus atsižvelgti į gyvūnų vyresniųjų padėtį hierarchinėje ypatingųjų / gerbiamų / garbinamų personažų sistemoje. Kaip vienas svarbiausių gyvūnų taip pat iškeliamas arklys (Kerbelytė 2009, p. 27). B. Kerbelytės sudaryto „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“ trečiame tome, mitologinių sakmių skyriuje „Mitiniai gyvūnai, augalai, dangaus kūnai, daiktai“ išskiriamas atskiras poskyris „Arklys. Šuo“ (KLPTK 2002 p. 188–190).

Lietuvių pasakojamosios tautosakos tyrinėjimuose daugiau rašyta apie sakmėse vaizduojamą arklį. Atkreipiamas dėmesys į arklio sąsajas su mitinėmis būtybėmis (velniu, aitvaru, ir kt.). Bandoma rasti duomenų ir ypatingai arklio vietai tradicinėje kultūroje pagrįsti.

Iš užsienio mokslininkų, tyrinėjusių arklio vaizdinį tautosakoje išskirtinas Vladimiras Propas. Knygoje „Stebuklinių pasakų istorinės šaknys“ (Пропс 1998), rašydamas apie stebuklinių pasakų veikėjus – pagalbininkus, kalba ir apie arklius. Autorius bando aiškinti sparnuoto arklio atsiradimą pasakose, keldamas mintį, kad arklio – sparnuoto gyvūno vaizdinys yra pakeitęs paukščio vaizdinį (Пропс 1998, p. 257). Siedamas arklį su dangaus kūnais, mano šį esantį dangaus dievų ir paties dangaus simbolį, o vadinamą „jūrų arklį“ sieja su chtoniškuoju pasauliu (Пропс 1998, p. 266–267). V. Propas mano, jog su pomirtiniu pasauliu, mirusiaisiais turi ryšį kai kuriose pasakose vaizduojami iš kapo išeinantys arkliai (mirusiųjų dovanos), ypač išskiriama šviesi arklių spalva, kaip arklių ir vėlių sąsają, taip pat bandoma aiškinti ugninės spalvos arklių sąsąjas su ugnimi (Пропс 1998, p. 259–266).

Dainuojamosios tautosakos tyrinėtojai yra kiek daugiau atkreipę dėmesį į žirgo vaidmenį lietuvių liaudies dainose. Dar Balys Sruoga veikale „Dainų poetikos etiudai“ (Sruoga 1927), aptardamas dainų simbolius, išskiria bendrą rūtos bei žirgo šeimą. Jis, ko gero, pirmasis moksliniu požiūriu mėgina aiškinti paties žirgo veiksmų ir žmonių elgesio su juo simbolines reikšmes. Nagrinėdamas dainose pasitaikančius motyvus, B. Sruoga išskiria ypatingą bernelio ir jo žirgo ryšį: žirgo priežiūrą interpretuoja kaip vaikino pasiruošimą vedyboms, bernelio meilė žirgui prilyginama jo meilei merginai. Žvengimą B.Sruoga tapatina su vaikino sėkme merginos pusėje, žirgo išmindytas rūtas aiškina mergelės tekimu berneliui. Autorius išvelgia žirgo personifikaciją bei apskritai jį laiko svarbia priemone dainininko minčiai išreikšti (Sruoga 1927, p. 55–109). Kita vertus, autoriaus nuomone, „žirgas niekuomet bernioko atstoti negali, yra tik jo draugas, jo reikalų atstovas“ (Sruoga 1927, p. 108).

Suomių tautosakininkas Aukusti R. Niemi, daug dėmesio skyręs lietuvių liaudies dainų tyrinėjimams, ieškojo ryšio tarp baltų (lietuvių ir latvių) bei finougrų (estų ir suomių) tautosakos. Lygindamas kai kuriuos dainų siužetus, jis pastebi, jog šioms tautoms būdingi bendri pradingusio žirgo; žirgo kaip žinios apie kario mirtį parnešėjo; nuo žirgo puolusio vaikino motyvai (Niemi 1996, p. 306–313).

Tautosakininkas J. Balys yra paskelbęs straipsnį, analizuojantį nuo žirgo puolusio vaikino motyvą lietuvių liaudies dainose. Lygindamas lietuviškus variantus su kitų Europos tautų panašiais kūriniais, jis ieško minėto motyvo kilmės. Analizuodamas lietuviškus dainos variantus, autorius atkreipia dėmesį į netradicinį žirgo elgesį prie kritusio raitelio bei yra linkęs manyti, jog šis motyvas dainoje atsirado vėliau „veikiant sužeidimą pakeitusiai „nevykusio mandravojimo“ idėjai“ (Balys 1935, p. 165–168).

Tarpukario etnologas Juozas Baldauskas-Baldžius dviejose studijose „Pirktinės vestuvės“ ir „Vogtinės vestuvės“ nuošalyje nepalieka dažnai liaudies dainose pasitaikančio žirgo dovanojimo motyvo. Siedamas jį su gyvavusiais papročiais, autorius mano, jog tai vienas likusių pirktinių

vestuvių atspindžių (Baldžius 2005, p. 54). Etnologas atkreipia dėmesį ir į liaudies dainose pasitaikantį žirgo šerimo bei girdymo motyvą, teigdamas, jog „žirgelį šerti, girdyti reiškė jaunų dienų netekti, už bernelio nutekėti“ (Baldžius 2005, p. 138). J. Baldauskas bene pirmas atkreipia dėmesį į vestuvių apeigose gyvavusi paprotį pas nuotaką joti raitomis bei šio papročio atspindį dainose. Bandydamas aiškintis, iš kur atsirado toks paprotys ir kodėl jis nunyko, J. Baldauskas iškelia mintį apie „žirgo gadynę“ – laiką, kai žirgai buvo vartojami tik karui ir medžioklei (Baldžius 2005, p. 138).

Kad rūta ir žirgas liaudies dainose yra įgavę neaprėpiamų teisių, rašo ir folkloristas Donatas Sauka. Jo nuomone, šie vaizdiniai metonimiškai atstoja mergelę ir bernelį, yra svarbūs lyrinių herojų aplinkos ir dainos pasakojimo veikėjai (Sauka 1970, p. 241–247). Į žirgą kaip bernelio simbolį liaudies dainose dėmesį yra atkreipę ir literatūrologai. Anot Viktorijos Daujotytės, toks simbolis susiformuoja dėl metoniminių reikšmių santykių: labai glaudžių žirgo ir bernelio tarpusavio ryšių (Daujotytė 1984, p. 96).

Leonardas Sauka, tyrinėdamas lietuvių vestuvines dainas, atkreipia dėmesį į simbolinį žirgo vaizdavimą: žirgo praradimą, jo brutalų elgesį merginos namuose, nežmonišką bernelio elgesį su savo žirgu. Minėtus vaizdinius folkloristas linkęs sieti su jausminiu dainų lyrinių subjektų pasauliu (Sauka 1968, p. 63–156). Apie žirgo idealizavimą, žirgo ir bernelio ryšį užsimenama „Lietuvių liaudies dainyno“ tomo, skirto piršlybų dainoms, įvade (Kazlauskienė, Sauka 1983, p. 19–20). Odeta Dirvelytė straipsnyje „Erdvė vestuvinėse dainose“ žirgą įvardija kaip apsauginę bernelio erdvę, kuriose šis jaučiasi saugus (Dirvelytė 1999, p. 67).

Tyrinėdama mito atšvaitus lietuvių kalendorinėse dainose, Nijolė Laurinkienė skiria mitinio ir nemitinio žirgo paveikslą. Autorė, remdamasi V. Ivanovu bei kaimyninių kraštų folklorine medžiaga, mitinį dainų žirgą linkusi sieti su pasaulio medžiu, ieško jų panašumų (Laurinkienė 1990, p. 75–77). N. Laurinkienė kelia mintį apie žirgo ryšį su dangumi, pagrįsdama jį kalendorinių dainų žirgo ypatingos išvaizdos bruožais (naudojamus aukso, sidabro, dangaus kūnų epitetus) (Laurinkienė 1990, p. 79–81). Kalbėdama apie kalendorinių dainų žirgą, mokslininkė pabrėžia ir jo sąsajas su derlingumu, pastebimas lietuvių, lenkų, latvių įvairių kalendorinių švenčių dainose. Šalia folklorinių duomenų taip pat naudojami etnografiniai: pateikiama Užgavėnių, kitų papročių pavyzdžių, kuriuose žirgas ar arklys siejamas su gerbūvio skatinimu (Laurinkienė 1990, p. 78–79).

Žirgo įvaizdį karinėse-storinėse dainose aptaria tautosakininkė Danutė Krištopaitė. Daugiausia dėmesio ji skiria žirgo, pranešančio apie kario žūtį, paveikslui. Atkreipiamas dėmesys į jo neretai didingą sugrįžimą į namus, dialogą tarp žirgo ir kario artimųjų (Krištopaitė 1965, p. 48–49). Šio motyvo detales bei kitimą dainų variantuose pažymi ir Pranė Jokimaitienė, kartu teigdama jog jame „esama ir realybės atspindžių, kuriuos patvirtina archeologinės iškasenos,

rodančios ypač didelę žirgo reikšmę baltų gentyse“ (Jokimaitienė 1995, p. 23). Analizuodama jau minėtą nuo žirgo puolusio bernelio motyvą, žirgo elgesį prie žuvusiojo, D. Krištopaitė linkusi jį sieti su realistiniu kario žūties vaizdu, lyrinio subjekto vienatvė mirties akivaizdoje (Krištopaitė 1965, p. 155). Inga Glinskaitė taip pat yra paskelbusi straipsnį šios baladės analizei. Žirgą ji laiko mitologiškai svarbiu, siejama su derlingumu, pagrįsdama tuo, jog kai kurie dainos variantai priklauso Užgavėnių pasivažinėjimų dainų grupei (Glinskaitė 1996, p. 73). Vita Ivanauskaitė atkreipia dėmesį į žirgo kaip nuolatinio kario palydovo nenutrūkstamą reikšmę, išliekančią ir vėlyvosiose karinėse istorinėse dainose (Ivanauskaitė 2003, p. 18).

Latvių tautosakininkas Pēteris Šmitas straipsnyje „Senovės latvių žirgas“ aptardamas žirgo paveikslą latvių dainose lygina jį su lietuvių dainų žirgu, istorine medžiaga bei etnografiniais papročiais. Aptariamoms žirgų spalvos, priežiūra, apranga, žirgo elgesys mirus raiteliui bei šio, netekus žirgo. P. Šmitas iškelia mintį, jog kai kurios latvių dainos, kuriose minimas arklys gali būti bendro baltų palikimo dalis (Šmitas 1924, p. 60–66).

Dainuojamosios tautosakos tyrinėtojai daugiausia analizavo žirgo įvaizdį vestuvinėse dainose. Dėmesys atkreiptas į labai artimą žirgo ir bernelio tarpusavio ryšį. Ieškota simbolinių žirgo vaizdinių paaiškinimų (žirgo įgijimo, šėrimo, praradimo, taip pat rūtų mindžiojimo). Taip pat nepaliekamos nuošalyje elgesio su žirgu sąsajos su vestuviniais papročiais.

Trumpų pasakymų tautosakos tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį į arklio įvaizdį paremijose bei mįslėse. L. Sauka straipsnyje „Retieji mįslių žodžiai“ (Sauka 1984), analizuodamas mįslių naujadarus, arklio įvardijimą *kamantiniu* sieja su žodžiu *kamantai* (Sauka 1984, p. 24). O A. Kensminienė – su *kamanomis* (Kensminienė 2008, p. 20). Kitame straipsnyje ši mįslių tyrinėtoja atkreipia dėmesį į tai, jog mįslėse vėjo įvardijimas žirgu atitinka pastarojo savybes – greitumą bei veržlumą (Kensminienė 2002, p. 149). Rimantas Skeivys atkreipia dėmesį į tai, jog mįslės apie Perkūną *Toli žirgas žvengia, / Arti kamanos skamba* panašūs variantai fiksuojami ir kitų tautų folklore (Skeivys 1997, p. 174).

Galima atkreipti dėmesį ir į tai, jog ne tik lietuvių, bet ir rusų mįslėms būdingas parazitinių gyvūnų įvardijimas arkliu ar žirgu. Analizuodamas rusų mįsles, šią tendenciją pastebi mokslininkas Sergėjus Georgevičius Lazutinas (Лазутин 1981, с. 108).

Paremiologiniuose darbuose taip pat skiriama dėmesio arklio įvaizdžiui. Svarbus Lilijos Kudirkienės pastebėjimas, jog lietuvių bei kitų Europos tautų (vokiečių, prancūzų) folklore žinoma patarlė *Ne edžios į arklį eina, o arklys į edžias* LTt V 2672 yra erotinio pobūdžio (Kudirkienė 2007, p. 19). Analizuodama adatos įvaizdį lietuvių patarlėse, Giedrė Bufienė kelia mintį, jog patarlė, kurioje gretinama adatos bei arklio vagystė, galėjo atsirasti tais laikais, kai arklys valstiečiui buvo didžiausias turtas, o jo netektis – skaudžiausia (Bufienė 2000, p. 145).

Etnolingvistė Birutė Jasiūnaitė monografijoje „Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje“ aptardama frazeologizmus, susijusios su tradicinio folkloro personažų pavadinimais, skyriuje „Gyvūnai“ tarp naminių gyvūnų išskiria ypač dažnai su mitinėmis būtybėmis minima arklį. Ypač daug dėmesio susilaukia frazeologiniai laumžirgio pavadinimai (Jasiūnaitė 2010, p. 306–314).

Svarbios tyrimui yra Anatolijaus Nepokupno baltų ir slavų kultūrų lyginime keliamos mintys. Pateikiama nemažai duomenų margo arklio įvaizdžio analizei baltų ir slavų frazeologijoje bei tikėjimuose (Nepokupnas 1983, p. 145–146).

Minėti autoriai trumpų pasakymų tekstuose ieško simbolinių arklio įvaizdžio prasmų: išskiriamos sąsajos su dangaus sfera, erotinė simbolika. Taip pat tyrinėtojus domina su arkliu susijusių daiktų atsiradimas mįslių tekstuose, pačių paremių galimos kilmės laikotarpis.

Filologiniai tyrinėjimai. Žodžių ašvienis, ašva, arklys, žirgas, kumelė, kumelys reikšmes aiškinosi kalbininkas Algirdas Sabaliauskas. Jo keliamai minčiai, jog žodis *arklys*, siejamas su arimu bei arklu, iš pradžių galėjęs būti žirgo apibūdinimu (Sabaliauskas 1965, p. 99) iš dalies pritaria ir vėlesni mokslininkai. Taip pat mokslininkas pateikia duomenų apie žodžių *kumelys* bei *kumelė* sąsajas su senovės indų žodžiu *kumara*, reiškiančiu vaiką, berniuką, jaunuolį ar net prinčą (Sabaliauskas 1965, p. 100). Tyrimui svarbus Jono Klimavičiaus straipsnis „Arklys, žirgas, eržilas, kumelys, kumelė, ašva, ašvienis“ (Klimavičius 1993) skirtas skirtingoms arklio įvardijimo sąvokoms tyrinėti. Kalbininkas, tyrinėdamas straipsnio pavadinime išvardintų arklio vadinimų kilmę, prieina išvados, jog visi pagrindiniai arklio pavadinimai yra savi, skolinta buvo kitoms kalboms. Akcentuojama, jog mūsų kalba bene vienintelė išlaikė seniausią indoeuropietišką arklio pavadinimą (*ašva, ašvienis*) bei tikina, esą kalbos duomenys, patvirtina „žirgo kulto senumą, raitelių ir artojų tautos garbingą praeitį (Klimavičius 1993, p. 16).

Mitologiniai tyrinėjimai. Su arklio tema susijusios informacijos aptinkama jau ankstyvuosiuose mitologiniuose tyrinėjimuose. Literatas bei kraštotyrininkas Liudvikas Adomas Jucevičius veikale „Lietuva, jos senovės paminklai, butis ir papročiai“ skyriuje „Žvėrys, paukščiai, medžiai ir žinomesnės žolės, kuriems lietuvių liaudis pripažįsta tam tikrą reikšmę arba antgamtinę galią“ kaip vieną tokių objektų išskiria arklį. Remiantis liaudies dainomis, akcentuojama žirgo svarbą kariams bei tai, jog ristas žirgas – didžiausia bernelio vertybė (Jucevičius 1959, p. 131–132). L. A. Jucevičius, ko gero, pirmasis atkreipia dėmesį į žirgo, pranešančio apie raitelio mirtį įvaizdį (Jucevičius 1959, p. 134–135). Nemažai dėmesio susilaukia ir žemaitukų veislės istorija, taip pat lietuviškos medžiagos lyginimas su skandinavų mitologija bei slavų tautosaka (Jucevičius 1959, p. 137–140). Ne visos Jucevičiaus mintys vėlesnių tyrėjų buvo priimtos be išlygų, buvo jis ir kritikuotas, tačiau jo informacija apie arklį lietuvių ir kitų tautų kultūroje yra daugiau mažiau patikima.

Įdomi lenkų kalbininko, literatūros ir kultūros istoriko, mitologo Aleksandro Briucknerio mintis, jog „buvo visos galimybės sukurti arklių dievybę“ (Briuckner 1995, p. 480). Jonas Bertulaitis 1924 metais rašytoje disertacijoje „Senovės prūsų religija su lietuvių ir latvių paralelėmis“, interpretuodamas P. Duisburgiečio minimus baltus arklius, teigia juos buvus religinės baimės išdava, nes tikėta juos turint ryšių su antgamtinėmis būtybėmis ir dėlto nešant laimę ar nelaimę (Bertulaitis 1997, p. 221). Vokiečių teologas, religijų istorikas Carl C. Clemen 1938 m. paskelbtame straipsnyje „Baltų ir slavų religija“ remdamasis istoriniuose šaltiniuose pateikiama medžiaga (ypač svarbi mokslininkui atrodo P. Duisburgiečio informacija) daro išvadą, jog iš arklių veikia laukiama pranašišku ženklu, nei jie patys yra garbinami (Clemen 1997, p. 318). Be abejo, ankstyvųjų mitologinių tyrinėjimų medžiagą reikia vertinti kritiškai bei atsargiai, nemažai jų keliamų minčių vėlesnių tyrinėtojų buvo sukritikuotos. Vis dėlto pažymėtina tai, jog apskritai joje atkreipiamas dėmesys į arklio reikšmę bei svarbą mitiniame mąstyme, tradicinėje kultūroje.

Mitologas Gintaras Beresnevičius darbe „Dausos“ (Beresnevičius 1990), nagrinėdamas pomirtinio pasaulio sampratą tradicinėje kultūroje, užsimena apie pomirtinį virtimo arkliu reiškinių, kaip galimą metempsichozės liekaną. Arklių jis traktuoja ir kaip tarpininką tarp šito ir anapusinio pasaulio, padedantį vėlėms nukeliauti į dausas. Šiems teiginiams įrodyti jis pasitelkia tautosakinius tekstus. Neigiamą požiūrį į virtimą arkliu, Beresnevičiaus nuomone, lėmė pasikeitusi mąstysena, tikėjimo metempsichoze nykimas (Beresnevičius 1990, p. 48–52). Veikale „Lietuvių religija ir mitologija“ (Beresnevičius 2004) G. Beresnevičius aptaria įvairiose kultūrose užfiksuotą balto žirgo sakralumą, būrimo iš tokio žirgo tradicijas, baltų žirgų aukojimą. Drauge pažymima, kad lietuvių tradicijoje istoriniai šaltiniai balto žirgo sakralumo ar būrimų iš žirgo nefiksuoja (Beresnevičius 2004, p. 66–69).

Naujausiuose baltų dievų panteono tyrinėjimuose, t.y. Rimanto Balsio monografijoje „Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro“, susistemintos ir pateikiamos prūsų bei lietuvių dievų ir deivių charakteristikos (Balsys 2006). Skyriuje „Naminių gyvulių ir paukščių dievai“ išskiriami ir istoriniuose šaltiniuose minimi arklių dievai: *Chaurirari* (žirgų dievas) ir *Ratainyčia* (arklių dievas). Autorius pritaria B. Kerbelytės minčiai apie arklio kaip toteminio gyvūno kultą lietuvių kultūroje (Balsys 2006, p. 173–179). Analizuodamas Kristburgo sutarties tekstą mokslininkas atkreipia dėmesį į žirgo vaizdinį istoriniuose šaltiniuose. Iškeliamas žirgo-mediumo, palydovo į pomirtinį pasaulį funkcija paremiama fiksuojamais papročiais, tikėjimais bei tautosaka (Balsys 2010, p. 167–168).

Apie *Chaurirari* vardą ir galimas jo reikšmes kalba ir rusų mitologas Vladimiras Toporovas. *Chaurirari* vardą jis visų pirmą sieja su „žirgiškumu“ ir mano, kad žirgų dievu tapęs *Chaurirari* anksčiau galėjo būti arklio pavidalo. Šį, Toporovo nuomone, iškraipytą vardą jis linkęs kildinti

iš *Kaur(a)- aris*. Lingvistiškai išvedamos pirmos žodžio dalies sąsajos su spalviniu aspektu bei ryšiu su ugnimi. Antrąją žodžio dalį mitologas yra linkęs sieti su vaisingumo, geidulingumo idėja. V. Toporovas gretina rekonstruotąjį *Kaur(a)- arį* su rusų pasakose vaizduojamu „Šyvio-juodbėrio išmintingojo“ vaizdiniu. Žirgui priskiriamos trys pagrindinės funkcijos: maginė arba žynio, karinė bei ūkinė-gamybinė (Toporov 2000, p. 329–332).

Mirties sampratą lietuvių tradicinėje kultūroje nagrinėjanti Radvilė Racėnaitė kaip vieną iš mirties pranašų išskiria arklį. Autorė pateikia pavyzdžių, pabrėžiančių arklio svarbą laidotuvių tikėjimuose. R. Racėnaitė kelia mintį, kad arklio sąsajos su mirtimi gali siekti labai tolimus laikus, sietis su kitomis kultūrinėmis ir religinėmis tradicijomis (Racėnaitė 2006, p. 195–198).

Įdomias įžvalgas pateikia Dainius Razauskas ryškindamas *laukio* sampratą lietuvių mitinėje tradicijoje. Nagrinėdamas mįslę *Laukas arklys pro vartus žiūri*. – *Mėnulis*, analogiškus kitų tautų tekstus, teigia esant ryšį tarp mėnulio ar žvaigždės pavadinimų ir lauko gyvūno vaizdinio žodinėje tradicijoje (Razauskas 2008, p. 90).

Knygoje „Latvių mitologija“ (Šmitas 1999) apie arklius ir jų priklausymą chtoniškojo pasaulio personažui Velniui užsimena jau minėtas latvių kalbininkas, tautosakininkas, etnografas bei mitologas Pēteris Šmitas. Jis nurodo, kad arklių dievybėmis, šventaisiais Latvijoje laikyti krikščioniškieji šv. Jurgis, šv. Mykolas, šv. Martynas; latvių ketureiliuose užsimenama apie *arklių motę*, tam tikroje dalyje dainų fiksuojamas arklių globėjas *Ūsinis* (Šmitas 1999, p. 65–66).

Rusų mokslininkas Leonidas Pavlovičius Potapovas yra paskelbęs straipsnį „Конь в верованиях и эпосе народов саяно-алтая“ (Потапов 1977). Tyrinėtojas pateikia daug medžiagos apie Altajaus krašto arklininkystės tradicijas bei jų sąsajas su vietiniais tikėjimais bei tautosaka. Ypač daug dėmesio L. P. Potapovas skiria arklių spalvoms. Anot jo, arklio spalva turėjo tokią svarbią reikšmę, jog konkrečios spalvos arklys tapo konkretaus dievo atributu, kaip ir epo herojaus vardo epitetu (Потапов 1977, p. 172). Daugiausia dėmesio autorius skiria keršai bei baltai spalvoms.

Apie arklio vaizdinį, jo sampratą skirtingose kultūrose kalba Arielis Golanas knygoje „Mitas ir simbolis“ (Голан 1993). Pateikdamas įvairių kultūrų duomenis, jis pastebi dvi arklio traktavimo tendencijas: 1) arklys kaip chtoniškojo pasaulio būtybė; 2) arklys kaip saulės dievybės simbolis. Arklys tuo pat metu galėjo būti suvokiamas ir kaip pomirtinio pasaulio atstovas, ir kaip saulės simbolis. A. Golano nuomone, jis perėmė daugumą asilo ir elnio funkcijų. Be to, buvo laikomas tarpininku tarp skirtingų pasaulių, todėl įgavo sparnuoto gyvūno (Pegaso) pavidalą (Голан 1993, p. 48).

Nemažai duomenų apie arklio įvaizdį bei funkcijas slavų tradicinėje kultūroje bei mitologijoje pateikiama etnolingvistiniuose žodynuose „Славянская мифология” (Славянская мифология 1995) ir „Славянские древности“ (Славянские древности 1999).

Dauguma mitologų nemažai dėmesio sutelkia į arklių dievybių paieškas baltų mitologijoje. Be to, yra ieškoma mitinio arklio įvaizdžio atspindžių folklorinėje bei mitologinėje medžiagoje. Ne vieno mitologo darbe pabrėžiamas arklio kaip tarpininko tarp skirtingų pasaulio sferų įvaizdis. Vis dėlto labiau ryškinamos arklio sąsajos su chtoniškąja sfera.

Etnografiniai bei papročių tyrinėjimai. Reikšmingas yra etnologės Pranės Dundulienės darbas „Arklys lietuvių pasaulėjautoje“ (Dundulienė 1977), kuriame mokslininkė pateikia nemažai archeologinių, etnografinių duomenų, interpretuoja folkloro tekstus. Autorė iškiria du arklio kulto periodus: laukinio arklio kultą siejamą su toteminiais vaizdiniais ir prijaukinto arklio kultą, kilusį iš senojo (Dundulienė 1977 p. 84). Daugiausiai dėmesio etnologė skiria atskleisti arklio sąsajoms su dangaus sfera, ypač išskiriant saulę: tam pasitelkiami liaudies meno, etnografiniai, tautosakos duomenys (Dundulienė 1977 p. 85–98). Taip pat autorė užsimena, jog arklius turėjo ir chtoniškajam pasauliui priskiriamos mitinės būtybės – personifikuotos ligos, velniai, raganos (Dundulienė 1977 p. 96). Baltus arklius ji laiko išskirtinai saulės, o juodus – požemio (Dundulienė 1977 p. 101). Apskritai, mokslininkės nuomone, arklio kultas mūsų krašte turi daug bendrų bruožų su indoeuropiečiais (Dundulienė 1977 p. 101). Rašydama apie gyvulininkystę Lietuvoje, P. Dundulienė, teigia, jog arklincystė kunigaikščių ir didikų dvaruose labai išplito XIV a., arklams prižiūrėti buvo specialiai skiriami žmonės (Dundulienė 1990, p. 48).

Regina Merkienė studijoje „Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmojoje pusėje” (Merkienė 1989) rašo ir apie arklius, kaip darbinių gyvulių, skaičiaus kitimą įvairiais laikotarpiais. Pastebėta, kad skirtingais laikotarpiais darbai arkliai buvo naudojami skirtingais kiekiais. Ankstesniais laikais (XVI a.–VIII a. pr.) darbiniai arkliai nebuvo taip propaguojami, išvermingesniais darbo gyvuliais laikyti jaučiai, mat jie ne tokie išrankūs pašarui kaip arkliai. Arklius laikydavo turtingesni, dvarininkai (Merkienė 1989, p. 33–57). Arklių ir jaučių santykis nuolat svyravo. Tik vėlesniais amžiais (XVIII a. pab.–XIX a.) arklius pradėta daugiau naudoti ūkiniams reikalams. Taip pat skyrėsi ir darbinių arklių bei jaučių santykis skirtingose Lietuvos teritorijose. Arkliais, arklių auginimu labiau užsiimta vakarų Lietuvoje, tuo tarpu Vilniaus gubernijoje darbai ilgiau naudoti jaučiai (Merkienė 1989, p. 66–73). Tyrinėdama stainės pastatus ir pačios sąvokos reikšmę, R. Merkienė mano, kad *stainė* specializuotu arklių pastatu virsta XVIII a. Stainėse laikyti *staininiai* vadinami arkliai buvo geriau šeriami, prižiūrimi, nevarginami sunkaus ūkinio darbo. Stainėje dažnai buvo laikomas veislinis eržilas. Kiti, darbiniai, arkliai laikyti tvartuose (Merkienė 1994, p. 78).

Venantas Mačiekus, remdamasis istoriniais šaltiniais bei ekspedicijų duomenimis, supažindina su arkliavagystės reiškiniu paplitimu Lietuvoje, arkliavagių socialine ir tautine padėtimi (pastebėta, kad kitataučiai sudarė tik nedidelę dalį visų arkliavagių), vagysčių įrankiais, priemonėmis apsisaugoti nuo arkliavagių, bausmėmis ir, apskritai, žiauriu elgesiu arkliavagi sugavus (Mačiekus 1992, p. 17–20).

Etnografinės kultūros tyrėjų dėmesio yra susilaukusi *Šyvio* šokdinimo apeiga. Gvidas Vilys straipsnyje „*Šyvio* šokdinimas vakarų Suvalkijoje“ pateikia duomenų apie šį paprotį bei bando atsekti *Šyvio* šokdinimo prasmę. Remdamasis N. Laurinkiene, etnografinė, tautosakos bei filologiniais duomenimis, G. Vilys kelia mintį, jog ši tradicija gali sietis su protėvių kultu, galbūt vieno iš protėvių pasilankymų (Vilys G. 1993, p. 8–9).

Arūnas Vaicekuskas, tyrinėdamas šaltojo laikotarpio šventes, kalba apie ypatingą dėmesį arkliui Užgavėnių šventėje. Pirmąjį dvimečių arklių pravažinėjimą Užgavėnių dieną tyrinėtojas neabejotinai laiko Užgavėnių apeiginių struktūrų detale. Tokį pirmąjį arklių pravažinėjimą jis linkęs skirti „pirmos dienos“ maginių veikslių grupei (Vaicekuskas 2005, p. 157). Važinėjimas arklių traukiamomis rogėmis, Vaicekuskas nuomone, siejasi mitinėje sąmonėje su anapusiniam pasauliui priskiriamais vandeniu, bite, keliu, arkliu. Būtent chtoniškasis pasaulis užtikrino gerovę, gausą (Vaicekuskas 2005, p. 155). Taigi šioje plotmėje A. Vaicekuskas, remdamasis archeologiniais duomenimis ir indoeuropiečių tautų tikėjimais, arklį sieja su požemio sfera.

Etnologas Libertas Klimka straipsnyje „Žirgas lietuvių papročiuose“ glaustai aptaria įvairias su žirgais susijusias tradicijas, gyvavusias lietuvių tautos istorijoje. Tyrėjas pateikia daug etnografinių duomenų, susijusių su darbo, kalendoriniais bei šeimos papročiais, kuriuose arklys užima svarbią vietą (Klimka 2006, 34–36).

Suomijos mokslininkė Sonja Hukantaival viename savo straipsnių nagrinėja istorinių laikų žirgo (kaukolės, viso skeleto ar statulėlės) slėpimo pastatuose reiškinių, gyvavusių Suomijos teritorijoje. Remdamasi Suomijos folklore fiksuojamais šio reiškinių pavyzdžiais, ji daro išvadą, jog žirgas tokiu būdu saugojo namą nuo išorės grėsmių, ypač raganavimo (Hukantaival 2009, p. 356).

Etnologai daugiausia dėmesio skiria arklio vietai kalendoriniuose papročiuose bei materialinės kultūros objektų, susijusių su gyvulių auginimu tyrinėti. Pateikiami etnografiniai duomenys suteikia žinių apie realią su arkliais susijusią buitį savitai atsispindinčią folkloro tekstuose. Kalendoriniuose papročiuose figūruojantį arklį linkstama sieti su protėvių kultu ar, apskritai, požemio sfera.

Archeologiniai tyrinėjimai. Daugiausia dėmesio archeologijos moksle yra susilaukę vadinami „žirgų kapų“ tyrinėjimai.

Laima Vaitkunskienė, tyrinėjusi individualius „žirgų kapus“, teigia žirgus esant aukomis bei sieja su kituose kraštuose randamais žirgų kapais. Jos nuomone, tokios aukos susijusios su ceremonijomis laidojant kilminguosius bei jų palikuonis. Kapuose randamą žirgo galvą archeologė mano esant maginės paskirties atributu, turėjusiu apsauginę funkciją (Vaitkunskienė 1981, p. 71–75).

Kita archeologė Regina Volkaitė-Kulikauskienė išskirias kelias „žirgų kapus“ rūšis (Kulikauskienė-Volkaitė 1996, p. 308–309). Pateikiama daug medžiagos apie žirgo aprangos detales, pastebėta, kad jų būta labai puošnių. Žirgų kapuose archeologė pastebi gyvūno suasmeninimo požymių: kaip įkapės, žirgui įdedamas geležinis pjautuvas, kuris jam gyvam esant, vaidino itin svarbų vaidmenį, nes parūpindavo maisto (Kulikauskienė-Volkaitė 1996, p. 321).

Apie kapinyuose randamus žirgus bei jų aprangos liekanas rašo ir Marija Gimbutienė. Pastebimas žirgų aprangos puošnumas, ypač turtingesniųjų kapuose. Kaip ir kiti autoriai, M. Gimbutienė paprotį laidoti karį su žirgu ryškiausiai pastebi baltų bei skitų kultūrose ir laiko jį indoeuropietiškos kultūros bruožu. Taip pat atkreipiamas dėmesys į tai, jog arklių galvos beveik visur guldytos vakarų pusėn, kaip manoma, kelionės anapus pusėn (Gimbutienė 1985, p. 142–143).

Žirgų kapai ir toliau archeologų intensyviai tyrinėjami, ieškant tam tikrų tendencijų bei pokyčių šioje laidosenoje, o kartu ir baltų pasaulėžiūroje. Archeologas Mindaugas Bertašius, tyrinėjęs Kauno apylinkių kapinytus, yra linkęs manyti, kad žirgo aukojimo (taip jis vadina atskirus žirgų ir žmonių kapus) ritualas yra ne įkapės kariui, bet simbolinis, iš anksto paruoštas ir suplanuotas ritualas, kuris rodo visuomenės sutelktumą ir byloja apie susiformavusios gentinės religijos iškėlimą. Šiuos teiginius jis bando remti tuo, kad žirgai galėjo būti aukojami abiejų lyčių atstovams (toks reiškinys žinomas visame šiaurės-vakarų ir šiaurės-rytų Europos regione) ar net visai šeimai. Neaišku lieka, ar žirgo įkapės priklausė nuo žmogaus socialinės padėties. Manoma, kad balnakilpės galėjusios būti dedamos į karių kapus, kaip kario atributas (Bertašius 2006, p. 26–27). Anot archeologo, ritualui įtakos galėjo turėti ir aukojamo gyvulio kūno padėtis, kapo duobės forma ir tarpusavio išsidėstymas, kapų grupių vietos parinkimas, santykis su aplinka ir daugelis kitų smulkių detalių (Bertašius 2009, p. 313).

Tyrimui svarbi archeologo Lauryno Kurilos keliama mintis, jog žirgas yra vienas iš nedaugelio gyvūnų, kuriam žmonės kartais rengdavo laidojimo apeigas. Tyrėjas daug dėmesio skiria simboliniams žirgų kapams – t.y. žirgo įkapėms, rastoms kape be žirgo palaikų (Kurila 2009, p. 252). Tyrinėtojai Audronė Bliujienė bei Donatas Butkus tyrinėdami V–VIII a. kapus su žirgais Lietuvos ir Latvijos pajūryje bei Aukštaitijoje atkreipia dėmesį, kad raitelį ir žirgą laidojant kartu, šis beveik visada laidojamas žmogaus kairėje (Bliujienė, Butkus 2009, p. 160).

Paleopatologas Linas Daugnoras, tyrinėdamas Marvelės kapinyne iškastų žirgų kaulus, pastebi, kad laidoti žirgai turėję patologijų: nustatytos tam tikros stuburo slankstelių bei dantų patologijos, plaštakos ir pėdos defektai. Taigi nužudytų gyvūnų sveikumas, anot Daugnoro, yra sąlyginis Taip pat daroma išvada, kad visi žirgai, palaidoti tyrinėtame kapinyne, buvo jojamieji. (Daugnoras 2006, p. 28–29). Ne paties sveikiausio gyvulio aukojimas, viena vertus, gali reikšti tai, kad nužudomas to žmogaus, kuris mirė, žirgas. Kita vertus, galima čia išvelgti ir pragmatinių paskatų – nužudomas tas žirgas, kuris turi tam tikrų sveikatos problemų.

Žirgų kapai, kaulai tyrinėjami ir kaimyninėse šalyse ieškant galimų tokios laidosenos priešasčių: Estijoje (Maldre, Luik 2009; Zemītis 2009), Rusijos Kaliningrado srityje (Zinoviev 2009; Skvortsov 2009), Lenkijoje (Karczewska, Karczewski, Gręzak 2009; Kontny 2009; Nowakowski 2009; Kontny Okulicz-Kozaryn, Pietrzak 2009; Wyczółkowski, Makowiecki 2009), Latvijoje (Brūzis, Spirģis 2009)

Tyrinėjami ir kiti archeologiniai radiniai, susiję su žirgais. Ona Kuncienė, aptardama prekybos su senosios Rusios miestais Lietuvos teritorijoje IX–XIII amžiuose archeologinius bei istorinius duomenis, pastebi, kad tarp atvežtų prekių randama ir zoomorfinių kabučių – arkliukų pavidalo, stilizuotų žirgelių figūrėlių. Šie kabučiai pas mus atkeliavo iš Naugardo, manoma XI amžiuje. Žirgelio motyvas Lietuvoje buvo labai paplitęs XI–XIII a. žirgo aprangoje (Kuncienė 1981, p. 64–65).

Žirgo atributiką bei įvaizdį randamuose kabučiuose, diržo sagtyse latgalių ir sėlių gentyse tyrinėjusi Antonija Vilcāne sieja su vaisingumu bei mano, jog vaizduodami gyvūnus žmonės įkūnydavo juose tikėjimą jų maginėmis ir globėjiškomis galiomis. Ji pastebi, jog moterys ypač mėgusios žirgo atvaizdą (Vilcāne 2009, p. 266). Dieter Quast straipsnyje „Merovingian period equestrians in figural art“ – „*Merovingų laikotarpio raitelių atvaizdai*“ nagrinėja raitelio atvaizdo motyvą figūrinėje puošyboje (Quast 2009). Atkreipiamas dėmesys į motyvo kaitą nuo kario žirgo aprangos detalės iki moterų papuošalų ir amuletų (Quast 2009, p. 339).

Naujausi archeologiniai duomenys teigia, kad arkliena visų pirma buvo valgoma mėsa (su tuo siejamos itin didelės kaulų sankaupos kai kuriuose kapuose) – pirminė arklio prijaukinimo funkcija buvo aprūpinti bendruomenę mėsos atsargomis žiemą, o jojimo pradžia reiktų laikyti ne ankstesnį nei II tūkstantmečio pr. Kr. laikotarpį (Žukauskaitė 2009, p. 36). Arklių naudojimą transportui paspartinti galėjo gamtinių sąlygų pokyčiai, kai miškinga Lietuvos teritorija tapo artima miškastepių zonai, kurioje arkliai buvo naudojami transportui (Girininkas, Daugnora, Antanaitis-Jacobs 2009, p. 29).

Taigi, archeologai yra pateikę nemažai medžiagos apie mirusiųjų laidojimą su žirgais arba vien simbolinius „žirgų kapus“. Žirgas suvokiamas ir kaip įkapė, ir kaip auka, ir kaip pats laidojimo objektas. Gyvūno laidojimas drauge su mirusiuoju, archeologų siejamas su žirgo kaip

tarpininko, gabenančio į dausas, vaidmeniu. Neatmetama žirgų laidojimo tam, kad šie tarnautų šeimininkams ir pomirtiniame gyvenime tikimybė.

Tautodailės tyrimai. Tyrinėjant tautodailės darbus, didesnis dėmesys skiriamas trobesių stogų dekore vaizduojamiems žirgeliams. Izidorius Butkevičius pastebi šių dekoru detalių savitumus skirtingose Lietuvos dalyse. Ypač išsiskiria vakarų Lietuvos stogų žirgeliai. Butkevičius pažymi, jog žirgelių motyvas randamas ir kaimyninėse šalyse (Latvijoje, Baltarusijoje, Estijoje); taip pat Vokietijoje, Vengrijoje, Šveicarijoje, Norvegijoje. Tyrinėtojo nuomone, žirgeliai gali sietis su pagoniška simbolika – turėjo apsaugoti namus nuo nelaimių, užtikrinti gerą gyvenimą. Tačiau pagrindine stogų žirgelių paskirtimi tyrinėtojas linkęs vadinti dekoratyvine (Butkevičius 1971, 49–50).

Kazys Blažys, rašydamas apie Nidos lėkius, taip pat užsimena ir apie stogų žirgelius. Jo nuomone, vėlesni lėkiai su žirgų kultu, apsauga nuo blogio neturi nieko bendro. Tuo tarpu ankstesnes (XVII a.) prie vyrų kapų išpjaustomas arklio pavidalo galvas teigia esant saulės simboliais. Apskritai K. Blažys linkęs arklius/žirgus sieti su saulės dievybėmis, traktuoja arklius saulės simboliais (Blažys 1993, p. 23), tačiau prielaidų, kodėl taip mano, nepateikia. P. Dundulienė, rašydama apie arklio prosenovinę kilmę taip pat atkreipia dėmesį į arklio motyvą mene bei mėgina jį sieti su pačių arklių garbinimu. Anot mokslininkės, arkliai garbinti kaip dvyniai ašvieniai, todėl jų galvas, išdrožtas iš medžio, tvirtindavo prie namo stogo, kad jos apsaugos nuo visokių negandų (Dundulienė 1990, p. 47–48). Daugiau duomenų, patvirtinančių šią mintį, autorė nepateikia.

Tautodailės tyrinėtojas Vytautas Tumėnas straipsnyje „*Žirgelių* rašto semantinis laukas“, remdamasis įvairių kraštų panašia simbolika, aiškinasi ar šis rašto pavadinimas nėra atsitiktinis, ar turi jis pagrindo sietis su baltų mitologija bei apskritai ką baltų mitologijoje simbolizavo žirgas (Tumėnas 1997, p. 22–23). V. Tumėną domina žirgų simbolio sąsajos su elnių, kitų raguotųjų gyvūnų įvaizdžiais. Remdamasis V. Ivanovu, įvairių šalių medžiaga, jis daro išvadą, jog „stogelio su kabliukais“ ornamente ryškiai skiriasi du glaudžiai persipynę semantiniai klodai, kuriuos galima apibūdinti kaip raguotųjų ir žirgų simbolinius aspektus (Tumėnas 1997, p. 29). V. Tumėnas linkęs „žirgelių“ ornamentą sieti su Dvynių dievybės, aukos, Gyvybės Medžio bei apskritai žirgų kaip visuotinės susisiekiimo priemonės simbolika (Tumėnas 1997, p. 33).

Aptardamas zoomorfinius motyvus lietuvių liaudies skulptūroje, Vytenis Rimkus taip pat mini žirgo/arklio motyvą, aptinkamą X–XII a. žirgo aprangoje, XII–XV a. papuošalų dekore, stilizuotų stogų žirgelių išlikimą iki šių dienų, XVIII–XX a. pradžios liaudies skulptūroje aptinkamus gyvulių vaizdus šventųjų siužetuose. Pateikdamas aprašą papročio dėti vaškines gyvulių bei žmogaus kūno dalių figūras bažnyčiose prie šventųjų paveikslų V. Rimkus, teigia,

kad XIX a. viduryje egzistavusi vaškinė liaudies plastika buvo inspiruota ne tik ekonominių, bet ir kūrybinių impulsų (Rimkus 1985, p. 126–127).

Tyrinėjant sakraliojoje medinėje skulptūroje vaizduojamus šventųjų gyvenimo siužetus atkreipiamas dėmesys ir į arklio vaizdinį. Alė Počiulpaitė straipsnyje „Tautodailės siužetai, personažai, jų vaizdavimas“ aptarianti šventųjų vaizdavimą medinėje skulptūroje pažymi, jog arklio ar žirgo vaizdinys dažniausias šv. Jurgio gyvenimo siužetuose. Tyrinėtoja pabrėžia, kad skulptūrose ar paveiksluose šv. Jurgio žirgas dažniau vaizduojamas ne baltas, o obuolmušis. A. Počiulpaitės nuomone, tokiam šv. Jurgio įvaizdžiui didelę įtaką turėjo Rytai ir Rytams būdinga ikonografija (Počiulpaitė 1992, p. 41–42). Jojantis ant žirgo vaizduojamas ir šv. Martynas (Počiulpaitė 1992, p. 43).

Liaudies meno tyrinėtojai nemenką dėmesį yra skyrę stogus puošiančių žirgelių simbolikai bei galimai paskirčiai tyrinėti. Nors keliamos versijos, jog jie kažkada galėjo turėti apsauginę funkciją ar būti siejami su Dvyniais dievais vis dėlto iki šių dienų išlikusių puošybos elementų pagrindinė funkcija laikytina dekoratyvinė. Iš sakraliosios medinės skulptūros personažų, daugiausiai dėmesio yra sulaukęs šv. Jurgio žirgas.

I. ARKLIŲ ĮVARDIJIMAI LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE

Lietuvių tradicinėje tautosakoje arklys, priklausomi nuo lyties, amžiaus, spalvos ir kitų savybių, vadintas labai įvairiai. Arklio įvardijimų gausa sustiprina prielaidas, kad arklys buvęs ne šiaip naudingas gyvulys, bet turėjęs itin didelę reikšmę tradicinėje pasaulėžiūroje.

Arklys / žirgas. Arklio ir žirgo suvokimas skiriasi lietuvių kalboje: arklys yra gyvūnas, kuriuo dirbama, jojama, važiuojama (LKŽe: arklys), o žirgas – tai gražus, puikus arklys (LKŽe: žirgas). Nors *arklio* ir *žirgo* sąvokos atrodo sinonimiškos, tačiau lietuvių tautosakoje jos toli gražu ne visada keičia viena kitą giminiškuose tekstų variantuose. Dažniausiai šie įvardijimai persipina pasakose bei sakmėse, taip pat neretai keičia vienas kitą ir mįslėse. Kaip pavyzdį galima paimti dvi mįslės apie *blusą* formules: *Juods žirgelis visą svieta išlaksto* LtT V 6266, *Juods arklys šoka – pėdų nepažint* LtT V 6280.

Tačiau esama ryškių *arklio* ir *žirgo* vartojimo skirtumų, susijusių su gyvavusiais papročiais ir apskritai – su pasaulio suvokimu. Pasakojamojoje tautosakoje dažniausiai vartojama *arklio* sąvoka. Ji įprasta tiek kalbant apie gyvūną, kuriuo jojama (*raitas parjodavo ant balto arklio* BLMS 90), tiek – kuriuo dirbama (*taip norėdamas dirbti, pavirto arkliu* MT 186). Ši sąvoka taip pat populiariausia ir kalbant apie važnyčiojamą gyvūną: *ant kiemo su aštuonetu arklių ir su gražia karieta užvažiavo labai gražus ponaitis* BLLS 367.

Dažnas yra ir sąvokos *žirgas* vartojimas. Tautosakoje šis įvardijimas išimtinai siejamas su gražiu gyvuliu: *Atbėgo žirgas – kad jau dailumas, net miela žiūrėti, akį traukte traukia* BsLP 244. Jau vaikų dainose formuojamas suvokimas, jog žirgas – puikus gyvūnas. Puikus tokio auklėjimo pavyzdys būtų erzinimo daina, kurioje pašiepiamieji važiuoja kiaulėmis ar varlėmis, o išaukštinamieji – žirgais: *Kinkyk žirgus į karietą, / Vežk vaikelius į parietą. / Kinkyk varles į geldelę, / Vežk mergeles į pelkelę* LLD I 259. Vis dėlto *žirgo* sąvoka dažniausiai aptinkama tuose tautosakos kūriniuose, kuriuose kalbama apie jojimą šiuo gyvūnu. Tokia vartoseną, ko gero, lėmė žodžių *žirgas* bei *žirgti, žergti* sąsajos: žirgas, gyvulys, kuriuo jojama apsižergus (Klimavičius 1993, p. 16). Būtent *žirgu* jojama pirštis: *Ir atjojo bernužėlis / Širmu ristu žirgu, / Ir paklausė Uršuliutę: / – Ar tu būsi mano?* LLD II 381. Žodis *arklys* su vestuvių tematika susijusioje tautosakoje neretai vartojamas norint pašiepti besiperšantį. Vienas tokių pavyzdžių būtų patarlė: *Šlubu arkliu piršlėm nevažiuoja* LPP 671. *Žirgu* taip pat jojama į karą: *Žirgelį balnojo / An vainelės jojo, / Oi dzevuliau manas, / An vainelės jojo* LLD I 241. Seniausiose, iki XVIII a., karinėse-istorinėse dainose pavadinimas *arklys* labai retas. Reikia pastebėti, kad vėlyvesnėse karinėse-istorinėse dainose arkliais bene visada joja priešai. Gana populiarius dainų motyvus, kuriame būtent priešo arkliais mindomi žuvę kariai: *Ir kaip į šančius vertė, kaip*

gyvulėlius, / Arkliai užminė mūsų kaulelius LLD XVII 50, – ar naikinamas žmonių turtas: *Kas tik turėja šiaudų ar šieną, /Arkliai sumyne kožną kiekvieną* LLD XVII 304.

Įvardijimas *arklys* dažniau siejamas su agrarine kultūra, žemdirbyste, jis akivaizdžiai suvokiamas kaip gyvūnas, kuriuo dirbama žemė. Tai sąlygojo ir paties žodžio *arklys* aiškus siejimasis su žodžiais *arti, arklas, arimas* (Sabaliauskas 1965, p. 99). Vaikų dainose teigiama, jog žirgas yra *aitininkas, keliauninkas* (LLD I 779, 781), o arkliukas – *žemę dirba, duonų kruta* (LLD I 776, 782). Su ūkine veikla, buitiniu žmogaus gyvenimu arklio įvardijimą dar labiau sustiprina paremijos, kuriose *arklys* ryškiai pirmauja, lyginant su kitais įvardijimais: *Su artu arkliau bepigė ir arti* LPP 670, *Arklio nugara javai dera* LTt V 4716. Šiuo atveju ryškiai išsiskiria sakytinės tautosakos žanras – etiologinės saktmės, kurioms būdingas tik *arklio* įvardijimas, aiškinant šio gyvūno kilmę, t.y. visais atvejais aiškinama arklio, o ne žirgo kilmė: *ponasdievs ant velnio pasakęs: – Tpru! Tas velns ir palikęs arkliau* SIŠLSA 281.

Vis dėlto darbo dainose, kuriose pagal tradicinį suvokimą turėtų figūruoti *arklys*, daugelyje tekstų žemės dirbimas vaizduojamas su *žirgais*: *Tai ramūs laukeliai juršėniškių: / Baltaisiais dobilėliais ažusėta / Širmaisiais žirgeliais ažakėta* LLD VI 21. Lauko darbų nudirbimas žirgo pagalba veikiausiai rodo ne tradicinio suvokimo neatitikimą, bet siejasi su piešiamo vaizdo idealizavimu: norint idealizuoti kažkokį, dažnai savo ar brangaus asmens vaizdinį, jam suteikiami ypatingi atributai, kuriais, iš esmės realybėje, nebuvo naudojamosi (Kerbelytė 2005, p. 55). Nenuostabu, jog savi laukai todėl ir yra akėjami žirgais ar būsimas sutuoktinis arią būtent tokiais gyvuliais.

Arklys lietuvių tautosakoje buvo siejamas ne tik su ūkine veikla, bet ir apskritai su kasdieniniu gyvenimu. Vestuvinėse dainose mergelė prašo motinos neduoti jos už čigono, nes nemokėsianti arklių vogti: *Už čigono netekėsiu / Arklių vogti nemokėsiu* LLD II 437. Su čigonais susijusi dainų formulė: *Aukšti kalnai, dirvonai, / Ganė arklus čigonai* LLD XI 320. Kalbant apie arklių ganymą (LLD II 379); kaustymą (LLD IX 36, 56) taip pat kitą tradicinę veiklą, susijusią su šių gyvūnų priežiūra, daugelyje tautosakos žanrų dažnai vartojamas *arklio* įvardijimas. Ypač tuo išsiskiria paremijos, kuriose gyvenimo realijos dažniausiai nusakomos vartojant būtent *arklio* įvardijimą: *Nuo svetimo arklio ir klane nusėsi* LPP 652. *Žirgas* yra siejamas su svarbiais žmogaus gyvenimo įvykiais, garbe, neretai vyriškumu. Jis yra ne tik bernelio draugas bei pagalbininkas, bet ir gali būti traktuojamas ir kaip jo simbolinis pakaitalas. *Žirgo* sąvoka paremijose atsiranda tuomet, kai norima parodyti įvykius, savybes, kuriuos kiti objektai įgauna tik ypatingomis sąlygomis: *Auksu pakaustyta kiaulė žirgą atstoja* LTt V 1833. Esama netgi dainų, kuriose lyginamas *arklys* ir *žirgas*, pastarąjį iškeliant, o arklį sumenkinant: *Dai ir atstatė mana žirgelį / Až senųjų arklalį* LLD XIII 271. Kitame tekste taip pat galima jausti palankiau vertinamą žirgą nei arklį: mergina simboliškai skirstydama dovanas artimiesiems, artimiausiam

iš jų duoda žirgą, ir tik paskesniai – arklių: *Broleliui – žirgelį, / Dieveriui – arklelį, / Šelmiui bernuželiui – / Kuprotą oželį* LLD XI 173.

Lyginant sąvokų *arklys* ir *žirgas* vartojimo ypatybes pastebėta, jog šie pavadinimai skirtingu populiarumu vartojami atskiruose tautosakos žanruose, kartais netgi sąvokas supriešinant. Žirgu beveik visada žavimasi, skirtingai nei arklys, jis visada vaizduojamas gražios, o neretai ir itin gražios išvaizdos. Tai vėlgi siejasi su pačiu *žirgo*, kaip gražaus, puikaus arklio apibūdinimu. Skirtingai nei žirgas, arklys gana aiškiai siejamas su žemdirbiškuoju pradū bei apskritai gyvenimiška buitimi. Kai kurie netikėti arklio ir žirgo supriešinimai rodo, jog vis dėlto kažkada šios sąvokos turėjo kiek skirtingas reikšmes.

Dažnai pasitaiko ir arklių patelę apibūdinantis pavadinimas – *kumelė*. Kumelės sąvoka vartojama įvairiuose jau minėtuose kontekstuose: kumele taip pat jodinėjama (pastebėtina, kad dažniau jodinėja moterys), važinėjama. Verta paminėti, kad *kumelė* dažniau keičia *arklio* nei *žirgo* įvardijimą arba vaizduojama esanti arklio pora. Užfiksuota keletą mitologinių sakmių, kuriose pasakojama esą arkliai turi savo karalių. Nusipirkus tam tikrą arklį, iš jo sprando atpažįstama, kad jis – arklių karalius ar karalienė: *rek bijuot apsiperki arklį – karalių, arba kumelį – karaliene* LTR4868 147. Iš teksto matyti, jog ne tik arklys, bet ir jo porininkė kumelė gali turėti ypatingą ženklą, dėl kurio yra vadinama arklių karaliene. Kumelė dažnai minima mitologinių sakmių tekstuose, kuriuose kalbama apie arklį kaip išbandytoją, ji kaip ir arklys labiau siejama su papročiais, archainiais tikėjimais. Šis žodis tarsi keičiasi su *arklio* sąvoka, laukai, kuriuose šios abi sąvokos vartojamos, labai panašūs.

Kumelė lietuvių tautosakoje dažniausiai siejama su moteriška lytimi. Mįslėse, paremijose kumelė dažniausiai išreiškia moteriškąją giminę ar prigimtį. Apie silpnos sveikatos sutuoktinę sakoma: *Raiša kumele netoli josi* LPP 623. Apskritai apie vedybas taip pat metaforiškai kalbama pasitelkiant kumelės vaizdinį: *Kumelė pavalkais nemauta nebus* LTt V 1215. Įdomu, kad vestuvinėse dainose marti lyginama su kumele: *Marčią <...> kėp kumelų / ausuotų ausuotų* LLD VIII 155. Nuotakos lyginimas su kumele pastebimas ir estų vestuviniuose apdainavimuose (Естонский фольклор 1980, p. 85).

Kumelės kaip motinos vaidmuo labai aiškiai akcentuojamas ir kituose tautosakos tekstuose. Stebuklinėse pasakose ji dažnai minima kaip herojaus pagalbininko arkliuko motina. Būtent kumelės motiniškumas dažnai akcentuojamas patarlėse: *Kumelė kumelio nenuspirs* LPPe: kumelė. Kumeliukai tampa pagrindiniu skiriamuoju arklio kumelės bruožu: *Paskui kumelės seka kumelys, paskui arklio šuva* LPPe: kumelė; *Ar esi matęs arklį su kumeliu?* LPPe: arklys. Kumelė dominuoja ir vaikų dainose: lopšinėse (LLD I 105, 106), kykavimuose (LLD I 241, 246-248, 264-5, 281, 290-1), maldyimuose / juokinimuose (LLD I 304). Būtent vaikų dainose kumelės

apdainavimui skiriami atskiri tekstai (LLD I 439, 440). Vaikai šiose dainose tarsi priskiriami moteriškai sferai, ir kumelė tai tik patvirtina. Šiuo atveju galima priminti, jog kalbininko Algirdo Sabaliausko senovės indų kalboje rasto giminiško žodžio *kumara* viena iš reikšmių yra ką tik gimęs vaikas (Sabaliauskas 1965, p. 100).

Kumelė dažnai siejama su juoko kūrimu ar net išjuokimu. Vestuvinėse sutartuvių dainose mergina, skirdama dovanas, išjuokia atvykusį piršti bernelį, šiam dovanodama aklą kumelaitę: *O šiam šelmiu bernuželiu— / Aklainę kumelę* LLD IV 179. Apskritai, kuriamas labai senos, žilos, vos pajudančios kumelės vaizdas, su kuria keliaujant herojui atsitinka įvairios nelaimės.

Kumelė suvokta kaip ne pats tinkamiausias gyvūnas joti svarbiais žmogaus gyvenimo įvykiais. Vestuvinėse piršlybų dainose našlio ar senio atjojimas pirštis ant baltos / šyvos kumelės (*Oi tu našly, tu našleli, / Tu manęs norėjai, / Su šyvąja, su kumele / Pas mane atjojai* LLD II 504) gali sietis su tikėjimu, kad joti piršlėse ant kumelės, juolab baltos, yra blogas ženklas, kaip ir apskritai sutikti žmogų, važiuojantį balta kumele (Klimka 2008, p. 57). Galbūt dėlto ir vaikų dainose dažniausiai kumelė vadinama šyva ar žila: *Joja joja ponaicis, / Kruta kruta barzdaitė, / Ant žilos kumelaitės* LLD I 247. Jaučiamas tokio gyvulio pašiepimas, o kartais pasitaiko ir obsceniškų nuogo kūno vaizdinių (LLD I p. 144). Vestuvininkų pajuokimo dainose taip pat pašiepiami kumelėmis važiuojantys svotai: *Gal jūsų svotuliai kumelės dvėsė* LLD V 494. Itin retas kumelės įvardijimas karinėse-istorinėse dainose. Galbūt į karą dažniau jodavo arklių patinai, nei kumelėmis, todėl vyriška giminė dominuoja šio žanro dainose.

Kumeliuko (kumelės vaiko) – mažo arklių jauniklio, be lyties skirtumo (LKŽe: kumeliukas) sąvoka lietuvių tautosakoje vartojama rečiau nei anksčiau aptartosios. Kumeliukas dažnai siejamas su motina, vaizduojamas turintis su ja ypatingą ryšį. Viena tokių ypatybių - kumeliukai girdi motinos balsą, kaip toli ji bebūtų: *Sužvingo kumelė [...] iš užu šimto myliu, išgirdo kumelių žvengimą* BsLP 5. Stebuklinėse pasakose kumeliukas minimas kaip dar neužaugęs herojaus pagalbininkas, mitologinėse saktmėse užsimenama apie besivaidenantį kumeliuką: *kumelukas koks gražus iš vieno kiemo, teip arti prie jų bėga* BsLP I III 14.

Kumeliukas priskiriamas kumelei ir dainuojamojoje tautosakoje. Didaktinėse dainose, kuriose išskaičiuojami dėl alkoholio prarasti gyvuliai, kumelė ir kumeliukas minimi kartu: *Tu pragėrei arklių arklių / Aš – kumelę su kumeliuku* LLD XVI 314. Šių dviejų žodžių ryšys pastebimas ir vaikų dainose: *Vilkas pjauna kumelėlį – / Kumeliuk(a)s lieka* LLD I 442. Kumeliuko įvardijimas siejasi ir su jaunu amžiumi, ką patvirtina ir mįslės: *Mažutis kumeliukas visą šieną suėdė. – Šieno peštukas* LtT 7179.

Vardai pagal spalvą. Arklio spalvos apibūdinimas kai kuriais atvejais buvo vartojamas ir apskritai kaip arklio vardas. Tokių arklio vardų gausu ir tautosakoje: dažnai arkliai vadinami ne

bendriniais pavadinimais, o spalviniais. Netgi vaikų dainose vardas žirgui duodamas pagal jo spalvą: *Koks žirgelio vardelis, / Visi nor žinoti. / Man žirgelis juodbėrelis* LLD I 784. Tautosakoje minimi arklių vardai su tamsiomis ir šviesiomis spalvomis siejami nevienodai. Tamsių spalvų arkliai minimi dažniau nei šviesių, tačiau, labai tikėtina, jog taip atsitiko dėlto, kad ir realybėje tamsių spalvų atspalvių bei jų įvardijimų būta kur kas daugiau. Pasakomojoje tautosakoje minimi juodžiai: *išvydo karietą su keturiais juodžiais paskui atpleškinant* (BsV XXIV 50). Taip įvardijamais arkliais dažniausiai jodinėja ar važiuoja mitinės (ypač blogą lemiančios) būtybės, mirusieji, ir tai nėra atsitiktinis dalykas - krikščioniškoje tradicijoje juoda spalva įsivyravo kaip gedulo ir mirties ženklas. Reikia pastebėti, kad panašiai traktuojami ir šviesių spalvų arkliai. *Širmiai, širmeliai, širmonėliai, šimeliai, šyviai* – dauguma arklio plaukų – balkšvi, kur ne kur įsiterpia pavienis tamsus plaukelis (LKŽe: šyvas): *po jos smerties buvo tankiai matoma vakarais ant šimelio bejodinėjanti* BsV XXIV 46. Toks šyvio traktavimas dar aiškiau pabrėžiamas ir didaktinėse dainose, kuriose girtuoklis prašo žmonos kinkyti būtent šyvį vežti jį į dangų: *Kinkyk šyvį, vežk į dangų* LLD XVI 510. Toks šyvo arklio suvokimas formuotas jau nuo vaikystės, nes panašių motyvų aptinkama ir vaikų dainose: *Kokiais žirgais vežt ant kapus? // – Širmais žirgais man vežtų* LLD I 705. Žodžiu *Šyvis* buvo vadinamas padarytas arklio maketas, kurį nuo Naujųjų Metų iki Trijų Karalių vedžiodavo bei „šokdindavo“ Vakarų Suvalkijoje (Vilys 1993, p. 8). Šis paprotys, pagrindžiant būtent šyvos spalvos apibūdinimu, kai kurių mokslininkų siejamas su galimu protėvių apsilankymu, (Vilys 1993, p. 9). Latvių dainose mažiausiai mylimi yra raudoni bei pelėki žirgai. Pastarieji dažnai minimi kaip vežantys į kapus: *Širmi žirgai, bėri žirgai, / Jie bus nuotakos vežamieji; / Tie juodieji pelėkieji / Smiltelėsna vežėjai*. Tačiau šios spalvos arkliai Estijoje esą labiau gerbiami nei bėrieji (Šmitas 1924, p. 62–63). Lietuvių dainose ir apskritai folklore ši spalva nefigūruoja.

Dainuojamojoje tautosakoje populiariausias arklio įvardijimas pagal spalvą yra *juodbėris* (var. *juodas bėrelis*) – tamsiai bėras arklys (LKŽe: juodbėris): *Tegul eina / Tegul veda / Tegul vinčiavoja / Pabalnosiu juodbėrėlį / Ir aš tį nujosiu* LLD II 254. Įvardijimas labai dažnai gretinamas su *žirgo* sąvoka kartais jos pateikiamos kartu: – *Oi žirge žirgeli, / Juodasai bėreli* LLD II 182. Ši spalva tradicinėje kultūroje buvo ne tik pakankamai populiari, bet ir laikyta praktiška: ji praversdavo karo veiksmuose, nes tokio plauko arklį priešui sunkiau pastebėti (Manvydas 2008, p. 29). lyginant su kitomis spalvomis, ši palva vyrauja karinėse-istorinėse dainose.

Bėris (var. *Bėrelis / bėralis / bieržirgelis / bėrulis / bėrukas / šyvsbierelis*) – tamsiai rudos spalvos arklys (LKŽe: bėris) minimas žymiai rečiau. *Bėris* populiariesnis vėlyvesnėse dainose (karinėse-istorinėse, taip pat didaktinėse): *Kieme prie šulinėlio / Iš darželio rūtų / Mano bėris žvengia– / Kas tai gali būti?* LLD XVIII 42. Dažniau ši spalva vartojama kaip epitetas norint

apibūdinti žirgą. Dar latvių mokslininkas P. Šimtas yra pastebėjęs, jog bėra arklio spalva labai populiari, jog tiek latvių, tiek lietuvių dainose ir gali būti bendras palikimas (Šmitas 1924, p. 61–62). Kaip galima pastebėti, vardas *bėris* turi itin daug vardo variacijų, kas galbūt siejasi su šios spalvos populiarumu.

Minimi tautosakoje ir retų spalvų arklio vardų. *Bulanas* – šviesiai gelsvo plauko arklys, ant nugaros kartais turintis tamsią juostą (LKŽe: bulanas), bei *kaštanas* - kailyje vyrauja rusva spalva (LKŽe: kaštanas) aptinkami dainose, kuriose mergina tokios spalvos arklius tariamai teikia kaip dovanas artimiesiems: *Broliai – bulaną, / Dieveriui – kaštaną* LLD IV 172. Šios dvi arklių spalvos gana retos lietuvių tautosakoje, jos būdingesnės kaimynų slavų folklorui, todėl tikėtina, kad ir patys įvardijimai galėjo būti perimti iš kaimyninių kraštų.

Keliuose pasakojamosios tautosakos tekstuose minimas *eržilas*: *raudons eržils su baltom ik kelių kojoms prie jo kumelių atbėgęs* BsV XXV 113. Toks gyvulio įvardijimas minėtoje situacijoje (eržilas nubėga prie kumelių) turėtų atrodyti natūralus, žinant tai, kad eržilu apibūdinamas veislinis (LKŽe: eržilas), smarkus, karštas, gašlus (Klimavičius 1993, p. 16) arklys. Paremijos taip pat pabrėžia eržilui priskiriamą neramaus, itin smarkaus gyvūno apibūdinimą: *Eržilo oda ir ant balkio žvengia* LTt V 64.

Lietuvių tautosakoje paplitęs ir lenkiškas skolinys *drigantas* – eržilas, kumelys (LKŽe: drigantas), itin aktyvus gyvulys. Kaip ir eržilas, šis įvardijimas minimas paremijose, neretai pakeisdamas pastarąjį įvardijimą, taip pat *driganto* įvardijimų pasitaiko ir dainose. Drigantas taipogi siejamas su fiziniu aktyvumu: liaudies dainose vaizduojamas kaip eklus kinkomas gyvūnas. Rugiapjūtės dainose prašoma: *Negailėkit širmų drigontų / Dėl muzikontų* LLD VI 406. Įvardijimu, tikėtina, siekiama parodyti, kad toks arklys buvęs išskirtinis, brangesnis už kitus arklius. Paremijose *drigantas* kartais įgauna ir neigiamų bruožų: *Dėl ūkės trys nenaudingi daiktai: vaikas muzikontas, arklys drigontas, merga davatka* LPP 591, *Išsirežęs, išsitempęs kaip stainios drigonatas* (LKŽe: drigantas). Dar vienas eržilo atitikmuo, dažnesnis trumpų pasakymų tautosakoje – *kumelys*, kuriuo buvo įvardijamas paaugęs arklys, eržilas (LKŽe: kumelys): *Kumelys ir žarde švengia* LTt V 62.

Pasitaiko tautosakoje ir itin nususio arklio apibūdinimų. Toks arklys paprastai vadinamas *kuinu*. Žodis kuinas vartojamas norint pajuokti jį turintį asmenį, ypač aiškiai tai pastebima dainose. Vestuvinėje dainoje išjuokiamas netinkamas jaunikis, nesugebėjęs išsirinkti gero žirgo, joti pirštis: *Našlelio kuinelis tai klupinėjo* LLD II 509. Paremijose taip pat jį kuinu apibūdintą arklių žiūrима neigiamai: *Liečytu kuinu netoli važiuosi* LPP 623. Reikia paminėti, jog Kūčių vakaro vedybinės ateities spėjimuose taip pat minimas *kuinas*. Besiburdamos merginos paeiliui skaičiuoja tvoros baslius vadindamos juos *kuinas* ir *kuinelis* – jei paskutinis baslys būna *kuinas* – gausi vyrą našlį, jei *kuinelis* – gausi berną (Balys 1993, p. 31). Burtas nurodo, jog *kuinas* yra

našlio (galbūt, pagyvenusio žmogaus) atitikmuo, o mažybinis įvardijimas *kuinelis* galėjo būti suvoktas ir kaip jauno vyriškio atitikmuo.

Ašva / ašvienis – seniausi indoeuropiečių arklių vardai, išlikę mūsų kalboje. Šiam išsilaikymui ir pasitarnavo tautosakos tekstai. Šie senieji arklių įvardijimai fiksuojami patarlėse: *Geras ašvienis artoją mokina* LPP 746, *Neleisk ašvos prie dobių, pačios prie pinigų* LPP 745. Kadangi ašvienis, manoma, buvo darbinio arklio apibūdinimas (Klimavičius 1993, p. 15), todėl nenuostabu, kad įvardijimas vartojamas su darbu susijusioje patarlėje.

Skirtingų sąvokų, norint įvardinti arklį, vartojimas siejasi su tradicine mąstysena, kuri, apibūdindama kokį nors objektą, turėjo polinkį parinkti kuo konkretesnę sąvoką. *Arklio* įvardijimas labiau siejamas su agrarine kultūra. Arklio kilmė vaizduojama kaip poreikis turėti gyvulį žemės ūkio darbams dirbti. Tai liudija ir pats žodžio *arklys* artumas žodžiui *arti*. Šis įvardijimas tautosakoje taip pat labiau siejosi su kasdienine veikla, buitimi. *Žirgo* pavadinimas žymiai dažniau vartotas idealizuoti, norint pavaizduoti neeilinius žmogaus gyvenimo įvykius. Šis vardas dominuoja karinėse-istorinėse dainose, taip tarsi susiejant žirgą su karine tradicija. *Kumelė*, skirtingai nei minėti įvardijimai, artimesnė moteriškosios lyties asmenimis, ypač akcentuojant jos reprodukcinę savybę. Ji dominuoja vaikų dainose, taip pat vaizduojama kaip galinti susilaukti ypatingų palikuonių. Su vestuvių papročiais siejasi ir pašaipus požiūris į kumelę, kaip transporto priemonę vestuvėse. *Kumeliukas* dažnai minimas kartu su kumele neretai jie vaizduojami turintys ypatingą ryšį. Iš arklių plauko spalvų kilę pavadinimai, vartojami įvairiuose tautosakos žanruose, atspindi tradicinį mąstymą bei jame vyravusį požiūrį į šį bei anapusinį pasaulį. Kita vertus, įvardijamų spalvų gausa vaizdavo gyvenimo realijas bei praktišką vienos ar kitos spalvos arklių svarbą tradicinėje kultūroje. Tautosakos tekstuose išliko ir seniausi žinomi indoeuropietiški arklio įvardijimai (*ašvienis, ašva*). Turint galvoje, kiek arklio vardų minima tautosakoje, galima kelti mintį, kad ši gausa buvo ne be pagrindo – tokia įvairovė galėjo atsirasti dėl gyvūno svarbos.

II. ARKLYS LIETUVIŲ PASAKOSE IR SAKMĖSE

Šioje dalyje analizuojami lietuvių pasakojamosios tautosakos pasakų bei sakmių tekstai, kuriuose minimas arklys. Išskiriamos sakinės tautosakos arkliams būdingos fizinės bei protinės savybės, dominuojančios funkcijos, elgsenos ypatumai bei santykis su kitais pasakų bei sakmių personažais, pasaulio sferomis. Kartu bandoma atpažinti arklio vietą senojoje pasaulėžiūroje bei pasikeitus pasaulėvaizdžiui.

1. Išorinė charakteristika: išvaizda, apranga ir pakinkymas

Tai, kaip mes apibūdiname daiktus, kokius epitetus mes jiems suteikiame, neretai parodo jų svarbą mūsų aplinkai. Nenuostabu, jog ir tautosakoje dažnai daug dėmesio skiriama vieno ar kito objekto išvaizdai apibūdinti. Skyriuje nagrinėjama pasakų bei sakmių arklio fizinė išvaizda bei ypatingi fiziniai gebėjimai. Dauguma tokių tekstų tarsi pasidalija į dvi grupes: vienoje arklys piešiamas nepaprasto grožio, kitoje – itin atgrasaus pavidalo.

1. 1. Idealizavimas. Gausiausiai arklio apibūdinimais išsiskiria *stebuklinės pasakos*, kuriose arkliai vaizduojami herojaus pagalbininkais atliekant įvairias užduotis. Nepaprasta arklio išvaizda neretai išreiškiama apibūdinimui pasitelkiant tauriųjų metalų, brangakmenių epitetus: *Turiu širmą arklį, dėmantais padkavotą* BsLPY I 43; *išbėgo iš girios arklys: viens plaukas aukso, kits – sidabro, bėga – žemė dreba* BsO 92. *Pasakose-legendose* taip pat šiek tiek užsimenama apie arklių išvaizdą – dominuoja išskirtinai gražių arklių vaizdai: *o ant rytojaus aštuntoje adynoje atbėgs pas tavęs baltas arklys <...> aukso balnas, sidabro kamanos ir visas brangioms drapanoms aprėdytas <...>* DSPSO 34. Iš dangaus, t.y. Dievo, atsiųsto arklio išvaizda gali būti tradiciniame mąstyme vyravusio suvokimo, kad toks gyvūnas turi atrodyti nepaprastai gražiai, išraiška.

Arklio grožis gali būti siejamas ne tik su brangakmeniais, brangiaisiais metalais, bet ir su dangaus kūnais. Pasakoje „Trys broliai“ jis apibūdinamas kaip dangaus kūnų grožiu apdovanotas gyvūlys: *Atbėgo žirgas – kad jau dailumas, net miela žiūrėti, akį traukte traukia: plaukai kaip žvaigždės žėri, balnas ir pasaitai dar dailiau* BsLP p. 244. Dangaus šviesuliai yra glaudžiai susiję su žirgais, turint galvoje tai, kad šie neretai priskiriami dangaus sferai. Kai kuriose rytų kultūrose atskiros arklio kūno dalys simbolizavo dangaus kūnus: galva simbolizavo ryto aušrą, akys – saulę, nugara – dangų (SRŽ 2002, p. 18–19).

Dangaus kūnais apibūdinamas arklys, taip pat gali sietis su jau minėtais auksu bei sidabru: auksinė spalva neretai siejama su saule, o sidabras priklauso mėnulio sferai. Dangaus kūnai ar kitos gamtos stichijos neretais siejamos su arkliais mįslėse. Būtent šis gyvūnas neretai tampa objektu, po kuriuo paslepiamas mėnulio, vėjo, upės, ugnies ar griaustinio apibūdinimas. Esama pasvarstymų, jog stebuklinėse pasakose minimi saulės, mėnulio bei žvaigždžių arkliai gali būti patys dangaus šviesuliai (Greimas 1990, p. 137; Vaiškūnas 1992, p. 138). P. Dundulienė tokius pasakų arklius linkusi laikyti Saulės žirgais (Dundulienė 1977, p. 91). N. Laurinkienė, tyrinėdama mito atšvaitus kalendorinių apeigų dainose, pastebi žirgo ryšį su dangumi, auksu, kas daro šį gyvūną panašų į simbolinį visatos atstovą (Laurinkienė 1990, p. 81). Vis dėlto tokioms prielaidoms pačiuose pasakų tekstuose nėra pakankamai įrodymų. Pasak Vladimiro Propo, arklys buvo suvokiamas kaip mediatorius tarp dangaus ir žemės, nenuostabu, kad jo išvaizdoje regime nemažai dangaus kūnais apibūdintų detalių (Пропп 1998, p. 266). Labiau tikėtina, jog dangaus šviesulių bei brangiųjų metalų minėjimas, apibūdinant arklio išvaizdą – idealizacijos padarinys. Herojaus pagalbininkas privalo būti kažkuo išsiskiriantis, ypatingas. Be to, nevertėtų pamiršti ir galimų realaus pasaulio atspindžių: archeologiniai radiniai leidžia manyti, jog taurieji metalai, ypač sidabras, buvo naudojami arklių pakinktų gamyboje bei puošyboje. Tiesa, tai būdinga aukšto luomo žmonių žirgų atributams. Lenkų kronikininkas Janas Długošas, aprašydamas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Algirdo laidotuves, teigia, jog šio žirgas buvo uždengtas perlais bei brangakmeniais atausta gūnia (BRMŠ 1996, p. 577). Sunku pasakyti, kiek realus toks faktas ir ar apskritai tokie ir panašūs realaus pasaulio vaizdiniai galėjo turėti įtakos stebuklinių pasakų arklio apibūdinimui. Vis dėlto šios galimybės atmesti negalima.

Sakmėse priešingai nei pasakose detalizuotų arklių apibūdinimų maža. Dar mažiau aptinkama idealizuotų arklių paveikslų: *išėjo ugninis vaiskas ir tas ugninis vadas ant gražaus arklio VEMD 214*. Šiuo atveju išsiskiria dalis *padavimų*, kuriuose kalbama apie piliakalniuose užkeiktas miegančias kariuomenes, nugrimzdusius miestus bei juose esančius arklius. Padavimų veikėjai, vienokiu ar kitokiu būdu patekę į piliakalnių vidų, ten paprastai aptinka labai gražios išvaizdos arklius: *vidury didelio kiemo prie didžiausių mūrinių arklidžių, kuriose stovėjo daugybė puikių arklių VEMD 212, nematytos kažkokios žirginės, pilnos žirgų pristatytos. <...> puikūs juodbėriai žirgai BPP p. 164*. Kituose tekstuose pabrėžiama jų gausa: *įvažiavo vidun. Tai ten žirgų pristatyta! KŽA 7, kalne viduj daug daug arklių. Arkliai visi klūpi KŽA 8*. Arkliai vaizduojami visiškai realioje, tradicinėje aplinkoje – arklidėse, ėdantys avižas: *arkliai lygiai sustatyti <...> visiems arkliams padėti loviai ir anys iš jų avižas ėda KŽA 6*. Senojoje pasaulėžiūroje gyvavo tikėjimas, kad esama kitų pasaulių, o juose žmonės gyvena taip pat kaip ir žemėje (Kerbelytė 1970, p. 158). Nujaučiamos šių tekstų sąsajos ir su tikėjimais apie

pomirtinį pasaulį: kalno vaizdas¹ siejosi su anapusiniu pasauliu, dausomis, gausiu ir turtingu gyvenimu po mirties (Beresnevičius 1990, 132–138). Lietuvių folklore miegas (kariuomenė vaizduojama mieganti) neretai sugretinamas su mirtimi (Kerbelytė 1970, p. 168).

Padavimai apie raitelius kartu su arkliais, laukiančius, kada jie bus išleisti iš piliakalnių, gali atspindėti liaudies tikėjimą apie mirusiųjų grįžimą į šį pasaulį (Kerbelytė 1970, p. 168). Arkliai ankstesniais laikais kariuomenėje vaidino itin svarbų vaidmenį. Daugelio Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės mūšių su kryžiuočių ordinu metu didžiąją dalį kariuomenės sudarė raiteliai: kai kuriais duomenimis Žalgirio mūšio metu Lietuvos ir Lenkijos kavalerijoje buvo apie 23 000 raitininkų (Liekis 2002, p. 56). Tai rodo ir archeologiniai duomenys: randami bendri karių ir žirgų kapinynai, taip pat ir atskiri „žirgų kapai“ (Kulikauskienė-Volkaitė 1996, p. 308). Arkliai buvo laidojami kartu su mirusiais: sudegintų ir nedegintų žirgų kapų randama per visą baltų priešistorę (Gimbutienė 1985, p. 143). Istoriniuose šaltiniuose užsimenama, jog laidojant kilminguosius buvo sudeginta ne vienas, o keletas ar net keliolika žirgų (BRMŠ 1996, p. 421; 469). Prisimenant padavimuose minimą žirgų gausą, jų puikią išvaizdą, patį miegančios kariuomenės vaizdą, galima numanyti, kad šie padavimai yra senųjų laidosenos papročių atspindys.

Gražumu išsiskiria ir kai kurie aukšto statuso asmenų žirgai. Gausiausiai įvairiuose pasakų ir sakmių žanruose apibūdinamas šv. Jurgio arklys, ypač dažnai vartojami epitetai su auksu. Iš visų arklio pakinktų dažniausiai išskiriamos auksinės kilpos: *Kitą kartą šventis Jurgis jodinėdavęs su labai gražiu arkliu, su brangiu balnu ir aukso kilpom* SIŠLSA 318. Kartais auksu žėri ir kitos arklio aprangos detalės: *švento Jurgio buvo auksinis balnas, auksinės kilpos ir auksinės kamanos* LTR364 15. Kai kuriais atvejais pasitelkiami ir brangakmeniai: *balno auksinė kilpa <...>. Norėjo namo joti, bet, prie širmo žirgo priėjęs, kilpos nerado<...> O ta kilpa net diemantais buvo išpuošta, labai brangi* LRš 173, *unt Jurgio vardo kad būtų arklys po deimantu* LTR867 3. Vėlgi personažo arklys įsivaizduojamas labai gražus, o jo grožiui įvardinti naudojami brangių, spindinčių metalų pavadinimai, brangakmenių vardai. Iš vienos, pusės tai galėjo būti daroma norint apsaakyti paties asmens išskirtinumą, jo aukštą statusą, gal net siejant tai su katalikų bažnyčia būdinga prabanga. Kita vertus, kaip jau anksčiau minėta, ir kituose pasakų žanruose pastebimas toks arklių išpuošimas, tviskėjimas. Minėta, kad senaisiais ikikrikščioniškais laikais tai galėjo sietis su dangaus kūnais ir jų blizgesiu, arkliai galėjo būti tapatinami su jais. Žinant, kad krikščionybė labai daug ką perėmė iš senosios pasaulėžiūros, tai būtų nenuostabu, kad ir šv. Jurgio žirgas švytėjimą perėmė iš ten pat.

¹ Kartais net įvardijamas konkretus kalnas: *ant Gedimino kalno, girdisi, kad gilumoje kažkas alsuoja. Sako, kad ten žmonės ir arkliai užkeikti* KŽA 3.

Esama siužeto, kuriame šv. Jurgis žmogaus prašomas atiduoda vieną iš balno kilpų: *duok man balno aukso kilpų, kad nepamirštum pas man užjoti* LTR1832 99. Paprastai šv. Jurgis dovaną pamiršta ir lieka be vienos brangios pakinktų dalies. Taigi pasakose-legendose matomas ir etiologinis aspektas – tokiu balnakilpės praradimu aiškinama, kodėl šv. Jurgis paveiksluose vienos iš jų neturi: *O šventas Jurgis prie širmo žirgo ir dabar vienos kilpos neturi* LRš 173.

Taip pat užsimenama, kad žirgas širmos ar baltos spalvos: *pamatė atjojant šv. Jurgį ūnt baltą žirgą* LTR829 9. Pasakose apie šv. Jurgį išskirtinai dominuoja šviesi arklių spalva. Šviesūs arkliai ypatingi, jais jodinėja nepaprastos būtybės, šv. Jurgis neabejotinai buvo vienas iš jų. Šviesi spalva būdinga ir estų folklore minimam Jano / Jurgio arkliui (Естонский фольклор 1980, p. 76). Pietų slavų kraštuose, Kroatijoje, Jurija joja žaliu arkliu (Славянские древности 1999, p. 593). Taip pat gana dažnai šv. Jurgio arklys išsiskiria dydžiu, jis įsivaizduojamas labai didelis: *ir atsirado jam arklys širmas, kad gražus, kad didelis* LTR867 3, *šventas Jurgis joja un arklia didelio* LTR789 42. Nors jo asmenybės istoriškumu abejojama, tačiau gausybė istorijų pasakoja apie šv. Jurgio gyvenimą, jo atliktus žygdarbius. Teigiama, kad jis gyveno Mažojoje Azijoje, išgelbėjo Silenės miesto gyventojus nuo juos kankinančio slibino (Metford 2001, p. 128).

Toks šv. Jurgio – ant balto žirgo jojančio šarvuoto raitelio (Metford 2001, p. 128) – paveikslas ir net kai kurie pasakų siužetai susiformavo krikščioniškoje kultūroje ir į Lietuvą (tautosaką ir mažąją architektūrą) atkeliavo iš rytų. Švento Jurgio statulėlės buvo gana populiarios sakraliniame mene, kas taip pat skatino būtent tokio jo žirgo vaizdo susiformavimą: liaudies drožėjai, dailininkai jį dažniausiai vaizduoja jojančią ant šviesios spalvos arklio, be vienos balnakilpės. Folkloras, tikėjimai glaudžiai sąveikavo su liaudies skulptūra, veikė vienas kitą, todėl ir susiformavo tam tikri vieni ar kitų tautosakos kūrinių personažų bruožai (Senoji lietuvių skulptūra 1994, p. 12–13). Bet visų pirma, tai yra atneštinis personažas. Tiesa, religinėje dailėje ant žirgo ar su juo vaizduojami ne tik šv. Jurgis, šv. Martynas, bet ir šv. Eustachijus bei šv. Hubertas (KIŽ 1997, p. 38).

Apskritai šv. Jurgio vaizdavimas jojančio ant žirgo neturėtų stebinti. Šventas Jurgis mūsų krašte yra laikomas gyvūnų, ypač – arklių, globėjas, o Jurginės – arklių švente. Manyta, kad per Jurgines arkliais nebuvo galima dirbti, juos ilsindavo. Jei pažeisi šiuos papročius, tikėta, niekada neturėsi gerų arklių, juos pjaus vilkai, nesiseks žemės ūkio darbai (Balys 1993, p. 160–161).

Įdomios yra *novelinės pasakos*, kuriose „sulaukėjęs“ karalaitis svajoja apie arklių: *Begyvendamas girioje karalaitis svajojo turėti gražų žirgą* LTR2329 15. Šiose pasakose herojus tarsi kelia sąlygą grįžti atgal į žmonių bendruomenę: *Pastatykit rimtą svirną / Ir atveskit širmą žirgą / Ir paklokite šalavijų lovą* BKrT 897. Kitame pasakos variante karalaitis tarsi bandomas suvilioti norimais atributais: *reikia miške pastatyti klėtis, ten uždaryti gražius žirgus. Karalaitis*

panorės žirgų, ir sugausim jį ten LTt IV 4. Pasakose pabrėžiama, kad arkliai domina karalaitį: *karalaitis vaikščiojo, vaikščiojo aplink – žirgai prunkščia, – jam labai rūpi* LTt IV 4.

Kodėl herojus prašo žirgų, ar manoma, kad jį galima jais suvilioti? Galbūt tai gali sietis su vestuvių apeigomis. Svirnas, klėtis – svarbūs elementai vedybų apeigose. Atvykę piršliai dažnai riša žirgą prie svirno, kaip atvykimo tikslo ženklą. Pirmoji vedybinė naktis, sugultuvės, dažniausiai būdavo klėtyje (Vyšniauskaitė 1995, p. 349). Vienas pasakos variantų baigiasi vedybomis su pana ar tarnaite, kuri atvilioja herojų į klėtį. Galbūt ir šioje pasakoje žirgas turi ir tam tikrą erotinę prasmę.

Arkliai šiuo atveju gali būti suvokiami ir kaip objektas, rodantis žmogaus bendruomeniškumą, gal net tam tikra prasme – tradicinį stereotipinį mąstymą. Žirgas – tai, kuo herojų galima sudominti, kas jį turėtų patraukti. Karalaitis yra vaikinys, o vaikus turėtų dominti žirgai, nes jie yra viena vyriškumo išraiškų, vyrų atributas.

Patys siūlomi žirgai irgi esą neeiliniai: *Tavo tėvelio aukšti svirnai / Tavo tėvelio širmi žirgai, / Tymo balneliu pabalnoti, / Aukso kamanėlėm pažaboti* LTt IV 4. Beje, prašoma ne bet kokio, o būtent širmo žirgo – kaip jau pastebėta, pakankamai išskirtinės spalvos. Nereikia pamiršti ir minimų pakinktų – tymo balnas, aukso kamos taip pat piešia idealizuotą žirgo vaizdinį.

1. 2. Fiziniai trūkumai. Tačiau ne visada arklys idealizuojamas. Neretai pasakose ir sakmėse arklys vaizduojamas ir visiškai prastos išvaizdos. Dažniausiai minimos savybės: raišumas *Ateina vienas arklys, keršas, raišas* DŽP p. 109; mažumas, nedidelis ūgis: *tik vienuoliktas labai blogas, mažiukas, susitraukęs, pačiam kampe pastatytas* StŽ 109. Neretai pasakų arkliukas kaip ir herojus, kuriam jis padeda, turi brolius žirgus, iš kurių esąs mažiausias, menkiausias, fiziškai silpniausias.

Kitose pasakose priešinamas kumelės grožis ir jos vaiko bjaurumas: *kumela buvus labai didelė, graži, pati geroji to karaliaus, ir turėjus ta kumela kumelį, ale teip negražų, tokį su kupra, sukrypusį* SIŠLP 89. Iš tekstų matyti, jog sudaromas pradinis negatyvus požiūris į apibūdinamą gyvūną. Tačiau prasta arklio būklė paprastai byloja apie jo išskirtines protines savybes, turimas ypatingas žinias, sprendžiant sunkias herojui iškeltas užduotis. Menkas, prastas arklys vėliau tampa pagrindiniu herojaus pagalbininku. B. Kerbelytės teigimu, raišumas, kuprotumas, menkumas, daugeliu atveju byloja apie senumą, o senas amžius suvokiamas kaip išminties bei sukauptos patirties ženklas (Kerbelytė 2005, p. 84–85). Tačiau pasakose fizinių trūkumų turintis gyvūnas įvardijamas kumeliuku, t.y. jaunu arkliu, kas tarsi prieštarautų jo, kaip daug patirties turinčio personažo, suvokimui. Raišumas ir kiti fiziniai trūkumai yra chtoninei sferai priklausančių esybių bruožas. Taigi raišumas ir šiuo, kumeliuko, atveju yra nuoroda apie jo priklausymą mitiniam pasauliui. Tai ženklas, kad jis nėra paprastas gyvulys. Sakmėse taip pat

pasitaiko neišvaizdžių arklių apibūdinimų: *paskutinis išvažiavo senis, pasikinkęs baisią kumelę* KŽA 4. Tiesa jokių kitų ypatingų savybių minima kumelė neturi.

1. 3. Spalvos. Įvairuoja ir sakininės tautosakos arklių spalvos. Tiek pasakose, tiek sakmėse populiariausios – širma/šyva bei juoda. Neretai pasitaiko ir baltos spalvos žirgas: [...] *tep baltas, kad net visą žemę nušvietė* BsLPY p.260. Baltas arklys daugelyje pasaulio kultūrų turėjo ypatingą, neretai dviprasmišką reikšmę: jis buvo vertinamas ir teigiamai, ir neigiamai. Manvydas Dorohostaiskis veikale „Hipika“, pasitelkdamas lenkų posakį, teigia, jog „baltas arklys arba labai geras, arba niekam tikęs. Bent jau gero aš nesu regėjęs, o niekam tikusį – ne sykį“ (Manvydas 2008, p. 30). Cituotoje pasakoje vaizduojamas šviesus arklys tarsi labiau siejamas su pozityviu baltumo suvokimu, personažo idealizacija. Hiperbolizuotas arklio baltumas (nušviečiant visą žemę) vėlgi gali turėti tam tikrų sąsajų su dangaus šviesuliais, kurie paprastai atlieka šią funkciją.

Mitologinėse sakmėse, padavimuose arkliai taip pat įvardijami šyvos: *patinka tą poną ligonį jojant ant arklio šyvo* BsV XXIV 29, baltos: *raitas parjodavo ant balto arklio* BLMS 90, [žmogus] *balta kumele liuok liuokt ijojo į Rietavą – ir susilygino, ir niekas nebelingavo* KŽA 113, arba juodos spalvos: *nekuri senutė keturiais juodžiais pakinkytą palagėlę iš kalno išvažiuojant mačius* BsV XXI 66.

Sakmėse vaizduojamos personifikuotos ligos neretai važinėjančios po kaimus kariatose, pakinkytose arkliais. Dažniausiai minimos ligos yra cholera ir maras, kuris dar vadinamas pavietre. Personifikuotų ligų apibūdinimas žmonių įsivaizdavime neapsieina be jų transporto priemonės apibūdinimo. Maro bei choleros važnyčiojami arkliai, be išskiriamos spalvos ar jų kiekio, kitų ypatingų bruožų neturi. Juoda spalva populiariausia tiek kalbant apie maro, tiek apie choleros arklius: *In Ožkabalius, sako, maro deivė atkeliavo karietoj su šešetu juodžiu. Ji, sako, buvus puikiai juodai insirėdžius ir važinėjus nog namo iki namo* BsV III 15; *senovėj buvo cholera. Būdavo, sako, važinėja ponia, apsitaisius juodais drabužiais, ketvertu juodų arklių per naktis ir pliauškina botagu* SV p. 171. Kodėl pasirinkta juoda spalva? Tiek maro deivė, tiek cholera neša mirtiną ligą. Mirtis natūraliai žmonėms sukelia liūdesį, skausmą. Juoda spalva, ypač krikščionybės įtakoje, turėjo neigiamą atspalvį ir buvo suvokiama kaip daugiau negatyvi spalva, simbolizuojanti tamsą, liūdesį, gedulą, skausmą, nelaimę, ligą, mirtį (LKŽe: juodas). Todėl nenuostabu, jog arkliai buvo vaizduojami juodi – jie vežė mirtį. Galų gale, arklių spalvą neabejotinai gali nulemti ir pačios personifikuotos ligos išvaizda – tekstuose mitinė būtybė įvardijama *juoda ponia* ar minimi juodi jos drabužiai. Tradiciškai šeimininko išvaizdos elementai perkeliama ir jo arkliams.

Esama sakmių, kuriose cholera vaizduojama jojanti baltu arkliu: *kartą jis išvydo toliau atjojant ligą – ant balto arklio moteriškė baltais rūbais* VLD p. 162. Balta arklio spalva galėjo

natūraliai atsirasti susiejant gyvūną su jo šeiminingu. Mūsų kraštuose baltas arklys taip pat buvo vertinamas prieštarinai, siejamas su mirtimi (Racėnaitė 2006, p.196).

Arkliais mitologinėse sakmėse mėgsta naudotis ne tik įjasmenintos ligos, bet ir velniai: *atjodavo gražūs ponaičiai ant širmų arklių ir šokdavo iki dvyliktai valandai* BsLP II III 1. Kaip ir ankstesnėse sakmėse, minima arklių spalva, šiuo atveju – širma, artima anapusiniam pasauliui.

Šių priešingų atspalvių susidūrimas sakmėse leidžia spėti, kad arklio spalva buvo pakankamai svarbi. Ankstesniais laikais net buvo manyta, kad arklių plauko spalvą lemia keturi gamtos elementams priskiriami skysčiai (kraujas, tulžis, gleivės ir juodoji tulžis), o kartu su spalva nulemiamas ir arklio būdas (Mantvydas 2008, p. 27). Šviesi spalva ikirikščioniškoje tradicijoje buvo mirties, anapusinio pasaulio sferai atstovaujanti spalva (SRŽ 2002, p. 26). Tačiau balta spalva laikyta ne tik mirusiųjų spalva, o ir paprasčiausiu išskirtinumo ženklu. Balti žirgai laikyti ypatingais, aukšto statuso žmonių gyvūnais, kai kuriuose kraštuose jie net aukoti dievams (Beresnevičius 2004, p. 66–68). Padavimai tik patvirtina šį paprotį: juose neretai užsimenama apie baltais arkliais jodinėjančių asmenų aukštesnį statusą, pavyzdžiui, švedų karalienė (KŽA 108) arba toks statusas yra numanomas. Dėmesys į arklio spalvą atkreipiamas ir senuosiuose istoriniuose šaltiniuose, teigiant, jog skirtingose vietose ypatingai gerbiami buvo įvairaus plauko arkliai (BRMŠ 1996, p. 345). Tačiau daugiausia dėmesio susilaukdavo balti arkliai: užrašytas netgi pasakojimas, kaip vienas prūsų buvo vokiečių ordino vienuolio atpratintas nuo baimės laikyti baltus arklius (BRMŠ 1996, p. 346).

Baltais arkliais atjoja tos būtybės, kurios vaizduojamos, kaip išgelbstinčios nuo nelaimės: senis, atspėjęs ežero vardą (KŽA 172), žmogus, sustabdęs žemės drebėjimą (KŽA 113), vyras, perspėjęs apie pilies nugrimzdimą (BsV XXV 190). Taigi baltais arkliais atkeliauja ir geradariai. Juodais arkliais važinėja išskirtinai kenkiančios būtybės. Krikščioniškoje ikonografijoje baltas arklys taip pat siejamas su pergale (KIŽ 1997, p. 38). Baltu arkliu joja Apokalipsės raitelis, vadinamas Nugalėtoju, juodu – Badas (KIŽ 1997, p. 31–32). Juodus arklius požemio pasaulio atstovams priskiria ir P. Dundulienė. Jos nuomone, balti arkliai buvę išskirtinai saulės (Dundulienė 1977, p. 101), tačiau, kaip rodo folklor duomenis baltais arkliais keliaudavo ir kenkiančios mitinės būtybės. Bet kuriuo atveju arklio spalva išlieka reikšminga ir ikirikščioniškoje, ir krikščioniškoje tradicijoje.

Reiktų atkreipti dėmesį ir į minimą arklio keršą spalvą (DŽP p. 109). Šios spalvos gyvūnai tradicinėje kultūroje dažnai buvo vertinami nepalankiai, laikyti netinkamais, silpnais. Jie nebuvo itin mėgstami (Budrių kaimas 1993, p. 46). Manyta, kad *molikuotam* (baltam su rudu) arkliui nugaišus, tame kieme po jo kris dar septyni arkliai (Pavarėnis 1998, p. 51). Galbūt keršos spalvos (margos, paprastai juodos ar rudos su baltu maišytos) arklių retumas mūsų kraštuose ir sąlygojo tokį nepalankų požiūrį į šiuos arklius. Šios spalvos labiau būdingos karvėms. Tiesa,

Tiurkų kraštė tikėta, jog kelių dievas jodinėja keršu arkliu, Teleutų kultūroje šis tikėjimas išliko iki XX a. pradžios. Taip pat manyta, kad tokios spalvos arkliu šamanas keliauja į kitą pasaulį (Потапов 1977, p. 175–176).

Kalbant apie spalvų paminėjimus, išsiskiria padavimas apie Sartų ežero vardo kilmę. Tekste teigiama esą *vežė keturiais sartais arkliais didelį varpą iš Dusetų bažnyčios. Ir visi arkliai įlūžo. Ir nuo to pradėjo ežerą vadinti Sartais* VEMD 220. Šiuo atveju arklių spalva suvaidina esminį vaidmenį – ji duoda ežerui pavadinimą.

1. 4. Dydis. Pasitaiko pasakose ir kitokių išskirtinių arklių apibūdinimų. Vienas tokių – ypatingas dydis. Pasakoje „Devyni broliai ir ragana“ (LPDI 49) kumelė yra įvardijama kaip devyniasieksnė. Tautosakos kūriniams būdingas hiperbolizavimas, kuriuo siekta sustiprinti įspūdį, išskirti personažą iš kitų, jį idealizuoti (Kerbelytė 2005, p. 65). Tačiau toks nepaprastas dydis gali sietis ir su kalendorinėse dainose vaizduojamais mitiniais arkliais (galinčiais paremti dangų, užkloti karčiais didžiulius plotus, uodega nušluoti visus kelius), apie kuriuos užsimena N. Laurinkienė (Laurinkienė 1994, p. 77).

Mitologinėse sakmėse į arklių dydį dėmesys atkreipiamas rečiau. Tiesa, pasitaiko tekstų, kuriuose mitinėms būtybėms, konkrečiai velniui, priklausantis arklys įvardijamas dideliu: *Girdi visi, kad kas su skambučiais atvažiuoja. Žiūri visi ir mato – dideliu širmu arkliu įvažiuoja du ponaičiai* BLLS 348. Kartais arklio savininkas nėra įvardijamas, tačiau jo dydis tampa vienu požymių, priskiriančių jį mitinei aplinkai: *pamačiau didį juodį keliu man priešais atbėgant* BsV XXIV 50. Šiuo atveju atkreipiamas dėmesys ne tik į arklio spalvą, bet ir jo dydį.

1. 5. Specifinės žymės. Užfiksuota pora sakmių, kuriose pasakojama esą arkliai turi savo karalių. Nusipirkus tam tikrą arklį, iš jo sprando atpažįstama, kad jis – arklių karalius: *rek bijuot apsiperki arklį – karalių, arba kumelį – karaliene.* <...> *Anui turintis tuokis žymis, kad anys či pri spronda* <...> *yr dvišoks spronds kažkuoks dvigyslis vadinams* LTR4868 147, *Veiziek, kas anam yr unt srona. Y, –saka, – tuoks kap koknis rynkius* LTR4868 397. Kaip ir kitų gyvūnų karaliai, arkliai-karaliai, kumelės-karalienės taip pat atskiriami pagal „karališką“ ženklą. Sakmėse vaizduojamas gyvačių karalius turi auksinį vainiką (BsLPY IV 231), žuvų karaliaus vaizduojamas didele žuvimi (BsLPY IV 232).

Kaip išskirtinė savybė *mitologinėse sakmėse*, pateikiamas arklių ir jais jodinėjančių raitelių išvaizdos panašumas: *pasirodydavo raiteliai be galvų* <...>. *Jų arkliai taip pat būdavo be galvų* GMLP p. 102. Toks objektų sutapatinimas (koks raitelis, toks ir arklys) būdingas tradiciniam mąstymui.

Su arklių ypatingomis žymėmis siejasi ir pasakos, kuriose arkliai turi stebuklingas ausis, kurių pagalba herojus įgyja reikiamą išvaizdą: *Jis tik į kairę ausį įlipo, iš dešinės išlipo – toks gražus karalaitis!* StŽ 127. Ausys neretai tampa ypatinga kūno dalimi, o artimai su žirgu kontaktavęs

herojus gauna reikalingų objektų ar tinkamą išvaizdą. Stebuklingą ausį pasakose turi ir kiti gyvūnai, vienas kurių – meška. Meškos vaidmenį lietuvių stebuklinėse pasakose apie pamotę ir podukrą yra aptarusi Adelė Seselskytė (Seselskytė 1985, p. 52–64). Stebuklinga meškos ausis taip pat teikia žmogui gėrybių, ramybę bei turtus, taigi, anot A. Seselskytės meška yra tarsi globėja ir dovanotoja (Seselskytė 1985, p. 60–61). Tikėtina, jog panašus suvokimas galėjęs būti ir apie stebuklingą žirgo ausį.

Tam tikras arklių specifiškumas iškyla mitologinėse sakmėse, kuriose minimas galimas apsisaugojimas nuo ligos. Sakmėse užsimenama, jog *Jei kaimą apartum aplink vaga arkliu ar jaučiu iš dvynių, tai tam kaime žmonės pavietre nemirtų* SV p.172. Kaip matyti, ypatingą vaidmenį atlieka dvyniai. Jie senojoje pasaulėžiūroje buvo vertinami priešaringai: iš vienos pusės, dvynių gimimas suvokiamas kaip anomalija ir kaimas į dvynius žiūrėjo atsargiai, iš kitos pusės – jiems buvo priskiriamos nepaprastos galios. Šiuo atveju – dvynys arklys tampa vienu iš galimų būdų apsaugoti kaimą nuo maro. Tiesa, Inga Kevėnaitė apsaugą nuo ligų labiau sieja ne su pačiais dvyniais, o su jų ugnine prigimtimi, kurios liga galėjusi bijoti labiau (Kevėnaitė 1999, p. 164–165).

Išvaizda išsiskiria ir pasakose minimas dvigalvis žirgas: *su dviem galvom ir dviem uodegom* BsLP p. 119. Toks ypatingas žirgo vaizdavimas susijęs jo šeimininku – slibinu. Greičiausiai siekiant panašumo į slibiną, kuris paprastai vaizduojamas turintis keletą galvų, arklys ir įgauna tokią anomalią išvaizdą. Įdomu, jog kai kuriuose žirgus apibūdinančiuose tekstuose galima įžvelgti sąsają su slibino išvaizda: *išbėgo iš girios arklys: <...> bėga – žemė dreba, iš ausų dūmai stulpais verčias, iš šnirplių garas aina, iš gerklės liepsna* BsO 92. Arklys su slibinu siejamas ir trumpų pasakymų tautosakoje: mįslių užminime arklį įvardinant *smaku* – būdingu slibino vardu, o patarlėje *žirgai kaip slibinai* (LPPE: žirgas) arkliai akivaizdžiai lyginami su pasakų personažu.. Kaip galima numanyti, pasakų arklys ir slibinas turi artimų ryšių. Specifinis arklio kūno dalių kiekis aptinkamas kaimyninių kultūrų mitologijoje, pavyzdžiui, skandinavų mitologijoje Odino žirgas Sleipniras vaizduojamas turintis aštuonias kojas (Norse Mythology 2010, p. 94). Taigi anomališkos išvaizdos žirgai priklauso ypatingiems šeimininkams. Kita vertus, dar J. Baldžiaus pastebėta, jog mitiniai gyvūnai nuo gamtinių skiriasi kūno anomalijomis, kurių viena – keletas galvų (Baldžius 2005, p. 500).

1. 6. Kinkymai. Reiktų atkreipti dėmesį ir į važnyčiojamų arklių kiekį. Maro deivės ar choleros karieta dažnai būna pakinkyta pora (LTt IV 432), ketvertu (BLMS 8) ar šešetu (BLMS 7) arklių. Velniai kinko šešis (BLLS 685) ar net aštuonis arklius (BLLS 367). Tokį nemažą arklių skaičių žmonės mini greičiausiai todėl, kad maro deivė, cholera ar velnias labai dažnai įvardijami *ponais*, o turtingi žmonės galėjo sau leisti važinėti daugiau nei vienu ar pora arklių.

Mitologinėse sakmėse kartais užsimenama ir apie mirusiųjų važnyčiojamų arklių kiekį. Teigiama, kad važinėjama dviem (BsV XXIV 47), keturiais (VEMD 152; BsLPY 3 170, BsV XXI 66, 181) ar šešiais (UKP 269) arkliais. Pastebimas porinio arklių skaičiaus dominavimas tekstuose, ko gero, nėra atsitiktinumas bei tikrovės atvaizdavimas (buvo įprasta kinkyti porinį arklių skaičių). Nors įvairiuose vestuviniuose burtuose pora byloja būsimą santuoką, tačiau porinis kitų objektų, ypač gėlių skaičius, ir dabar dažnai asocijuojamas su laidotuvėmis. Dovanoti gyvam žmogui porinį skaičių gėlių vengiama. Galbūt iš tiesų porinio skaičiaus negatyvus atspalvis senojoje pasaulėžiūroje išliko šiose sakmėse. N. Vėlius yra pastebėjęs, jog du yra chtoniškųjų būtybių skaičius (Vėlius 1983, p. 51).

Ir pasakose, ir sakmėse užsimenama apie arklių fizinę išvaizdą. Pasakose arklių fizinei charakteristikai skiriama nemažai vietos, o sakmėse dažniausiai akcentuojama arklio spalva. Jos svarba netgi nulemia vieno ar kito objekto vardo kilmę. Gražaus ir negražaus gyvūno suvokimas pastebimas abiejuose žanruose, nors ryškesnis pasakų plotmėje. Gražieji arkliai atsiranda idealizacijos pagalba, siejant juos su dangumi ar matant realius atributus. Menkavertė išvaizda slepia išmintingą bei daug žinantį personažą. Raišas, kuprotas kumeliukas stebuklinėse pasakose – išminties įsikūnijimas. Šviesios ir tamsios spalvos arklių akcentavimas gali sietis su tradicinio mąstymo kaita – mitinės sferos personažai, keliavę baltais arkliais ilgainiui imami vaizduoti keliaujantys juodais arkliais. Minimi įspūdingo dydžio ar neįprastu kūno dalių kiekių pasižymintys arkliai gali turėti sąsajų ir su kitais tautosakos žanrais ir su kaimyninių šalių mitologijoje minimais arkliais. Kartu žirgas gali tapti herojaus socializacijos pagrindu.

2. Nepaprasti fiziniai sugebėjimai

2. 1. Neįprastas greitis. *Stebuklinių* pasakų arklys dažniausiai pasižymi stulbinančiu greičiu, jis net kartais yra įvardijamas kaip *vėjo* arklys (LPDI 62). Su šia stichija arklys siejamas ir kituose tautosakos žanruose. Tokie žirgai herojui padeda atlikti sunkias užduotis, tačiau išmintimi ar pranašytės dovana jie retai kada pasižymi. Žaibišku greičiu pasižymi ir *pasakų-legendų* arklys. Retkarčiais užsimenama, kad vos tik ant arklio užsėdama, akimirksniu atsiduriama kitoje vietoje: *kada, apsidaręs savo drabužiais, išėjo užsėdęs joti, tujaus akių sumerkimu nebežinojo kur esąs, žemė tiktai sudulko*<...> DSPSO 34. Greitis visada buvo viena labiausiai vertinamų arklio, o ypač žirgo, savybių. Šiuo atveju arklio fizinės galimybės galėjo sietis su jam iškeltu tikslu – perkelti herojų iš vieno pasaulio į kitą.

Padavimų arkliai taip pat vaizduojami itin greitai, lekiantys kaip viesulas (KMG p. 34). Ypač dažnai viesulai būdingi garsai atsiranda arkliui netikėtai dingstant: *su didžiu traškėjimu prašuoliavęs prapuolė* BsV XXV 108, *tiesiog per lauką į tamsiąją juodąją girę garsu*

žvingėjimu bei tarškėjimu lyg ant pikčiausio eržilo nulaidino BsV XXV 114, *iš arklio pasidarė viesulas ir nušvilpė* BLLS 667. Vėjo žirgu P. Dundulienė sieja su Perkūnu, o tokio žirgo priskyrimą velniui sieja su krikščioniška įtaka (Dundulienė 1977, p. 95). Tačiau, anot D. Razausko, „vėjo žirgas“ gali sietis ne su dangaus sfera, bet su demoniškėmis, velniškėmis būtybėmis (Razauskas 2004, p. 62). Folkloro duomenys tai iš esmės patvirtina: arklį gretinant su viesulu pastebimas velnio ar kitos chtoniškos būtybės pasireiškimas.

2. 2. Skraidymas. Ne vienoje pasakoje yra tiesiai pasakoma, kad arkliai skraido. Štai pasakoje „Raganiui parduotas vargdienio sūnus“ šią savybę įgyja kumelė: *Jis tuoj sėdo ant tos kumelaitės. Toji iškilo į padanges* StŽ 29. Tačiau esama ir skraidančio žirgo motyvų: *kaip tik užsėdo ant to žirgo, kirto su kančium per kojas – tas žirgas iššoko į padanges* BsLP I p. 329. Žinant, kad arkliai laikyti tarpininkais tarp skirtingų pasaulių, gebėjimas skraidyti pasidaro privalomas persikeliant iš vieno pasaulio į kitą. Anot V. Propo, pasakų arkliai šią funkciją galėjo perimti iš paukščių (Пропп 1998, p. 257). Tačiau folkloro tekstai akivaizdžiai nepatvirtina šio teiginio.

Kaip ir pasakose, sakmėse bene populiariausias arkliui suteikiamas fizinis gebėjimas – galimybė keliauti ne tik žeme, bet ir oru. Tuo ypač išsiskiria arkliai-vaiduokliai. Ne vienoje sakmėje užsimena, kad užsėdus ant tokio arklio pakylama į dangų: *pasijuto ant širvo arklio besėdįs ir aukščiau medžių bejojąs* BsV XXV 120, *ant žirgo užsisėdęs, pasijutos tuomi į orą lekiąs* BsV XXV 122. Kitose sakmėse apie patį gebėjimą skraidyti nėra užsimenama, tačiau teigiama, kad *pribėgęs per aukštuosius lentinius vartus tik švist su uodega, ant dvaro peršoko* BsV 109. Kitaip tariant, konstatuojama, kad arklys-vaiduoklis gali aukštai šokinėti. Tokie arkliai gali peršokti per tvorą (BsV XXV 110), per mūrą (BsV XXV 113), kas taip pat galėtų būti užuomina įsivaizduoti tokių arklų skraidymą.

2. 3. Skraidymas virš vandens, nardymas. Atskirai reiktų pakalbėti apie arklio buvimą virš vandens ar vandenyje. *Padavimuose* dažnai akcentuojamas arklio šuoliavimas virš vandens ar pačiu vandeniu: *liūb joti ant baltos kumelės virš vandens* KŽA 108, *tiesiog į vandenį įvažiavo ir laivo link pasuko* BsV XXI 181, *per tą dvarą tiesiog į balą <...>, kur nei viens žmogus joti negal* BsV XXV 189. Net keletas padavimų yra apie Platelių ežero pakrantės vardo kilmę: vienuose ji vadinama Kumelkakte (KŽA 106, 107), kituose Arkliakakte (VEMD 169). Visų padavimų siužetas panašus – pakrantei vardas suteikiamas pagal toje vietoje jodinėjusio aukšto luomo asmens (šiuo atveju – karalienės) arklį. Paprastai tekstuose teigiama, jog ir karalienė, ir jos kumelė pasižyminčios tam tikrais antgamtiniais gebėjimais. Vienuose tekstuose teigiama esą abi buvusios nemirtingos: *velnio apsėsta karalienė jodinėdavo į krantą su balta kumele, kurios taip pat negalėdavo nušauti. <...> šovė iš armotos į kumelę, pataikė jai į kaktą ir užmušė. Tą ežero kraštą, kur kumelė nuskendo, žmonės pavadino Arkliakakte* VEMD 169. Velnias šiuo

atveju galėjo atsirasti kaip karalienės ir jos arklio nemirtingumo paaiškinimas. Kituose tekstuose kumelė lyginama su žuvimi: *buvo pilyje švedų karalienė ir ana turėjo tokį arklių – kaip žuvis plaukė. Ir ana nardė po vandenį ir liūb per visą ežerą išjoti raita. Ten po Kumelkakte aną nušovė. <...> Ir nušovė į kaktą. Ir todėl vadinasi Kumelkakte* KŽA 106. Ši savybė gali sietis su jų savininkais, kurie įsivaizduojami kaip nepaprasti asmenys: karalienė, mitinės būtybės. Todėl ir jų arkliai privalėjo turėti neįprastų sugebėjimų. Arklio ryšys su vandens sfera pastebimas ir kituose tekstuose. Šie tekstai tarsi leidžia arklių gretinti su chtoniškuoju pasauliu, o kartu su pačiu jo valdovu velniu. Norvegų mokslininkas Ch. Westerdahlis mano, jog arklys ir laivas galėjo turėti sąsajų ir buvo abstraktaus jūros ir žemės atskyrimo atitikmenys agrarinėse kultūrose: abu šie simboliai aptinkami raižiniuose ant uolų, laivo pirmagaliai kartais buvo puošiami arklio galvos atvaizdais (Westerdahl 2009, p. 324).

Visuose tekstuose kumelė nužudoma nušaukiant į kaktą, kas ir akcentuojama vietovės pavadinime. Įvairių tautų folklore esama ir daugiau personažų, kurie turi tik vieną silpną vietą: graikų mitologijoje – Achilas, biblijoje minimas – Samsonas, taip pat rusų pasakose aptinkamas *Кощей Бессмертный* – *Nemirtingasis Koščėjus*. Mūsų tekstuose panašių bruožų gali įgauti arklys.

Atkreiptinas dėmesys, kad karalienė jodinėja kumele. Netgi tekste, kuriame vietovė įvardijama *Arkliakakte*, karalienė jodinėja kumele. Kumelės vaizdavimas šiuose kūriniuose gali būti paaiškinamas tuo, jog tradiciniame mąstyme gyvūnus bei augalus prie žmogaus įprasta derinti pagal jų lytį. Nors apskritai jodinėjimas kumele tautosakoje ir kituose folkloro žanruose yra daugiau pašaipos vertas reiškinys. Štai vienoje stebuklinių pasakų jauniausiam broliui vyresnėliai tarsi šaipydami pasiūlo joti kumele: – *Tai kumelę paimk, nujok. Tik nepasirodyk mums į akis, sarmatos nepadaryk* StŽ 127.

Sakytinėje tautosakoje išskiriami arklio neįprasti sugebėjimai – nepaprastas greitumas, gebėjimas skraidyti danguje, skrieti virš vandens bei nardyti. Viesuliškas greitis bei skraidymas pagrindžia arklio ne tik kaip žemiškosios susisiektimo priemonės, bet ir pernešėjo į kitus pasaulius funkciją. Arklys – vienas iš tų retų personažų, kuriam ir pasakose, ir sakmėse priskiriamas gebėjimas skraidyti. Jo, kaip mediatoriaus tarp profaniškojo ir sakralaus pasaulio, funkcija gebėjimą skraidyti padaro savaime suprantamu ir, galima sakyti, net būtinu. Dažnai aukštas žirgo šeimininko statusas pabrėžia gyvūno išskirtinumą iš aplinkos, netgi priartina jį prie nemirtingumo. Arkliui artima vandens stichija: jo vaizdavimas šuoliuojančio virš vandens ar net nardančio kaip žuvis tik dar labiau sustiprina mintį jį buvus ribinės sferos gyvūną.

3. Arklių elgesys – reakcija į mitinio pasaulio reiškinius, ateities pranašavimas

Esama nemažai tautosakos tekstų, kuriuose atkreipiamas dėmesys į vienų ar kitų gyvūnų elgesį. Tradicinėje kultūroje buvo tikima, kad kai kurie gyvūnai mato daugiau nei žmogaus akis. Vienuose tekstuose iš jų elgesio sprendžiama apie aplinką bei galimą ateitį, kituose pats gyvūnas praneša apie laukiančius įvykius, pataria kaip išvengti nesėkmių. Arkliui suteikiama daugelis panašių funkcijų ir pasakose, ir sakmėse.

3. 1. Arklių reakcija į nepaprastą aplinką. Mitologinėse sakmėse šioji arklių reakcija daugiausiai išreiškiama neramumu, muistymusi, kitaip sakant, keistu elgesiu, atrodytu, be jokios priežasties. Paprastai neįprastas elgesys aiškinamas tuo, kad arklys mato vėles (dvasias). Arklių gebėjimą jas matyti patvirtinama ne viena mitologinė sakmė. Kai kuriose sakmių apie tai kalbama tiesiogiai: pagal lietuvininkų patikrytas nuomones dvasės matą: žirgai, šunys, gaidžiai ir tik labai retas koks žmogus BsV VII 1, jei žirgas pljurpdams baidos, o nieko ypatingo nematyt, tai jis dvasę mato BsV VII 2.

Kitose sakmėse neįvardijama, ką arklys matantis, tik detalai apibūdinamas arklio elgesys. Arkliai lyg ir stengiasi išvengti susidūrimo su tuo, ką regi: *Atvažiuom jau netoli namų, ant upės prieš tiltą, arkliai ėmė naravuoti, vis sukti atgal BLMS 164, žiūri, prunkščia, kojom spardos, nein i viskas <...> ir ausis pastačius, taip dreba! Na, o aš ten nieko nemačiau. Kumela matė LTR4545 300. Arkliai baikštosi netoli tų vietų, kur tikima esant vėlių: kapinaičių (BsV VII 10), kareivių kapų (BsV VII 10), tilto (BLMS 164), pasikorusio žmogaus namo (BsV VII 9).*

Padavimuose taip pat neretai pasakojama apie neįprastas arklių reakcijas į keistus reiškinius arba paprasčiausiai į tai, ko nemato žmogaus akis. Tik padavimuose didesnis dėmesys kreipiamas į vietovę, kurioje pastebėtas neįprastas arklių elgesys: būdavo, nuveda arklius vakare ir palieka ant kalno – tai jie prunkščia, nebūna. Kai ari, tai tik artyn – prunkščia, baidosi KMG p. 51, kai nuvedam arklius vakare ir ten paliekam ant pilės, taip jie prunkščia ir jokių būtu nebūna. Tuoj, kad ir supančioti, išlekia į lauką. <...> Jeigu ari netoli, tai taip kuo artyn, tuo labiau karmo ausim, prunkščia, baidosi KŽA 263. Kaip galime pastebėti, padavimuose arkliai dažniausiai reaguoja į aplinką, būdami prie kalvų ar piliakalnių. Piliakalnis, apskritai kalnas tradicinėje kultūroje buvo suvokiamas kaip mirusiųjų erdvė, jų gyvenamoji vieta.

Sakytinėje tautosakoje galima rasti pamokymų kaip, pasinaudodamas arkliu, vėles gali regėti ir žmogus. Mitologinėse sakmėse minimi keli būdai: žiūrint pro abi suimtas arklio ausis (BsV VIII 18), pakinkytų / pažabotų arklių apynasrį (V 45), kamanų šalinės sagties skylę (BsV VII

12). Vienoje *legendoje* pasakojama, kaip mūšio metu kareivis, apimtas baimės, įlenda į arklio griaučius: *buvo primuste arklių tin grėblai tuseš, tai anas i paskavoje arklio grėbliuosnan, guli* LMD III 271 39. Pasislėpęs griaučiuose kareivis mato, kaip angelai elgiasi su mūšyje kritusiais kariais, juos pagerbia, ir, įgavęs drąsos, pats stoja į mūšį.

Nagrinėtos mitologinės sakmės bei padavimai siejasi su archainiu tikėjimu, jog arklys gali matyti antgamtinius objektus, dažniausiai mirusių žmonių vėles. Mitologinėse sakmėse dažniau užsimenama apie pačią reakciją, o padavimas ypatingai svarbi erdvė, kurioje atsitinka įvykis. Panašių tikėjimų būta ir slavų kraštuose. Ten taip pat įsivaizduojama, kad arkliai gali matyti antgamtines būtybes (Славянские древности 1999, p. 592).

Dalyje sakmių ypatingas dėmesys skiriamas būtent mirusio žmogaus arkliui. Tekstuose teigiama, esą arklys, kuriuo jodinėdavo mirusysis, yra vedamas paskui karstą ar netgi pats seka jam įkandin: *jo arklį, kaipo raitelio, paskui jo tarnas vedė* BsO 125, *o tas žirgas, kurį jis jodavo, ramiai grabą pasekė* BsV VII 8. Priartėjus prie kapinių, gyvūnų elgesys netikėtai pasikeičia: arkliai kažkodėl sunerimsta ir pasimuistę puola bėgti atgal: *jo arklys, kur paskui vedė, ištrūkęs no jo tarno, atgal nubėgo* BsO 125, *grabą valnai lydintis žirgas apsisuko ir lyg pasibaidęs namon šuoliavo* BsV VII 8. Vieną vertus, tokį arklių elgesį būtų galima traktuoti kaip liekaną papročių, kai buvo tikima, kad žirgą ir jo šeimininką siejo itin glaudus ryšys. Senojoje pasaulėžiūroje žirgai kartu su šeimininkais buvo deginami tikintis, kad arklys gali praversti ir anapus (Beresnevičius 1990, p. 127–128). Todėl žirgas, kaip būtinas pagalbininkas persikeliant į anapusinį pasaulį bei būnant jame, turėjo iškeliauti kartu su šeimininku. Kita vertus, sakmėse galėjo likti simbolinis mirusio šeimininko lydėjimas, kuris baigiasi ties kapinių riba. Galbūt tai paaiškintų arklio vengimą įeiti į kapines.

Arkliai ir mirusieji tradicinėje kultūroje buvo glaudžiai susiję. Latvijoje numirėlis plaunamas lovyje, kur arklius girdo (BsV I 25). Paprotys sudeginti žirgą kartu su mirusiu šeimininku gyvavo ilgą laiką. Lietuvoje gyvenusių baltų genčių teritorija išsiskiria gausiais žirgų kapais, būdingais tautų kraustymosi ir vikingų laikotarpio kapinynams (V–VIII ir IX–XI a.) (Bertašius 2006). Žirgų su raiteliais deginimas pirmąkart minimas XIII a. ir vėlesniuose istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose, kuriuose aprašomos Lietuvos kunigaikščių ir ne tokių kilmingų žmonių laidotuvės (BRMŠ 1996, p. 240–469). Tikėta, kad mirusieji į pomirtinį pasaulį keliauja raiti ant arklių, apsupti gausios palydos (Beresnevičius 1990, p.127). Visoje Europoje buvo tikima, kad arklys glaudžiai siejasi su mirtimi, chtoniškais dievybėmis (Голан 1993, p. 49).

3. 2. Arklys – pranašautojas. Skirtinguose tautosakos žanruose labai dažnai arkliui suteikiamas gebėjimas pranašauti ateitį, t.y. iš arklių sužinoma apie ateityje nutiksiančius įvykius.

Mitologinėse sakmėse bene daugiausia esama spėjimų, susijusių su mirtimi. Kad arkliai mato mirusiuosius, pastebėta ankstesniame poskyryje. Tačiau dalyje sakmių arklio elgesys tariamai tiesiogiai praneša apie artėjančią mirtį.

Mirtį pranašaujantis arklys figūruoja laidotuvių papročiuose. Pavyzdžiui, vienoje sakmėje teigiama, kad *lydėtojai pakeliui daboja ant arklių, kurie grabą veža, ir tiki, jog iš tos šalies, iš kurios pirmiausiai apsidairys arklys, artimiausis bus myris* BsV I 19. Stebimas buvo ir pas ligonį atvežamo kunigo arklio elgesys bei iš to spėjama, ar sergantis mirs ar išgyvens: *į kurią pusę pakryps ligonio likimas, buvo spėjama iš to, kaip kieme laikosi kunigą parvežusieji arkliai: jei stovi nukarusiomis galvomis, nenoriai ėda padėtą pašarą, reikia ruošti budynei, nes ligonis mirs* (Jablonskis 1993, p. 180). Pakeltos kunigo arklių galvos reiškė, jog ligonis pasitaisys (EIF 1932, p. 134). Tokie ir panašūs prietarai galbūt išliko kaip liekana buvusio tikėjimo arkliu, kaip anapusinio pasaulio pasiuntiniu, atnešančių žinių apie besiantinančią mirtį. Slavų kraštuose tikėta, jei sergantis mylimasis galvoja apie arklius - jis numirs, mirtį neša ir susapnuotas šyvas arklys (Славянские древности 1999, p. 592).

Keletas sakmių pasakoja apie arklių reakciją į kažkokias antgamtinės būtybes, kas praneša herojui apie greitą artimų žmonių mirtį. Vienoje sakmėje arklys sureagoja į matomą baltą kūdikio pavidalą, o žmogui sugrįžus paaiškėja, kad mirė jo dukra: *arklys pastatęs ausis, supliurpė. <...> Parjojęs rado dukrelę jau pasimirusią* BsV VII 5. Kitoje sakmėje berno namo vedami arkliai, priartėję prie kapinių, pradeda muistytis. Grįžęs namo, bernas sužino, jog šeimninė pasimirė: *Prieš kapines atjojus, jo arkliai nei jokiū būdu nenorėjo paakiui žengt, tik, į šalį bei atgal traukdamiesi, pliurpė bei prunkštavo. <...> Parjojęs tyrė, jog tam tarpe jo gaspadinė pasimirus buvo* BsV VII 6. Ir vienoje, ir kitoje sakmėje neramus arklių elgesys, prunkštimas yra suvokiami ne tik kaip regėjimas kažko antgamtiško, bet ir kaip besiantinančios mirties nuojauta. Žvengimas, prunkštimas tam tikru metu buvo laikomi lemtingais, dažnai nelaimę nešančiais ženklais. Tikėta, *jei važiuojant arkliai prunkščia, namie kokia nors nelaimė darosi* LT p. 146 ar tiesiog *jei arklys prunkščia – ką nors išprunkš* Elison 1932p. 134. Tiesa, prunkštimas galėjo reikšti ir sėkmę (EIF 1932 p. 134–135).

Dar akivaizdžiau mirtį arkliai išpranašauja sakmėse, kuriose vaizduojami kalbantys gyvuliai. Sakmių siužetai panašūs: teigiama, kad žmogus nusprendžia Kūčių vakarą pasiklausyti kalbančių gyvulių ir išgirsta arklių pokalbį: *žmogus tyčia ant kūtės užlipęs, klausėsis, kada tie arkliai pradės ką kalbėti. Ir pradėję. Viens sakąs: – Aš rytą anksti vešiu šmotą žmonių į bažnyčią. O antrasis sakąs: – Aš rytoj tą lavoną į kapus, kur dabar mūsų klausos* SIŠLSA 284, *žmogus užsigeidė išgirsti, ką šneka jo arkliai; priėjo prie stainės durų ir klausė. Išgirdo, kaip vienas arklys sako: šiandakt auštant važiuosias parvežti kunigo, kiti – rytoj vešių grabą į kapus, dar kiti – svečius ir lydėtojus* KtR 17. Visais atvejais besiklausantis žmogus mirė. Šiuo atveju

arkliai vaizduojami numatantys netolimos ateities įvykius: *viens arklys atsidūksėjęs kaip žmogus, o antras klausia arklys jaunesnis senesnio, kartas atsidūksėjo: – O kotu dūsauni? O tas sako: – Ką mes rytoj dirbsme? Nu, taip trečias arklys vėlei atsiliepė, sakdamas: – Viena pora važiuosiam su svečiais ing bažnyčią, o antra pora vešme padlį iš namų DSPSO 85. Sakmėse kalbama apie draudimo sulaužymą: klausytis Kūčių naktį kalbančių gyvulių buvo draudžiama. Žmogus šį draudimą sulaužo, už ką ir yra nubaudžiamas. Arkliai šiuo atveju suvokiami kaip žinantys papročius ir numanantys, kas gresia už jų nesilaikymą (Kerbelytė 1993, p. 13).*

Nors pasakojamojoje tautosakoje daugiausia fiksuojami tikėjimai, kuriuose arklys išpranašauja mirtį, tačiau arklių elgesys buvo siejamas ir su kitais žmogaus ir paties arklio ateities pasikeitimais. Mūsų krašte dar ir dabar yra išlikęs tikėjimas, kad žirgo prunkštimas, ypač kopiant į kalną, reiškia nesėkmę (Beresnevičius 2004, p. 68). Šventinių būrimų metu Rusijoje arkliui užrišdavo akis, sėsdavo ant jo atbulai ir stebėdavo: į kurią pusę arklys nueis – ten besiburianti nutekės (Славянская мифология 1995, p. 228). Kai kuriose šalyse ateitis taip pat buvo spėjama iš arklių (dažniausiai baltų). XIII a. istoriniuose šaltiniuose Henrikas Latvis darbe „Senoji Livonijos kronika“ pasakoja apie netolimų mūsų kaimynų lyvių būrimą iš žirgo elgesio vienuolio Theodoriko gyvybės klausimu: žirgas du sykius žengė per ietį priekin, todėl pasmerktojo gyvybė buvo išgelbėta (BRMŠ 1996, p. 285).

3. 3. Arklys – išmintingas patarėjas, sumanus gyvūnas. *Stebuklinėse* pasakose herojaus pagalbininkas arklys ne visada šiam padeda turima fizine jėga. Dalyje pasakų arklys vaizduojamas fiziškai silpnas ar apie jo fizines galias neužsimenama. Tačiau tuomet jis turi reikiamų žinių, geba nuspėti ateitį.

Dažniausiai herojaus ateitis pranašaujama, numatant gresiančias nelaimes. Vienuose tekstuose konkrečiai pasakoma, kas laukia padarius vieną ar kitą veiksmą: *Nedaryk taip. Šitą mišką papuošė raganos. Kai tik užmigi, raganos tuoj tave užpuls, ir žūsi* StŽ 109. Kitose (beje, jų esama daugiau) – tiesiog perspėjama apie nelaimę, tiksliai jos neįvardijant – *Trakimai, neimk to plunksnos: dideliai didžių bėdą turėsi!* DŽP p.29. Taigi herojus įspėjamas apie laukiančias bėdas bei pavojų gyvybei. Kai kuriuose tekstuose herojus įspėjamas ne tik žodžiu, bet arklio išvaizdos pasikeitimu. Vienoje pasakų arklys, pas kurį herojus ateina, regimas kruvinas: *aina tas vaikinai iš ryto tą žirgą šerti – žiūri, kad jis iki čiurnų kraujuose* BsLP I p. 327. Šis praneša, jog herojui gresianti mirtis ir kaip jis turi elgtis, norėdamas jos išvengti. Beveik niekada patarėjo nepaklausoma, todėl vėliau iš tiesų susilaukiama nemalonumų. Pastebėtina, jog arkliuko kalbai būdingos tam tikros metaforos, jis retai prabyla tiesiogiai: *Dabar tau žiedai tebėra, bet kai tau bus obuoliai, tada pamatysi* DŽP p. 30.

. Ateities, nelaimių regėjimo dovaną gali turėti tik nepaprastos būtybės: pasakose tai sugeba daryti ragana, slibinas, vilkas, ir, kaip matyti, arklys-padėjėjas. Esama pasakų, kuriuose arklys,

teigiama, žinąs, kaip herojui apsisaugoti nuo mirties, kai šiam iškeliamą neįvykdoma užduotis – išsimaudyti verdančiame piene (BsLP I p. 327). Vienais atvejais herojus pamokomas atlikti užduotį greitai (LTt III 145), kitais – pats arklys apsaugo herojų savo veiksmu (sužvengia, prunkšteli į pieną). Kitose pasakose mirusysis atgyja arkliukui papūtus: *Kai tik berniuką sukapojo, atbėgo arkliukas, papūtė kvapu, ir Juozapėlis atsikėlė kaip niekur nieko* KMP p. 75, atkasus herojaus kapą: *arkliukas nulėkė į tą šmotą, kur to vaikinio šmotukai buvo pakavoti, pradėjo kasti su kojoms ir iškasė tą vaikiną sveikutėlį ir daug gražesnę* LRš 104. Arklio, gebančio atgaivinti herojų iš mirusiųjų, esama ir rusų folklore (Славянские древности 1999, p. 590).

Reikia pabrėžti, jog ateities numatymo galimybės dažniausiai suteikiamos fiziškai silpnam gyvūnui, pasakose įvardijamam raišu, kreivu, kuprotu. Ateities spėjimas suvokiamas kaip ypatingas, sakralus sugebėjimas. Jį galėjo atlikti išskirtiniai, žinių luomui priklausę asmenys. Antra vertus, manyta, šią galią turintys asmenys esą su kažkokiais fiziniiais ar dvasiniais sutrikimais. Šiuo atveju kumeliuko sunki fizinė būklė siejasi su chtoniškąja sfera.

Kitoks arklio sumanymas piešiamas *pasakose apie gyvūnus*. Arklys šiuo atveju sugeba išvengti pavojų, dažniausiai mirties. Pasakos, kuriose vaizduojamas arklio susitikimas su liūtu ar meška, prasideda tuo, kad arklys yra išvaromas iš namų, nes pasensta ir jau nebegali dirbti kaip anksčiau. Iškeliaęs iš namų arklys susitinka priešininką (paprastai liūtą ar mešką), siekiantį jį užmušti arba besipuikuojantį savo galia. Jausdamas, kad gali netekti gyvybės, arklys sumaniai sugeba įtikinti varžovą esant silpnesnį. Įtikinimui pasirenkami išbandymai. Priešininkas suspaudžia akmenį taip, kad *pradėjo vanduo sunktis iš akmeno* LRš 34. Arklys, pasinaudodamas pasagomis, sukuria įspūdį, kad yra stipresnis, nes gali įskelti ugnį: *priėjęs prie akmino, kirtęs su koja – ir einančios žiezilbos iš to akmino* SIŠLP 13. Po šio veiksmo liūtas arba meška paleidžia arklį, bando pasprukti, kitaip tariant – pripažįsta arklį esant stipresnį.

Tačiau arklys rezultato pasiekia ne savo jėga, o ypatingomis priemonėmis ir pakankamu gudrumu jomis pasinaudoti. Išmintinga šiuo atveju atrodo nuslėpti nuo varžovo turimus objektus: *Nežinojo vargšas, jog tai gelžies pasagos, o ne jo kojos ugnį tą išskėlė* LRš 2. Šiose pasakose arklys daugeliu atveju panašus į gudrų žmogų.

Mitologinėse sakmėse arklys siejamas su mirties pranašavimais: apie artėjančią mirtį sprendžiama ir iš jo elgesio arba arkliai tiksliai kalba apie žmogaus mirtį. Arklio sąsajas su mirusiųjų pasauliu stiprina ir apskritai sakmėse fiksuojami teiginiai, jog jie esą vieni iš nedaugelio gyvūnų, regintys dvasias. Nemažai sakmių bei padavimų tekstų pasakoja apie arklų reakcijas į tai, ko negeba matyti žmogaus akis. Stebuklinėse pasakose herojaus padėjėjas arklys vaizduojamas kaip herojaus ateities pranašautojas, perspėjantis apie gresiančias nelaimes.

Pažymėtina, kad abiem atvejais arkllys parodomas kaip nelaimingos ateities pranašautojas. Sėkmę pranašaujančių arklių lietuvių pasakojamojoje tautosakoje kaip ir nėra užfiksuota.

3. 4. Arklys – vedlys į anapusinį pasaulį. Arklio kaip nepamainomos transporto priemonės įvaizdis ryškus ir archajiškuose, ir vėlyvesniuose, krikščionybės poveikyje atsiradusiuose tekstuose. *Pasakose-legendose* yra siužetų, kuriuose herojus esą kviečiamas senelio, Dievo ar net paties Perkūno, atvykti į svečius. Retesniais atvejais paties herojaus prašoma pasibalnoti žirgą ir joti paskui kelrodį (dažniausiai paukštį ar kokį kitą gyvūną). Vis dėlto dažniausiai arkllys duodamas ar atsiunčiamas to asmens, kuris ir kviečiasi herojų pas save. Ši detalė, kad gyvūnas gaunamas iš ypatingo asmens, leidžia teigti, jog būtent tam asmeniui arkllys ir priklauso. Apie tokį arklį nėra itin daug kalbama, o tiesiog konstatuojama, jog kitą dieną pažadėtas arkllys atsiranda prie namų: *Unt rytajaus rada panaitis pabalnatų žirgų, užsėda ir išjajis* BsLPY 2, 141. Tai, jog Dievas atsiunčia žmogui savo arklį reikštų, kad jis jų turi. Dievo, gyvenančio kaip paprasto žmogaus, t. y. turinčio šeimą, ūkį, suvokimas būdingas tradiciniam mąstymui. Latvių mitologijoje tai yra pastebėjęs Gothardas Fridrichas Stenderis (BRMŠ 2005, p. 57). Labai tikėtina, jog ir mūsų kraštuose būta tokio Dievo suvokimo.

Tačiau yra pasakų, kuriose apie atsiųstąjį arklį pasakojama daugiau detalių. Jau viename iš išvardintų pavyzdžių teigiama, kad arkllys atvažiuavęs savarankiškai: *kitą rytą privažiavo prie pono dvaro arkllys be vežėjo* MT IX 437. Personažas, duodantis arklį, tiesiog pasako: *Jok, kur arkllys neš!* MT IX 439. Šiuo faktu neretai ir pabrėžiamas arklio buvimas neeiliniu gyvūnu: jam nereikia rodyti, kur važiuoti – jis pats žino kelią. Neįprastas tokių pasakų-legendų arklių savarankiškumas išskiria juos iš aplinkos. Ši savybė, ko gero, galėjo ateiti iš realaus gyvenimo pastebėjimų. Esama pasakojimų apie tai, jog arkllys parnešęs ar parvežęs žmogų namo pats, be jokio vadeliavimo, kad arkliai žino kelią į namus ir gali savarankiškai į juos grįžti. Netgi patarlėse teigiama, jog *arklys namo nepaklys* LPP 595. Natūralu, kad žmonės, stebėdami juos supančią aplinką, jos bruožus perkėlė ir į žodinę kūrybą.

Esama ir daugiau kūrinių, kuriuose herojus arklio pagalba yra tarsi perkeliamas į kitą pasaulį. *Novelinėje* pasakoje herojus, įlindęs į užmuštos kumelės pilvą yra gabenamas į kitą vietą: *pirklys užmušė palaikę kumelę, išėmė iš jos vidurius, įdėjo Joną <...> juodvarniai geležinsnapiai, pagavo tą kumelę ir užnešė ant to kalno* LTt III, 234. Toks siužetas gali sietis su pasakose-legendose aptarta galima pomirtinio gyvenimo ir keliavimo į jį samprata senojoje pasaulėžiūroje. Tik perteikimas novelinėje pasakoje ganėtinai skiriasi nuo anksčiau aptartų kūrinių. Žmogus įkišamas į kumelę miegantis: jis išgeria migdančio gėrimo. Žinant, kad senojoje pasaulėžiūroje miegas ir mirtis buvo pakankamai artimos sąvokos, galima kelti mintį, jog šioje pasakoje žmogaus įkišimas į kumelės odą gali sietis su laidojimo papročiais.

Ar turėjo didesnę reikšmę tai, kad arklys buvo kumelė, t.y. moteriškos giminės gyvūnas, sunku pasakyti. Nors yra nemažai pavyzdžių, kur būtent kumelė iškyla kaip išbandytoja ar baudėja už netinkamą elgesį sakraliu laiku – apie tai kalbėsime kitame skyriuje.

Apskritai arklių, kaip perkėlėjų iš vienos erdvės į kitą, vaizdavimas gali sietis su senąja mirties samprata, laidotuvių papročiais. Tuo labiau, kad yra pasakų, kurių pabaigoje herojus miršta tik grįžęs į namus ar mirtis jį ištinca dar keliaujant į svečius. Iš tiesų senojoje pasaulėžiūroje tikėta, kad mirusieji į kitą pasaulį išjoja ant žirgo (Beresnevičius 2004, p. 67). Galimas daiktas, kad šiose pasakose-legendose išlikę su mirtimi susijusių tikėjimų. Be abejo, laikui bėgant tikėjimai kito. Tačiau senojo mąstymo atspindžiai pasakose galėjo išlikti. Vienas jų gali būti susijęs su mirties ir persikėlimo į pomirtinį gyvenimą samprata tradicinėje kultūroje.

4. Arklio pavidalo įgavimas

Metamorfozė – vienos formos virtimas kita, ko nors pasikeitimas (TŽŽ 2001, p. 474). Tikėjimas metamorfoze paplitęs plačiai visame pasaulyje. Jos pėdsakų galima aptikti ir lietuvių tautosakoje. Reikia pastebėti, kad nereti tautosakoje ir tikėjimai metempsichoze – mirusio žmogaus sielos persikėlimo į kitą užgimusį organizmą (TŽŽ 2001, p. 474) – atvejai. Mūsų folklore virstama įvairiais gyvosios (augalais, gyvūnais) ir negyvosios (akmenimis) gamtos objektais. Vienas iš labiausiai paplitusių motyvų lietuvių tautosakoje – virtimas arkliu. Daugeliu atveju šis virsmas yra prievartinis. Tačiau esama tekstų, kuriuose vaizduojami laisvanoriški pavidalo keitimo atvejai. Skyriuje nagrinėjami ir prievartiniai, ir savanoriški išvaizdos keitimo atvejai.

4. 1. Bausmė, prievartinis virsmas. Bene didžiausią virtimų grupę sudaro arklio pavidalo kaip bausmės už tam tikrus nusižengimus suvokimas. Apie virtimą arkliu yra rašęs N. Vėlius bei G. Beresnevičius. N. Vėlius linkęs tautosakoje vaizduojamą ponų pomirtinį virtimą arkliais sieti su antagonistiniais socialiniais santykiais bei liaudies požiūriu į juos (Vėlius 1979, p. 11). G. Beresnevičius pomirtinius virtimus arkliu vadina tikėjimo metempsichoze liekana: senovėje žmonės tikėję, kad po mirties jie virsta gyvuliais arba pomirtiniame arba žemiškame pasaulyje (Beresnevičius 1990, p. 89–91).

Gausiausią pavertimų arkliai grupę sudaro *mitologinėse* sakmėse ir *pasakose-legendose* vaizduojami socialinio pobūdžio virtimai. Arkliais po mirties vaizduojami ponai (VLD p. 109, SV p. 142, LTt IV 477) karaliai (BsLPY IV, 123), kunigai, kiti aukšto statuso asmenys, kurie būdami gyvi engė baudžiauninkus: *skersai kelio važiuoja du ponai su dviem arkliais. <...> Tie ponai ir aiškina: – Čia ponas Krasauskas – vienas arklys, o kitas arklys – Sirutėnų Lopa* VLD

p. 109, *anas žiūri, kad, rodos, vidury pakinkytas anų senasis ponas* LTt IV 477. Ne vienoje sakmėje vaizdžiai pasakojama, kaip tokie ponai, paversti arkliais, kankinami. Juos šeria žarijomis (VLD p. 109), kietai kinko (LTt IV 477), su jais dirbami sunkūs darbai (BsLPY IV, 123). Folklore tokie kankinimai yra suvokiami kaip teisinga bausmė už nuodėmes, padarytas gyviems esant: *Anie baisiai žmones kankino. Tat kaip anie žmones, taip anuos dabar kankina* LTt IV 476. Vienoje pasakoje tarsi pamokymas nuskamba paskutiniai žodžiai: *katrie yra bagotais ponais, tie po smerčio visi bus arkliais* SIŠLSP 34. Pavertimas arkliu įsivaizduojamas lyg tam tikra atgailos forma. Pasakose-legendose, be abejo, galima išvelgti krikščioniškos moralės bruožų: kas buvo niekinami – bus išaukštinti, kas save aukštino – bus paniekinti. Derėtų išskirti ir socialinį pasakų-legendų aspektą. Arkliais paverčiami vargšų engėjai, netinkamai besielgiantys su kitais žmonėmis. Paskutinius šimtmečius kaime vyravo antagonistiniai santykiai tarp socialinių klasių ir liaudies požiūris į aukštesnės socialinės klasės atstovus buvo itin neigiamas (Vėlius 1979, p. 11). Pasakas sekė žemesniųjų visuomenės sluoksnių žmonės, todėl nenuostabu, kad jose atsiranda socialinės lygybės ir socialinio teisingumo idėjų. Tekstuose teigiama, jog ponai paverčiami *arkliais*, o šis įvardijimas labiau siejosi su darbine veikla, kas ypač ryšku patarlėse, taip pat etiologiniuose arklio kilmės aiškinimuose.

Paverčiančiuoju gali būti Dievas, kartais vadinamas seneliu (MT IX 164, 178) ar kažkuris šventasis, paprastai šv. Petras (MT IX 174).

Nors socialinis aspektas aptariamuose virtimuose yra dominuojantis, tačiau esama tekstų, kuriuose arkliu po mirties tampama nepriklausomai nuo socialinės padėties. *Stebuklinėse pasakose* apie patį pavirtimą arkliu daug žinių nepateikiama. Kartais tiesiog yra įvardijama, kad arklys nesąs šiaip sau paprastas gyvūnas, bet nelaiminga vėlė: *o tas arklys buvo dūšia pakūtavojanti* BsLP I IV 28, *potam tas ano arklelis stojas žmogum, pradėjo sakyti: – Dėkui, kad mane išgelbėjai: aš dabar eitų į dangų – buvau dūšėlė, kentėjau čysčių* DŽT 498. Žmogus arkliu virsta už kažką negero ir tik atpirkęs savo kaltes gali keliauti į dangų. Reikia pastebėti tai, kad, skirtingai nei kituose žanruose, stebuklinėse pasakose beveik nekalbama apie socialinį virtimo arkliu motyvą. Vis dėlto jaučiamas neigiamas požiūris į virtimą arkliu. Tikriausiai todėl pasakose toks virtimas arkliais yra parodomas kaip atgailavimas už padarytas klaidas.

Svarbiu šių motyvų aspektu tampa krikščioniškųjų vertybių puoselėjimas. Nekilmingas žmogus miręs taip pat gali virsti arkliu už tam tikrų dorovinių normų nesilaikymą: *esi nedoras žmogus, nešelpi vargingųjų, tai tave paverčiu arkliu* MT IX 187. Dar viena nuodėmė, už kurią paverčiama arkliais – vagystė. Pasakoje-legendoje teigiama esą arkliai ir kartu žmonės nubausti už tai, kad *ganė po svetimus javus* BsLP I p. 58. Šiuo atveju bausmės susilaukia ir žmonės, ir gyvūnai. Apskritai pasakos herojaus matoma *kaiminę arklių ganant po javus: kūdi žmonės ir*

arkliai BsLP I p. 56, nors ir negatyviai iš esmės atspindi indoeuropiečių kultūrai būdingą pomirtinio pasaulio įsivaizdavimą.

Nors mitologinėse sakmėse, pasakose-legendose jaučiama paskutinių amžių įtaka, vis dėlto žmogaus virtimo arkliu po mirties faktas gali būti kažkada vyravusio tikėjimo metempsichoze liekana. G. Beresnevičiaus nuomone, silpstant tikėjimui metempsichoze, pomirtinio virtimo arkliais vaizdinys įgavo neigiamų bruožų ir buvo imtas interpretuoti kaip blogų žmonių pomirtinis likimas (Beresnevičius 1990, p. 91).

Arkliais paverčiami ne tik mirusieji, bet ir gyvieji. Velnias yra tas personažas, kuris dažniausiai minimas, kaip žmogaus pavidalo keitėjas. Velnias atlieka tarsi teisingumo vykdytojo rolę – baudžia už nuodėmę, kas turėtų būti priešinga jo prigimčiai – turėtų skatinti nusidėti (Vėlius 1987, p. 218–219). Arkliu jis paverčia už girtavimą: *kaip degtinę labai draudė žmonėms laktie, važiavo viena motina su sūnum ir rado berteinuką, pilną degtinės. [...] Ale toj motina neklausius išlipo iš vežimo, pajėmė tą berteinuką, o kaip ji užpakalij vežimo sėdėjo, ji atsikrapštė tą berteinuką, atsigėrė gerai* BsLPY IV 42. Kita nuodėme, už kurią baudžiama, – godumas: *šinkarką paėmė didelis godumas: gailėdavos atiduot tuos pinigus ponui, geriau, kad jau jai jie liktų* BLLS 397. Nors antroje sakmėje akcentuojamas godumas, tačiau ir ši sakmė siejasi su alkoholiu bei jo vartojimu. Moteriškė vadinama *šinkarka* – smuklininkė (LKŽe: šinkarka). Alkoholio vartojimas buvo ir yra skaudi žmonių yda. Ją naikinti buvo siekiamas blaivybės judėjimais. Sakmėse baudžiamos abi moterys – ir vartojanti, ir pardavinėjanti alkoholį. Šiuo atveju sakmėje moteriai nesusilaikius ir išgėrus, ji virsta kumele, kurią vėliau jos sūnui velnias bando parduoti: *tos momos nėra vežime. Pavažiau toliau – patinka atjojant tokį ponaitį an šyvos kumelės, o jau kumelė daili – verta daug pinigų!* BsLPY IV 42. Nusipirkęs kamanas, herojus tik namuose pamato, kad tai ne kamanos, o *jo motinos ražančius ir škaplieriai* BsLPY IV 42. Antroji velnio pagalba taip pat virsta kumele: *tas velnias, kaip tik išsivedė laukan, tuoj tą mergą pavertė į kumelę ir joja raitas* BLLS 397. Moteris miršta ją pakausčius, ir velnias pasiima jos sielą. Kaustymo motyvas būdingas būtent mitologinėms sakmėms. Arklių ryšys su alkoholio vartojimu žinomas iki šių dienų – posakis, jog daug išgėręs žmogus mato baltus arklius yra plačiai paplitęs. Viena moteriškė iš tiesų paverčiama šyva kumele. Mitologinėms sakmėms būdinga ir tai, kad velnio paversti arkliais dažnai taip ir nebeatvirsta į žmones. Taigi šis virtimas jau ne atgailavimas, o galutinė bausmė.

Kitas mitinis personažas, verčiantis žmogų arkliu, yra mitologinių sakmių ragana. Tas žmogus – pas raganą tarnaujantis bernas. Konkreti priežastis, kodėl bernas paverčiamas arkliu, o ragana nesinaudoja turimu tikru arkliu, dažnai lieka iki galo nepaaiškinta. Pavertusios arkliais savo samdinius, ant jų joja į raganų susirinkimus. Šiuo atveju bernai tarsi atlieka įprastą arkliui funkciją. Arkliu vaikiną paverčiamas tam tikru magišku veiksmu – užmetus ant jo kamanas

(BsLPY II 147, SIŠLSP 149). Kamanas nuėmus, jis atgauna žmogišką pavidalą. Iš sakmių matyti, kad senajai pasaulėžiūrai būdinga tai, jog pasikeitus būtybės pavidalui, jo lytis išlieka ta pati: bernas paverčiamas į arklį, o ragana virsta kumele.

Žmogaus pavertimas arkliau senojoje pasaulėžiūroje turėjo iš dalies didaktinį poveikį: arkliau paversdavo už tam tikrų visuomenės normų sulaužymą, už ydas. Tačiau šiuo atveju nėra užsimenama, jog bernas būtų kuo nors prasikaltęs. Aptartose mitologinėse sakmėse (bernų pavertimas arkliais, moterys velnio paverstos kumelėmis) galima pastebėti ir erotiškumo elementų. Raganos arkliais visada verčia bernus, o ne mergas. Velnias daugumoje tekstų kumelėmis paverčia moteris, o ne vyrus. Pats jodymo momentas byloja apie labai artimą, galima sakyti, intymų kontaktą. Užrašytas paprotys esą, *jei marti būdavo pasileidusi – tai jaunajai apmaudavo pavalkus* LTR 4433 59. Arklio sąsajos su erotiškumu pastebimos ne viename tautosakos žanre.

Stebuklinėse pasakose taip pat esama, atrodytų, paverstų arkliais žmonių motyvų. Arklys pasakoja herojui, kad *mes, vynolėka arkliai, po trėjų dėnų pastosėm princais, nės esam užkeiktė teip ilgai arkliais, o dabar [...] pastosėm žmonėms* BsLP II VII 38. Toks virtimas gali būti traktuojamas kaip piktųjų jėgų įsikišimas, kaip matyti iš minėtos pasakos. Šiuo atveju įdomus užkeikimo motyvas, kurio nėra kituose žanruose.

Būdai, kuriais žmonės paverčiami arkliais, pakankamai įvairūs. Vienas iš jų – magiško žodžio ištarimas. Seneliui ar kitam personažui ištarus „trrrr“ ar „tpru“, asmuo iš karto virsta arkliau: *seniuks ant pono sušukęs: – Tprru! Tas pons tuoj, akims bematant, ir pavirtęs į arklį* SIŠLSP 20. Čia galima išvelgti mitinio mąstymo bruožų. Tikėta, kad kitą pavidalą įgauti padeda su specialia intencija ištartas žodis. Ištiktukais *trrr* ar *tpru* šaukiamas būtent arklys, todėl nenuostabu, kad asmuo pavirsta arkliau.

Kitas populiarus pavertimo arkliau būdas – kamanų užmovimas: *liepė draugui, kad mautų kamanas ponui ant galvos. Vos tik jisai kamanas užmovė, tuojau ponas arkliau pavirto* MT IX 177. Kamanų motyvas ryškus sakmėse, kuriose ragana arkliau paverčia berną: <...> *merga šaka iš lavas ir, atdarius duris, mete un ja kamaneles. Tuoj šitas berniakas pavirto in žirgelį* BsLPY II 147. Nuėmus kamanas herojus vėl atvirsta į žmogų: *prijajus prie klėties durų, kamaneles numave, ir vel palika berniakas kaip buva* BsLPY II 147. Mitiniam mąstymui būdingas tikėjimas, kad įgauti kitą pavidalą galima per sąlytį su koku nors daiktu.

Kartais sąlytis įvyksta ne tik su arklio sferai priklausančiu objektu, bet ir su pačia maginių galių turinčia būtybe. Dažniausiai pavidalas keičiasi sudavus žmogui: *Tik iš vežimo strakt iššoko vienas juodas ponaitis, pagavo tijūnui už plaukų, sudavė į pakaušę – tijūnas tujaus pavirto į arklį* BsLP II p. 207. Kartais žmogus arkliau paverčiamas patepus jo galvą kažkoku tepalu (MT IX 174). Pastebėtina, jog išskirtinę svarbą turi galva.

Galvos reikšmė pastebima ir kituose tekstuose. Jos svarbą virtime rodo ne tik pavertimo, bet ir galimo atvertimo būdai. Beveik visuose rastuose pavyzdžiuose iš arklio į žmogų atvirstama sudavus jam per galvą: *bernas paėmė plytagalį ir drožė arkliui per galvą. Arklys atvirto ponu* MT IX 184, *merga kaip davus su vėzdu par galvą – tuoj ir pavirtęs tas arklys į poną* SIŠLSP 20. Dievas, duodamas žmogui arklių, nurodo, kaip su juo elgtis: *dave jam pakinkytų baltų arklių ir pasake, kad visur galima šert anas, tik kad par galvų nešertų* BsLPY II 141. Draudimas suduoti gautam arkliui per galvą pagrindžiamas tuo, jog tuomet arklys atgauna buvusį pavidalą – tampa ponu. Įdomu tai, kad pavertimo arkliu būdo – sudavus per galvą – atvejų yra labai mažai.

Kiti pastebėti virtimo ar atvirtimo būdai: savaiminis atvirtimas be jokių pašalinių jėgų įsikišimo arba asmens, pavertusio arkliu, žvilgsnis: *pažvelgė Jisai į arklių – ir tasai vėl virto žmogumi* MT IX 178. Pavertimas žvilgsniu, būdingiausias pasakoms-legendoms, ko gero, siejasi su senojoje pasaulėjautoje gyvavusiu akių sureikšminimu. Ypatingų galių suteikimas akims žinomas daugelyje kraštų. Akys buvo apipintos įvairiais tikėjimais, prietarais. Lietuvoje taip pat yra žinomas tikėjimas žmones turint geras ir blogas akis. Pastarosios turėjo ypatingą galią paveikti aplinką. Tokias akis gali turėti žmonės, gyvūnai, dievai (Dundulienė 2006, p. 6–7).

Visiškai kitoks virtimo arkliu vaizdavimas yra *buitinėse pasakose*. Šiose pasakose vagis, pavogęs arklių, įtikina savininką, kad šio arklys esą atvirtes į žmogų: *aš esmu tikrai žmogus, buvau prasikaltęs, tai mane Dievas buvo parmainęs ing arklių, o dabar jau vėl pagražino man žmogystę* BsLPY II 89, *dėkui tau, tėveli dvasiškas! Buvau raganų užkeiktas ir paverstas arkliu, dabar per tavo šventas maldas atvirtau į žmogų* DKL 193. Kaip matyti, buitinėse pasakose virtimo arkliu motyvas pateikiamas kaip apgavystė. Skirtingai nei anksčiau aptartuose žanruose, buitinėse pasakose siūloma netikėti tokiu stebuklu. Buitinėms pasakoms apskritai būdingas antgamtiškumo neigimas (Skabeikytė-Kazlauskienė 2005, p. 173) pasireiškia ir šiose situacijose. Vagys apgauna gyvulio šeimininką, kai šis kvailai patiki, jog jo arklys atvirto į žmogų. Pasaka moko į gyvenimą žiūrėti realiai ir netikėti viskuo, kas tau sakoma. Iškyla klausimas: kodėl žmonės patiki, kad arklys atvirto į žmogų? Žinant, kad kitų žanrų pasakose žmogaus virtimas arkliu yra gana dažnas vaizdas, galima manyti kažkada buvus tikėjimą tokiu persikūnijimu. Tai patvirtintų ir tradiciškai vaizduojamas buitinių pasakų herojų „virtimas arkliais“: arkliu žmogus esąs paverstas už netinkamą elgesį ar užkeiktas. Pats vaizdinys yra visiškai tradiciškas, tačiau buitinės pasakos primygtinai siūlo priimti tai kaip gudrų pokštą. Todėl sunku pasakyti, ar tokios pasakos rodo tikėjimo nykimą, ar tiesiog kitokią nuomonę apie įvairius liaudies tikėjimus.

4. 2. Pavidalo keitimas – kaip privalumas. Anksčiau aptartuose kūriniuose pavidalo keitimas buvo prievartinio pobūdžio. Savo noru arklio pavidalą įgauna vienos ar kitos mitinės būtybės, rečiau žmogiškos kilmės personažai.

Viena iš tokių būtybių, kurios gali pasiversti arkliu, yra velnias. A. J. Greimas velnio pasivertimą arkliu laikė išskirtiniu, lyginant su virtimu ožiu, kate, paršiuku ar kitais gyvūnais (Greimas 1990, p. 417). Toks arklys, nors iš pažiūros niekuo neišsiskiriantis iš kitų savo giminaičių, vis dėlto turi tam tikrų fizinių ypatybių, kurių pagalba yra atpažįstamas. Vienoje saktmėje teigiama, kad *žirgu pasivertęs velns netur ant kojų tas karpas, kurias šiaip kožnas žirgas ant visų keturių kojų iš vidaus pusės tur* BsV XXV 75. Kita fizinė savybė, padedanti atskirti, jog arklys esąs velnias – viena nosies šnervė: *ūkininkas, atėjęs apžiūrėt laukan gyvulių, pamatė arklį su viena nasra. Tuoj žmogus suprato jog čia velnias* BLLS 668. Beje, šis bruožas pastebimas ir tuomet, kai velnias įgauna žmogaus pavidalą. Taigi tam tikrų kūno sandaros bruožų nebuvimas išduoda arkliu pasivertus mitinę būtybę. Tiesa, dažnai žmogus parodomas ir nesuprantantis, kas iš tiesų esąs namo parvestas arklys.

Tokie arkliai paprastai būna gražios, neįprastos išvaizdos: *Viename dvarelyje velnias buvo parvestas kaip dailus arklys iš kviečių nuo akamono², kurs jį užtiko* BsV XXV 15, *Vienas žmogus grįžo pėsčias iš miesto namo ir rado pakeleį gražų pabalnotą arklį. <...> O tai buvo velnias* BLLS 669. Arkliai randami jiems būdingoje aplinkoje – ėdantys, stovintys pakeleje.

Užsimenama ir apie priemones, kuriomis tokį arklį galima sugauti: *žmogui, einant iš darbo, pasirodė arklys, kuris sekė paskui jį. <...> išsiėmė rožančių ir metė į jį. <...> Jis pasiėmė jį ir parsivedė į namus* BLLS 667. Be rožinio tokį arklį gali sulaikyti karčiuose supintas kryžius (BLLS 669).

Su velniu elgiamasi kaip ir paprastu arkliu – yra dirbami darbai: *Dirbo ekėjo, važinėjo ir vis nieko: arklys kaip arklys* BLLS 669. Toks gyvūnas netgi gali būti pranašesnis todėl, kad žmogui jo nereikia šerti (BLLS 668). Taigi velnio-arklio fizinės savybės vertintos palankiai: jis puikus darbininkas, nereikalaujantis ypatingos priežiūros.

Tiesa, kad tai ne tikras arklys, o tik juo pasivertęs velnias, ilgainiui išaiškėja. Savąjį pavidalą mitinė būtybė susigrąžina praėjus tam tikram laikui be niekieno įsikišimo: *nusivedė savo poną į tvartą parodyti tą dailų arklį, bet nusiminė labai neradęs. Ir sakė, kad tai velnias buvęs* BsV XXV 15. Arba nuėmus nuo jo tam tikrus jį valdančius objektus, dažniausiai rožančių: *boba pamatė ant arklio kaklo ražančių ir nukabino. Velnias tuoj pranyko* BLLS 668. Taip pat išpynus iš karčių kryžių: *ilgai nemislydams, išpynė karčius. Tada velniukas pratarė: „Ačiū tau, <...>, kad mane paleidai!” Pasivertė į biesą ir su viesulu nudundėjo į peklą* BLLS 669. Tiek rožinis, tiek kryžius – krikščioniškos tradicijos elementai. Įdomu tai, jog šiuose tekstuose jie neatbaido velnio, bet tarsi jį valdo. Susipynę karčiai, kaltūnas apskritai buvo laikoma arklių liga, nuo kurios jie esą apanka (Vėlius, 1977, p. 179–180). Galbūt dėlto arklys, turintis susivėlusius

² Dvaro prievaizdas.

karčius, ir laikytas ne arkliu. Jau ne pirmą kartą pastebimos arklio, viesulo ir velnio sąsajos stiprina jų bendrą ryšį.

Taip pat toks arklys gali virsti negyvosios gamtos objektu, iš ko padaroma išvada, tai buvus velniu: *pradėjo aušti ir jis pasijuto ant pilko kūlio (akmens) bejojęs. Tai buvo velnias* BLLS 760.

Velnias išsiskiria tuo, jog jis ne tik gali pasiversti arkliu, bet ir jodyti žmonių arklius (BsV XXV 12). Tai paprastai įvardijama kaip viena iš velnio daromos žalos rūšių. Ši veikla mitinėms būtybėms dažnai priskiriama ne tik lietuvių bet ir latvių, slavų, vokiečių, suomių folklore (Vėlius 1977, p. 125–126).

Be velnio, arklišką pavidalą gali įgauti ir nepaprasti žmonės. Užrašyta keletas sakmių, kuriose teigiama, kad raganos taip pat gali pasiversti kumelėmis: *Raganos <...> mokėdavusios į visą ką pasiversti: į kiaules, į kumelę, į šarkas* BsLP I IV 1, *Raganos ir į kumeles pasiversdavusios* BsLP I IV 10. Dar rečiau užsimenama apie laumių pasivertimą kumelėmis, tačiau dažniausiai teigiama, jog jos įlendančios į kumelės dvėselieną (BsLP I V 15). Pastebėtina, jog raganos, burtininkai bei laumės taip pat jodo arklius ar kitaip jiems kenkia, keršydamai žmogui. Etnolingvistė Birutė Jasiūnaitė pastebi ryšį tarp tautosakoje minimų arklių nujodymų, kuriuos atlieka laumės, ir tradicinių kalbos stereotipų. Jos nuomone, šią funkciją iš laumių velnias perėmė vėliau (Jasiūnaitė 2010, p. 309–310).

4. 3. Arklio kilmės motyvai. Etiologinėse sakmėse aiškinant arklio kilmę populiariausi variantai vaizduoja kitos būtybės pavertimą arkliu. Arklys, manoma, iš tiesų buvęs kitu gyvūnu ar net mitine būtybe.

Sakmėse arkliu dažniausiai paverčiamas velnias ar žaltys. Populiariausias šių sakmių siužetas toks: Adomas ir Ieva vaizduojami dirbantys žemdirbystės darbus, velniai iš jų juokiasi, žaltys trukdo dirbti. Dievas pagaili vargstančios poros ir trukdantįjį paverčia arkliu.

Reiktų atkreipti dėmesį į tai, jog dažnai iš vieno (rečiau kelių) objektų atsiranda ne vienas, o keli arkliai: *Dievas sudrožė su lazda tam žalčiui ir atsistojo ant tos vietos, kur buvo žaltys, pora arklių* BLLS 155, *Dievas <...> su lazdele sukirto vienam ir antram velniui, ant ekėčių sėdintiems. <...> Bo tie velniai stojosi tuojau arkliais* BLLS 153. Suvokimas, jog kiekvienas gyvas padaras turi turėti porą išlieka ir etiologiniuose aiškinimuose. Dar konkrečiau poros svarba pabrėžiama antrąjį arklį įvardijant kumele (SIŠLSP 31, BLLS 158, VKAŽ 52). Etiologinėse sakmėse kumelės atsiradimas toks pat aktualus kaip ir arklio. Kumelės svarbą dar labiau pabrėžia sakmė, aiškinanti tik kumelės atsiradimą: *Dievas, pasigailėjęs žmonių, pavertė velnio močių kumele ir įkinkė ją arklan* MT IX 163. Vadinasi, kumelė gali atsirasti ir savarankiškai, nepabrėžiant jos, kaip arklio antros pusės suvokimo.

Velniška arklio kilme bandoma aiškinti ir neva iš velnio gautas savybes: *arklys yra iš velnio paverstas – bo visi atsiguldami ir atsikeldami priklaupia ant kelių atiduoti Dievui garbę, o arklys neklaupia dėl to, kad nuo velnio pareinąs* BLLS 154. Minėtasis arklių elgesio bruožas, be abejo, išryškėjo stebint šiuos gyvūnus. Velniška arklio prigimtimi grindžiamas požiūris į arklieną kaip į nevalgomą mėsą: *užtai, mat, arklio mėsa nevalgoma, kad iš velnio* SIŠLSA 281. Pirmųjų prijaukintų arklių paskirtis mūsų kraštuose buvo būtent maisto išteklių užtikrinimas žiemos metu (Žukauskaitė 2009, p. 34). Arkliena, kaip mėsa, buvo vartojama ir vėlesniais laikais, tiesa, daugiausia karų, badmečių metu. Tautosakoje apie tai beveik nėra užsimena, išskyrus kai kuriuos komiškus epizodus vaikų dainose (pasakojama apie kumelės pjovimą).

Kodėl pasirinktas kitas personažas žaltys? Viena vertus, jis krikščioniškoje tradicijoje siejasi su velniu, šetonu. Kartais ir sakmėse velnio ir žalčio vardai persipina vienam tekste. Tačiau pasitaiko ir pačiose sakmėse paaiškinimų esą arklio kilmę iš žalčio rodo jų galvų panašumas (MT IX 166, 183).

Kiek retesnis arklių atsiradimo aiškinimas – žmogaus pavertimas arkliu. Žmogus arkliu paverčiamas už netinkamą elgesį. Arkliais virsta tie, kurie nusižengia krikščioniškomis normoms, tingi. Vienuose tekstuose arkliai kildinami iš ponų: *gyveni turtingas ponas, kuris sekmadieniais versdavo savo darbininkus dirbti ūkio darbus. <...> Senelis liepė draugui, kad mautų kamanas ponui ant galvos. Vos tik jisai kamanas užmovė, tuojau ponas arkliu pavirto* VKAŽ 53. Toks virsmas – bausmė už papročių nesilaikymą. Tačiau esama ir paprastų žmonių pavertimų arkliais: *Dievas <...> paprašė [jaunikaitį] parodyti kelią, bet tasai neatsikeldamas parodė Jiems kelią koja. Dievas ir sako šv. Juozapui: Jei jis tingėjo mums parodyti kelią, tai tegul per amžius trauko vežimus* MT IX 172.

Cituotuose tekstuose arkliu paverčiama už nusižengimus (vienas kurių – tinginystė), todėl savitas atrodo per daug dirbančio žmogaus pavertimas arkliu: *jei tu taip nori labai dirbti, tai būk arkliu ir dirbk! Ir tas žmogus, taip norėdamas dirbti, pavirto arkliu* MT IX 186. Darbštumas – viena labiausiai vertinamų žmogaus savybių – čia vertinamas negatyviai. Vadinas, ir darbo gali būti per daug. Folklorui iš tiesų nėra būdingas dogmatizmas: ne tik patarlėse, bet ir kituose žanruose greta dominuojančio požiūrio galima aptikti ir priešingą jam.

Velnią ar žaltį arkliu paverčia pats Dievas. Arkliu dažniausiai paverčiama magišku veiksmu – sukirtus lazda arba rykšte (VKAŽ 52; BLLS 153, 155, 156, 157). Pasitaiko ir žodinio pavertimo: Dievas pasako „tpru“ ir velnias pavirsta arkliu (SIŠLSA 281, MT IX 183). Taip pat kartais parodomas nepasitenkinimas velnio veikla, žmonių gailestis (MT IX 163, 171). Kituose variantuose pats Adomas, Dievo patartas, žaltį ar velnią paverčia arkliu (SIŠLSP 31, BLLS 154, 158). Esama tekstų, kuriuose Adomas velnią paverčia atsitiktinai: *Adoms[...] atsisukęs atgal, drožė su botagu – ir užkliuvo velniui* SIŠLSP 147. Tekste apie Dievo įsikišimą neužsimenama.

Velnius ar žaltys arkliu dažniausiai paverčiamas jam sukertant kažkoku daiktu, o žmonės dažniau arkliais virsta patepti tepalu ar žvilgsnio pagalba (MT IX 174, 178). Šiose sakmėse Dievas gali pasitelkti pagalbininką (šiuo atveju, šv. Petrą), kuris atlieką magišką veiksmą. Vis dėlto žmogus paverčiančiuoju tampa retai.

Etiologinėse sakmėse paverstieji arkliais nebeatgauna ankstesnio pavidalo – apie atvirtimą šiose sakmėse neužsimenama. Tai lemia žanro specifika: etiologinės sakmės pasakoja apie pasaulio ar atskirų jo objektų sukūrimą, todėl natūralu, kad tai, kas davė pradžių vienam ar kitam sutvėrimui, negali vėl atgauti ankstesnės išvaizdos.

Atskirai reiktų pakalbėti apie nenatūralios kilmės arklius. Pasakose, kuriose vaizduojamas kumeliukas, dažnai nurodoma, kad jis yra vaškinis (SIŠLP 73, StŽ 94). Toks arkliukas atlikus tam tikrą veiksmą atgyja. Iškyla klausimas, kodėl pasakose jis yra daromas būtent iš vaško. Aišku, tai galima paaiškinti ir racionaliai: vaškas minkšta ir lengva medžiaga, iš jos lengva lipdyti, o ir nėra grėsmės, kad dirbinys gali sudužti. Tačiau yra užfiksuota, kad Jurginių metu žmonės lipdydavo vaškines naminių gyvulių skulptūreles (ožkų, avių, arklių) ir dėdavo jas ant altoriaus kaip auką šv. Jurgiui – gyvulių globėjui (Vyšniauskaitė 1993, p. 73). Apie Livonijoje gyvavusį analogišką paprotį Joninių metu (nešti į bažnyčią iš vaško nulietas gyvulių, tame tarpe ir arklių figūrėles) užsimena ir istorikas Balthasaras Russowas (BRMŠ 2001, p. 680). Kaip matyti, iš vaško pagaminti dirbiniai galėjo būti naudojami kažkokiuose ritualuose, kurių liekanos išliko beveik iki šių dienų. Todėl ir pasakose aptinkamas vaškinio arkliuko (beje, leidžiama suprasti, jog tai nedidelis gyvūnas) paveikslas gali turėti sąsajų su kažkada gyvavusiais papročiais.

Velnių arkliai taip pat gali būti neįprastos prigimties: *Ant rytojaus ūkinykai vietoje arklių atrasdavo stambus nuluptų liepukų, priraišiotų prie tvorų ir kuolų* BsLP II III 1.

Virtimo arkliu motyvas gana dažnas skirtingų žanrų tautosakos kūrinuose. Virstama ir prievarta, ir savanoriškai. Pažymėtina, kad prievartinis virtimas žymiai populiariesnis. Virtimas arkliu suvokiamas kaip bausmė už kažkokį netinkamą elgesį. Išimčių pasitaiko tik mitologinėse sakmėse ir stebuklinėse pasakose. Populiariausi pavertimo būdai – kamanų užmovimas / užmetimas, žmogaus galvos patepimas ypatingu tepalu, pavertimas žvilgsniu, sudavus per galvą.

Daugiausia pavertimų aptinkama pasakose-legendose. Su žanro specifika susiję tai, kad arkliais dažniausiai paverčia šventieji. Pasakose-legendose itin ryškus ir socialinis aspektas: aukštesnio socialinio sluoksnio žmonių nubaudimas paverčiant juos arkliais.

Mitologinėse sakmėse esama ir pavertimo arkliu be tiesiai nurodytos priežasties (raganų arkliais paversti bernai). Toks bernų vertimas arkliai gali turėti slapto erotiškumo bruožų, kurie pastebimi ir sakmėse, kuriuose velnius kumelėmis paverčia moteris. Arkliais pasiversti gali ir pačios mitinės būtybės (velniai, raganos, burtininkai).

Išskirtinės yra buitinės pasakos, kuriose virtimas arkliu pasitelkiamas kaip apgaulės būdas. Virtimu čia netikima, o iš tų, kurie patiki, pasijuokiamas – jie apgaunami. Nors buitinės pasakos primygtinai siūlo tokius „stebuklus“ vertinti realistiškai, pats virtimo ar atvirtimo vaizdas yra tradicinis.

Etiologinėse sakmėse arklių kilmė taip pat aiškinama kaip vieno objekto pavertimas kitu. Sakmėse arkliu dažniausiai paverčiamas velnias ar žaltys. Būtent arklio velniška kilme aiškinamas negatyvus požiūris į arklienos valgymą. Esminis šio žanro skirtumas – etiologinėse sakmėse paverstieji arkliais niekada nebeatgauna ankstesnio pavidalo. Tokį amžiną pavertimą lemia žanro specifika.

5. Arklys – papročių sergėtojas, pavojingas gyvūnas

Įvairių kraštų tautosakoje išbandytojais paprastai būna genties vyresnieji, toteminiai gyvūnai, dievybės (Kerbelytė 1993, p. 14). Šiame skyriuje aptariama medžiaga, kurioje arklys pasirodo tuomet, kai žmogus sulaužo tam tikrus, su kalendorinėmis šventėmis ar apskritai su sakraliu laiku susijusius papročius. Šiuose kūriniuose arklys vaizduojamas pavojingu gyvūnu, baudėju už tam tikrų tradicijų nesilaikymą. Bronislava Kerbelytė straipsnyje „Arklys – toteminis gyvūnas?“ nagrinėja mitologines sakmes, kuriose arklys vaizduojamas veikiančiu personažu, norinčiu nubausti papročio nesilaikantį žmogų (Kerbelytė 1993, p. 13). Remdamasi lietuvių ir kitų tautų folklorine medžiaga, mokslininkė mano, kad lietuvių ir kai kurių kitų indoeuropiečių kultūrose kažkada egzistavo arklio kultas (Kerbelytė 1993, p. 14).

5. 1. Sakralaus laiko draudimų sulaužymai. Užfiksuota nemažai *mitologinių* sakmių, kuriose medžiotojas medžioja prie negyvos kumelės / arklio, už ką nukenčia. Būtent kumelės griaučiai, prie kurių tykojama, ir pradeda persekioti medžiotoją: *Jam bežiūrint arklys pajudinęs vieną koją, antrą, trečią, ketvirtą pajudinęs ir atsistojęs. Medžiotojas, pamatęs arklį stovint, šoko bėgt iš visų jėgų, arklys jį vytis* BLLS 593. Taigi arklys (variantuose – kumelė) puola medžiotoją. Kyla klausimas, kodėl arklys taip elgiasi – juk apskritai medžioti nebuvo draudžiama. Paaiškinimu gali būti ne vienoje sakmėje minimas laikas, kada žmogus išsirengia medžioti. Sakmėse dominuoja žiema, nes būtent žiemą vilkai dažniausiai ir buvo medžijami. Tačiau užsimenama, jog tai buvęs ne įprastas laikas, o sakralus metas: Kūčių vakaras (BLLS 593), šventas vakaras, šventadienis (LRš 89, LTR1038 129). Kūčių vakaras ar bet kuris kitas šventas laikas tradiciniame mąstyme buvo suvokiamas kaip kitoks, apipintas įvairiais draudimais, prietarais. Šiuo laiku buvo reikalaujama ypatingo elgesio, negalima atlikti įvairių įprastų darbų.

Vienas tokių draudimų buvo susijęs su medžiokle: tam tikrų kalendorinių švenčių metų buvo draudžiama užsiimti šia veikla (Balys 1993, p. 18–19). Žmogus, medžiojantis per Velykas, Vėlinių dieną, per mišias, sužeidžia savo šunį ar artimą draugą.

Kituose sakmių variantuose, nors ir nebeminimas sakralus laikas, tačiau užsimenama, kad buvo vakaras (LTR1255 300, BsLPY II 204), ar naktis, dažnai išskiriant vidurnaktį (LTt IV 479, BLLS 811, LTR3151 64, 2293 21). Taigi sakralus laikas pakeičiamas į tiesiog tamsų paros metą. Toks laikas apskritai buvo suvokiamas kaip piktų būtybių veiklos laikas. Šiose mitologinėse sakmėse jis galėjo atsirasti tuomet, kai paprotys, draudžiantis medžioti sakraliu metu, jau buvo beišnyksta: nebežinoma, kada draudimas gyvavo, todėl veiksmas perkeliamas į tamsųjį laiką, kai viešpatauja žmogui pavojingos būtybės. Lygiai taip pat buvo užmiršta ir arklio ar kumelės paskirtis paprotyje, nebeaišku, kodėl būtent jie baudžia prasižengusius. Tekstuose atsiranda užuominos apie velnią: *sakydava velnias ataneše jų, tų kumelas pastipusiu* LTR5059 42. Ankstesnis išbandytojas buvo užmirštas, todėl jis buvo modifikuotas į suprantamesnį – velnią, piktąją dvasią (Kerbelytė 1993, p. 13). Velnio įvardijimo atsiradimas šiose sakmėse, turint galvoje, velnio sąsajas su gyvuliais, ypač neskeltanagiais, koku yra arklys (Vėlius 1987 p. 83) visai natūralus.

Itin aiškiai laiko svarba pastebima sakmėse, kuriose pasakojama apie šeštadienio vakarą audžiančias, verpiančias moteris, kurios įaudžia į sekmadienį (LTR1430 6, BLLS 737, SV p. 224). Taip pat variantuose užsimenama konkrečiai apie šventę: *susiderėjusios mergela su mergela prieš kokią šventę marškinius pasisiūti* SIŠLSA 349. Tuo metu pasirodo kumelė / kumelės oda ar moteris arklio kojomis ir nori nubausti prasižengusią už tai, kad ši nepaiso papročio (LTR783 92, 1262 129, 2293 21 SV p. 224, BLLS 737). Šios sakmės rodo, kad vis dar gyvavo tikėjimas tam tikrais draudimais, susijusiais su moteriškais darbais. Verpimas, audimas, siuvimas ypač per Kūčias, taip pat sekmadienį buvo itin draudžiami: šie darbai galėjo sukelti neigiamų pasekmių ir darbus atliekančiai, ir ją supančiai aplinkai.

Kad arklys – išbandytojas, saugantis papročius ir baudžiantis už jų sulaužymą, rodo ir dar viena mitologinė sakmė, kurioje žmogus nubaudžiamas už tai, kad valgė per Gavėnią – laiką, kada būtina laikytis pasninko – mėsą: *atsidare duris ir įjėje, reišk, nu, arkliai tokie ir sakė: „Kodėl tu par gavėnia valgei mėsą?“*, *prisparde* LTR5001 37. Taigi netgi aiškiai krikščioniškų švenčių metu arklys iškyla kaip baudėjas už draudimo sulaužymą.

Bausmė už papročių nesilaikymą sakmėse įvairuoja. Vienas dažnesnių bausmės būdų – gyvybės netekimas. Miršta paprotį sulaužę medžiotojai: *strielčius <...> apsirgo ir trečion dienon mirė* LTR1255 300. Taip pat užsimenamą apie sunkią ligą ar išgastį: *Vaikinas labai išsigandęs, net ir sirgęs keletą mėnesių* BLLS 593, *Taip išsigando žmogus, kad nuo to karto atsižadėjo taisyti kilpas ir gaudyti zuikelius* LTR3197 30. Pastarasis tekstas netgi byloja apie

amato išsižadėjimą. Su linų apdirbimu susijusių sakmių variantuose bausmės sąlyginai švelnesnės – atvejai, kai žmogus miršta, reti: *Ši bo siuvant, siuvant. Pasiuvus, apsilvikus ir nebegyva* SIŠLSA 349. Moteriškėms pavyksta išsigelbėti nuo baudėjo: jos sugeba jį pergudrauti. Dažniau nukenčia atliekamas darbas (SV p. 224), ar pasitenkinama išgąščiu (BLLS 737). Dažnai pasitaikantis išsigelbėjimas nuo užpuolančios būtybės rodo papročio nykimą. Nors gal tiksliau reiktų sakyti – ankstesnio baudėjo užmiršimą. Vis dar minima kumelė ar jos oda (LTR2293 21), kūma arklio kojomis (SV p. 224), bet aiškinimas, kodėl ji atsiranda, jau yra pakitęs. Taip pat ir išsigelbėjimui naudojamos priemonės – rožančius, škaplierius – atsirado krikščionybės įtakoje, kur šios priemonės suvokiamos kaip apsauga nuo piktųjų dvasių.

Pastebėtiną ir vienos spalvos išskyrimą, kalbant apie arklį, prižiūrintį nusistovėjusią tvarką. Keli sakmių variantai užsimenama, kad atsiranda *balta kumelės oda* (LTR2293 21), *balta moteriškė* (LTR1430 6). Baltumas daugeliu atveju rodė išskirtinumą, neretai ir aukštesnes galias.

Aptarus medžioklėje ir siuvant / audžiant / verpiant minėtus draudimus galima pastebėti, kad arklys kaip tvarkos sergėtojas pasirodo kalbant apie tradiciškai vyriškais ir moteriškais laikytus užsiėmimus. Vienos lyties neišskyrimas rodo, kad gyvūnas turėjo būti vienodai gerbiamas abiejų lyčių. Juolab kad abiejų lyčių gyvūnai (arklys ir kumelė) minimi šiose mitologinėse sakmėse. Pabrėžtina tai, jog visuose rastuose tekstuose gyvūnas vadinamas tik arkliu ar kumele – žirgo ar kito įvardijamo čia nepasitaiko.

Žinant, kad medžioklė yra labai senas užsiėmimas, senesnis nei, tarkim, verpimas ar audimas, darosi suprantamiau, kodėl su medžiokle susijusiuose draudimuose aiškiau suvokiamas arklio kaip nustatytos tvarkos sergėtojo vaidmuo. Su tekstilės darbais susijusiuose draudimuose baudžiantis arklys galėjo atsirasti vėliau, todėl buvo labiau paveiktas krikščionybės. Kita vertus, arklio kaip prižiūrinčio visuotinę tvarką vaizdavimas mitologinėse sakmėse, susijusiose su medžiokle, gali rodyti ir apskritai arklio, kaip ypatingai gerbiamo gyvūno suvokimo senumą. Už tai, kad žmogus valgė mėsą Gavėnios metu, jį baudžia ne Dievas ar koks šventasis, o arkliai. Tiesa, šis sakralus laikas atsirado jau krikščioniškos pasaulėžiūros erdvėje, kartu su Velykomis – krikščioniška švente. Šiuo atveju įdomu stebėti kaip senojoje pasaulėžiūroje egzistavę tikėjimai, o būtent arklio kaip išbandytojo samprata, pereina ir į krikščionišką pasaulį. Arklys, baudamas prasikaltusius, tarsi įgauna pavojingo gyvūno sampratą.

5. 2. Arklių vyresnieji. Esama ir daugiau sakmių, kuriose arkliai laikomi pavojingais vien dėl savo išskirtinių bruožų. Užrašytos vos dvi *mitologinės* sakmės, pasakojančios apie arklius-karalius. Kaip jau anksčiau minėta, teigiama, jog šie gyvūnai turi specifinę žymę – tam tikrą ant kaklo randamą gyslų sąaugą. Hierarchinė sistema tradicinėje kultūroje buvo priskiriama toli gražu ne visiems gyvūnams. Karalius ar šeimininkus, manyta, turėjo gyvatės, žuvys, kiškiai,

vilkai. Arkliams-karaliams priskiriamos ne tik išskirtinės fizinės savybės, bet ir tam tikri sugebėjimai. Visų pirma, manyta, kad arklių karalius yra labai stiprus: *Stipri yr arklių karale* LTR4868 147. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog arklių karaliui priskiriama daugiau neigiamų bruožų: jis nešas nelaimę kitiems arkliams. Tuo tarsi paaiškinama, kodėl vengta laikyti arklių-karalių: *jeigu tas arklys krenta pry tavis, ta dvylika arklių iš eilės kris pas tavi* LTR4868 147. Taigi tikėta, kad arklių karaliaus mirtis atneša nelaimę į tuos namus, kuriuose jis krinta. Nors, B. Kerbelytės nuomone, šie arkliai nėra pavojingi pačiam žmogui ir veikia tik savo gentainių gerovę (Kerbelytė 2009, p. 26), tačiau atnešama nesėkmė ūkinei veiklai daro įtaką ir pačiam žmogui. Užrašyta tikėjimų, kuriuose arklių elgesys, kaip teigiama, gali sukelti pavojų žmogaus sveikatai: jei eini per tą vietą, kur arklių voliotosi, gali dedervinės apstoti (LTA 2446 238) ar kojas pradėti sukti (LTA 610 65). Tiesa, šiuose tikėjimuose paties arklio ypatybės neakcentuojamos.

Pastebimas skaičiaus dvylika pasikartojimas: abiejuose variantuose teigiama, kad po arklių karaliaus išdvės dvylika arklių. Viena vertus, skaičius dvylika gali turėti sąsajų su magija. Kita vertus, dvylika arklių yra tiesiog labai daug, t.y. sakmėmis norėta pabrėžti, kad po arklių karaliaus kritimo tame kieme išmirs labai daug arklių. Realus gyvenimas taip pat galėjo turėti įtakos tokių sakmių atsiradimui: laukiniai arkliai gyvena kaimenėmis, jie nėra gyvūnai vienišiai, o kiekviena kaimenė turi savo vadą. Anot B. Kerbelytės, derėtų atkreipti dėmesį į gyvūnų vyresniųjų padėtį hierarchinėje gerbiamų personažų sistemoje (Kerbelytė 2009, p. 27).

Panašių tikėjimų yra užfiksuota ir slavų kraštuose. Ten egzistuoja tikėjimas esą naminio išsirenkamas arklys, vadinamas *dviejų gyvenimų arklys* (двуужильная лошадь), netinkamas darbui, nes jei jis kristų, tame kieme nesiveistų arkliai (Славянские древности 1999 p. 593).

5. 3. Iniciacijų atspindžiai. *Stebuklinėje* pasakoje „Kumelės kaukolė“ (StŽ 147) taip pat regime arklio kaip išbandytojo vaidmenį: *yra kumelės kaukolė, ant virkštynų pamesta. Pratarė įėjęs kokį žodį, pasakyk, ko tėjai, – ji su tavim kalbės* StŽ 147. Šioje pasakoje jauniausias sūnus turi pagarbiai elgtis su kumelės kaukole, prižiūrėti jos namus, atlikti tam tikras užduotis (šaudyti miške paukščius, kirsti girioj medžius, sukrauti iš jų laužą).

Pasakos pabaigoje, įmetus kaukolę į ugnį, ši virsta mergina, kurią herojus veda: *uždegė laužą, įmetė tą kumelės kaukolė <...> atsigulė ir užmigo. Ima jį žadinti. Pakelia akis – puiki mergina, dideliai puiki* StŽ 147. Minima metamorfozė galėjo atsirasti vėlesniais laikais, nebesuprantant, kodėl reikia prižiūrėti kumelės kaukolę. Antra vertus, vedybos su nežmogiškos kilmės personažu pasakose būdinga mitiniam mąstymui. Panašių stebuklinių pasakų yra ir slavų kraštuose: žinoma čekų pasaka, kurioje mergina pamato pro langą kūmą su arklio galva. Kūmai mergina turi papasakoti, ką matė pas ją eidama, t.y. išlaikyti išbandymą. Šią pasaką, kaip

pavyzdį, pasitelkia B. Kerbelytė teigdama, jog jaunuolius išbandydavo žmonės, persirengę toteminiais gyvūnais (Kerbelytė 1993, p. 14).

5. 4. Tyčiojimas iš mirusiųjų. Apie pagarbą mirusiems žmonėms žinoma nuo seniausių laikų. Lietuvių folklore fiksuojami tekstai, kuriuose reikalaujama gerbti ne tik žmonės, bet ir gyvūnus. Arklys – vienas iš jų.

Užfiksuota nemažai *mitologinių* sakmių, kuriose patyčių sulaukę kumelės palaikai siekia nubausti ją pajuokusius asmenis. Sakmių siužetai panašūs: prasideda tuo, kad vienas ar keli žmonės (dažniausiai jaunimas) eidami vakaroti pamato kumelės griaučius ir juokais pakviečia eiti kartu: *su keliom merginom ėjom į talką <...>. Kelyje pamatėm gulinčią pastipusią kumelę. Merginos buvo linksmos.<...> Anoj baikuodama pavadinusi: - Eikš, kumelėle, einam!* LTR2274 450.

Taigi pajuokaujama su negyvu padaru – kumelės / arklio griaučiais, arklio kaukole (LTR1190 242, LTR784 542). Pastebėtina, kad variantuose dažniau minima kumelė nei arklys. Dažniausiai pasakojama apie taip besielgiančius jaunos žmones, dažniau merginas ar moteris (LTR1190 242, LTR784 542, LTR1191 246, LTR2333 27, LTR807 1418, BsLP I V 27). Tarsi norima pabrėžti, kad neteisingai elgiasi ta karta, kuri jau nebežino senųjų papročių.

Pakviesta kumelė / arklys ateina, kur buvo prašyta, ir reikalauja darbo: *arklio kaulai įėjės į kambarį sako duokit ir man darba, jeigu pakvietėt vakarot* LTR807 1418. Kartu su prašymu nuskamba ir grasinimas: *tik kyšt kumelės galva per duris. – Ir aš ateinu vakarot <...> jei aš be darbų pasiliksu: suėsiu aš jus!* BsLP I V 15. Daugiausia dėmesio susilaukia iš jos pasišaipęs asmuo: *atėjo vakarot ir kumelė paskui. Atėjo ir rėkia: 'Vadinot vakarot, tai duokit ir darbo'. O ta kumelė vis tą mergą smaugia* LTR1190 242. Vienoje sakmėje minimas ypatingas laikas, kada kumelė ateina: *12 valandą kažkas pasibeldė į duris ir įėjo griaučiai* LTR1191 246. Vidurnaktis suvokiamas kito pasaulio būtybių pasireiškimo laikas. Ir kumelė aktyviausiai veikia, stengiasi pakenkti tamsiu paros metu, vidurnaktį.

Kyla klausimas, kodėl tautosakoje vaizduojama tokia arklio reakcija į pasišaipymą iš jo negyvo kūno. Šias sakmes analizavusi B. Kerbelytė pabrėžia, kad su negyvu arkliu reikalauta elgtis kaip ir su mirusiu žmogumi (Kerbelytė 1993, p. 14). Puikiai žinomas paprotys, kad iš mirusiųjų juoktis, iš jų šaipytis nevalia, nes gali užsitraukti bėdą. Reikia manyti, kad senojoje pasaulėžiūroje šis paprotys buvo taikomas ne tik kalbant apie mirusį žmogų, bet ir arklį. Juolab kad viename iš tekstų teigiama esą *seniau sakydava, kad nereik kliudyt negyvą* LTR1484 4. Labai tikėtina, kad mūsų protėviai arklį suvokė kaip sakralų gyvūną.

Išvengti mirties dažniausiai padeda senas, variantuose – patyręs, žmogus: bobutė, senutė (LTR1190 242, LTR784 542, LTR807 1418, BsLP I V 27), ūkininkas (LTR2274 450). Kitaip

sakant, žmogus, žinantis papročius ir suvokiantis, kaip reikia elgtis, norint išvengti skaudžių pasekmių.

Nuo pavojingos būtybės dažniausiai apsiginama audeklu: prijuoste, rankšluosčiu, tiesiog audeklo gabalu: *Tada senutė paėmė aštuonnytį rankšluostį ir liepė jai ardyti* LTR784 542. Apsauginė, ypač rankšluosčio, funkcija žinoma tradicinėje kultūroje. Iki šių dienų išlikęs rankšluosčio kaip gelbstinčio ar apsauginio objekto panaudojimas vestuvėse: “kariant” piršlį, jį išgelbsti nuotaka, aprišdama drobiniu audeklu (Vyšniauskaitė 1995, p. 375). Ypatingi rankšluosčiai, audeklai apsaugodavo, manyta, nuo maro ir kitų ligų (Kevėnaitė 1999, p. 163–164). Viename tekstų kaip apsauginė priemonė minimi *kryžnikai* (LTR2274 450). Sunku pasakyti, ką reiškia tekste minimi *kryžnikai* – tai gali būti tiesiog kryžiaus įvardijimas (kas labiausiai tikėtina), o galbūt prietaisas siūlų sruogoms uždėti vyniojant į kamuolius. Bet kuriuo atveju, tikėtina, jog tai kryžiaus pavidalo objektai, kas rodo krikščionybės įtaką.

Panaudojus minėtas apsaugines priemones, kumelė pasišalina: *Jūsų čėsis, kad pataikėte užėiti pas gudrų žmogų. Po to ji vėl nuėjusi* LTR2274 450, *kaukuolė pradėjo eit atgal ir prašneko žmogaus balsu: Kad ne senutė, tai jūs būtumėt visi pražuvę* LTR784 542. Tai, kad žmonėms pavyksta išsaugoti gyvybę, gali rodyti palaipsnių pagarbos visiems mirusiesiems nykimą.

Papročio grimzdimą į praeitį rodo ir tekstai, kuriuose teigiama esą kumele veikia kažkokia mitinė būtybė. Kumelės kaulai vis dar minimi kaip atspindys galimo ankstesnio pasakojimo, tačiau manoma, kad veikia ne ji pati, o joje esanti mitinė būtybė. Ja tampa velnias: *Kai pradė kapot, velnias pabėgo, o kumelė parpuolė ir liko* LTR1190 242, ar laumė: *<...> užmatė jiedvi begulinčią kumelę – o tai buvo laumė teip pasivertus* BsLP I V 15. Personazų pasikeitimas natūralus tautosakoje – kai užmirštama, kodėl minimas anksčiau buvęs personažas, jis pakeičiamas tuo, kuris aktualus ir puikiai suprantamas.

Pateiktos mitologinės sakinės rodo kažkada gyvavus paprotį su negyvu arkliu elgtis kaip su negyvu žmogumi. Jaunas žmogus paprastai tampa tuo personažu, kuris pažeidžia paprotį. Nuo bėdos išgelbsti nemenką patirtį sukaupęs asmuo.

5. 5. *Mirusiųjų gailėjimas.* Apie ypatingą elgesį su mirusiu arkliu kalba ir kita *mitologinė* sakmė. Joje pasakojama esą moteris labai gailisi padvėsusio arklio, jį dažnai prisimena (LTR1438 306). Sulaukęs tokio perdėto sielvarto, arklys pradeda moteriškę naktimis lankyti: *Tada naktimis ėmė ją lankyti tas arklys be odos* LTR1438 306. Arklys nustoja moterį lankyti tik po to, kai ji nueina išpažinties: *Po maldų ir išpažinties arklys jos daugiau nelankė* LTR1438 306. Būtybės ypatingumas sakmėje pabrėžiamas ir tuo, jog *arklio lavono nelesė paukščiai ir nedraskė šuns* LTR1438 306. Taigi jis suvokiamas tarsi sakralus objektas, kurį išniekinti negali ne tik žmonės, bet ir kiti gyvūnai.

Sakmė vėlgi byloja apie netinkamą elgesį su mirusiuoju. Tradicinėje kultūroje gyvavo (ir dabar dar yra žinomas) paprotys, o tiksliau tikėjimas, esą negalima ilgai gailėti, apverkti mirusiųjų, nes tada jiems sunku būna aname pasaulyje gyventi, šie gali pradėti lankytis (BsV XI 27). Tiesa, paprastai apgailimas miręs žmogus, o tekste apverkiamas arklys. Galbūt panašus natūralus gailėtis pritaikomas ir mirusiam gyvūnui, konkrečiai – arkliui, prie kurio žmogus buvo prisirišęs. Perdėtą apgailėjimą liudija ir sakmėje išsakytas kunigo požiūris į tokį moters elgesį: *kunigas labai barė, kam gailėjusi arklį* LTR1438 306. Kadangi krikščioniškoje tradicijoje toks elgesys buvo netinkamas, todėl už jį moteriškė susilaukia šventiko priekaištų.

Kita vertus, gal šią sakmę galima interpretuoti kaip turinčią erotiškumo elementų: moteriškę naktimis lanko arklys. Žinant mitologines sakmes, kuriose vaizduojami atsilankantys mirusieji, dažniausiai sutuoktiniai, taip pat raganų jojimą ant arkliais paverstais bernais, šios sakmės taip pat gali sietis su intymia sfera. Tuo labiau, kad vartojama sąvoka *arklys*, tai yra gal net sąmoningai pateikiama vyriškos lyties gyvūno apibūdinimas. Tautosakoje, ypač dainuojamojoje, gausu arklio kaip erotiškumo simbolio pavyzdžių, jo sąsajos su intymiąja sfera pakankamai ryškios.

Erotiškas arklio traktavimas nepaneigia jo išskirtinumo, jį tik sustiprina: gali būti, kad moteriškė priima arklį jį suvokdama kaip vyrą, tai yra sau lygų. Todėl toks ypatingas, intymus ryšys (mirusio arklio gailėjimas) galėjo būti natūraliai suvokiamas tradicinėje kultūroje. Taip pat arklio apverkimas kaip mirusio žmogaus rodo išskirtinę pagarbą šiam gyvūnui, jo sulyginimą su žmogumi.

Dar vienoje mitologinėje sakmėje mokoma, kad su arkliu reikia gerai elgtis. Sakmėje teigiama esą žmogų vejasi *kumelės nulupta skūra* LTR4742 94. Kumelė priekaištauja žmogui, kam jis jos neprižiūrėjęs, kai ji gyva buvusi. Iš sakmės galima suprasti, kad kumelė / arklys galėjo būti vienas tų gyvūnų, kuris gali priekaištauti už netinkamą priežiūrą.

Minėtose mitologinėse sakmėse bei kai kuriose stebuklinėse pasakose arklys ryškiai peržengia tradicinio naminio gyvūno, svarbaus pagalbininko sampratą. Kalbant apie arklį – tvarkos sergėtoją, išbandytoją, reikia pastebėti, kad jis figūruoja ir mitologinėse sakmėse, kuriose sulaužomi draudimai, susiję su vienu iš seniausių amatų – medžiokle, ir pasakojant apie jau krikščioniško pasaulio įtakoje atsiradusius papročius. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, jog arklys išbando abiejų lyčių atstovus: jis vaizduojamas baudžiantis ir už vyriškų, ir moteriškų darbų draudimų sulaužymą. Su negyvu arkliu buvo reikalaujama elgtis taip pat kaip su mirusiu žmogumi (pirma, iš jo nevalia tyčiotis, antra, negalima jo ir labai ilgai gailėti). Gerai su arkliu elgtis skatino pasakojimai, jog arklys po mirties gali tau priekaištauti už blogą priežiūrą. Sakmė apie moteriškę lankantį mirusį arklį gali turėti sąsają su erotiškumu. Arkliams priskiriama ir tam tikra hierarchinė sistema: mitologinėse sakmėse išskiriami ypatingi arkliai – arklių karaliai, kaip

tikima, turintys ypatingų gebėjimų paveikti kitų arklių būklę. Arklių vaizdavimas kaip hierarchizuotoje sistemoje gyvenančius gyvūnus, turinčius tam tikrą valdžią, taip pat iškelia juos į aukštesnę plotmę.

6. Arklys – turto, gausos išraiška

Arklys tradicinėje kultūroje buvo ne tik naudingas, bet ir brangus gyvūnas: tik turtingi ūkininkai galėjo sau leisti turėti daugiau nei vieną arklių. Įvairiose šventėse ūkininkai rodydavo savo gražiausius arklius, jais puikuodavosi. Turėti arklių, juolab ne vieną, buvo ekonominio gerbūvio ženklas. Folklore arklys taip pat tampa tam tikru gerovės ženklu. Kai kuriuose tautosakos žanruose esama užsiminimų apie arklio kaip turto (aukso, pinigų) išraišką, pabrėžiama arklių gausa.

6. 1. Arklys – vienas lobio pavidalų. Arklys kaip lobio išraiška vaizduojamas ir *padavimuose*, ir *mitologinėse* sakmėse. Abiejų žanrų tekstai tarsi skyla į dvi grupes: vienuose vaizduojamas arklio kūnas, kuris pasirodo esąs lobis: pinigai, auksas (pinigais taip pat gali virsti arklio kūno dalys). Kituose – pasakojama apie arklių vaidinimąsi, iš kurio sprendžiama, kad toje vietoje turėtų būti lobis.

Tekstuose, kuriuose arklio kūnas suvokiamas kaip lobis, paprastai pasireiškia mitinė būtybė, dažniausiai – velnias. Dažniausiai duodamas iš pažiūros bevertis ir netgi atgrasus daiktas – pilvas, oda, nuluptas kūnas: *nuo savo pečių nuluptą kumelę į valtę įmetė* BsV XXI 76. Pastebėta, kad dažniausiai duodamas daiktas įvardijamas kaip viena ar kita kumelės dalis. Kodėl būtent kumelė, t.y. moteriškos giminės padaras, sunku pasakyti. Įdomu tai, kad padavimuose ir mitologinėse sakmėse tokie nutikimai dažnai įvyksta vandenyje ar arti vandens: Nemune ties Vorpiliu (KŽA 460), Vištyčio ežere (BsV XXI 75, KŽA 435, 436) ar nenurodant konkretaus vandens telkinio (BsV XXI 48, 76). Padavimų variantai skiriasi tuo, kad šiuose tekstuose yra pateikiamos skirtingos vietos, kuriose taip atsitinka.

Žmogus stengiasi kuo greičiau atsikratyti gauta dovana, tačiau duodamos arklio kūno dalys ar išmatos vėliau pasirodydavo esančios lobiu: *Žvejys pasibaisėjęs tają tuom žygiu iš valtės išvertė Ogi įmetikas prapuldamas priešaukė: – Tau nereikėjo išmesti, nes tai buvo pinigų maišas!* KŽA 435, *Žvejys tai apjuoku laikydamas, pasipustydamas juos laukan sėmė. Nuo užsilikusių trupinių buvo aukspinigiai likę, kurie, tikrai apžiūrint, tarp rankų gaišo* KŽA 436. Lobis visada prarandamas.

Vandens stichija senojoje pasaulėžiūroje labiau buvo siejama su tamsiuoju požemio pasauliu: labai dažnai prie vandens pasirodo ar pačiame vandenyje gyvena velnias (Vėlius 1987, p. 59).

Galima numanyti, kad būtybė, teikianti šias dovanas, ir yra pats velnias. Yra padavimų, kuriuose teigiama, kad visa tai – velnio darbas: *Sako, kad velnias taip buvo padaręs* KMG p. 35. Velnio dalyvavimą liudija ir kiti personažo įvardijimai: vokietukas (BsV XXI 75), juodi ponai (BsV XXI 48). Neigiamas tokių dovanų vertinimas galėjo atsirasti paveiktas krikščionybės. Kita vertus, esama ir atvirkštinių pasakojimų, kai velnio duoti pinigai po kurio laiko virsta arklio mėšlu. Pasak N. Vėliaus, pats suvokimas, kad velnias esąs turtingas, užburtų lobių saugotojas, galėjo kilti panašiu metu kaip ir velnio – mirusiųjų bei gyvulių globėjo (Vėlius, 1987, p.113). Kadangi arklys priklauso globojamųjų grupei, galbūt todėl jo pavidalas ir pasirenkamas pateikiant žmonėms lobį. Tikriausiai tai galėjęs būti tarsi tam tikras išbandymas: žmogus verčiamas nevertinti pagal išvaizdą. Tikėtina tokio vaizdavimo sąsaja su tradiciniame mąstyme gyvavusiu suvokimu, esą aname pasaulyje esantys ar iš ano pasaulio siunčiami daiktai yra kitokios išvaizdos nei šio pasaulio ir tai, kas yra bjauru čia, ten visiškai pasikeičia (Beresnevičius, 1990, p. 166).

Kita padavimų grupė pasakoja apie pasirodančius arklius ar girdimą žvengimą, kanopų kaukšėjimą: *pamačiau vieną žirgą manęs ateinantį. Susyk pamačiau kokius penkis žirgus apie laivą. <...> prie lango prišokus pamačiau žirgą šalia lango, kursai, lyg manęs išsigandęs, pasispardęs tris kartus apie butelį apibėgo* BsV XXV 181, *o čia arklys žvengia ant pačios kalno viršūnės! Sušvilpė – arklys vėl atsiliepė. Užlipo žmogus ant kalno, o ant jo vietoj ežero – auksinis krėslas, auksiniai varpai skambina!* KMG p. 35. Taip pat arkliai pasirodo ten, kur tikima esantis lobis: *Žmonės mato, kad tenai dažnai ugnis dega. Tai arkliai ant jo užlekia, tai kas užvažiuoja* KŽA 268.

Esama ir mitologinių sakmių, kuriose pasirodantis arklys įsivaizduojamas kaip pinigų išraiška. Pasakojama esą: *eglėj pakartas kumeliokas. Širmas kumeliokas pakartas* VLD p. 133, *išlėkė iš ežeriuko arklys raudonas, kaip žarija* VLD p. 144. Pasirodo, šie arkliai buvę ten, kur paslėptas lobis.

Užsimenama ir apie tokių arklių spalvą. Populiariausios spalvos – balta: *Prie Krokulės yra akmuo. Kartą sėdi mano giminaitė Ona Labeikienė ant to akmens, tik atbėga, atželga pasagom prie jos baltas arklys. <...> Žmonės sako, kad tas baltas arklys tai buvo sidabras, tik nemokėjo ji jo paimt* UKP 265, taip pat raudona: *dunda, žvanga kaustytos žirgo kanopos, žvengia žirgas <...>. Tamsią naktį kalne pasirodęs raudonas aukso žirgas. <...>* BPP p. 250-251. Spalvų reikšmes paaiškina patys kūriniai: balta spalva suvokta kaip sidabro, o raudona – kaip aukso spalva.

Kodėl būtent arklio kūno dalys traktuojamos kaip lobio išraiška ir kodėl arklys pasirodo lobio vietoje? Galbūt tai turi sąsajų su arklio kaip gausos, turto vaisingumo suvokimu. Pavyzdžiui, per Užgavėnes arkliais buvo važinėjama siekiant pagausinti būsimą derlių ar užtikrinant sėkmę

pačių arklių augimui (Vaicekuskas 2005, p. 148–157). Greičiausiai ir šiuo atveju arklys turi būti suvokiamas kaip gausos, turto ženklas. Kita vertus, juntamos glaudžios arklio sąsajos su velniu. Mitologinėse sakmėse velnias dažnai vaizduojamas kaip duodantis herojui vienokį ar kitokį objektą, kuris vėliau virsta arklio kojomis ar išmatomis. Šie tekstai labai panašūs, kartais net užsimenama, kaip galima pinigus pasiimti: *būčiau kokia lazda sužėręs – ir būt tas arklys subyrėjęs. Ir turėčiau krūvą pinigų* VLD p. 144, *pasirodžius kalne aukso žirgui, reikia, kad atsirastų didelis drąsuolis žmogus, kuris nebijotų naktį atbėgęs suduoti jam šermukšnine lazda, ir tada aukso žirgas subyrėtų į auksinį pinigų krūvą* BPP p. 250–251. Šermukšnis – vienas tų medžių, kuris laikytas magišku, turinčiu ypatingų apsauginių galių – juo kaišydavo trobas, kad raganos negalėtų įeiti į vidų (BsLP 1 p. 75). Šermukšnio bijo mitinio pasaulio atstovai, manyta, kad jis turi ryšį su dangaus dievais (Vėlius 1983, p. 118). Jo svarba ir maginė galia žinoma ir kituose Europos kraštuose (Dundulienė 1979, p. 27).

Čia reiktų prisiminti ir mitologines sakmes, ar veikiau tikėjimus, jog arklio galva apsauganti nuo nelaimių: *Anykščių parapijoj senobėj kuino galvą ant pečiaus, <...> laikydavo dėl apsigynimo no ligų. Šitą paprotį da daugumas ir dabar užlaiko* LRš 13. Cituotame tekste apie seno arklio galvą kalbama tik kaip apie apsauginę priemonę, tačiau žinomas ir toks tekstas, kuriame teigiama, jog ji gali ne tik apsaugoti, bet ir gausinti turtą. Pasakojama, jog žentas išmeta užstalėje laikytą kumelės kiaušą, už ką uošvė barusi, kad *avelas neis. Avelas išdvėsi* LTR 2278 247. Uošvė parsineša kaukolę, padeda ją į vietą net apdengia rūbu. Užstalė – garbinga vieta, kur dažniausiai sodinami svečiai. Ypatinga pagarba kiaušui vaizduojama ir kitame pasakojime: atitekėjusiai į namus marčiai liepiama pabučiuoti iš papečkės ištrauktą arklio galvą (LTR 2083 456). Šiuo atveju arklio galva laikoma po pečiumi. Toje pačioje vietoje ji laikoma ir su sezoniškumu susijusiam pasakojime: *Žiemos metu senė <...> papečy laiko arklio kiaušą, o pavasarį jį išmeta paklėtin visai vasarai iki rudens. Kam ji taip daro, niekam nesako ir ginasi, sakydama, kad žmonės išsigalvojo* LTR 1657 241. Papročio archaiškumą rodo ir nenoras pripažinti jo laikantis. Klėtis turi simbolinę reikšmę ne tik vedybiniuose papročiuose, bet ir siejasi su arkliais: XIX a. gana dažnai ji buvo statoma prie arklidžių (Merkienė 1989, p.193). Taigi kaukolės atsidūrimas prieklėtyje pakankamai logiškas. Suomijos folklore taip esama pasakojimų, kuriuose pastate paslėpta arklio kaukolė atneša sėkmę bei išvaro piktaşias jėgas. Žirgo figūrėlės („alksninio žirgo“) slėpimas pastatuose siejosi ir su pačių pastatų apsauga (Hukantaival 2009, p. 353). Tai, kad arklio kaukolė turėjusi apsauginių galių: saugodavo gyvulius, bites, daržus ar tiesiog buvo apsauga nuo piktųjų dvasių, tikėta ir slavų kraštuose (Славянские древности 1999, p. 591). Neatmestina ir tai, jog apsaugodama ji kartu juos ir gausindavo.

6. 2. Kumelė – gausos ir vaisingumo išraiška pasakose. Viena esminių savybių, folklore suteikiamų kumelei, siejasi su jos kaip motinos, palikuonių galinčio turėti gyvūno ypatybėmis. Bene pagrindinė nepaprasta savybė, kuria pasakose pasižymi kumelės, yra didelis jos atsivestų kumeliukų kiekis. Kumeliukų skaičius įvairuoja, bet dažniausiai teigiama, kad jų kumelė turi septynis ar devynis: *kumelę, šitų devynių kumelių motiną* BsLP p. 5, *atėjo kumelė su savo septyniais kumeliais prie kūgio esti* DŽP p. 52. Septyni ir devyni yra maginiai skaičiai, priklausantys maginių skaičių eilei. Jie dažnai minimi pasakose kalbant apie be galo ilgas ir tolimas distancijas. Kitą vertus, skaičiai septyni ir devyni suvokiami kaip labai didelis kiekis. Yra pasakų, kuriose teigiama, kad kumelė turi net keturiasdešimt vieną kumeliuką: *išėjo iš jūrių keturiasdešimts vienas arklis, viens už kitą gražesnis* BsO 21. Kumelės sąsajos su vaisingumu pastebimos ir tikėjimuose: manyta, jog pirmą kartą ariant ar akėjan kumele ši bus pienesnė ir žemė bus javams drėgnesnė (EIF 1932, p. 139).

Devynių ar septynių kumeliukų skaičius turi svarbią reikšmę kalbant apie patį kumelės magiškumą: tokia nereali kumeliukų gausa (paprastai kumelės atsiveda po vieną, du kumeliukus) galėjo sietis su kumelės – būtybės susijusios su materialiniu turtu – įsivaizdavimu. Tik nepaprastos būtybės gali turėti tiek palikuonių vienu metu, gali būti, kad kumelė buvo viena iš jų. Juolab kad ryšys tarp jos ir kumeliukų irgi yra nepaprastas. Pasakoje „Devyni broliai ir jų sesuo Elenytė“ rašoma: *Sužvingo kumelė [...] iš užu šimto mylių, išgirdo kumelių žvangimą* BsLP p.5. Ji turinti tokį stiprų balsą, kad gali per didžiulį atstumą susisiekti su savo vaikais. Kumelė jaučia, ar jos vaikai dar gyvi ir pagal tai herojei pasako, ar jos broliai dar gyvi.

Žinomi glaudūs ryšiai tarp kumelingos kumelės ir besilaukiančios moters (Славянские древности 1999, p. 592). Lietuvoje fiksuojamas tikėjimas, jog gimdymas palengvės, jei gimdyvė prijuostėje nuneš arkliui avižų (Paukštytė 1995, p. 422). Motinystės svarba, žmogaus ir gyvūno tarpusavio ryšys itin aiškiai atsispindi stebuklinėje pasakoje, kurioje karalienė ir kumelė tuo pačiu metu susilaukia palikuonių, nors abi laikytos nevaisingomis: *Nieks netikėjo, kad karalienė pagimdys dukterį, nė ta kumelė kad turės kumeluką, nes abi bergždžios buvo. <...> Po kiek metų gimė mergaitė. O tąnakt apsiturė kumelė: atvedė bėrą dailų kumeluką* BsO 132.

Dar labiau ryšys tarp stebuklinėse pasakose vaizduojamų veikėjų moterų ir kumelių pabrėžiamas tuose tekstuose, kuriuose vaikai bei kumeliukai (variantuose ir šuniukai) gimsta pasakų personažams suvalgius to paties maisto, dažniausiai žuvies ar obuolio. Vienuose variantuose kumelė atsitiktinai suėda tą patį maistą: *kumelė graužė pamatą, kur buvo išpiltos pamazgos* LRŠ 17. Tačiau dažniau maistu pasakose yra pasidalijama sąmoningai: duodamos dvi dalys žmonai, kitos dvi – kumelei (BsLPY I 105, BsO 38). Maisto dalinimasis su svetimaisiais, ne žmonėmis turėjo ypatingą prasmę: prie stalo įvairių švenčių metu buvo kviečiama sėsti įvairios mitinės būtybės, personifikuotos ligos, tuo buvo siekiama tarsi susigiminiuoti su šiomis

būtybėmis (Kerbelytė 1997, p. 120). Maistu buvo dalijamasi ir su gyvuliais. Įdomu, jog užrašytas tikėjimas, jog kumelei apsikumeliavus, norint, kad kumelys būtų geras reikia tą dieną reikia labai dažnai valgyti ir visus užėjusius į svečius vaišinti šiupiniu (EIF 1932, p. 139). Šiuo atveju toks ypatingas maisto pasidalijimas su kumele rodo žmogaus ir gyvulio glaudų ryšį: maistas, viena vertus, gali byloti apie vaisingumo skatinimą, kita vertus – artimumą, giminystę tarp žmogaus ir gyvulio.

6. 3. Arklių ryšys su turtus nešančiomis mitinėmis būtybėmis. Arklio sąsajas su aitvarais bei kaukais pastebimos daugelio tyrinėtojų. Mitologinėse sakmėse apie šias mitines būtybes arklio kūno dalys ar su arkliu siejami objektai dalyvauja aitvarų bei kaukų atsiradimo ar įsigijimo procese.

Yra užfiksuota mitologinių sakmių, kuriose aitvaras aptinkamas arklių pakinktų: pančio (LTR 33 44), brankto (LTR 426 2251), kaiščio (LRT 1044 52) vežimo rodiklio gabalo (LMD 144 52); bei arklio priežiūros daiktų – arklinių šukų (LRT 481 50) pavidalu. Visi šie daiktai artimai siejasi su arkliais. Pastebėtina, jog mįslėse tam tikri arklio pakinktų pavadinimai tampa paties arklio apibūdinimu. Taigi ir šiuo atveju minimi daiktai gali būti simboliniai arklio pakaitalai.

Su pačiu arkliu siejamas galimas kauko įsigijimas. Teigiama, jog kauką galima išsiperinti iš juodo eržilo kiaušinių, įkasus į arklių mėšlą (LTR 1583 51). Taigi kauko prigimtis gali būti arkliška. Beje, tikėta, kad juodo eržilo kūno dalys ar išskyros esančios itin vertinga medžiaga liaudies medicinoje.

Arklių ir aitvarai, ir kaukai neapleidžia ir vėliau. Folkloro medžiagoje teigiama, jog nesąmoningai prie arklių padėtas pančio pavidalo aitvaras peni arklius (LMD 999 10). Kaukai taip pat vaizduojami šeriantis arklius, jais besirūpinantys (LTR 2851 148). Galima manyti, jog toks rūpinimasis arkliais gali būti natūralus dalykas – būtybės prižiūri sau artimus gyvūnus.

Arklio ir aitvaro ryšį plačiai nagrinėjo N. Vėlius, siedamas arklius su indoeuropiečių dvyniais Ašviniais, kurie galėjo būti derlingumo, gausumo dievybės (Vėlius 1977, p.173–174). Jis paneigia Algirdo Juliaus Greimo keliamą mintį, jog aitvaras ir arklys buvę priešininkai (Greimas 1990, p. 89–90). Arklio ryšiai su gausumą teikiančiomis dievybėmis susieja arklį ir su pačiu gausumo teikimu. Iš mitologinių sakmių matyti, jog būtent arklys galėjęs tapti sąlyga turtus nešančiai būtybei atsirasti. Apie arklio sąsajas su dvyniais dievas kalba ir P. Dundulienė, taip susiedama juos su saule bei kosminiu medžiu (Dundulienė 1977, p. 85–86).

Neabejojama aitvaro ryšiu su ugnimi, kuri vyrauja ir jo išvaizdoje. Šiuo atveju galima paminėti, jog fiksuojamas tekstas, kuriame Šv. Jurgio arklys užima ir itin svarų vaidmenį, ugnies sukūrimo. Kalbama apie gyvūno rolę *etiologinėje* sakmėje apie ugnies atsiradimą: *šventas Jurgis jojo, ir po arklio kojų žybtelėjo ugnis VKAŽ 45*. Čia jis nėra tik transporto priemonė, bet jam priskiriama ir tam tikra prasme kūrėjo funkcija: iš po arklio kojų žybtelėjo ugnis, kuri atitenka

žmonėms. Ši saktė, ko gero, atsirado jau krikščioniškaisiais laikais (Repšienė 2002, p. 12). Šiuo atveju svarbu, jog arklys užima aktyvų vaidmenį vieno svarbiausių gamtos objektų sukūrimu. Taigi arklys siejasi ne tik su aitvaru, bet ir aitvarui artimos stichijos atsiradimu.

Arklio sąsajos su turtu, materialine gausa jaučiamos ne viename tautosakos žanre. Padavimuose ir mitologinėse saktėse arklys neretai suvokiamas kaip materialaus lobio išraiška. Šiuose žanruose svarbų vaidmenį vaidina arklio spalva, kuri leidžia sutapatinti arklį su objektu, kurį jis reprezentuoja. Padavimuose ryškūs tokių su turtais susijusių arklių ryšiai su vandeniu ir vandenyje gyvenančiomis mitinėmis būtybėmis, konkrečiai – velniu. Velnio duodamas arklio kūnas, slepiąs lobį, gali sietis su senojoje kultūroje vyravusiu velnio kaip gyvulių globėjo suvokimu.

Kumelė pasakojamojoje tautosakoje labai dažnai atlieka motinos, turinčios gausią vadą kumeliukų, funkciją. Atsivestų jauniklių gausa taip pat gali sietis su kumelės kaip materialinio gėrio ženklu. Motinystė – kaip išskirtinė kumelės (ne arklio) savybė ją susieja su pasakų tekstų moterimis.

7. Arklių įgijimo/praradimo būdai

Tradicinėje kultūroje itin didelis dėmesys buvo skiriamas ir arklio įsigijimui, išsaugojimui bei apskritai priežiūrai. Ši gyvenimiškoji tikrovė perkeliama ir į lietuvių pasakojamosios tautosakos tekstus, kuriuose esama nemažai užsiminimų apie įvairius būdus, kuriais arkliai įgyjami, netenkami bei nevienareikšmį tokių vaizdinių vertinimą.

7. 1. Arkliavagystė. Arklių vogimas – seniai žinomas daugiau ar mažiau paplitęs reiškinys. Arkliavagiai net buvo skirstomi neorganizuotus ir organizuotus, pastarieji buvo vadinami „karališkais vagimis” (Mačiekus 1992, p. 17). Nors sugautam arkliavagiui grėsė žiaurūs kankinimai, vis dėlto vagystės buvo labai dažnos. Nenuostabu, kad ši aktuali buitės problema vienu ar kitu aspektu persikėlė ir į tautosaką. Viena vertus, tai rodo, kad arklys buvo brangus gyvūnas, vertinga prekė. Kita vertus, už arklio vogimo motyvo neretai slypi ir simbolinės prasmės ar gyvavusių papročių atspindžiai. Arklių vagystės vaizduojamos ir pasakose, ir saktėse.

Labiausiai išsiskiria *buitinės* pasakos. Dalyje jų herojus yra prašomas pavogti arklį. Atlikti šią užduotį prašo pats arklio šeimininkas, todėl toks pageidavimas gali būti traktuojamas kaip tam tikras išmėginimas. Už tokį elgesį herojui paprastai kas nors žadama arba grasinama mirtimi, jei šis iškeltos sąlygos neįvykdys: *Pavok mano visų gražiausį žirgą iš tvarto. Jei pavogsi, gausi 2000 rublių, o jei ne, tai nukirsiu tavo galvą* BsLPY II 26, *kad tu toks vagis, pavok tu no manęs*

mano žirgą šiņnakt BsLPY III 135, *kad tu toks mandras, pavok tu mano širmoką, – o širmokas buvo geriausias pono arklys* LTt IV 56. Iš tekstų matyti, jog pavogti reikia ne bet kurį arklį, o geriausią ar mylimiausią, kokį žmogus turi. Arklio vertingumas kartais įvardijamas patalpa, kurioje jis laikomas – stainė (BsLPY I 127, DŽT 532). Stainėje buvo laikomi brangiausi – pasivažinėjimams bei reprodukcijai skirti arkliai. Šiuo atveju prašymas pavogti arklį rodo šio gyvūno svarbą tradicinėje kultūroje: jis buvo ne tik brangus gyvulys, bet ir svarbus vyriškumo ženklas. Gudraujant arklys yra pavagiamas.

Apie arkliavagių gudrumą legendos sklandė ir realiame gyvenime (Mačiekus 1992, p. 17). Pats vogimas, viena vertus, rodo apvagiama personažo kvailumą ir moko į pasaulį žiūrėti kritiškesniu žvilgsniu. Kita vertus, arklio vagystė gali turėti ir simbolinę prasmę, turinčią sąsajų su vedybiniais papročiais. Ne viename pasakos variante, be arklio, siūloma pabandyti pavogti ir pono žmoną, jos marškinius, žiedus.

Lietuvių trumpų pasakymų tautosakoje yra užfiksuota patarlė *pavogė arklį, pridėk ir balną* (LPP 654). Vienas iš patarlės aiškinimų teigia esą ši patarlė nusako situaciją, kai jaunamartė duktė vis grįžta į tėvų namus ir vis ką nors išsiveža, kas nebuvo prie pasogos derėta (LPP 2000, p. 207). Juolab kai esama ir variantų, kuriuose gudrusis vagis pasakos pabaigoje veda pono žmoną. Gali būti, kad toks arklio vogimas siejasi ne tik su vestuvininiais papročiais, bet apskritai su erotiškumu.

Kitose buitinėse pasakose vagiant arklį ryškinamas apvagiama žmogaus žioplumas. Atėjęs prie ariančio žmogaus vagis guodžiasi, kad iš jo prieš akis arklį pavogė, o šiam nepatikėjęs, papasakoja, kaip tai įvyko: *priėjo, iškinkė, – ir jis dabar kinko, – paskui užsėdo, – ir jis užsėdęs. O tas žiūr ir dyvijus, kaip tas, užsėdęs jo gyvuolį, į mišką nujojo* SIŠLSA 142. Pats pasakojimas, kuriama anekdotinė situacija ir yra vogimo veiksmas. Tokiuose kūriniuose žavimasi vagimi, kuris moka taip apgauti žmogų, kartu ir šaipomasi iš patikėjusiojo naivumo.

Dažnai pasakose kaip arklių vagis vaizduojamas čigonas. Sunku pasakyti, kiek tai siejosi su realybe – čigonai sudarė ne itin didelį procentą arkliavagių, be to, dauguma čigonų vogdami neįkliūdavo (Mačiekus 1992, p. 18). Tiesa, liaudyje čigonai buvo vadinami arkliavagiais, tarp valstiečių buvo paplitusi nuomonė, kad čigonai yra sumanūs, nesugaunami vagys (Anglickienė 1998, p. 14). Pasakose žavimasi čigono gudrumu. Negali nežavėti ir kartu nekelti juoko čigono aiškinimasis, kodėl jis rastas su dingusiu arkliu: *ėjau pro galvą – kanda, pro užpakalį – spiria, lindau pro pilvą – spendžia. Šokau per jį ir užšokau. Arklys pradėjo bėgti ir pagavo mane* LTt IV 233. Gebėjimas apsukti kalbą taip, jog arklys taptų grobiančiuoju subjektu, puiki iškalba, matyt, darė įtaką tautosakoje juntamam tam tikram pasigėrėjimui šiuo personažu. Panašūs pasakojamosios tautosakos tekstai greičiausiai galėjo turėti įtakos ir tam tikrų trumpų pasakymų atsiradimui: *Pro bjaurų arklį sunku praeiti: eisi pro galvą – kąs, eisi pro uodega spirs* LPP 657.

Netradicinis arkliavagio vaizdinys aptinkamas ir *mitologinėse* sakmėse. Šių sakmių būdingas siužetas – arkliavagis, susiruošęs vogti arklių (*norėje pono vieną geriausių arklių pavogte* LTR1583 30), sutinka velnią ar raganą ir sužino apie ketinimus pakenkti žmonėms ir kartu, kaip šito galima išvengti: [...] *tuokart jaunoji sučiaudės – nieks jos nepasergės, nepasakys “ant sveikatos”, tai aš ją tuokart ir pagadysiu* BsLP I IV 5. Kenkiančiam personažui nepavyksta – vagis suspėja išgelbėti auką.

Kai velnias ar ragana apkaltina vaikną ėjus vogti arklių, šis papasakoja teisybę, už ką gauna dovanų: *Vagis apsakė, ką velnias norėjo padaryti, kad norėjo abiejų dūšias paimti. Tai vagiui ir atidavė arklį* BLLS 478. Beje, dažnai – tą patį arklį, kurio ir buvo eita vogti: *Gaspadorius labai apsidžiaugė, atidavė jam tą arklį* BLLS 483. Kartais leidžiama jam pačiam išsirinkti tą arklį, kurio jis norįs: *Tada motina už tai davė jam pačiam pasirinkti, kokį jis nori iš visų arklių, kaip dovaną, kad jos vaiką išgydė* BLLS 484. Taigi sakmėse arklį vagiantis herojus gali jį gauti kaip dovaną už išgelbėjimą nuo kenkiančių būtybių – velnių ar raganų. Pats arkliavagio kaip teigiamo personažo traktavimas rodo, kad tautosakoje vertinimas buvo kitoks nei realiame gyvenime: arkliavagis parodomas kilniaširdžiu, juo žavimasi. Tradicinėje kaimo kultūroje arkliavagiai buvo ypač neigiamai vertinami. Už vagystes jie neretai buvo žiauriai kankinami, luošinami, net nužudomi (Mačiekus 1992, p. 20). Užrašyta pasakojimų, jog užmušus vagį jis išvežamas į mišką, prieš tai jam užmovus kamanas, iš ko policija suprasdavo, kas ir kaip, ir kaltųjų nebuvo ieškoma (LTR 1106 90).

Į arklių vagystes tautosakoje kartais įtraukiami ir šventieji. Vienoje *legendoje* pasakojama esą vagis *nupirkęs dvi žvakes pastatė ant šv. Antano altoriaus, mat manė, kad tada šv. Antanas jam padės pavogti žirgus* LTR1963 126. Šventam Antanui meldžiamasi ar degamos žvakės tada, kai norima susigrąžinti prarastus daiktus (Metford 2001, p. 27). Netgi yra užrašytas pamokymas užpirkti mišias prie šv. Antano Linkuvoje: arba arkliai bus surasti arba vagis suklops (EIF 1932, p. 138). Vagis siekia šventojo pagalbos, norėdamas pasisavinti daiktus. Natūralu, kad malonės nesulaukiama. Šventasis liepia vagiui lįsti į papjautą arklį, pareikšdamas: *man smirdi tavo žvakės kaip ir tas arklys, kada jas uždega* LTR1963 126. Legendoje jau nesižavima vagiančiuoju, priešingai, vagystė smerkiama. Tokiam traktavimui įtakos, be abejo, turėjo pati žanro specifika: legendomis įtvirtinama krikščioniška moralė.

Apsisaugoti nuo vagysčių bandoma įvairiais būdais, neatmetamos ir maginės galios. Kai kuriose mitologinėse sakmėse užsimenama apie tam tikras magines priemones, kuriomis stengtasi apsaugoti arklius nuo vagių: *Vienas žydas <...> prašo leidimo pas šeimininką, kur sustojo, kad jis leistų vienam suoleliui kojas savo arklio pančiu supančioti. Jis aiškino, kad kaip tik taip padaro, tai jo arklys toli nenuėina ir joks vagis jo nepavogia* LTR2088 135, *vagis pavogė arklį, tai tasai Sabaliauskas savo troboje apvertė stalą ir jo kojas supančiojo pavogto*

arklio pančiais, tai vagį surado ir savo arklį atgavo LTR1627 89. Kaip matyti iš tekstų, norint apsaugoti arklius naudota simpatinė magija – daiktai, kartą susilietę, jau ir nesiliesdami artimai tarp savęs sąveikauja ir panašumas sukuria panašumą (Diurkheim 1999, p. 396). Šiuo atveju tikėta, kad arklio nešioti pančiai, supančiojus jais stalą, paveikia ir arklį. Tradicinėje kultūroje egzistavo ir daugiau tikėjimų, esą padedančių apsaugoti arklius nuo vagių: *arkliui uodegą nukirpus duoti pakvėpinti, tada jis ir pavogtas grįžta* LTR2293 44. Realiame pasaulyje arkliai nuo vagysčių buvo saugomi geležiniais pančiais, sunkaus svarsčio prirakinimu prie kojos, jei stovėdavo pora arklių surišamos gretimos jų kojos, prie durų staktos kabinamos masyvios geležinės štangos, besiganantiems arkliams po kaklu kabinamas medinis tabalas ar metalinis varpelis (Mačiekus 1992, p. 18). Būta ir prietarų, susijusių su arklio elgesiu, iš kurio buvo sprendžiama, jog arklį netrukus vogs. Bene populiariausias iš jų – jei arklys rąžosi, jį vogs (LTA 2344 50, EIF 1932, p. 137). Kartais nurodoma konkreti vieta – slenkstis – ant kurio pasiražęs arklys bus vagiamas (LTA 607 152). Slenkstis – ribinė erdvė, kurioje nutinkantys tam tikri įvykiai, manyta, ateityje turės ypatingą reikšmę. Taip pat tikėta, jog arklio dūsavimas (LTA 1486 380), voliojimas prie tvoros (LTA 716 162) praneša apie būsimą vagystę.

7. 2. Arklių mainai, turgūs. Pasakose, ypač buitinėse, pasitaiko ne tik arklio vogimo, bet ir pirkimo, mainymo situacijų. Čia vėlgi daugiausia reiškiasi gudruoliai, kurie sugeba apsukti žmogų ir įpiršti jam netinkamą prekę. Šios situacijos, ko gero, atėjo iš realaus gyvenimo: arklių pirkimas, mainymas vykdavo dažnoje mugėje, turguje. Bene didžiausi arklių turgus buvo Aukštaitijoje, ypač rytinėje jos dalyje: per Jurgines būdavo rengiamos specialios arklių mugės Biržų krašte (Žagarkalnys 1975. p. 225), per Užgavėnes ar Grabnyčios atlaidus – Dusetose (Svetlauskas 2008, p. 191). Natūralu, kad tokių švenčių metu pasitaikydavo ir apgavysčių.

Labai dažnai *buitinėse pasakose* gudriu arklių pardavėju ar mainytoju vaizduojamas čigonas. Beje, prekeiviu jis vaizduojamas dažniau nei arkliavagiu. Bene populiariausias siužetas yra arklio be liežuvio pardavinėjimas. Taip išgirti arklį, kaip jį išgiria čigonas, ko gero, nemoka niekas: *koks čia geras, stiprus ir ištvėringas! O koks jo gudrumėlis! Tai sakau, ponuti, iš tikrųjų: kad jis liežuvį turėtų, tai ir kalbėti mokėtų. Tai sakau aš, nemeluojau, bet ir teisybės nesakau.* <...> *A koks smarkus – per tris dienas septynis varstus kaip šaute nušauna* LRD 22, *oi geras, ponule, arklys, tai geras, kad liežuvį turėtų, tai kap kartas utarytų, ale bed' kap liežuvio neturi* Dbč 23. Minėtuose tekstuose čigonas apie arklį nemeluoja: jis pasako, kad jei liežuvį turėtų, tai prakalbėtų, tačiau žmogus šiuos žodžius supranta perkeltine prasme, o ne tiesiogine. Čigonų ir arklių sąsajos ir realybėje labai ryškios: jie buvo ne tik arkliavagiais, bet ir arklių gydytojais, padėdavo žmonėms, jei arkliai susirgdavo, o netikusius, nebetinkamus darbui arklius supirkdavo (Anglickienė 1998, p. 15). Tikriausiai todėl ir buitinėse pasakose čigonas sugeba apsukti žmogų, iš esmės, nepasakydamas netiesos. Panašiai vyksta ir su galvos nenulen kiančiu

arkliu (LTt IV 153): jis nelenkia galvos, nes negali èsti, todėl ir „skaito žvaigždes“. Perkantieji tokį apibūdinimą suvokiama kaip arklio išaukštinimą. Tik po kurio laiko žmogus suvokia buvęs apgautas – pamato, kad arklys be liežuvio. Variantų, kuriuose čigonas būtų keikiamas kaip ir nepasitaiko. Dažniausiai žmogus pripažįsta savo nenuovokumą, neteisingą čigono žodžių supratimą, juo net žavisi.

Įdomu tai, kad esama pasakų, kuriose apgaunamas ir pats čigonas (variantuose aukštesnio luomo žmogus). Senukai savo *juodą arkliuką necikusį, kad ratų nebetimpia* GP 59, nutaria išsimainyti į geresnį. Pakeliui į turgų sutiktiems čigonams jie sumeluoja, kad arklys pinigais tuštinas: *jis pinigais šika* GP 59, o čigonai tuo patikėję arklį nuperka. Šiuo atveju jau čigonai atsiduria kvailio vietoje. Pasireiškia buitinių pasakų logika – jokių stebuklų nėra ir būti negali.

Dar vienas arklių mainuose apgaunamas personažas – žydas. Realybėje žydai irgi turėjo ryšių su arklių prekyba: nors patys jie arkliavagyste ir neužsiiminėjo, tačiau dažnai pigiai supirkdavo vogtus arklius, vardydavo juos kontrabanda į Rytprūsius, būdavo arkliavagių ryšininkai (Mačiekus 1992, p. 18). Galvodamas, kad žmogus neturi pinigų, žydas nutaria arklį parduoti, jei žmogus suvalgys jo išmatas: *sualgyk mano šūdą, ką aš prišikšiu, tai gausi kumelį* GP 172. Kadangi žydas negalėjo daug pasituštinti, žmogui ši užduotis nesudarė daug problemų. Pasijutęs apgautas, žydas nesugeba tuo pačiu būdu gyvulio atgauti. Žmogus pasirodo esąs pakankamai protingas, kad pasunkintų žydo užduotį.

Prasti žydo įgūdžiai ir prižiūrint gyvulius, tarp jų ir arklius. Vienoje buitinėje pasakoje žydas skundžiasi padvėsusiu arkliu: *ui, ką aš būč turėjęs per gerą arklį! Jau buvau per 8 dienas atpratinęs èsti, bandžiau ir nupratinti no gèrima. Mažne jau buvau nupratinęs – èmęs ir pastipa* BsLPY I 61. Tuo tarsi parodoma, kad žydas nemoka rūpintis gyvuliais, yra šykštus (Anglickienė 1996, p. 49). Pastebėtina tai, kad tokiose apgavystėse dažniau vaizduojami svetimtaučiai ar aukštesnio sluoksnio žmonės. Atsiranda šiuose tekstuose ir vulgarumo apraiškų: arkliai parduodami už fekalijas.

Realybėje būta ir tam tikrų papročių, susijusių su stambaus gyvulio pirkimu bei pardavimu: pirkėjas, pirkdamas arklį ar karvę, turėdavo atsiskaityti ne tik su savininku, bet duoti smuklių ir piemeniui (LPP 2000, p. 208). Manoma, kad iš šio papročio atsirado patarlė *pirkai arklį, pirk ir balną* LPP 656. Ir apskritai pirktas arklys atrodė jautresnis aplinkai. Buvo netgi teigiama: *jei nusiperki arklį, nerodyk jo svetimam žmogui, - gali jį užkerėti* EIF 1932, p. 134.

Mitologinėse saktmėse mainomasi arkliais su mitinėmis būtybėmis. Į žmogaus arklį savąjį dažniausiai maino velnias. Paprastai iš pradžių nenumanoma, kas iš tiesų yra mainytis norintis asmuo, todėl mainai įvyksta: *Bilaišių Lingė jojo per Ažuolijos mišką ant balto arklio ir susitiko kitą raitelį, taip pat ant balto arklio. “ Mainykim arkliais!” – “ Mainykim!” Ir sumainė* BLLS 571, *vedėsi iš lauko nudvėsėlę kumelę. Jam bevedant palei krūmus, išėjo iš krūmų ponaitis ir su*

savim vedėsi labai didelį arklį. <...> “ Gal norėtum su manim arkliais mainyti?” Tas žmogelis apsidžiaugė išmainęs savo nudvėsėlę BLLS 572. Iš tekstų galima pastebėti, jog velnio arkliai būna išskirtinės išvaizdos: baltos spalvos, labai dideli.

Tačiau išmainyti arkliai pasirodo esantys mediniais rąstais: *Išėjo gurban, žiūri – vietoj arklio didelis baltas beržinis rąstas guli* BLLS 571, *Rytui išaušus, Galinis ėjo savo arklio šerti, bet nusigando pamatęs vietoj arklio didelį beržinį rąstą* BLLS 572. Būtent šis netikėtas arklio pasikeitimas ir leidžia suvokti mainytoją buvus velniu.

Esama sakmių, kuriose net nėra įvardijamas asmuo, su kuo žmogus arkliu apsimaino. Tiesiog konstatuojamas faktas, kad žmogus arklius apmainė, o ryte vietoj jų randa medžio gabalą: *Vienas važiavo iš Utenos miestelio, iš turgaus, ir sumainė arklius. Žiūri ant rytojaus – beržas tik stovi. Atjojo an beržo, ne an arklio* DSPSO p. 360.

Daugumoje šių sakmių arkliai virsta beržiniais rąstais. Apskritai velnių arkliams, kuriais jie jodinėja, taip pat būdingas virtimas beržu. Kodėl būtent beržu, klausimas lieka neaiškus. Galbūt tai nėra vien spalvų žaismas: baltas / širmas arklys virsta beržu – lapuotu medžiu balta tošimi (LKŽe: beržas). Beržas įvairiose kultūrose buvo laikytas šventu medžiu. Karelai dar XX a. I ketvirtyje jį laikė šventu, iš jo darė maginės paskirties turinčius muzikos instrumentus (Apanavičius 1992, p. 32). N. Vėlius mano, jog beržas tautosakoje gali būti ir chtoniškojo pasaulio būtybių medis, ir gailėstingas, geras augalas (Vėlius 1983, p. 120). Tikėjimas, jog beržo šakos apsaugo nuo perkūno (LTR 757 51), jį taip pat iš dalies sieja su velnio medžiu. Ir vis dėlto ar mitinių būtybių duotų arklių virtimas beržais, turi kažkokių sąsajų su senaisiais tikėjimais, sunku pasakyti. Akivaizdesnis būtų pavidalo (ypač spalvos) panašumas.

Mitologinėse sakmėse pasitaiko ir kitokių mainymų: neretai iš mitinių būtybių gauti daiktai virsta viena ar kita arklio kūno dalimi. Esama tekstų, kuriuose velnias mainosi daiktas su medžiotojais, juos apkvailindamas. Medžiojančiam žmogui pasiūloma mainyti šio seną šautuvą į ponaičio naują, gražų, kokio neverta atsisakyti. Tačiau tik grįžus namo paaiškėja, kad gražusis šautuvas, tėra arklio ar kumelės koja: *Nuėjęs namo daboja: jo strielba – didelis arklio šėivikaulis* BLLS 559, *Ale nueina – už durų stovi kumelės koja su karna pririštas* BLLS 560. Arklio dalimis virsta kiti iš velnio mainyti daiktai: tabokinė (BLLS 563, 564, 565,), pypkė (BLLS 569), pyragai (BLLS 347, BsV XXV 77); pinigai (BLLS 397, BsLPY II 123); juosta (BLLS 563); pakinktai (BLLS 724); taurė (BsV XXV 77).

Kai kuriose sakmėse yra įvardijamas laikas, kada medžiotojas ėjo medžioti: „šventadienį“ (BLLS 560), „per mišias“ (BLLS 563). Dar kitoje sakmėje vaizduojama, kad žmogus eina prieš Kalėdas „ant rarotų“ (BLLS 565). Tai sakralus laikas, kurio metu draudžiama atlikti vienus ar kitus veiksmus. Žmonės draudimą sulaužo, todėl pasirodžiusio ponaičio duoti daiktai virto arklio kūno dalimis. Kitose sakmėse medžiojimo laikas nėra taip aiškiai nusakomas, bet taip pat

galima daryti prielaidą, kad žmogus veikė kažką draudžiamo sakraliu laiku. Todėl šiuo atveju daiktų virtimą arklio dalimis galima būtų suvokti ne tik kaip velnio piktą pajuokavimą, bet ir kaip bausmę už draudimo sulaužymą.

Juntamas velnio ryšys su moteriškąja gimine: dovanas velnias dažniausiai teikia merginoms. Šiuo atveju jau kalbama ne apie mainytus daiktus, bet tiesiog dovanų ar kaip užmokestis gautus daiktus. Apie tokių daiktų nepaprastą išvaizdą kaip ir nebeužsimenama, tačiau ir šie daiktai virsta arklių dalimis. Vieni jų taip pat gali būti suvokiami kaip bausmės už darbus, dirbamus sakraliu laiku (per mišias) išraiška, kiti suvokiami kaip velnio pašmaikštavimas.

7. 3. Arkliai – dovanos. *Stebuklinėse* pasakose arkliai, herojaus padėjėjai, labai dažnai gaunami dovanų. Pasakoje „Tėvas sumano vesti dukterį“ (LPDI 61) herojė arkliuką gauna iš tėvo kaip vestuvinę dovaną, kurio pagalba ji vėliau ir pabėga. Pasakų herojų dažnai apdovanoja miręs tėvas. Tėvas verkiančiam ant jo kapo sūnui papasakoja, kaip šis turi elgtis, kad gautų arklį: *kad norėsi joti pri panos, ateisi ant muno kapo, sužvanginsi savo kamanas – iškils tau puikiausias arklys, galėsi joti pri panos, o parjojęs vėl čia paleisi, – tą tėvas pasakė* LRš 100, BsLP p. 231. Tokią mirusiųjų pagalbą herojui Vladimiras Propas sieja su mirusiųjų bei jų kapų kultu (Пропп 1998, c. 260). Neretai arklį ar žirgą herojui dovanoja koks nors senelis (BsLPY I 28, MP p. 95), krikštatėvis (DŽP p. 29). Bet kuriuo atveju arklys dažnai tampa ypatingo asmens dovana.

Kitose pasakose herojus kumeliuką gali gauti iš savo pono, pas kurį tarnauja. Tiksliau sakant, išprašyti pono, kad negražų jauniklį jam atiduotų auginti užuot jį užmušę. Atkreiptinas dėmesys, jog herojus susapnuoja, kad jis turi prašyti karaliaus jam tą gyvulį atiduoti: *Beniuks užmigęs ir susapnavęs tokį sapnį, kad lai jis prašo karaliaus, kad jam atiduotų tą kumelį, tai jis užsiaugysiąs ir būsiąs jam ant spaceriaus pajodinėt* SIŠLP 89. Pasakose sapnai ir apskritai miegas neretai turi svarbią įtaką siužetui.

Tačiau esama ir pasakų, kuriose kumelė atiduoda vieną savo vaikų už tai, kad herojus ją paleidžia: - *Kai tu parjosi namo, broliai išgrobstys tuos geruosius, tau paliks tas maželis. Tu nebijok, imk aną ir ano klausyk – visados gerai išeis* DŽP p. 52.

Mitologinėse sakmėse taip pat vaizduojamas arklių gavimas dovanų iš ypatingų personažų. Tokį arklį mitologinėse sakmėse ragana duoda savo bernui, kuris, pasekęs savo šeimininkę, atkeliauja į raganų puotą. Norėdama jį grąžinti į namus, ragana duoda jam žirgą: *Padavė jam tokį gražų širmą arklį ir liepė sėstis* LTt IV 404. Dažnai pažymima tokio žirgo graži išvaizda (SV p. 198, LP I IV 12). Kaip ir su velniais mainyti arkliai, šie arkliai įgauna medinį pavidalą: *Rytą eina širmio pašerti, gi žiūri, kad vietoj arklio – didžiausias beržo rąstigalis, karklo vytimis prie ėdžių pripainiotas* SV p. 198, *nė juste nepajutęs, kaip pasakęs “ tpru”.* *Sulig tuo žodžiu pasijutęs ant aglišakio besėdįs* LP I IV 12. Šiuo pavidalo pakeitimu tik norima įrodyti dovaną

suteikusiai žmogaus maginius gebėjimus, kartu tarsi sudarant įspūdį, jog visa situacija – išgalvota.

Arklių vogimas skirtinguose tautosakos žanruose suvokiamas skirtingai. Buitinėse pasakose arklio vogimas, tikėtina, turi ryšių su vestuvių papročiais. Mitologinėse sakmėse arkliavagis vaizduojamas kaip herojus, išgelbstintis nuo mirties, už ką jam gausiai atsidėkojama. Užsimenama mitologinėse sakmėse ir apie simpatinės magijos priemones, bandant apsaugoti arklius nuo vagysčių. Legendose, ypač daug krikščioniškosios pasaulėžiūros įtakos patyrusiame žanre, į vagystes žiūrima visai kitaip: jos akivaizdžiai smerkiamos. Vis dėlto daugumoje žanrų į vagystes žiūrima neutraliai, dažnai net palankiai: vagimi žavimasi, gėrimasi jo gudrumu. Toks arkliavagio traktavimas folklore – visiškai priešprieša realybėje buvusiam požiūriui.

Arklių mainymas ar pirkimas daugiau siejasi su gyvenimo realijomis: arklys buvo labai svarbus ir brangus gyvūnas, todėl jo pirkimas / mainymas itin sureikšminamas. Buitinėse pasakose mokoma kritiškai mąstyti, nepriimti visko už gryną pinigą. Stebuklinėse pasakose arkliai, padedantys herojui įveikti kliūtis, dovanų gaunami iš įvairių personažų, tiesa, dažniau iš artimųjų. Mitologinėse sakmėse arkliai mainomi ar gaunami dovanų iš ypatingų sakmių personažų, todėl ir arkliai parodomi ypatingi: jie ne tik gražūs, bet dažnai pasirodo net nesantys tikrais arkliais, o kitais objektais (dažniausiai medžiais). Pastebimas ir atvirkštinis variantas: mainyti daiktai virsta arklių kūno dalimis.

Peržvelgus pasakomosios tautosakos pasakų bei sakmių šaltinius galima daryti išvadą, jog arklys vienokiu ar kitokiu aspektu aptinkamas visuose šios tautosakos rūšies žanruose. Savo svarba arklys dominuoja stebuklinėse pasakose, mitologinėse sakmėse, padavimuose. Pastebėta, jog daugumoje tekstų vaizduojamas mitinis arklys, kurio vaizdinys susiformavo tradicinėje pasaulėžiūroje.

Arklys siejamas su bemaž visomis pasaulio sferomis, tačiau pasakose ir sakmėse daugiausia pastebimos arklio sąsajos su chtoniškuoju pasauliu. Arklio sąsajos su velniu pastebimos ne tik jo kilmės bei arklio, kaip vieno velnio pavidalų, aiškinimuose. Velniui arklys ir mainų, ir pardavimo, ir dovanojimo objektas. Velnias netgi iškyla kaip tam tikras teisingumo vykdytojas, nubaudžiantis pažeidusius krikščioniškąją moralę, paversdamas juos arkliais. Pasakose-legendose ar mitologinėse sakmėse matomas mirusiųjų pavertimas arkliais bei dažnai pasitaikanti velniui priskirta tokių arklių priežiūra taip pat stiprina arklio ryšį su chtoniškuoju pasauliu. Būtent šio pasaulio atstovams būdingomis fizinėmis anomalijomis pasakose kartais apibūdinamas herojaus pagalbininkas arklys. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog pasakose fizinių trūkumų, bet kartu ir išminties dažnai turi jaunas arklys.

Artimumą chtoniškajam pasauliui gali turėti ir arklio ryšys su vandeniu bei viesulu. Arklių gebėjimas skraidyti būdingas būtent sakytinės tautosakos kūriniams. Išsiskiria tekstai, kuriuose

arklys vaizduojamas skraidantis virš vandens ar dingstantis vandenyje. Padavimuose užfiksuotas arklio nardančio kaip žuvis motyvas gali sietis su arklio kaip tarpininko tarp skirtingų pasaulių suvokimu, ribinės erdvės atstovu.

Nors nemažai tekstų leidžia arklį sieti su požemio pasauliu, vis dėlto neretai arklys gretinamas ir su dangaus sfera. Gausiausiai herojaus pagalbininko arklio apibūdinimais, pasitelkiant dangaus sferai priskiriamus objektus, išsiskiria stebuklinės pasakos. Arklio idealizacijai dažniausiai pasitelkiami dangaus kūnais, tauriaisiais metalais. Kartais toks arklys turi ypatingą šeiminingą: aukšto luomo, šventąjį ar dievą. Ypač gausu šv. Jurgio arklio apibūdinimų. Galbūt tokia gausa turi ryšį su šv. Jurgio kaip raitelio suvokimu. Raitelio vaizdinys buvo be galo svarbus tradicinėje kultūroje. Dievo siųstas arklys, vaizduojamas pasakose-legendose gali turėti sąsajų su tikėjimais, jog arklys pernešęs mirusiuosius į anapusinį pasaulį, esantį danguje.

Su mirusiuoju pasauliu arklys siejamas ir kituose pasakų bei sakmių tekstuose. Aukštesnių jėgų atsiųstais arkliais žmonės ne tik patenka į dangų, jais jodinėja mirusieji. Kai kuriuose žanruose (mitologinėse sakmėse bei padavimuose) teigiama esą arkliai mato mitinio pasaulio objektus, kartais pasitelkiami į pagalbą norint pamatyti mirusiųjų vėles. Šie tekstai siejasi su archainiu tikėjimu, esą arklys gali matyti antgamtinius objektus, mirusiuosius. Arklio kaip pranašo, ateities lėmėjo funkcija plačiausiai atsiskleidžiama žmogaus mirtį vaizduojančiuose tekstuose. Skirtingų žanrų tautosakos kūrinuose esama metempsichozės/metamorfozės atspindžių, kuriuose arklys tampa bene populiariausiu virtimo objektu.

Populiariausias minimas išvaizdos elementas – spalva. Dominuojančios arklio spalvos, randamos beveik visuose žanruose yra balta, šyva, širma / širva bei juoda. Dažnai pastebimas kontrastas tarp arklio šviesių ir tamsių spalvų gali būti nulemtas besikeičiančio mitinio mąstymo. Vis dėlto ypatingai išskiriama šviesi, balta spalva: vienuose tekstuose ji vertinama negatyviai, tačiau esama ir tokių, kuriuose ši spalva sukelia susižavėjimą ar aliuzijas, jog tokiu gyvūnu keliauja ypatingas geradaris.

Esama mitologinių sakmių, kuriose su negyvu arkliau reikalaujama elgtis taip pat, kaip su mirusiu žmogumi (iš jo negalima tyčiotis, juoktis, tačiau negalima ir labai ilgai gedėti). Gerai su arkliau elgtis skatino archaiškas tikėjimas, esą arklys po mirties gali ateiti priekaištauti už blogą priežiūrą. Nedidelėje dalyje sakmių, susijusių su papročių sulaužymu, arklys vaizduojamas aktyviai veikiančiu personažu, prižiūrinčių nusistovėjusių tvarką. Šios sakmės leidžia spėti arklį turėjus itin gerbiamo gyvūno statusą mitiniame mąstyme. Hierarchinė sistema tautosakoje priskiriama nedideliame gyvūnui būriui. Tam tikros ypatingos žymės, minimos kai kuriuose sakmėse, atskleidžia buvus arklų karalius ir karalienes, kurie turėjo įtakos ir kitiems arkliais.

Ne viename tautosakos žanre juntamos arklio sąsajos su turtu, materialine gerove. Padavimuose ir mitologinėse sakmėse arklys neretai suvokiamas kaip turto išraiška. Arklio

kaukolės saugojimas, ypatinga pagarba jai taip pat rodytą buvusį arklio, kaip itin gerbiamos būtybės, suvokimą tradicinėje kultūroje. Stebuklinėse pasakose pabrėžiama kumelės jauniklių gausa gali būti siejama su arklio (o ypač kumelės) kaip materialinės gerovės, vaisingumo ženklu. Arklys vaidina svarų vaidmenį ir turtus nešančių mitinių būtybių įgijime, o vėlesnis kaukų bei aitvarų prielankumas arkliams taip pat jį sieja su materialinės gerovės skatinimu.

III. ŽIRGAS/ARKLYS LIETUVIŲ LIAUDIES DAINOSE

Žirgas yra vienas populiariausių lietuvių liaudies dainų objektų, o kartais ir itin aktyvių veikėjų. Būtent *žirgas*, o ne *arklys*, *kumelė* ar kitas žodis minimas bemaž visuose dainuojamosios tautosakos žanruose, pradedant jauniausiai auditorijai priskiriamos vaikų dainomis, baigiant skaudžiai tikrovę atskleidžiančiomis didaktinėmis dainomis. Darbe daugiausia dėmesio skiriama žirgo įvaizdžiui dainose, kuriose atskleidžiami jaunų žmonių santykiai iki vedybų ir vestuvių laikotarpio metu bei žirgo paveikslui karinėse-istorinėse dainose.

1. Žirgas jaunų žmonių santykių erdvėje

Žirgo figūravimas jaunų žmonių santykius vaizduojančiose dainose ryškus ir kartu daugiareikšmis. Šiame skyriuje nagrinėjamas arklio įvaizdis lietuvių liaudies dainose bandant atskleisti jo simbolines reikšmes dviejų žmonių santykių sferoje. Taip pat siekiama išsiaiškinti realistiškų žirgo vaizdų sąsajas su tradicinėje kultūroje gyvavusiais papročiais, tikėjimais, gyvenimo realijomis. Nors daugeliu atveju žirgas dėl labai glaudžių tarpusavio santykių su dainų berneliu pateikiamas kaip bernelio simbolis, vieno požymius perkeliant kitam (Daujotytė 1984, p. 96), tačiau kartu esama nemažai ir realistiško žirgo vaizdavimo, besisiejancio su etnografinė medžiaga.

1. 2. Žirgo įgijimas

Skiriamas, dovanojimas. Žirgo ir jauno vyriškio tarpusavio ryšys paprastai buvo pradedamas plėtoti dar ankstyvoje vaikystėje. Svetimtaučių tyrinėtojų kelionių po Lietuvą užrašuose minima, jog jau 5–6 metų berniukai jodinėdavo be balno, įsikibę arkliui į karčius (Glagau 1970, p. 239). Dainų siužetuose taip pat nemažai dėmesio skiriama šio gyvūno atsiradimui vaikino gyvenime. Žirgas kaip dovana ar veikiau pasogos dalis dainose pastebimas ir tekančios merginos aplinkoje. Žirgo dovanojimas, skyrimas – vienas populiariausių jo įgijimo būdų liaudies dainose.

Pastebėta, kad dažniau tokios dovanos susilaukiama iš vyriškos lyties atstovų: tėvo, brolio, bernelio / vyro, pono. Sūnui žirgą dažniausiai skiria tėvas. Tai pastebime ir paprotinėje medžiagoje: užauginti sūnui žirgą buvo viena tėvo pareigų (Mickevičius 1933, p. 50). Nenuostabu, jog dainose dominuojantis skyrėjas yra tėvas: – *Tėvužėli mano, / Mano širdužėlė, / Kartą duosi man žirgelį, / Jotie pas mergelę? // – Vai sūneli mano, / Sūneli raiteli, / Kuo didžiausias, kuo greičiausias / Tai tavo žirgelis* LLD II 134. Pagrindinė dovanos paskirtis – žmonos ieškojimas. Reikia priminti, jog anksčiau (maždaug iki XIX a. vidurio) į piršlybas jojo

raiti, tik vėliau pradėta važiuoti vieninkiu vežimu (Čepienė 1977, p. 11). Jojimas raitiems pirštis buvo būdingas ne tik lietuviams, bet ir kaimyninėms tautoms, visų pirma latviams, kurių dainose taip pat minima ši tradicija (Baldžius 2005, p. 103). Estų vestuvių papročiai byloja, jog ankstesniais laikais pirštis taip pat buvo jojama (Естонский фольклор 1980, p. 80). Etnografiniai aprašymai rodo, kad jojama anksčiau buvo ne tik pirštis, bet ir į pačias vestuves (Krėvė 1930, p. 26). Liaudies dainose šio papročio atspindys išlaikytas labai aiškiai. Žirgo skyrimą, kaip ženklą, jog sūnus jau pasiruošęs vedyboms dar akivaizdžiau rodo kitas pavyzdys: – *Tėtužėli mano, / Mano širdužėle, / Katrą duosi man žirgelį, / Į žentus leisdamas?* LLD II 133. Kartu su žirgu dovanojami ir arkliui skirti atributai, dažniausiai balnas: *Tėvas skyrė jam žirgelį, / <...> Ir iš aukselio balnelį* LLD VII 56. Šeimos dainose, kuriose bernelis žirgelių neturi arba jų neduoda tėvas, jis negali vesti: – *Rods vesčiau, brolau, šin metelį, / Nelaukčiau kitu rudenėlio, / Neduod tėvelis ma žirgeliu* LLD VII 113.

Liaudies dainose žirgą ar arklį artimiesiems dovanoti žada ir besiruošianti tekėti mergelė: *Broliai – buloną, / Dieveriu – kaštoną, / O tam šelmai bernužėliui – / Aklą kumelaitę* LLD IV 172. Geriausia dovana tenka tėvų šeimos nariui, o berneliui labai dažnai – prasčiausia. Šiuo atveju dovanojimas tėra simbolinis, kai norima parodyti nevienodą palankumą atskiriems asmenims. Realybėje būsimą marti dovanodavo rankdarbius: stuomenis, rankšluosčius (Vyšniauskaitė 1995, p. 365).

Nors žirgas suvokiamas kaip vyriškas atributas, dovanojamas sūnui brandos atėjimo proga, vis dėlto ir mergina kai kuriais atvejais taip pat gaudavo dovanų žirgus ar arklius. Ištekančiai dukrai skiriamus žirgus, arklius dažniau linkstama vadinti *pasoga*, o ne kraičiu, nes kraitis buvo suvokiamas kaip pačios jaunosios susikrautas turtas. Pinigai, rogės, ratai, pakinktai ir gyvuliai buvo vadinama pasoga (Radzevičius 1986, p. 103). Vis dėlto dainose žodis *kraitis* gali turėti ir platesnę reikšmę – kaip aprėpiantis ir pasogą.

Žirgai, arkliai rodo gerą tekančios *mergelės* materialinę padėtį: *Jos ir kraitis bus nemažas: / Pilnos drobių skrynios, / Bėras žirgas pakinkytas / Ir duknos supiltos* LLD 226. Panašių dainų (*Ar yra žirgai jaunajai?*), dainuojamų jaunajai išvykstant iš tėvų namų, būta ir Estijoje (Естонский фольклор 1980, p. 81). Tiesa yra dainų, kuriose jaunikio pusė stengiasi sumenkinti marčios kraitį.

Kaip ir vaikinai, mergina bene dažniausiai tokios dovanos susilaukia iš tėvo. Šis ištekančiai dukrai dovanoja ar žada dovanoti vieną ar kelis žirgus: *Dai išdavė man tėvulis / Žirgelį pakinkytą* LLD XIII 271. Skirtingai nei dainose, kuriose žirgas dovanojamas vaikinui, čia kartais pasitaiko nuoskaudų dėl neišpildytų tėvo pažadų: *Kai prisėj duocie, / Cik vienu davė, // Vienu žirgelį, / Vienu jautelį* LLD VI 335. Etnografinė medžiaga patvirtina arklio kaip nuotakos dalies buvimą: A. R. Niemis aprašydamas lietuvių vestuvių papročius mini, jog po vestuvių jaunosios

tėvas atiduoda pakinkytą arklį (Niemi 1996, p. 402). Tiek dainos, tiek papročių aprašymai akcentuoja kinkomo arklio davimą. Apskritai pakinkytų žirgų motyvas glaudžiai siejosi su mergelės išvykimu iš tėvų namų: *Atiduoti šimteliai, / Pakinkyti žirgeliai, / Nebegrįš jau, motinėla, / Tava jauna dukrela* LLD XI 40.

Žirgas dovanų neretai gaunamas ir iš *brolio*. Šis motyvas itin populiarus vestuvinėse jaunosios apdovanojimo dainose: *Broleli mano jaunasai, / Kokią man duosi pasogą? // Bėrą žirgelį bėgantį, / Kalamaškėlę riedančią* LLD XI 403. Pastebėtina, kad šiose dainose brolis dažniau nei tėvas dovanoja seseriai žirgą. Ko gero, dainos remiasi tuo, kad brolis (jaunesnis šeimos vyras) buvo labiau siejamas su žirgais ir realybėje būtent jis labiausiai rūpinosi arklių priežiūra. Bet etnografinė medžiaga nepatvirtina, jog brolis buvęs asmuo, kuris dovanoja seseriai tokią dovaną, dažniau būdavo apsiribojama pinigais. Brolio duodami žirgai veikiausiai tik dainų meninio pasaulio realija, padedanti parodyti brolio meilę, dosnumą seseriai. Kitą vertus, jei tėvo nebebūdavo gyvo, tai visai įmanoma ir realybėje, nes išleisti seseris už vyrų tapdavo vyriausio brolio pareiga.

Nors žirgo dovanojimas ar skyrimas labiau siejamas su vyriškosios giminės atstovais, bet esama tekstų, kuriuose šį gyvulį skiria moterys, dažniausiai – *motina*. Ji taip pat žada dukrai žirgą vestuvių proga: *Pažadieje man matušė / Šešis žirgus duotie* LLD VII 418. Tiesa, tokių pavyzdžių mažiau.

Išskirtiniuose šio motyvo variantuose žirgas kaip viena iš dovanų gaunama iš žemės arba dangaus kūnų. Tokios dovanos dainose paprastai susilaukia našlaitė. Tėvų netekusi mergina prašo žemės paimti ir ją. Žemė atsisako išpildyti prašymą, tačiau našlaitei skiria kraitį: *Pirma dalią – ristą žirgą, // Antrą dalią – jauną berną* LLD XII 257. Kitoje dainoje našlaitei žirgą skiria Sietynas: *Sietyns brolalis, / Sietyns brolužėlis, / Skirs man žirgelį* LLD V 142. Netekę artimųjų asmenys tautosakoje labai dažnai yra globojami gamtos ar aukštesnių jėgų. Žirgas dainose tampa vienu iš esminių objektų, laiduojančių nuotakai galimybę ištekėti.

Žirgas kaip dovana lietuvių liaudies dainose dovanojamas šeimos narių ar personifikuotų gamtos objektų. Dažniau ši dovana gaunama iš vyriškos lyties atstovų. Vienais dovanojimo atvejais atsispindi vyravusios tradicijos, bendruomeniniai ir šeimos papročiai. Dukrai žirgai dovanojami vestuvių proga, kaip pasoga. Žirgo dovanojimas sūnui gali reikšti jo fizinę brandą, pasirengimą naujam gyvenimo etapui. Kitais atvejais, kai žirgas gaunamas iš aukštesnių jėgų, jis tampa vienu iš faktorių, suteikiančių galimybę sukurti šeimą žmogui, neturinčiam kas juo pasirūpina.

Pirkimas. Arklių ar žirgų pirkimas taip pat vienas dažnesnių būdų, kuriuo šie gyvūnai yra įsigijami lietuvių liaudies dainose. Pirkimo motyvas paplitęs įvairiuose dainų žanruose: vestuvių, šeimos, darbo, jaunimo, meilės dainose. Žirgas ar arklys yra perkamas arba paties

veikėjo, arba jo šeimos nario. Kai kuriose dainose žirgo pirkimas yra tik menamas: veikėjas žada pirkti žirgą ar mąsto apie tai, jog būtų buvę vertingiau pirkti šį gyvulį, o ne kažkokį kitą daiktą.

Tarp artimajam perkančių žirgą populiariausias personažas vėlgi yra tėvas. Skirtingai nei dovanojant žirgą, šis beveik visada perkamas tik sūnams: *Pirksiu sava sūnuželiu / Juvdbierą žirgelį* LLD VII 62.

Kiek išsiskiria variantai, kuriuose sūnus prašo Dievo, kad šis prikeltų mirusį tėvą ir šis jam nupirktų žirgelį: *Kelkis, mano tėveli, / Kelkis, mano širdela, / Pirk man bėrą žirgelį, / Prie žirgelio balnelį* LLD VIII 314. Tėvas atsako, kad jo pareigą turi atlikti patėvis. Galima pastebėti gyvųjų ir mirusiųjų šeimos narių tarpusavio ryšį: sūnus ir iš mirusio tėvo reikalauja ar prašo atlikti savo pareigą – duoti tai, kas jam priklauso. Retais atvejais pasitaiko dainų, kuriose abu tėvai perka sūnui žirgą: *Užaugysim mažų sūnelį, / Jam nupirksim šyvų žirgelį* LLD XII 175.

Kai kuriose dainose žirgo pirkimo momentas parodo tradicinėje šeimoje gyvavusius papročius. Vienoje rugiapjūtės dainoje tėvas nuperka žirgą vyresniajam sūnui, o jaunesnį apvedina: *Vyresniojom sūneliu / Pirma žirgų nupirko, // Untrijų sūnelį / Pirma žmonas išlaida* LLD VI 137. Vyresnysis sūnus priekaištuoja tėvui dėl tokio jo elgesio: *Kodėl mona tėvelis / Nespravėdlyvai dora* LLD VI 137. Tėvas pažeidžia gyvavusias tradicijas: pirmas buvo apvedinamas vyriausias vaikas (sūnus ar duktė). Jei pirma susituokdavo jaunesnis, buvo tikima, kad vyresnysis apskritai niekada nesusituoks (Mačiekus 1988, p. 80). Vyresniajam sūnui nupirktas žirgas turėjo simbolizuoti jo brandą ir pasiruošimą kitam gyvenimo etapui, tačiau tėvas, užuot sekančiu žingsniu leidęs jam vesti, apvedina jaunesnį sūnų. Nenuostabu, jog už tokį poelgį vyresnėlio yra smerkiamas.

Vis dėlto pakankamai dažnai žirgą sau perka pats bernelis. Vienoje rugiapjūtės dainų sesuo didžiuojasi broliu, kuris *Nuspirko žirgelį // Pasdabojo mergelį / Už trijų šimtų mylalių* LLD VI 162. Pirkimo situacijose minimi ne tik pats žirgas, bet ir arklio bruožai ar įsigijimo smulkmenos. Neretai įvardijama perkamo gyvūno spalva: *Oi pirkau pirkau, / Žirgelį pirkau, / Nuspirkau bėrų* LLD VII 37. Neapsieinama be sumos, už kurią žirgas buvo pirktas, paminėjimų. Jos, beje, labai įvairuoja: nuo vieno pinigo (LLD I 753) iki kelių šimtų rublių ar litų (LLD VII 37). Užsimenama ir iš kur žirgas perkamas. Be abejo, dominuoja turgaus paminėjimai: *Eisiu į turgelį, / Nusipirksiu sau žirgelį, / Vesiu pakaustyti, / Josiu pas panelę* LLD X 146. Iš realių geografinių vietovių minėjimų išsiskiria Palangos miestas. Palanga kaip žirgo pirkimo vieta, labai tikėtina, vartojama norint pabrėžti gyvulio išskirtinumą. Įdomu, jog latvių dainose už tėvo duodamus pinigus žmonai susirasti, sūnus nusiperka žirgą: *Tėvas man davė daug pinigų, / Kad aš imčiau žmonužėlę; / Aš neėmiau žmonužėlės, / Aš nupirkau žirguželį* (Šmitas 1924, p. 61). Taigi žirgas pasirodo svarbesnis už sutuoktinę.

Medžioklės dainose pateikiamas išskirtinis būdas, kuriuo bernelis įsigyja žirgą: *Nusišovė geltoną lapelę. / Nunešė ing turgaus miestelį, / Paėmė baltą pinigėlį. / Nupirko juodbėrį žirgelį, / Užmovė šilkų kamanėlę, / Uždėjo aukso balnelį. / Nujojo pas jauną panelę* DŽT 33. Toks reikiamo objekto įgijimas gali būti pakankamai realistiškas. Tikėtina, jog už medžioklės laimikį jauni vaikinai prasimanydavo sau pinigų. Tik vargu ar pakakdavo jų žirgui įsigyti.

Bernelis gali žadėti pirkti žirgą ne tik sau, bet ir būsimai žmonai. Paprastai šiose dainose išreiškiamas žmonos skundas dėl prieš vestuves duotų vyro pažadų, kuriems nelemta išsipildyti: *Žadėjo nupirkt / Šyvu žirgelį / Man jaunai pavažinėc* LLD VII 330. Neišpildytas pažadas yra vienas iš populiariausių motyvų santuokinių gyvenimą vaizduojančiose dainose. Žinoma, esama dainų, kuriose bernelis pažadą išpildo ir žirgą nuperka: *Mes nusipirksim / Sau šyvųjų žirgelį. // Ir nuvažiuosim / Pas ta senus tėvelius* LLD XIII 454.

Liaudies dainose arklys dažnai yra perkamas konkrečiu tikslu: juo tikimasi kažkur nukeliauti. Kartu su žirgu dažnai perkami ir jam reikalingi atributai. Dainose pasitaiko pakankamai smulkmeniškų žirgo pirkimo aprašymų. Kaip ir dovanojimas, jis siejosi su vaikinų branda, materialiniu stoviu. Esama tekstų, kuriuose žirgo pirkimo motyvu parodomi gyvavusios paprotinės teisės sulaužymo atvejai.

Skolinimasis – retesnis arklių įgijimo būdas nei anksčiau minėtieji. Į bernelį, kuris pas mergelę atvyksta ne savo arkliu, žiūrima neigiamai: *Ne savo žirgeliu / In mani jojai, / Ne savo balneliu / Žirgu balnojai* LLD VII 139. Nors esama įvardijamų, jog žirgas yra brolio (*Brolelio žirgelio / In mani atjojai* LLD VII 138), tačiau jis vis tiek lieka skolintu gyvuliu ir į jį, o kartu ir į bernelį žiūrima priešiška. Šiuo atveju svarbu tai, jog jojimas pirštis svetimu žirgu simboline prasme rodo bernelio nesubrendimą.

Savų arklių pranašumas prieš samdytus parodomas ir šeimos žanro dainoje: *Turtuolio bernelio / Žirgai samdyti, / Vargdienio bernelio – / Paties auginti* LLD VII 118. Dainoje jaučiamas žavėjimasis vargšu berneliu, jo augintais žirgais ir tuo pačiu priešiškumas turtuoliui, mergelės nuomone, skolintais žirgais. Kita vertus, vargšo idealizavimas, o turtuolio sumenkinimas, ypač kalbant apie vedybų partnerio pasirinkimą, dažnas dainuojamojoje tautosakoje bei kituose folkloro žanruose. Tuo tarsi pateisinamas savo ekonominės klasės atstovo pasirinkimas į sutuoktinius: *Vargdienis bernelis / Labai patiko, / Prie jojo širdelė / Man linkte linko* LLD VII 118.

Pajuokos susilaukia vestuvių personažai (dažniausiai piršliai), kaltinami skolintais žirgais atkeliavę: *Vėlyvi svotuliai, vėlyvi, / Žičyti žirgai, žičyti* LLD V 499. Priešiškas pulkas pajuokdamas klausia, galbūt jų arkliai yra skolinti, todėl jie vėluoja, piršliai tuo ir bando teisintis: *Mes po kaimelį bėgiojom, / Bėrų žirgų ieškojom* LLD V 499, *Ženykas neturėj / Žirgelio, žirgelio* LLD V 501. Apeiginis svetimųjų išjuokimas buvo ritualinis dalykas (Sauka

1968, p. 107), būdingas vestuvių papročiams. Arkliai, jų netinkamas pasirinkimas – vienas iš pajuokos būdų.

Skolintas objektas, šiuo atveju – žirgas, buvo vertinamas neigiamai. Tiek į patį gyvulį, tiek į jį turintį buvo žiūrima jei ne neigiamai, tai su nemaža pašaipą. Toks požiūris dainose galėjo atsirasti dėl simbolinės skolinimosi prasmės, kuri rodo, jog bernelis nėra subrendęs tuoktuvėms. Antra vertus, dažnai skolinosi vargingai gyvenantys asmenys, todėl skolinimas rodytų blogą materialinę padėtį.

Mainymas. Arklių mainymas vaizduojamas įvairiuose tautosakos žanruose ir dainuojamoji tautosaka nėra išimtis. Jaunų žmonių santykių erdvėje arklių mainai taip pat įgyja simbolinę prasmę.

Vestuvinės jaunosios apdovanojimo dainos siejamos su apeiginiu pirkimu-pardavimu. Dukra jose prašo tėvo ar brolio ją išvaduoti išmainant į žirgus ar arklį: – *Geriau tatuci, / Arklaį duokie / Nei kū mani jaunutį* LLD V 135; *Eik, broluželi, išvaduok išvaduok, / Turi bėrus žirgus – atiduok* LLD XI 344. Visuose variantuose mainai nepavyksta: arba artimieji nesutinka su tokiais mainais, arba vaduojamasis atsisako pagalbos. Pirkinių vestuvių atspindžių mūsų dainose ieškojo J. Baldžius (Baldžius 2005). Šiuo atveju nuotakos vadavimas mainant ją tam tikrus atributus, vienas kurių – arklys, gali būti simbolinė papročių kalba. Šios dainos siejasi ir su karinėmis-istorinėmis vadavimo dainomis, apie kurias rašė D. Krištopaitė. Autorė mano, kad dainos panašios savo situacija, t.y. buvimu nelaisvėje karinėse dainose tiesiogine, o vestuvinėse – perkeltine prasme (Krištopaitė 1965, p. 69). Vestuvinių dainų vadavimą Krištopaitė yra linkusi laikyti simboliu, reiškiančiu mergelės ištekėjimą (Krištopaitė 1965, p. 68). Žirgų mainymo motyvų esama ir latvių liaudies dainose. Piršliai teigia merginos motinai, kad jie atvykę arklių mainyti: – *Labavakar, mergos motė, / Atvykau arklių mainyti: / Tamstos širmas, mano bėras, / Dēsi priedums dukrā dar* (Baldžius 2005, p. 53). Taigi arklių mainymas į mergelę dainose yra simbolinis papročių kalbos atspindys: piršlybų metu piršliai sakydavo ieškantys telyčaitės, laputės, kito gyvūno. O Šilalės apylinkėse piršlys netgi sakydavo, jog ieško arkliuko (Statkevičius 1992, p. 107). Latvių dainose vaizduojamas realus arklių mainymas, tačiau į žirgų mainytojus žiūrima nepalankiai: jų žirgai šlubuoja, jų žmonos nuolat verkia (Šmitas 1924, 65–66).

Liaudies dainose žirgas dažniausiai skiriamas, perkamas, skolinamasis, išskirtiniai atvejais – mainomas. Žirgo įgijimas siejasi su tradicinėje kultūroje vyravusiais papročiais: duoti žirgą sūnui (kartais dukteriai) buvo tėvo pareiga. Esama dainose ir paprotinės teisės nepaisymo atspindžių, kai žirgo skyrimas jaunesniam vaikui susilaukia priekaištų. Gebėjimas ar negebėjimas įgyti žirgą, duoti arklį tekančiai dukrai rodė ir finansinį pajėgumą. Našlaitei pasoga

duodamas arklys tampa garantu, jog ji sukurs šeimą. Negatyvaus vertinimo susilaukia žirgo skolinimasis.

Tačiau, be realistinių aspektų, žirgo įsigijimas dažnai turi simbolinę prasmę, kuri žymiai svarbesnė vyriškiesiems dainų personažams. Berneliui – tai jo brandos, pasirengimo tuoktis ženklas. Skolintas žirgas simboliškai kalba apie brandos stoką, todėl vaikinai nesulaukia prielankumo nei iš mergelės, nei jos artimųjų pusės. Žirgo pirkimas, mainymas gali būti pirkinių vestuvių užslaptintos kalbos pavyzdys.

1. 2. Žirgo rengimas

Žirgo ruošimas joti pas mergelę dainose iš esmės apsiriboja jo tinkamu pašėrimu. Žirgo šėrimas liaudies dainose – vienas svarbiausių bernaujančio vaikinų užsiėmimų. Tokių dainų motyvų daugiausia pasitaiko šeimos, jaunimo ir meilės dainose, t.y. tose dainose, kuriose lyrinis herojus dar džiaugiasi laisvu gyvenimu ir šviesiomis spalvomis nudažo gyvenimą tėvų namuose (Sauka 1994, p. 8). Vaizdiniai siejasi su realia situacija – vaikai nuo itin jauno amžiaus buvo pratinami prie darbo, o naminių gyvulių, ypač arklių, priežiūra buvo vienas paaugliško amžiaus berniukų darbu.

Žirgo šėrimas dainose – jaunų nevedusių vyrų pareiga: *Oi, kaip mes ir augom / Du jauni broleliai, / Abu neženoti. // Oi, mes nusišėrėm / Po ristą žirgelį, / Abudu juodbėrėlius* LLD X 124. Apibrėžti, ką tradicinėje kultūroje laikė jaunu žmogumi labai sunku. Jaunystė buvo neapibrėžtas amžiaus tarpsnis, priklausantis nuo sugebėjimo atlikti vieną ar kitą darbą bei šeimyninės padėties (Šaknys 2007, p. 52). Pats šėrimas vaizduojamas kaip atsakingas ir su meile atliekamas vaikinų darbas, kurį šis stengiasi kuo geriau atlikti: *Aš savo žirgužėlį, / Aš savo juodbėrėlį / Naujoj stainio statysiu, / Vis abrakėliu šersiu, / Vis grynu abrakėliu* LLD X 12. Ypatingai savo žirgais jaunuoliai rūpinasi ir latvių dainose: *Vos pravėriau tvarto duris, / Tuojuo pakėliu kepurėlę, / Mano bērī žirgužēliai / Kojas bekilnoja* (Šmitas 1924, p. 64). Pasitaiko ir tokių dainų, kuriose tėvas bara sūnų už aplaidų požiūrį į savo pareigas: *Oi, bara bara mani tėvelis, / Ko neskėliau rytelia, / Ko nešėriau žirgelia* LLD VII 66. Tėvui suteikiama išskirtinė teisė priekaištauti sūnui už neatliekamas pareigas. „Žirgelis, kaip jaunystės simbolis, lyg ir primena, iš kur kyla barimo nusipelnęs prasižengimas“ (Sauka 1994, p. 23), – teigia L. Sauka.

Vaikino tėvas taip pat gali užsiimti sūnaus žirgo šėrimu. Kai kuriose dainose tėvo pareiga pasirūpinti vaiko ateitimi išreiškiama paties sūnaus prašymu: *Šerk šerk, tėveli, / Bėra žirgelį, / Taisyk tymo balnelį. // Kad aš užaugsiu, / Protužį gausiu, / Patsai šersiu žirgelį* LLD II 608; *Tėvuli mana, / Pašerk žirgelį mana, / Pašerk žirgelį man'. // Kai aš užaugsiu, / Pats pasišersiu, / Aš i pats jį pagirdzysiu* LLD II 619. Vaikinų iniciacijų papročiai rodo, kad į bernus buvo įrašomi

14–15 vaikinai (Šaknys 2007, p. 55). Dainų tekstai leidžia spėti, kad sūnus dar nepakankamai subrendęs. Tėvo, kaip sūnaus autoriteto, svarba pabrėžiama tuo, jog žirgą šeria būtent *Tatūšia sūnelis* LLD VII 33.

Darbo dainų tipe *Oi, kieno dvarai* D 414 dažniausiai antitezės būdu pasakojami dviejų šeimininkų arklių pašnekesiai apie jų priežiūrą. Blogasis ponas, dažnai įvardijamas totoriu, netinkamai rūpinasi gyvuliais: *Iš kelio parjojo – / Po lašais pastatė, // Po lašais pastatė, / Kančiuku priklojo. // Davė mumiem ėsti / Sausąją nendrelę, // Davė mumiem gerti / Juodo purvynėlio* LLD VI 223. Gerasis šeimininkas žirgus pastato stainioje, pašeria abrakū, pagirdo vandeniui bei užkloja gūniomis. Realiame pasaulyje totoriai buvo itin geri raiteliai, sudarę Lietuvos kunigaikščio Vytauto didžiojo kavaleriją (Bairašauskaitė 2009), todėl rūpintis žirgais jie tikrai mokėjo. Totorius, blogai besielgiantis su žirgais, vaizduojamas būtent todėl, jog yra kitatautis.

Aptartuose tekstuose nėra tiesiai nurodyta, kodėl žirgas šeriamas. Tai lyg savaime suprantamas dalykas – visi naminiai gyvuliai yra šeriami. Tačiau vedybinės tematikos dainose šerimas įgyja papildomą motyvaciją – šeriama ruošiantis joti pas mergelę.

Bene populiariausia žirgo šerimo priežastis yra rengimasis vykti pirštis: *Vis brolelio sumislyta, / Tai jo seniai sugodota: / Žirgelį šerti ir pabalnoti, / Pas mergelę joti, ten sustoti* LLD IV 69. Etnografinė medžiaga rodo, kad arklio, kuriuo važiuojama pirštis, išvaizda buvo svarbus dalykas: Dzūkijoje, vaikinai, norintys važiuoti pirštis, turėjo iš anksto pasirūpinti, kad arklys būtų gerai atšertas, nes liesu joks piršlys važiuoti nenorėjęs (Krėvė 1930, p. 19).

Su žirgų šerimu ir kartu vestuvine tematika siejasi ir dainos, kuriose bernelis teiraujasi žirgo, ar šiam pavyks nukakti reikiamu laiku į reikiamą vietą. Tokie klausimai ypač populiarūs piršlybų dainų tipuose *Šeriau žirgelį per savaitėlę* V 56 ir *Oi žirge žirgeli juodbėrėli* V 58. Kartais klausimas nuskamba savotiškai: *Ar ščėslyvas / Būsi man kelaly?* LLD II 119. Iš dainų galima suprasti, jog žirgas gali atnešti sėkmę ar nesėkmę. Vieno ar kito arklio tinkamumas, ypač tokiu svarbiu žmogaus gyvenimo įvykiu kaip vestuvės, žinomas ir vestuvių papročiuose bei tikėjimuose. Nesėkmingu važiuoti pirštis laikytas baltas ar margas arklys (Buračas 1993, p. 322). Į piršles važiuodavo pasikinkę sarto, bėro ar juodo plauko arklius, o baltu ar širmu arkliu tikdavę tik čigonams į turgų važiuoti (Čilvinaitė 1970, p. 152). Apskritai, tokios išvaizdos arklių pasirodymas kaime laikytas nesėkme, tačiau dainose šviesi žirgo spalva – viena populiariausių. Kita vertus, užrašytas ir tikėjimas, jog po Kūčių vakarienės merginos pradėdavo skaičiuoti baltus arklius, o suskaičiavus 99 tokius gyvūnus ir sutikus kaminkrėtį, kitas bus tau skirtas (Kudirka 1993, p. 139). Vienuose variantuose žirgas teigia sutiksiąs atlikti viską, ko jo prašoma, už tinkamą priežiūrą: – *Nubėgt nubėgsiu, / Nešti nunešiu, / Kad pašersi abrakėliu, / Pagirdysi vandenėliu, / Da toliau nešiu* LLD 108. Kituose – skundžiasi kodėl jam gali nepavykti: – *Oi,*

neščiau neščiau, / Kolei galėsiu: / Gilios vingrios upelės, / Labai tamsios naktelės – / Nedatrivosiu LLD II 114.

Su vedybų partnerio rinkimusi akivaizdžiai siejasi ir tos dainos, kuriose žirgo šerimas gretinamas su rūpinimusi būsimu sutuoktiniu: *Šėriau žirgytį, / Savo juodbėrytį, / Auginau mergytę / Svetimoj šalelėj* LLD II 170. Kartais toks paralelizmas labai išplėtotas, užima net keletą dainos strofų: *Šėriau žirgelį / Už du šimteliūs, / Auginau mergelį / Per du laukelius. // Šėriau žirgelį, / Kad gražus būtų, / Auginau mergelį, / Kad mano būtų // Šėriau žirgelį / Dėl gražumėlio, / Auginau mergelį / Dėl razumėlio* LLD IV 298. Dainoje gretinama rūpinimasis žirgu ir mergele, kas iš esmės rodo tam tikro laikotarpio žmonių požiūrį į aplinką: berneliui žirgas yra toks pats svarbus kaip ir mergelė. Kaip pastebėjo Balys Sruoga, „berniokas savo bėrį taip myli, kad ne tik jo galvą palygina su žmogaus veidu, bet ją ir mergelės grožio savybėmis dabina“ (Sruoga 1927, p. 70). Rūpinimosi žirgu veiksmas parodomas ir rūpinimasis mergele: *Kuo tu šėrsi žirgelį avižuom, / Kuo tu myli mergelį patyluom? // – Diei tuo šėru, kad juosiu / Diei tuo myliu mergelį, kad imsiu* LLD VIII 164. Latvių dainose būsimą žmoną ir žirgą taip pat yra brangiausia, ką vyras turi: *Sėjau avižas, jos man augo, / Auga man bėri žirgeliai; / Sėjau rožės, jos man augo, / Auga man skaisti žmonelė* (Šmitas 1924, p. 61). Paralelės tarp žirgo ir merginos esama ne tik dainose. Archeologai teigia, kad žirgų ir merginų aprangos detalių (ypač papuošalų) panašumai labai aiškiai pastebimi (Kulikauskienė-Volkaitė 1996, p. 315). Reikia paminėti ir tai, jog Merovingų laikotarpio archeologiniuose radiniuose pastebėta šventojo raitelio transformacija nuo kario žirgo aprangos detalės į moterų pasaulį: papuošalus, amuletus, net drabužių detales (Quast 2009, p. 339). Latvių archeologai taip pat randa nemažai papuošalų su žirgo atvaizdu latgalių ir sėlių moterų kapuose, siedami juos su žirgo kaip vaisingumo simboliu (Vilcāne 2009, p. 264). Galima teigti, jog moterys tarsi perėmė anksčiau vyrų pasauliui priskiriamas detales, susijusias su žirgo atvaizdu, kas taip pat gali rodyti žirgo ir moteriškosios lyties ryšį.

Svarbus dainose yra ir žirgo šerimo laikas. Nurodant, kada žirgas šeriamas, bene populiariausias yra ankstyvas rytas: *Reiks man ryt užporyt / Anksti rytą užsikelti, / Šyvą žirgą pasišerti* LLD X 192. Rytas dainose reiškia ne vien eilinį, po nakties einantį paros ciklą. Aušra, saulėtekis simbolizuoja apskritai visa ko pradžia, net lemties laiką (Stundžienė 1998, p. 156). Kita vertus, ankstyvas paros laikas buvo ūkio darbų pradžios metas: *Anksti atsikėliau, / Dvarelį apėjau, // Dvarelį apėjau, / Žirgelį pašėriau* LLD II 150. Vaikinas šiuo atveju vaizduojamas tarsi namų šeimininkas – jis apžiūri namų ūkį ir tik tuomet iškeliauja ieškoti sau nuotakos.

Rečiau žirgas šeriamas vėlyvu paros metu: *Iš vakarėlia / Žirgelį pašėriau, / Pusiau naktelas / Žirgelį balnojau* LLD IV 379. Kadangi daina priklauso vestuvinių jaunojo išleistuvių dainų pogrupiui, ją galima sieti su etnografiniais užrašymais: jaunojo išleistuvės su šokiais ir dainomis

Žemaitijoje neretai trukdavusios per visą naktį, iki pirmųjų gaidžių (Mickevičius 1933, p. 73). Dzūkijoje pas jaunąjį susirinkęs jaunimas šokdavo iki vėlyvos nakties – antrųjų ar net trečiųjų gaidžių (Krėvė 1930, p. 46). Tuo, tikėtina, pagrįstas ir dainoje vaizduojamas ilgas išsiruošimas kelionei, pastebimas susikaupimas bei širdį graudinantis atsisveikinimas su jaunyste (Sauka 1988, p. 25). Piršlybų papročiai taip pat siejosi su vėlyvu paros metu – anksčiau pirštis vykdavo vakarais, dažniausiai ėmus brėkšti, kad niekas nematytų ir nežinotų (Mickevičius 1933, p. 52). Apskritai paros laikas vestuvių apeigose turėjo nemažą reikšmę, nenuostabu, kad dainose sureikšminamas ir žirgo šerimo laikas. Dainose nurodoma ir savaitės diena, kada žirgas šeriamas: *Kas subatos vakarėlį / Šėriau žirgą juodbėrėlį* LLD IV 105. Šeštadienio vakaras – viena populiariausių savaitės dienų minimų lietuvių dainuojamoje tautosakoje. Tikėtina, jog taip daina norima perteikti merginos lankymo dažnumą.

Dainose minimas ir laikas, per kurį žirgas yra nušeriamas. Tokių tekstų esama mažiau ir bene populiariausias minimas laiko tarpas yra ruduo: *Šėriau žirgelį, / Šėriau juodbėrėlį / Per visą rudenėlį* LLD IV 257. Ruduo buvo vestuvių metas, nes pats patogiausias kelti vestuves (Vyšniauskaitė 1995, p. 290). Ruduo šiuo atveju įprasminamas ir kaip pasiruošimo vestuvėms laikas: *Renčiau stonužę / Per nedėlužę, / Pasistačiau žirgelį / Ant viso rudenėlio* LLD II 15. Sąlyginai ilgas pasiruošimas rodo patį vaikiną subrendimą, pasiruošimą gyvenimo permainoms.

Apibendrinant reiktų pasakyti, jog žirgo šerimo motyvas lietuvių liaudies dainose rodo šį realybėje, atrodo, įprastą ir kasdienį veiksma būvus vieną svarbesnių simbolinių veiksma jauno vyro gyvenime. Šerimas, vieną vertus, simbolizavo nerūpestingą jauno žmogaus gyvenimą gimtuosiuose namuose, bet kartu ir ruošimąsi artėjančioms gyvenimo permainoms.

1. 3. Žirgo girdymas

Žirgo girdymo epizodas plačiai paplitęs dainuojamojo folkloro žanruose. Daugeliu atveju jis siejasi su erotine simbolika. Žirgas bernelio (ar net kelių veikėjų) atvedamas girdyti į tam tikrą vietą, kurioje paprastai sutinkama mergelė, bei bandoma jos rūtų vainiku žirgus pašerti. Apskritai ganomas ar girdomas žirgas yra puiki priežastis jauniems žmonėms susitikti: *Užu duino duinojėlio / Ganė bernas arklius. // Arklius ganė, puncius vijo, / Su mergeli kalba* LLD II 379; *Oi, siuntė siuntė / Mane motulė / Ežeran vandenėlio. // Aš tį rasiu / Savo bernelį / Su ristuoju žirgeliu* LLD X 229. Šiuo atveju vandens telkinys tampa dviejų jaunų žmonių susitikimo vieta (Laurinkienė 1995, p. 16). Vienoks ar kitoks rūpinimasis gyvuliu, kasdieniai darbai dainose iš esmės gali būti pateikiami kaip vienas iš nedaugelio būdų jauniems žmonėms pabendrauti.

Bene populiariausias žirgo girdymo motyvas – vaikinai sutinka prie vandens stovinčią merginą ir prašo jos pagirdyti žirgą: *Ant kalno gluosnys, / Pakalnėj šulinys, / Ten stovėjo mergužėlė / Pati sau viena. // Atjoj bernelis / Žirgo girdyti: / – Sustok palauk, mergužėle, / Duok žirgui vandens* LLD X 216. Asmuo, prašantis merginos tokios paslaugos, gali varijuoti. Dažniausiai jis vadinamas berneliu, tačiau pasitaiko ir kitokių įvardijimų: *kazokas* (LLD X 213); *karys / žalnierius* (LLD X 239); *bajoras* (LLD X 243); ar tiesiog *ponas* (LLD X 220). Kalbama apie asmenis, kurie siejami su žirgais: kazokai buvo kariai raiteliai. Pats pavadinimas *kazokas*, manoma, yra kilęs iš totorių raitelių „laisvų nuotykių ieškotojų“, kurie į stepes atkeliavo iš tiurkų imperijos, o vėliau kazoku pradėta vadinti kiekvieną lengvai ginkluotą raitelį, kuris nebuvo pavaldus nei chanui, nei carui (Seaton 1972, p. 8). Apskritai, bet kokie kariai tradicinėse dainose buvo vaizduojami raiteliais, bajorai bei ponai taip pat suvokti kaip dažniausiai jojantys raiti.

Daugumoje variantų mergina atsisako pagirdyti bernelio žirgą. Atsisakymo priežastys pateikiamos labai įvairios: nepalankus oras – *Negaliu stovėt, / Žirgo ta girdyt: / Šalta rasa, o aš basa – / Kojas prašalau* LLD X 214; netinkamas vanduo – *Tavo žirgas puikus, / Mano vanduo drumstas, / O tu, jaunas, labai slaunus, / Manęs nežiūrėsi* LLD X IV 136; ar tiesiog artimųjų priekaištų baimė – *Nestatysiu viedrelių, / Neguldysiu naštelį, / Ei, bars mane motinėle / Ir senas tėvelis* LLD X 255. Šios priežastys gali būti suprantamos ir tiesiogiai, ir perkeltine prasme – mergelė žirgo girdymą suvokia kaip pavojų jos mergystei. Beje, tradicinėje kultūroje žinomas posakis „*kojas pašalti*“, kuris buvo vartojamas kalbant apie moters pastojimą (Paukštytė 1995, p. 400). Tuo būdu atsakymas į simbolinį bernelio prašymą taip pat simboliškas: mergina nenorinti „sušalti kojų“.

Apskritai mergelė žirgo girdymą dažnai suvokia kaip norą užmegzti su ją artimesnius santykius. Prašymas pagirdyti žirgą galėjo reikšti ir vedybinius pasiūlymus. Pasitarnaudama mergina tarsi sutiktų būti vaikinui sutuoktine, tačiau šito atsisakoma, pagrindžiant netinkamu žirgo elgesiu: – *Aš negirdzysiu, / Nebūsiu tavo. / Ristas tavo tai žirgelis / Prieš mani šoka* LLD X 247.

Merginai atsisakius pagirdyti bernelio žirgą, dainos motyvas gali tuo ir pasibaigti, tačiau daug dažniau tęsiama bernelio atsaku. Kai kuriais atvejais vaikinai siūlo merginai dovaną, kaip tam tikrą užmokestį palengvinti jos sunkią dalią. Dovanos varijuoja, paprastai bernelis siūlo skarelę (LLD X 213), kojines (LLD X 214), apsiaustą ar kitą brangų drabužį (LLD 215; LLD X 217). Kartais žadama dovanų nupirkti ateityje: *Dievas duotų gerus metus, / Pirkčiau kurpužes* LLD X 220. Dovanų pirkimas ar tiesiog teikimas glaudžiai siejasi su vestuvininiais papročiais: per vestuves dovanas dovanodavo ne tik jaunoji, bet ir jaunikis. Buvęs paprotys jaunajai tuoktūvių proga dovanoti skarelę, gėlių puokštę ar audeklo gabalą (Sauka 1988, p. 15). Dzūkijoje jaunikis

nuotakai, krikšto motinai kartais dovanodavo batelius (AED p. 304). Taigi dainoje mini bateliai gali sietis su vestuvių papročiais.

Vis dėlto daugumoje dainų bernelis, merginai nesutikus pagirdyti jo žirgo, pradeda smurtauti, vandališkai elgtis: *Sudaužė vėdrus, / Sulaužė naščius, / Išlaistė vandenėlį* LLD X 231, *Sudaužė viedrus, / Sulaužė naščius, / Sudraskė vainikėlį* LLD X 228. Merginos turimų daiktų suniokojimas yra simbolinis vaizdas, kuriuo išreiškiamas skaistumo netekimas (Kavaliauskienė 2008, p. 151). Įvykio dramatiškumą mergelei rodo jos liejamos ašaros bei suvokta nelaimė: *Kad būčiau žinojus / Tokių neščėstėlę, / Būčia rūtų vainikėlį / Raselėj padėjus* LLD X 245. Žirgas šiuo atveju tampa simboliu objektu, padedančiu perteikti jaunų žmonių intymius santykius.

Kad nukentėjo įvairūs mergystę simbolizuojantys daiktai, rodo ir mergelės guodimas po tokio nemalonaus įvykio: – *Sugriš žirgelis / Tau už vėdrelius, / Balnelis – už naštelius, // Sugriš ir pats / Jaunas bernelis / Už rūtų vainikėlį* LLD X 231. Simbolinio vaizdo sąsajas su intymiaja sfera, o kartu ir, tikėtina, artėjančiomis vestuvėmis byloja ir bernelio bandymas išsipirkti pinigais: *Neverk, mergele, / Neverk, rožele, / Aš gi tau užmokėsiu: // Nei skatikėliais, / Nei verdingėliais – / Sidabro muštinėliais* LLD X 233. Užmokestis už padarytas skriaudas dažnas motyvas vestuvinėje tematikoje. Vestuvinių motyvų esama ir daugiau: mergina kartais prašo vaikiną už tokį netikusį elgesį nugrįsti jai tiltą: – *Kad tu bagatas / In muščinėlių, / Pagrįsk in marių ciltų* LLD X 236. Tiltas kaip vestuvių virsmo simbolis yra išlikęs iki šių dienų.

Girdyti svetimo žirgą ar su svetimu kalbėti, kol šis žirgą girdo, buvo nepriimtinas dalykas. Tai rodo tekstuose matomas merginos artimųjų elgesys su jauna moterimi. Mergelės tėvai ar kiti artimieji ją bara: *Barė mane tetušėlis, / Barė močiutelė, / Barė mani visi broliai, / Barė ir seselės* LLD X 242 ar netgi panaudoja fizinę bausmę už tokį elgesį: *Penki broliukai, / Imkit rykštėlas / Ir sudrauskit seserėlių, / Kad daugiau netrukėtų* LLD X 258. Dainose apie žirgo girdymą galima pastebėti fizinės bausmės vaizdą už netinkamą elgesį.

Aptartuose variantuose mergina nesutinka pagirdyti vaikiną žirgo, tačiau pasitaiko ir tokių, kuriuose žirgą ji pagirdo: *Pastačiau viedrelius, / Paguldžiau naštelius / Ir padėjau bernužėliui / Žirgelius girdyti* LLD X 252. Žirgo girdymas labiausiai paveikia mergelės vainiką: už tai, kad ji su berneliu kalba ir girdo jo žirgą, vainikas nuvysta: *Neilgai stovėjau, / Su juomi kalbėjau, / Ir pavytų vainikėlis / Ant manu galvelės. // Seselė pamatė, / Močiutei pasakė, / Barė barė motinėle / Su bernužiui kalbant* LLD X 238. Tačiau pasitaiko tekstų, kuriuose poveikis vainikui yra priešingas: *Mažai ten stovėjau, / Mažai ten kalbėjau, / Ir pražydo vainikėlis / Ant mano galvelės* LLD X 252. Būtent bendravimas su berneliu, girdant jo žirgą, ir pražydo vainiką. Šiuo atveju apie intymius ryšius nėra užsimenama. Rūta gali tapti ir mergelės apsaugine priemone: – *Išsisaugojau / Visų šalelių, / Nėr ko man saugotis / Bėro žirgelio. // Aš užsidengsiu / Šilkų skarele, / Aš nusibaidysiu / Rūtos šakele* LLD X 252.

Kitose dainose priešinamas mergelės elgesys su skirtinga veikla užsiimančiais vaikinais. Pagirdžiusi kareivių žirgus mergina yra barama (LLD X 239). Už artojo jaučių girdymą, mergelė – giriama: *Džiaugės gyrė motinėle, / Kad su artojėliais* LLD X 239. Šiuo atveju supriešinami ne tik skirtingo gyvenimo būdo asmenys, bet ir elgesys su žemdirbiškoje kultūroje bene svarbiausiais gyvūnais – arkliu / žirgu bei jaučiu. Minimas kario amatas tradicinėje kultūroje nebuvo vertinamas teigiamai, o kadangi žirgas ir karys žmonių sąmonėje buvo du neatsiejami dalykai, tuomet ir rūpestis kario žirgu tampa netinkamo elgesio pavyzdžiu.

Svarbus yra ir paties vaikino, girdančio žirgą, motyvas. Yra dainų, kuriuose mergelė vienaip ar kitaip vertina žirgą girdantį asmenį. Vienoje kalendorinių apeigų dainų mergina stebi mylimą ir nemylimą vaikus bei savaip perteikia jų veiksmų pasekmes. Patinkantis bernelis žirgą girdo tinkamoje vietoje: *Kur mielasai žirgų girdė, / Žydzi roželė žaliausioj, // Tai tį upelė sekliausioji, / Žydzi roželė žaliausioj* LLD XX 105. Nepatinkančio vaikino žirgo girdymas, atrodo, turi katastrofiškų pasekmių: *Kur neliūbas žirgų girdė, / Žydzi roželė žaliausioj, // Tai tį upelė išdžiūvo, / Žydzi roželė žaliausioj* LLD XX 105. Fatališkas aplinkai nemylimo asmens žirgo girdymo pasekmes, ko gero, reiktų sieti su merginos nenoru turėti artimų ryšių su minimu asmeniu, todėl dainoje ir atsiranda hiperbolizacija.

Kalendorinių apeigų dainų žanre, ypač Advento-Kalėdų dainose, neretas eketės kirtimo bei žirgo girdymo joje motyvas. Dainų situacijos varijuoja, tačiau žirgo girdymo vaizdas išlieka panašus: vienas ar keli berneliai kerta eketes bei jose girdo žirgus: *Vai, kas tį jaunas pamarėm jodė, // Pamarėm jodė, aketes kirto, // Aketes kirto, žirgelį girdė* LLD XX 136. Tuo dažniausiai užsiima bernelis, kartais vadinamas broliu (LLD XX 394). Tačiau esama kitokių įvardijimų: *Kupčiai važiavo, / Aketes kirto, // Aketes kirto, / Žirgelius girdė* LLD XX 366. Kupčiais³ buvo vadinami vestuvių personažai, jaunojo pusės atstovai, dažnai minimi ir vestuvinėse sodo pirkimo dainose.

Dainos prasideda netikėtu gamtos įvykiu: *Sekminių rytų / Dyvai pasdarė, // Dyvai pasdarė – / Ažerai užšalo* LLD XX 343. Bronislava Kerbelytė, remdamasi ukrainiečių bei rusų tautosakos tekstais, yra linkusi ekečių kirtimo ir žirgų jose girdymo motyvą laikyti erotiniu simboliu (Kerbelytė 2005, p. 63). Iš tiesų dainose neretai toliau kalbama apie mergelės ir vaikino santykius, kartais net pereinama į vestuvinę tematiką, vaizduojama bernelio kelionė pas mergelę, jai nešamos dovanos: *Žirgelį girdė / Ir kamanajo, // Ir pasbalnojo, / In mergelį jojo, // In mergelį jojo, / Padarunkus nešė, // Rūtų vainikų, / Šilkų kasnykų* LLD XX 353. Dažnai po vaikino eketės kirtimo užsimenama apie mergelės verksmą, dėl šio įvykio: *Ladelį kirto, / Žirgelį girdė, // Žirgelį girdė, / Mergelį virkdė* LLD XX 343. Kalendorinėse dainose randama argumentų erotinio turinio simboliu laikyti žirgą (Ūsaitytė 2007, p. 38).

³ iš slavų kalbos kilęs žodis *pirkliai* (LLD XX p. 692)

Ežerų užšalimo motyvas aptinkamas ir darbo dainų žanrui priskiriamose skalbimo dainose. Dainos siužetas prasideda panašiai: yra stebimasi, jog pačiu šilčiausiu metu laiku ežerus užkloja ledas (LLD XII 512). Tai sukelia nepatogumų kasdieniams darbams atlikti: *Rūpinosi / Trys jauni berneliai: / – Kur girdysim / Juodbėrus žirgelius?* LLD XII 513; *Kur girdysim / Bėruosius žirgelius, / Kur nušveisim / Aukso pentinėlius* LLD XII 520. Skirtingai nei kalendorinėse dainose, berneliai ežero ledo nekerta patys, o laukia aukštesnių jėgų malonės: *Kad Dievs duotų / Giedriąją dienele, / Užtekėtų / Iš rytų saulelė, // Užtekėtų / Iš rytų saulelė, / Nušildytų / Ežero ledelį* LLD XII 517. Tikėtina, jog skalbimo dainose aptinkami motyvai perėjo iš kalendorinių dainų, kurios ypač siejasi su iniciacijomis (Ūsaitytė 2007, p. 21).

Dainos, iš pirmo žvilgsnio, atrodo, pasakoja apie kasdienius ūkio darbų rūpesčius, tačiau po prašymo nutirpinti ledą neretai seka mergelės rūpesčiai dėl savo mergystės simbolio vainiko: *Žvengė žirgelis / Šalto vandenėlio, / Verkė mergelė / Rūtų vainikėlio* LLD XII 514. O ir žirgus geriausia girdyti pasirodo prie rūtų darželio: *Teka upė / Pro rūtų darželį – // Tę girdysit Bėruosius žirgelius* LLD XII 520. Dainų sąsajas su jauno žmogaus lytine branda rodo ir dar vienas simbolis – netikėtai pražystanti rožė: *Kad rudenį / Gegulė kukavo, / O žiemele / Roželė žydėjo* LLD XII 515. Pražystančios rožės simbolį linkstama aiškinti defloracijos (Kerbelytė 2005, p. 63) ar pirmųjų merginos mėnesinių įvardijimu (Račiūnaitė 2002, p. 87–88).

Kita vertus, pagirdytas žirgas dainose vaizduojamas ir kaip bernelio psichologinio nusiteikimo išraiška. Atrodo, kuo žirgu labiau pasirūpinta, tuo bernelis šaunesnis merginų akyse turi pasirodyti: *Kai pagirdžiau – dailesnis, / Kai antsėdau – strainesnis, / Tatai mano juodbėrėlis / Prie panelių jodyti* LLD X 150. Nemažoje dalyje dainų antitezės pagalba minimos dvi girdymo vietos: vienoje jų vanduo būna netinkamas žirgui gerti, o kitoje žirgas atsigeria. Tinkamiausias pasirodo esantis šaltinis, kurio ne tik vanduo švariausias, bet ir jį supanti erdvė maloniausia: *Jojau dieną, jojau naktį, / Tai prijojau šaltinėli – / Čystą vandenėli. // Iš kraštelio sidabrėlis, / Viduryje vainikėlis – / Tai gėrė žirgelis* LLD IV 368. Taip pat tinkamu gali pasirodyti ir upės vanduo: *Kai prijojau tą upelę, / Tą skaidrąjį vandenėli, / Čia jau gers žirgėlis, / Jodas jodbėrėlis* LLD IV 370. Visais atvejais priešingoje pusėje minimas ežero vanduo: *Tik prijojau ežerėli / Labai drumsto vandenėlio – / Girdysiu žirgelį. // Iš pakraščių lendrynėliai, / O vidury maurynėliai, – / Negėrė žirgelis* LLD IV 369. Galbūt ežeras pasirodo netinkamas dėl to, jog jo vanduo, lyginant su šaltinių ar juolab upės, yra stovintis, o, kaip teigia ta pati liaudies išmintis, *sraunus vanduo visuomet švarus* LPPE: vanduo. Savo žirgą šaltinio vandeniu girdo ir latvių dainų bernelis: *Jam reikia grynų avižų, / Giedro šaltinio vandenėlio*. Kartais net metama pinigų į vandenį, kurį žirgas geria (Šmitas 1924, p. 64). Be to, tinkamo gerti vandens aplinkoje esti itin svarbus objektas – vainikėlis. Žirgas tarsi intuityviai pasirenka būtent tą vandens telkinį, kuriame yra vainikas. Pačių dainų priklausymas vestuvinėms jaunojo išleistuvių dainoms

sufleruoja apie vestuvių papročių atspindžius šiose dainose – vaikinai atnešdavo mergelei tuoktuvių dieną rūtų puokštę ar vainikėlį kaip dovaną (Mickevičius 1933, p. 81; Krėvė 1930, p. 57). Galbūt žirgo girdymas šios kelionės metu bei jo pasirinkimas gerti ten, kur *vidury vainikėlis* LLD IV 369, yra ir besikeičiančio jauno žmogaus fizinio bei dvasinio gyvenimo ir erotinės simbolikos susilieėjimas.

Kasdieniškai žirgo priežiūros darbai, vienas kurių – girdymas, dainų erdvėje visų pirma tampa pretekstu jauniems žmonėms susitikti. Tai, kad žirgo girdymas buvo svarbus dalykas rodo ir mergelės vertinamos pasekmės po mėgstamo ir nemėgstamo vaikinų žirgų girdymo. Kita vertus, girdymas įgauna ir simbolinę reikšmę. Įvairūs mergelės pateikiami atsisakymo duoti vandens žirgui pretekstai siejasi su nenoru artimiau bendrauti. Vienas populiariausių – šalančios kojos, gali turėti ryšių su liaudyje žinomu nėštumo apibūdinimu (*kojas pašalti*). Kitose dainose pasitaikantis rožės pražydymas, po žirgo pagirdymo eketėje, tai pat gali sietis su skaistumo praradimu. Taigi žirgo girdymas ypač, kai tai daro mergina, leidžia kalbėti apie žirgą kaip apie aiškų erotinį simbolį. Merginai nesutikus žirgo pagirdyti, vaikinai padaroma žala jos daiktams taip pat siejama su intymiais santykiais, o bernelio siūlomas atlygis už žalą – su vestuvių papročiais. Vestuvinėse dainose žirgo noras gerti tik srauniame vandenyje, kuriame yra vainikas gali sietis ir su besikeičiančiu statusu.

1. 4. Žirgas būsimų uošvių namuose

Žirgas kaip būsimą jaunikio atpažinimo ženklas. Žirgas, jo išvaizdos ar būdo savybės dainose kartais išskiria jo šeiminką iš kitų asmenų, leidžia suprasti atvykus pirštis. Dainuojamojoje tautosakoje labai aiškiai išlaikyta senųjų vestuvinėjų papročių tradicija pirštis ar į pačias vestuves vykti žirgu, t.y. raitomis. Dažniausiai žirgas atpažinimo ženklu tampa merginai, laukiančiai būsimą sutuoktinio, tačiau esama ir tokių tekstų, kuriuose artimieji iš žirgo atpažįsta savo šeimos narį.

Mergina jau iš jojimo ant žirgo atpažįsta atvykstantį jaunikį: *Ir atjoja bernužėlis, / O jo bėras žirgužėlis. / Pamačiau pažinau – / Bus mano bernelis* LLD II 319; *Jau ja pilkas žiponėlis, / Po juo bėras žirgužėlis, / Tikrai dievaž pažinau, / Ką mana bernelis* LLD II 315. Vestuvinėse dainose ypač pabrėžiamas jaunikio žirgo balno puošnumas: *risavotas, aukso, tymo, dvazga žiba* (LLD VIII p. 32). Tauriųjų metalų spindesio nestinga ir meilės dainose – jojimui paruoštam žirgui *Plieno vieno padkavėlės, / Sidabru žabota* LLD X 176. Išskirtinė gali pasirodyti ir žirgo elgsena: *Ir atjoja bernužėlis, / Aukštai šoka žirgužėlis, / Mislįjau dūmojau – / Bus mano bernelis* LLD II 316. Taigi raitelis, jojimui skirtų detalių puošnumas neabejotinai asocijavosi su atvykimu pirštis ar tuoktis.

Apskritai, žirgas ar tam tikras jų kiekis gali būti norimo vyro identifikacijos ženklu. Šiuo atveju mergina paprastai vienam iš tėvų įvardija, kokio vyro ji norėtų ar koks vyras jai patinka: – *Nei už našlelio, / Nei už bernelio, / Tik kurs važiavo / Šešiais žirgeliais* LLD II 558. Tik žirgus čia greičiau reikėtų suvokti kaip vertės, o ne atpažinimo kriterijų. Kitoje dainoje mergina motinai pasakoja, kodėl jai patinka bernelis, ir žirgas tampa vienu pagrindinių skiriamųjų bruožų: *Aukštas kalnelis, / Širmas žėrgelis, / O artojėlis / Kėp ažuolėlis* LLD IV 34.

Antiteze pagrįstose kalendorinių apeigų dainose mergelė priešina patinkantį ir nemėgstamą vaikina, sugretindama jų pačių ir kiekvieno jų žirgo išvaizdos bruožus: *Jis visas pasmirdęs eglėščiom, // O jo žirgelis derviščiom, // Jis visas pakvipęs rūtelėm, // O jo žirgelis mėtelėm* LLD XX 252. Kvepėjimas rūtomis bei mėtomis (vienais populiariausių vestuvių ceremonijos ar dainose minimų žolynų), be abejo, simbolizavo bernelio tinkamumą santuokai. Etnografiniai duomenys rodo, jog jaunojo pulko arkliai, pakinktai, transporto priemonės buvo apkaišomi rūtomis, kitomis gėlėmis, kurias pririšdavo spalvotais kaspinėliais ar siūlais (Krėvė 1930, p. 47). Apie piršlio arklio puošimą užsimenama dar XVII a. istoriniuose šaltiniuose teigiant, jog piršlio arklys vasarą buvo kaišomas vainikais bei gėlėmis (BRMŠ 2003, p. 310), o žiemą – apkarstomas dagiais ir senais skarmalais (BRMŠ 2003, p. 356).

Esama ir tokių tekstų, kuriuose dominuoja ne mergelės jausmai, susiję su būsimu vyru, o tam tikroje vietoje stovinčio žirgo vaizdinys: *Oi, už vartelių, leliumoj, / Stovi žirgelis, leliumoj, // Kiemi pabalnotas, leliumoj, / Ir pakamanotas, leliumoj* LLD XX 15. Žirgo išskirtinumą rodytu tai, kad jis skirtas konkrečiam asmeniui: *Niekam neiti, leliumoj / In tų žirgelį, leliumoj, // Vai, tiktai eiti, leliumoj, / Jaunam berneliui, leliumoj* LLD XX 14. Taigi žirgas turi savo konkretų šeimnininką. Aiškus ir kelionės tikslas – nujoti pas mergelę, kartais kartu nunešant jai ir dovanų. Piešiamas paruošto kelionei žirgo, esančio išskirtinėje vietoje, vaizdas siejasi su jaunojo išleistuvių dainose pastebimus motyvais.

Galiausiai liaudies dainose iš žirgo tėvai kartais suvokia sūnų lankius mergelę: *Matyt nematė / Anei negirdėjo, / An žirgužėlio pažino* LLD X 489. Būtent žirgo išvaizdos pasikeitimai ir nulemia, iš ko tėvai supranta sūnų bendravus su mergina: *Žirgelis rasotas, / Balnelis miglotas, / Kančiukėlis išplūsotas* LTR 2847 87. Rasos užkritimas ant žirgo, kitų jaunystės simbolių traktuojamas ir kaip garbės netekimas (Sruoga 1927, p. 111), ir kaip tiesiog suėjimas į porą (Martinaitis 1994, p. 18).

Žirgas, jo išvaizdos detalės tampa išskirtiniu ženklu bernelio laukiančiai mergelei, jog atvyksta piršliai. Taip pat žirgas (tiek paruoštas išvykti, tiek šlapias) tampa ženklu pačiam savininkui, kur jam reiks keliauti ar bernelio artimiesiems, kur šis buvęs. Žirgo kvapas, aprangos detalės bei elgsena taip pat nurodo tekėti pasirengusiai merginai galimą jos sutuoktinį. Tam tikrų žolynų (rūtų, mėtų, eglų) susiejimas su žirgu ženklina bernelio tinkamumą ar netinkamumą santuokai.

Elgesys su žirgu būsimų uošvių namuose. Liaudies dainose žirgai gali būti šeriami ne tik paties šeimininko ar jo artimųjų, bet ir svetimųjų, dažniausiai tikėtinų uošvių ar galimos vedybų partnerės. Dainos, ypač vestuvinės, nemažą dėmesį skiria elgesiui su besiperšančio vaikinų žirgu būsimų uošvių namuose. Etnografiniai duomenys taip pat rodo buvus tam tikrus papročius, siejančius žirgo šerimą ir sėkmingas piršlybas. Šiose dainose vaizduojama būsimų uošvių, mergelės bei paties bernelio elgsena ir požiūris susiję su žirgu.

Mergelės tėvų elgesys su atvykusio pirštis žirgu varijuoja. Piršlybų dainoms būdingas motyvas – pirštis atvykęs vaikinai pastebi, jog jo žirgas nėra priimamas taip pat, kaip ir jis: *Už stalo sėdėjau, / Pro langą žiūrėjau – / Sniega lyja, rasa krinta / Ant mano žirgelio* LLD II 215. Dainų formule virtusiam berniui prašyme: *Kad priėmė mane jauną, / Priimk ir žirgelį* LLD II 218 pastebimas ne tik rūpinimasis žirgu, bet ir užslėptas noras išsiaiškinti, kaip į jį žiūrima (Sauka 1968, p. 63). Ne visada vaikinai sulaukia teigiamo atsakymo. Gana dažnai dainose merginos tėvai atsisako priimti žirgą, teisindamiesi neturintys tinkamos vietos žirgui laikyti: – *Žentužėlia mana, / Dobilėlia mana, / Dar nestačiau stainužėlės / Dėl tava žirgelia* LLD II 132, – ar tinkamo pašaro: – *Vai žente ženteli, / Ženteli sūneli, / Neužaugo dobilėliai / Del tavo žirgelio* LLD II 131. Šioji kalba yra keliasluksnė. Ji gali būti suprantama ir tiesiogiai, ir kaip turinti perkeltinę prasmę. Su žirgu susijusi simbolika daugeliu atveju tuo pasižymi. Į vaikiną kreipiamasi švelniais žodžiais (*žentužėli, sūneli*), tarsi jis būtų priimtas į šią šeimą, tačiau galimų uošvių elgesys su žirgu rodo ką kita. Atsisakymą pasirūpinti žirgu jaunuolis aiškiai supranta kaip atsisakymą už jo išleisti dukterį: *Ėmiau kepurėlę, / Ajau par aslelę: / – Sudiev sudiev, panaitėle, / Daugiau nesugrįšiu* LLD II 132. Taigi nepasirūpinimas žirgu reiškia nenorą turėti jokių ryšių su jo savininku. Kaip teigia Leonardas Sauka, „dainose išryškėja savitas piršlybų etiketas, reikalaujantis nešerti piršlių arklių, jei negalvojama susitarti“ (Sauka 1968, p. 63).

Įdomu tai, kad etnografų yra užfiksuotas priešingas, nei vaizduojama dainose, paprotys. Balys Buračas rašo, kad Aukštaitijoje, ypač Rytų Lietuvoje, gyvavusi tradicija nešerti piršlio arklio, kad piršlybos būtų sėkmingos: *broliis nuveda piršlio arklių nuo prieklėčio gurban, bet jo ten nenukinko ir neliuobia, esti neduoda. Jau tokie senovės burtai* Buračas 1993, p. 326. Žinomas ir kitoks paprotys – į abrakinę įberti trijų metų senumo avių (Klimka 2009, p. 59), kuris rodo maginę paskirtį. Taigi simboliniai veiksmai dainose ir realybėje ne visada sutampa.

Minėti etnografiniai duomenys, prieštaraujantys žodinės tradicijos tekstams, tačiau užfiksuota ir dainų tekstus palaikančių vestuvių prietarų. Šiaulių bei Telšių apylinkėse minimas paprotys, jei piršlybos vykdavo sėkmingai, tuomet pati mergina, prisisėmus prijuostę avių, nešdavo svečių žirgams (Slaviūnas 1955, p. 14). Dainose taip pat kartais kreipiamasi ne į merginos tėvus, o į ją pačią, kad pasirūpintų atjojusiojo žirgu: – *Mergužėlė lelijėlė, / Mesk šluotelę į žemelę, /*

Vesk žirgelį į stonele, / Pašerk abrakėliu LLD II 354. Tėvai, turėję nemenką įtaką, ypač merginos, gyvenimo partnerio pasirinkime (Čepienė 1977, p. 52–53) tarsi paliekami nuošalyje.

Vienose dainose bernelio prašymas vienodai priimti ir jį, ir jo žirgą nebūna patenkintas. Tačiau esti dainų, kuriose vaikas sulaukia teigiamo atsako ir žirgas yra priimamas tinkamai. Šiose dainose pasitelkiama paralelė: *Duosiu žirgui abrado, / O žentuliui pyrago, // Duosiu žirgui vandenio, / O žentuliui vynelio* LLD II 244. Žirgo bei jo šeimininko priėmimas leidžia spėti piršlybas buvus sėkmingas.

Yra ir kiek kitokių elgesio su bernelio žirgu motyvų. Besiperšančiam berneliui yra patariama atvykti rudenį – tuomet jo žirgas bus įleistas į žaliuojančius laukus: *Ant želmenėlių žirgus ganysim, / Iš garbinėlių vainiką pinsim. // Veskim žirgelį į rugių lauką, / Maukim žiedelį ant baltų rankų* LLD II 91. Minėta, jog ruduo buvo bene populiariausias vestuvių metas, todėl nurodymas atvykti šiuo laiku teikia berneliui vilčių. Dažnai tokiose dainose atsiranda jau minėtas žirgo ir mergelės paralelizmas: tautosakai vienodai svarbus pasirodo ir žirgelio, ir mergelės likimas: *Leisim žirgelį rugių lauke, / O jauną mergelę į darželį. // Žvengia žirgelis rugių lauke, / O verkia mergelė rūtų darže. // Žvengia žirgelis abrakėliu, / O jauna mergelė vainikėliu* LLD II 90.

Galima pastebėti, jos žirgas paprastai prašomas pašerti specialiu, arkliams skirtu ėdesiu – abradu: – *Mesk šluotelę į šalį, / Leisk žirgelį į stainę, / Duok žirgeliui abrakėliu, / Čystu vandenėliu* LLD II 352. Abradu vadinamas arkliui skirtas kelionės pašaras, paprastai avižos (LKŽe: abrakas), tačiau lietuvių kalboje žodis abrakas turi ir kitą reikšmę *abraukauti* – imti, „vogti“ bet kokius daiktus marčios gyvenimui iš tėvų namų (LKŽe: abrakauti). Per vestuves būdavo netgi tam tikra grupė žmonių, vadinama *abrakautojais*, kurie taip elgdavosi (LKŽe: abrakauti). Taigi žirgui uošvių namuose duodamas abrakas gali sietis su sutariamomis tuoktuvėmis.

Mergelė sutinka pašerti vaikiną žirgą: *Ma žirgelį bešeriant, / Vandenėlį benešant, / Aš pamačiau bernužėlį / Labai gaudžiai verkiant* LLD II 352, tuo tarsi sutikdama tekėti. Jaunikio žirgo šerimas pastebimas ir rusų dainose: mergelė vaišindama žirgą parodo sutikimą tekėti (Колпакова 1962, p. 209).

Šerianti ar nešerianti žirgo, liaudies dainų mergelė iškyla kaip pagrindinė vedybinės ateities lėmėja. Netinkamo vaikiną žirgui leidžiama ganytis, tačiau parenkama tam netinkama vieta: – *Vesk bėrą žirgelį / Į pūdimelį, / Mesk aukso žiedelį / Į rūdymelį* LLD II 659. Tiesa, šiose dainose mergelė tarsi suteikia vaikinui antrą šansą: *Kad savo žirgeliu / Pas mane atjosi, / Kad savo žiedelį / Man dovanosi. // Išveski žirgelį / Į žalias lankas, / Užmauki žiedelį / Ant baltos rankos* LLD II 662. Daina norima simboliškai pasakyti, jog piršlybos pasibaigs teigiamai tik tuomet, kaip bernelis turės savo žirgą, žiedą, t.y. subręs. Minimos lankos sudaro gražaus lauko, teigiamą

vaizdą bei kartu siejasi su vestuvių dainoms ypač būdingu vaisingumo išaukštinimu. Žalia spalva lietuvių folklore bei papročiuose turėjo simbolinę prasmę, užtikrino gyvybingumą tiek žmogui, tiek gamtai (Kavaliauskienė 2002, p. 8).

Šienapjūtės dainose mergelė dažniausiai prašo lietaus, kad šis nelytų būtent ant bernelio šienelio, nes ji jaučiasi labiausiai susijusi su bernelio aplinka: *Šito šienelio / Aš grėbėjėlė, / Šyvo žirgelio / Tai šerėjėlė* LLD XII 151. Tėvo ar brolio žirgu rūpintis mergelė nėra nusiteikusi: *Aš jo negrėbsiu, / Žirgo nešersiu, / Tėvelio žirgeliu / Nevąžinėsiu* LLD XII 152. Priešingi variantai, kai mergelė žada rūpintis tėvo ūkio darbais: *Aš tuo žirgeliu / Tai važinėsiu, / Po slaunus kermošius / Tai beuliosiu* LLD XII 153, pasitaiko rečiau. Vestuvinėje vainiko įteikimo dainoje mergelė pina vainiką iš trijų žolynų, kurių vienas – dobilas. Dainoje paaiškinama, kam kiekvienas žolynas skirtas: rūta ant galvelės uždėti, sidabrinis žiedas ant rankos užmauti, o *Baltasai dobilalis / Arklaliui pašerci* LLD VIII 210. Dainoje pabrėžiama ypatinga arklio reikšmė, įtraukiant jo pašarui skirtą augalą į vainiko žolynų puokštę. Taigi rūpinimasis arkliu buvo ne tik vyriškosios, bet ir moteriškosios pusės suvokiamas kaip itin svarbus ir kartu simbolinis ženklas.

Minėtuose tekstuose pati mergelė save įvardija kaip bernelio žirgo šerėjėlė, bet esama dainų, kuriose bernelis mergelę savo žirgo šerėjėle vadina: *Nėra tos mergelės, / Kuri man patinka, / Kuri juodbėrėlį / Avižėlėms šerė* LLD XII 187. Rūpinimasis vaikinų žirgu vaizduojama tarsi simpatijos vienam ar kitam asmeniui išraiška.

Taigi elgesys su bernelio žirgu svetimoje jam erdvėje lietuvių liaudies dainuojamoje tautosakoje yra nevienareikšmiškas. Dainose uošvių, mergelės šeriamas ar nešeriamas žirgas ženklino sėkmingą arba nesėkmingą piršlybę baigtį. Šerti atsisakoma tuomet, kai galimas žentas neįtinka ir, priešingai, pašertas žirgas reiškia mergelės sutikimą tekėti. Viena vertus, dainose esama sąsajų su gyvavusiomis vestuvių tradicijomis, kita vertus, užfiksuota ir priešingų dainoms papročių. Pažymėtina, kad dainose elgesys su žirgu vaizduojamas bene svarbesnis nei elgesys su jo šeiminku.

Žirgo šerimas rūtomis. Žirgo šerimas lietuvių liaudies dainose neretai vaizduojamas kaip realus rūpinimasis itin svarbiu gyvuliu: užsimenama apie tam tikrą pašarą, kad žirgas atrodytų kuo puikesnis, paliktų geresnį įspūdį, taip pat kalbama apie šerimo laiką bei vietą. Dažniausiai minimas pašaras avižos *Aš pašersiu savo žirgužėlį / Ni rugeliais, ni mieželiais – / Grynom avižėlėms* LLD VIII 184 bei dobilais *Pasiklonyk brulužėli, / Ka papjove dubilėli, / Ka pašėre žirgužėlį / Dėl savo sesutės* LLD VIII 423. Etnografinė medžiaga patvirtina, kad pasiturinčių ūkininkų turėta daugiau nei vienas arklys ir kai kurie jų šerti gausiau bei skalesniu pašaru, nei kiti: viename užjėdžio gale per visą jo plotį būdavo įtaisyta gelda, į kurią retkarčiais įpildavo avižų arba vandens su pašarinių miltų uždaru. Šitaip pagerintu pašaru šerdavo veislinę kumelę ir

vieną geresnį darbinį arklių, kuri laikė „pavažiavimams į bažnyčią ar turgų“ (Jablonskis 1993, p. 45). Apskritai arkliams buvo rūpinamasi labiausiai, nes jais ne tik dirbdavo laukus, bet ir keliaudavo. Arkliams buvo skiriamas geriausias pašaras: šieno moragas, t.y. geros rūšies, be viksvų šienas iš sausos pievos (LKŽe: moragas), o kartais ir avižų duodavo (Marcinkevičienė 1998, p. 57). Taigi arkliai ir realiame gyvenime buvo šeriami pašaru, kuris minimas ir dainuojamojoje tautosakoje.

Tačiau liaudies dainose dažnas ir žirgo šerimo rūtomis motyvas. Kristupas Manvydas veikale „Hipika“, aptardamas liaudies medicinos priemonės arkliams gydyti, užsimena, jog gydymui nuo epilepsijos, liesėjimo bei norint gyvūną sušildyti buvo naudojamos rūtos (Manvydas 2008, p. 153,196,198). Vis dėlto rūta (lot. *ruta*) – nuodingas augalas, kilęs iš Viduržemio jūros regiono (Kaunienė 1991, p. 312), todėl šiuo augalu gyvuliai tikrai nebuvo šeriami. Tuomet kodėl dainose šeriamas ar prašomas rūtomis pašerti bernelio žirgas?

Rūtos, kaip mergystės, jaunų dienų, o kartu ir subrendimo simbolis, lydėjęs merginą nuo fiziologinės brandos požymių iki vestuvių (Kavaliauskienė 2002, p. 10) žinomas jau seniai. Jos netekimas yra suvokiamas nevienareikšmiškai: tai buvo ir laisvo gyvenimo praradimas ištekant ir intymių santykių pradžia. Vienas iš populiariausių rūtos praradimo būdų, figūruojančių dainuojamojoje tautosakoje, yra žirgo pašerimas rūtomis. Dainose mergelė yra gąsdinama, kad jos rūtų vainikėliu bus pašertas žirgas. *Padavė man jaunai žirgą laikyt // Paleidau žirgelius šilais trakais, / Aš jauna mergelė – savais keliais. // – Tai laimė tavo, sesele, kad išbėgai, / Jaunąsias dienas, kad išnešei: // Būtų atsegę vainikėlį, / Būt pasišėrę žirgužėlį* LLD XII 167. Gąsdinti gali ir, kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, mergelės artimieji, ir į vainiką besikėsinantis vaikas ar net jų grupė.

Žirgo šerimas rūtomis turėjęs būti senas simbolis, kuris su laiku prarado savo prasmę. Pačios dainos parodo rūtų kaip žirgo abrako simbolinės reikšmės nykimą tradiciniame mąstyme: atvykę į Vilnių berneliai stebina miestiečius tokiu žirgų pašaru *Kad mes jojom Vilniaus miestu, / Dvyjosi Vilniaus ponai, / Kad rūtelių abrakėlis, / Kad aukselio pasagėlės* LTR 1658 13. Miestiečiai, Vilniaus ponai vaizduojami kaip nesuprantantys simbolinės rūtų abrako reikšmės, todėl jiems jis kelia nuostabą.

Labai dažnai dainų veikėjais, grasinančiais pašerti žirgus rūtomis, įvardijami berneliai kareiviai: *Ten mergelė burnų prausia / Kareivėliai žirgus girdė. // Vai jūs, sesės, nebijokit, / Mes jum nieko nedarysim, // Mes jum nieko nedarysim – / Vainikėlius nuraišysim, <...> // Iš rūtelių vainikėlio / Bus žirgeliam abrakėlio* LLD X 280. Esama ir tokių tekstų, kuriuose bernelis pats save įvardina kariu: *Ei žirgieli joudberieli, / Taisyk kojias į kelielį. // Reks tau jotė veiškeleliu, / Reks tau neštė žalnierielį <...> Žalnierielis šalbierielis / Nusegs tava vainikielį // Pašers sava joudbierielį* LLD X 298. Viena vertus, kareivio įvaizdis liaudies dainose yra nevienareikšmis.

Dainos, kuriose ieškomasi tinkamo vedybų partnerio, kareivį beveik visada įvardija netinkamu: jis parodomas nieko neturintis, jo veikla nesuteikianti šeimai materialinės gerovės. Karys gali būti siejamas su brutalumu, fizine jėga.

Dainose, kuriose mergelei saugotis svetimųjų bei jų žirgų pataria kiti asmenys, būtent karys dažniausiai minimas tuo asmeniu, kurio reikėtų vengti: *Neik, sesute, už žalnieriaus: / Žalnierėlio durna mislia. // Nutrauks tava vainikėlį, / Pašers bėrą žirgužėlį* LLD VII 248. Iš dainos matyti, jog merginai patariama netekėti už kareivio, tačiau esti nemažai dainų pavyzdžių, kuriose merginos gąsdinamos neiti į apskritai jokį kontaktą su kariu: neduoti jam rankos (LLD VII 249); nesisveikinti su kariu (LLD X 297). Jei mergelė nepaklausysianti perspėjimų, ji visais atvejais neteksianti savo skaistumo simbolio. Kareivis tarsi kažkokį trofėjų gausias rūtų vainiką žirgui pašerti. Neretai toks pašaras bernelio žirgui suteikia daugiau jėgų, padaro jį puikesnį nei buvo iki šiol: *Jou pašierė, jou gretiesnis, / Jou ontsieda, jou našiesnis* LLD X 298. Lyrinis subjektas tarsi įgauna itin daug pasitikėjimo savimi. O žirgui šis pašaras dainose išeina į naudą: *Žvengia trinka žirgužėlis / Nuo rūtelių vainikėlio* LLD VII 248. Mergelei, priešingai, toks veiksmas gali būti skausmingas: *To palėksi be vainėka / Ėr be žaliųjų rūtelių, / To palėksi beverkontė, / Ašarelės belejonti* LLD X 290. Lietuvių dainose esama ir noro įtikinti, jog bernelio ir mergelės santykiai toli gražu ne laisvanoriški, net primygtini (Stundžienė 2004, p. 110). Taigi vaikinui ir merginai žirgo pašerimas rūtomis turi priešingą poveikį.

Ne visuose rūtų kaip pašaro arkliui dainų motyvuose yra vaizduojama prievarta. Esama ir dainų, kuriose ne grasoma, o tiesiog prašoma priimti nakvynės arba dar atviriau – atsigulti šalia, drauge pasinaudojant žirgo šėrimo simbolika: – *Ei mergužė mergužėlė, / Ar leisi nakvynužėlę, // Ar pašersi žirgužėlį* LLD X 462. Vienuose tekstuose mergina atsisako priimti bernelį, teisindamasi tėvų baime: – *Oi berneli mano, / Margas dobilėli, / Bijausi motulės, / Kad nedažinotų* LLD X 445; ar tiesiog nenoru bendrauti su nepatinkančiu berneliu: *Nesulauksi bernužėli, / Kad aš tavo valioj būčiau* LLD VII 354. Tačiau esti ir tokių dainų, kuriose mergelė sutinka su vaikinio prašymu ir dargi nurodo berneliui, kaip šis turėtų elgtis su savo žirgu: – *Rišk žirgelį prie rūtų darželio, / Eik, berneli, aukštajan dvarelin, / Ėsk, žirgeli, žaliąsias rūteles, / O berneli – raudonas uogeles* LTR 2813 (34).

Bernelio priėmimą ir simbolinį šėrimą rūtų vainikėliu atskleidžia ir dainose minimi tėvų priekaištai dukrai dėl tokio jos elgesio: – *Dukrele dukružėle, / Dukrele lelijėle, // Su kuo tu čia kalbėjai, / Kieno žirgą šėrei?* LLD X 453. Susidaro įspūdis, jog daugiau priekaištaujama dukrai dėl materialinės žalos, namiškių gyvulių pašaro eikvojimo: – *Dukrala savalnyke, / Namelių pūstelnyke, // Namelius pūstavavoji, / Bernelius čestavoji* LLD X 457. Realus materialinis priekaištas nėra užmiršamas: pašaro, juolab pagerinto, nebūdavo gausu. Tačiau nemenkoje dalyje dainų praktinė šėrimo pusė tampa tik tam tikru pretekstu priekaištauti. Iš tiesų tėvai

pasako, dėl ko jie labiausiai priekaištuoja dukrai: *Sušėrei vainikėlį / Su grynu abrakėliu, // Sugirdei jaunystėlę / Su čystu vandenėliu* LLD X 455. Taigi mergelė šerdama žirgą netenka savo mergystės simbolio, kaip pastebėjo B. Sruoga, „jei mergelė žirgą šeria, juo rūpinasi – blogas ženklas: kartais vainikėlis su avižom susimaišo“ (Sruoga 1927, p. 110). Tėvai yra būtent tie asmenys, kurie išaiškina jos veiksmų lemtingumą. Žirgui sušertą vainiką šiose dainose vargu ar galima laikyti prievartos prieš merginą pavyzdžiu. Dainose pabrėžiama, kad ji pati žirgą šeria. Bernelis šiuo atveju atlieka tik gudraus įkalbinėtojo vaidmenį.

Apskritai rūtų pakraikimas su kitu pašaru yra neretas motyvas dainuojamoje tautosakoje. Vienoje darbo dainų bernelis gailisi, nerasdamas savo mergelės tarp kitų merginų: *Nėr tos mergelės, / Kuri man patinka, / Kur juodbėrėlį / Dobilėliais šėrė, // Dobilėliais šėrė, / Rūteliais pakraikė* LLD XII 189. Tačiau pačiai mergelei toks elgesys nesuteikia džiaugsmo – ji randama graudžiai verkianti, žalių rūtelių gailinti.

Meilės fizinė sritis vaizduojama ne atvirai, o panaudojant tam tikrus pamėgtus simbolius (Laurinkienė 1995, p. 20). Viena iš simbolinio rūtelių nuvytymo reikšmių – nesantuokinis nėštumas, kuris tradicinėje kultūroje buvo itin smerkiamas. Rūtos, kaip skaistumo simbolio, pasirinkimo esmė darosi aiškesnė, pažūrėjus į biologines šio augalo savybes. Rūtų užpilas yra itin toksiškas, veikia abortuojančiai, todėl jo nerekomenduojama vartoti mažiems vaikams ir nėščiosioms (Kaunienė 1991, p. 312). Iš tiesų merginos jį vartodavo, bandydamos išvengti nepageidaujamo nėštumo. Įdomu, kad šioje sferoje fiksuojama etnografinė medžiaga, susijusi ir su arkliais. Yra užrašymų, jog merginos ieškodavo juodo eržilo mėšlo, kurį gerdavo, kad negimdytų (LVIA 1135 a. 10 175). Taigi eržilas buvo siejamas ne tik su išskirtiniu lytiniu pajėgumu, bet ir buvo tikėta, kad galės daryti įtaką vaisingumui.

Pažymėtina, jog vestuvinėse dainose žirgo šėrimo rūtomis motyvas nėra dažnas. Vestuvinių dainų erdvėje rūtos kaip pašaro žirgui vaizdinys jau suvokiamas kaip mergelės tekimo berneliui faktas. Dainoje mergelė gali klausti bernelio, ką jis veiks su įvairiais jos atributais, kurių vienas rūtų vainikas, ir bernelis atsako: *Iš tavo rūtų vainiko / Pašersiu bėrą žirgelį* LTR 1829 25299. Tiesa arklys kaip vaisingumo skatinimo simbolinis vestuvių papročiuose yra žinomas: kaimyninėje Rusijoje arklį ir kumelę rišdavo toje vietoje, kur jaunieji praleisdavo pirmąją vestuvinę naktį (Славянская мифология 1995, p. 229).

Žirgo šėrimo rūtomis motyvas daugiausia figūruoja jaunimo, meilės, šeimos dainose, dalyje darbo dainų, kuriose santuokinis gyvenimas vaizduojamas tik kaip menamas, žymiai daugiau dėmesio skiriant ikivedybiniams santykiams. Todėl, viena vertus, simboliškai išreiškiamas artimas bendravimas su mergele gali būti traktuojami kaip vyriškosios pusės fantazijos bei jų slaptų norų vaisius. Kita vertus, galėjo atspindėti buvusias gyvenimo realijas: vaikinai iš tiesų lankydavo merginas naktimis (kuo gali būti paaiškinamas kolektyvinis subjektas kai kuriose

dainose), tik tarpukariu šiam papročiu įgavus individualią formą (Šaknys 2007, p. 55). Tačiau kad apsilankymų būta, neabejotina.

Rūtų, kitų augalų mindymas / atsidūrimas po žirgo kojomis. Dainose pasitaiko ne tik žirgo šerimo rūtomis motyvų, tačiau ir kitokių jo elgesio su šiais ar kitais augalais vaizdų. Vienas jų yra mindymas ar kitoks minėtų žolynų niokojimas, ypač dažnas vestuvinėse dainose, taip pat tose, kuriose vestuvinė tematika stipriai jaučiama.

Piršlybų dainose bernelis dažnai ketina duoti žirgui valią ir išmindyti rūtų darželį: *Aš paleisiu bėrą žirgą / Į visą dvarelį. // Išmins rūteles, / Išmins lelijėles, / Išmins tavo jaunus dienas / Kaip žalias rūteles* LTR 3148 71. Vaikino elgesys itin bravūriškas: atvykus į svetimus namus, niokoti juose esančią tvarką atrodo keista, netgi įžūlu. Tačiau iš tiesų tai gali būti paties vaikino dvasinės savijautos, savęs padrašinimo išraiška. Juolab kai vestuvių papročių užrašymai fiksuoja, jog piršliai įvažiavę į merginos kiemą, paleidžia arklį, kiek tik gali smarkiau, nes nori parodyti, kad jie yra garsūs, mitrūs, apsukrūs, turi gerą arklį, kitaip sakant – ne iš kelmo spirti (Mickevičius 1933, p. 52). Panašių dainų motyvų esama ir rusų liaudies dainose: bernelį trypiant žolę mergelės namuose neretai pakeičia jo žirgas (Колпакова 1962, p. 212).

Mergelės širdį aitrina žirgo daroma žala (Sauka 1988, p. 16): *Rūtelės suvyto, / Lapeliai nukrito, / Gailiai verkė mergužėlė / Visą vasarėlę* LTR 1423 518. Žirgas parodomas stipresnis už mergiškus žolynus, kaip ir vyriškoji pusė pranašesnė už moteriškąją. Sunku pasakyti, ar ši simbolinė kalba yra intymiosios sferos išraiška. Iš tiesų nuvytusios rūtos simbolizuoja mergautinių dienų pabaigą, o kadangi dainos priskiriamos piršlybų, vienos iš vestuvių dalių, dainoms, tuomet jos gali būti tiesiog merginos statuso pasikeitimo išraiška. B. Sruogos manymu, „jei žirgas rūteles išmindo – mergelė berniokui tenka“ (Sruoga 1927, p. 109). Bernelio grasinimai, kad jo žirgo padaryta žala truks tam tikrą laiką: vieną ar kelias vasaras (LLD II 185), tris metus (LLD II 184), gali rodyti galimą laiką, kurio jaunai moteriai reiks prisitaikyti prie naujo statuso. Tačiau esama ir paminėjimų, jog *Nebeturės rūtelių / Per visą amželį* LTR 3022 2. Šiuo atveju niokojamos rūtos gali sietis ir su intymiąja sfera: skaistumas yra prarandamas vienintelį kartą gyvenime.

Esama piršlybų dainose ir priešingos reikšmės variantų, kuriose žirgo mindymas tik pagerina rūtų būklę: *Sėsiu pasėsiu / Tris daržus rūtų/ Po žirgo kojelėm. // Tai gražiai dygo, / Gražiai žaliavo, / Žirgelio numindžiotos* LLD II 637. Mergelės išsirinkta vieta sodinti žolynus – po žirgo kojom iš tiesų netikėta. Galbūt toks simbolinio augalo suvešėjimas po žirgo, atrodytų, niokojančios veiklos siejasi su paties žirgo kaip itin daug potencijos, vaisingumo teikiančių galių turinčio gyvūno įprasminimu.

Sutartuvių dainose sumindžioti ketinama ne rūtų daržą, o vainiką. Kaip ir dainose, kuriose grasinama žirgą pašerti mergelės saugomais žolynais, taip ir čia galima įžvelgti tam tikrą

gąsdinimą. Mergelę viliojantis šimtas bernelių žada nuimti jos vainiką, nuvežti jį į svetimą šalį: *Juodan purvynėlin įmesim / Iš šyvus žirgelius suvesim: // Tegul mindina treplena / Ir padkavėlėm kapoja* LLD IV 4. Galbūt šis dainos motyvas galėjęs turėti ir sąsajų su intymiąja sfera, nes sužadėtuvių teisinė reikšmė prilygo jungtuvėms (Sauka 1988, p. 21). Nors daina, atrodo, turėtų būti persmelkta dramatismu, tačiau jo nėra tiek daug. Bernelio grasinimai nueina perniek, nes mergelė pasiūlo berneliui nusikirsti galvą ir duoti ją žirgams mindyti: – *O berneli mano jaunasai, / Nusikirski savo galvelę, // Juodan purvynėlin įmeski / Ir šyvus žirgelius suveski: // Tegul mindina treplena / Ir padkavėlėm kapoja* LLD IV 4.

Dar vienas augalas, kuris dažnai atsiduria po žirgo kojomis, tiesa, ne uošvių namuose, bet kelyje į juos, yra putinas. Putinas, jam būdinga raudona spalva, taip pat yra siejami su vedybine tematika. Dainų siužetas gana pastovus: bernelis joja per girią, nusilaužia putino šaką, suduoda žirgui per galvą, nuo šakos nukrenta viena ar kelios uogos, kurias žirgas ir sumindo: *Ir nupuolė / Putino uogelė, / Ir pamynė / Žirgas po kojelių* LLD II 119. Vestuvinėse dainose figūruojantys motyvai toliau tarsi nebėra tęsiami: bernelis tuomet pradeda klausinėti žirgelio, ar jis sėkmingai šį nuneš į mergelės namus ir ar ten tinkamai elgsis. Putino uogų pamynimas ir toliau tęsiamas pokalbis ir išduoda, jog kelionė nėra paprasta, o keliaujama pirštis.

Platesni yra dainų motyvai, persikėlę į karines-istorines dainas. Juose putino uogos sumynimu siužetas nebaigiamas – iš pamintos uogos išauga žalias medis, paprastai jovaras: *Ir pamynė / Žirgas po kojele, / Ir išaugo / Žalias ievarelis* LLD I 193. Sumindantis uogą žirgas vaizduojamas turintis kažkokių ypatingų vaisingumą, derlingumą teikiančių galių. O žalias medis, anot Aušros Kavaliauskienės, „gali simbolizuoti apeiginį centrą, kur vyksta naujo pasaulio – šeimos kūrimas“ (Kavaliauskienė 2002, p. 17). Taigi nors ir persikėlęs į karinių-istorinių dainų žanrą, mindomų putino uogų motyvas išlaiko savo vestuvinę simboliką.

Liaudies dainose žirgo mindomos rūtos, lelijos, putinas – augalai, kurie dažnai minimi vestuvinio virsmo metu. Daugumoje dainų žirgo mindymas žolynus veikia neigiamai – jie nunyksta ilgam ar, apskritai, visam laikui. Tokia mergelei daroma žala neabejotinai siejasi su jos tekimu (nebūtinai fiziniu) berneliui, perėjimu į žmonos statusą. Tačiau esama ir dainų kuriose po žirgo veiklos žolynai dar labiau suveši. Kitose dainose iš žirgo sumindytos uogos išauga naujas medis. Visi šie vaizdai gali sietis su žirgo, kaip vaisingumo skatintojo, funkcija.

Žirgo rišimas. Liaudies dainose itin dažnas žirgo rišimo ar statymo prie vieno ar kito objekto motyvas. Kartais šis veiksmas įgauna simbolinę prasmę, susijusią su gyvavusiais vestuviniiais papročiais.

Žirgas paprastai rišamas prie kažkoko statinio. Dažniausiai tokiu statiniu įvardijama tvora arba tiesiog žiogris: *Ir pririšo žirgužėlį / Pri naujo žiogrelio* LLD V 23. Žirgas, pririštas prie tvoros, liaudies dainose iš esmės atspindi gyvavusius vestuvinius papročius: piršliai arklį

statydavo prie darželio ar prieklėčio (LEB 1988, p. 482; Milius 1991, p. 117; Buračas 1993, p. 307). Kad atvykus žirgas pririšamas prie žiogrio, mini ir Motiejus Valančius (Valančius 1972, p. 303). Be tvoros, taip pat žirgas statomas prie vartų: *Pry rūtų darželio, / Pry naujųjų vartelių* LLD X 147.

Asmenų, pririšančių žirgus svetimoje erdvėje, sąrašas taip pat rodo tokių dainų motyvų sąsajas su vestuvinėmis apeigomis: atvykstantieji įvardijami *jaunaisiais sveteliais* LLD VIII 80; *vedliais* LLD VIII 181; ar tiesiog *piršlaliais* LLD V 435. Merginos vaizduojamos arba rišančios atvykusio vaikino žirgą: *Aš tave pažinau / Ir tave žirgelį, / Tąjį, kuri aš pririšau / Pas rūtų darželį* LLD X 409, ar sesers pozicijoje mokačios brolių, kaip elgtis būsimų uošvių namuose: *Janiukai braliukai, / Pakinkyk žirgelį / Ir pakinkys juodbėrėlį / Pririšk in darželį* LLD VIII 247.

Peržvelgus objektus, prie kurių dažniausiai yra rišamas žirgas, galima pastebėti, kad vyrauja įvairūs simbolinę prasmę turintys augalai ar erdvė, kur jie auga. Bene dažniausiai minimas rūtų darželis: *Pririšė rišė/ Ristą žirgelį / Po rūtelių darželiu* LLD VIII 392. Vestuvinių papročių medžiaga fiksuoja, jog Aukštaitijoje piršliai rišdavo arkliu prie rūtų darželio, kaip ženklą ko jie atvykę (Čepienė 1977, p. 12). Dažnai šiose dainose susiduriama su metonimija – žirgas vaizduojamas rišamas ne prie darželio, o prie konkretaus augalo – lelijos ar rutos: *Pririšė žirgų prie tvaras, / Prie lelijeles geltonas* LLD V 427. Be gėlių, žirgas gali būti rišamas prie kai kurių krūmų bei medžių: *alyvos* (LLD V 435); *ievos* (LLD X 159), *vyšnių* (LLD VIII 178); *liepos* (LLD XIII 189); *kriaušės* (LLD X 173), *jovaro* (LLD II 8). Pastebėtina, jog populiariausi augalai, prie kurių yra rišamas žirgas, yra priskiriami moteriškai erdvei: be minimų žolynų (rutos bei lelijos), minimi medžiai liepa, kriaušė, vyšnia, ieva, alyvos krūmas. Etnografinė medžiaga nefiksuoja, jog būta papročio rišti prie moteriško medžio, veikiausiai tai reiktų traktuoti kaip dainoms būdingą simboliką.

Žirgo rišimas konkrečioje vietoje – rūtų darželyje ar prie jo – rodo simbolinę šio veiksmo prasmę. Iš esmės tradicinėje kultūroje taip buvo pasakoma, ko atvyko svečiai. Žirgas tarsi tampa neverbaliniu ženklu, kuriuo išreiškiami vaikino siekiai. Paprastai tokie vaizdiniai labai populiarūs vestuvinių dainų žanruose, tačiau esama rišamo žirgo motyvų ir kitų žanrų dainose, ypač jaunimo ir meilės, todėl jis gali būti suvoktas ne tik kaip piršimosi siekis, bet ir kaip apskritai atvykimo būtent pas mergelę metafora.

Žirgo praradimas / ieškojimas. Liaudies dainose žirgas prarandamas bei atgaunamas keliais būdais. Atskirose dainose koncentruojamasi į žirgo praradimą, kitose – į paiešką, o trečiose – minimi abu įvykiai.

Vienose dainose retais atvejais užsimenama apie žirgo pradingimo aplinkybes, visas dėmesys koncentruojamas į žirgo paiešką. Dingusio žirgo ieškantis bernelis sutinka mergelę ir teiraujasi, ar ši jo žirgo nemačiusi. Dėmesys skiriamas išsiaiškinimui, kuo ypatingas bernelio žirgas, jo

palikti ženklai. Paprastai pabrėžiama plauko spalva bei ypatingos išvaizdos atributai. Minimoms spalvoms įvairuoja, tačiau dominuoja dvi: šyva (*Šyvos šersties žirgelis* LLD VIII 2) ir bėra (*Mana bėras žirgelis* LLD VIII 8). Idealizuojami ir arklio pakinktai, ypač balnas: *Risavotas balnelis* LLD VIII 1; *Ir auksalia balnalis* LLD VIII 11. Taigi žirgas yra atpažįstamas iš tam tikrų detalių, kurios būdingos vesti besirengiančio bernelio žirgui. Kiek kitokio siužeto kalendorinių apeigų dainose žirgai atrandami pagal jų pačių paliktus išskirtinius požymius: *Kur žirgų bėgta, / Tį rasa krėsta* LLD XX 360. Iš esmės žirgas visada randami uošvio namuose: – *Tavu bėras žirgužėlis, / Manu tėvu stainužėlė* LLD VIII 20; *Tai ir pribėgta, / Pri uošvės dvaro, / Oi kalėda kalėda* LLD XX 362.

Bernelis sužino, jog jo žirgas, būdamas svetimoje aplinkoje, padarė daug žalos: sulaužė darželio tvorą, suniokoja daržo žolynus: *Vuosio tvorų išvertė, / Tris žolynus nukando* LLD VIII 2. Latvių dainose žirgas ištrypia rožių darželį, brolio rugių laikus (Niemi 1996, p. 312). Tokie žirgo veiksmai gali sietis su vestuvinėms dainoms būdingu merginos užvaldymo motyvu, suniokojant jai priklausančius atributus. Gali šie motyvai sietis ir su erotine simbolika, nes žirgo ieškojimo motyvų pastebima ne tik vestuvinėse, bet ir jaunimo bei meilės dainose, kuriose sūnus teisinasi tėvui, jog jo batai sušlapo rasoje dėlto, jog jis žirgų ieškojo (LLD X 477).

Už žirgo gražinimą reikalaujama tam tikros išpirkos – dažniausiai pinigų: *Dėk pinigų un stala, / Vesk žirgelį iš dvara* LLD VIII 10. Minimi pinigų kiekiai įvairuoja: prašoma nuo šimto iki kelių šimtų. Nors esama ir tokių tekstų, kuriuose mergelė atsisako bernelio siūlomų pinigų: *Ir be tavo šimtelį / Ataduos tau žirgelį* LLD VIII 12. Dauguma dainų, kuriose ieškoma žirgo, turi ryšį su senaisiais vestuvių papročiais: manoma, jog kadaise už nuotaką buvo duodamas žirgas, vėliau pinigų, o galiausiai šis veiksmas virto apeiginiu (Sauka 1994, p. 9). Anot J. Baldžiaus, mokestis „užu rūtas, išmintas rūteles, rūtų vainiką buvo mokesnis užu pačią merginą“ (Baldžius 2005, p. 55). Kitose dainose pats žirgas yra siūlomas mergelei kaip užmokestis už padarytą žalą: – *Mergela mana, / Jaunoji mana, / Aš tau duosiu žirgelį / Už tų aukso žiedelį* LLD XII 325. Manoma, jog žiedo dovanojimas būsimam vyrui yra senesnis paprotys nei žiedo dovanojimas nuotakai (Sauka 1988, p. 23). Bernelio siūlomas žirgas, ko gero, yra piršimosi atspindys. S. Daukantas yra užsiminęs, jog jaunikis po sutartuvių siūsdavo jaunajai savo žirgą, vėliau duodavo pinigų (Sauka 1994, p. 9). Žirgas galėjo būti vestuvinė dovana, juolab kai kitose kultūrose būta šio papročio: slavų kraštuose arklys buvo duodamas ir kaip išpirka už nuotaką (Славянская мифология 1995, p. 229). Kai kuriose dainose kartu su žirgu užmokama ir už pačią mergelę: *Dėk tretįjį šimtelį. / Vežk ir moni jaunąją* LLD VIII 21. Jau minėtas latvių dainose pasitaikantis arklio ieškojimas atvykus pirštis (Baldžius 2005, p. 53) bei simbolinis arklio pirkimui ar mainymui ieškojimas lietuvių piršlybų papročiuose (Statkevičius, 1992, p. 107).

Užuominos, kur yra bernelio žirgas: lietuvių dainose – merginos tėvo ar brolio namuose, latvių – kaimo merginos diendaržyje (Niemi 1996, p. 312) leidžia teigti, kad žirgo netekimas, dainose išliekantis metaforiniu pavidalu, siejasi su vyriškio perėjimu iš laisvo į susituokusio asmens statusą. Iš esmės, žirgą susigražinti tėra įmanoma tik vedus (Sauka 1968, p. 156). Prapuolusio žirgo motyvų egzistavimas kaimyninėje Latvijoje bei Estijoje ir Suomijoje (Niemi 1996, p. 312–313) rodo žirgo, kaip dažno dainų įvaizdžio, paplitimą.

Kitose dainose susigražinti žirgo nebeįmanoma. Kalbama tik apie jo praradimą – *pragėrimą* ar *prauliojimą*, beje, jis prarandamas ne galimų uošvių namuose, o karčemoje. Tipe *O kad mes ėjom* V 1543 dainų berneliai prageria tam tikrus jaunystę simbolizuojančius objektus, tarp jų ir žirgą: *Vienas pragėrė / Bėrą žirgelį / Tamsužei nesutemus* LLD XI 326. Žirgo pragėrimas netraktuojamas tragiškai – reikšmingesnis nei žirgo, yra mergelės praradimas: *Katras pragėrė / Bėrą žirgelį, / Tai tas pravėrė / Stainios dureles – / Du trys bėri žirgeliai // Katras pragėrė / Jauną mergelę, / Tai tas pravėrė / Svirno dureles: / – Nėra manu mergelės* LLD XI 336. Manoma, jog pragertas žirgas gali siekti pirktinio sandėrio laikus (Sauka 1988, p. 12), kai už sutuoktinę tekdavo mokėti. Kita vertus, pragertas žirgas simbolizuoja prarastą jaunystės laisvę.

Liaudies dainose žirgas gali būti paradamas keliais būdais – prageriamas, prauliojamas. Tačiau, bene dažniausiai, priežastis lieka neaiški. Žirgo paieškose berneliui daugiausia padeda mergelė – ji paprastai žino, kur žirgas yra, ką jis veikė. Ieškomas žirgas neretai idealizuojamas – nusakomos tam tikros brangios jos aprangos detalės ar atkreipiamas dėmesys į spalvą. Ne visos dainose gyvūnas atgaunamas – dažnai jis atiduodamas kaip išpirka už padarytus nuostolius. Toks žirgo praradimas (dažnai – visam laikui) siejamas su vedybiniais papročiais, kai žirgas duodamas kaip išpirka už nuotaką, yra žinomas ir kaimyninėse šalyse.

1. 5. Žirgo skendimas

Su vandens sfera akivaizdžiai siejasi ir žirgo skendimo vaizdinys lietuvių liaudies dainose. Vienose dainose žirgai skęsta vieni, t.y. yra be savo šeimininko. Kitose žirgas ir jo šeimininkas skęsta kartu. Pasitaiko ir tokių tekstų, kuriuose skęstantis bernelis prašo artimiesiems pasakyti, kad jis skendo ne mergelės vainiką, bet savo žirgus gelbėdamas.

Kalendorinių apeigų žanrui priskiriamame dainų tipe *Vaikščiojo uliojo* (Kl 346) pasakojama apie kareivių iš putino šakų suręstą tiltą, ant kurio užvedamos trys žirgų bandos. Tiltas, ant kurio stovi žirgai, lūžta, žirgai skęsta (LLDK Kl 346). Pats skendimas liaudies dainose suvokiamas metaforiškai kaip itin svarbus statuso pasikeitimas vyrui vedant, o merginai ištekant (Stundžienė 2004, p. 29). Žinant, jog žirgas buvo suvokiamas kaip itin svarbus atributas, ypač brandos

sulaukusiam, kurti šeimą besiruošiančiam vaikinui, jo skendimas, ko gero, gali turėti adekvačią žmogaus skendimui prasmę.

Kareiviams gaila tik vieno, ypatingo skęstančio žirgo, kuris *kojelēm akmenis suskaldē / uodegēle keliq nušlavē, / auselēm visq vaiskq suklausē* LLDK p. 189. Taigi minimas skęstantis žirgas pasirodo esąs hiperbolizuotos išvaizdos: vienos jo kūno dalys siekia dangaus sferą, kitos lieka žemiškoje pasaulio dalyje. Nijolė Laurinkienė tokį žirgą linkusi sieti su pasaulio medžio simboliu, matydama tam tikrų (ypač išvaizdos) panašumų (Laurinkienė 1990, p. 77). Panašių personifikuotos žirgo išvaizdos bei atliekamų veiksmų elementų galima aptikti ir vestuvinėse piršlybų dainose: *Tai atkelsiu galvele / Vartelius, / Tai nušluosiu uodega dvarelį* LLD II 116. Dainose minimas putino, kartais sedulos ar klevo tiltas veikiausiai siejasi su vestuvine simbolika: šie medžiai buvo dažni vestuviniame, taip pat kalendoriniame folklore. Atsižvelgiant į realybę, reikia pastebėti, jog iš putino tilto suręsti neįmanoma.

Vestuvinėse dainose taip pat aptinkamas skęstančio vaikino ir jo žirgo vaizdas: *Žiūriu skęsta bernelis / Ir jo bėras žirgelis: / Gelbėkis, berneli, / Skandink bėrą žirgelį* LLD VIII 78. Tačiau analizuojamu atveju, kaip galima pastebėti, skęstančio žirgo nėra gailimasi. Lyrinis subjektas (veikiausiai mergelė) labiau gailisi žūstančio vaikino. Daina sudaryta paralelinio gretinimo būdu – kitoje dainos dalyje vaikas pataria merginai gelbėtis skandinant rūtą. Toks gailestis berneliui ir abejingumas jo žirgo likimui racionaliai paaiškinamas kitame dainos posme: *Aš užtersiu stainelį, / Užauginsiu žirgelį / Bus žirgelis kitas, / O bernelis tik šitas* LLD VIII 78. Minimoje dainoje atsiskleidžia pasaulio realistiškumas – iš tiesų žirgą užauginti lengviau nei rasti kitą gyvenimo partnerį. Neatmestina ir perkeltinė prasmė – vedybinio virsmo metu prarandami jaunystės ženklai. Skirtingai nei lietuvių, latvių dainose jaunuolis net trejus metus gaili nuskendusio žirgo: *Gaujoj skendo žirgelis, / Karkluos koriau kamanėles; / Trejus metus išraudojau / Kamanosn' žiūrėdams* (Šmitas 1924, p. 66).

Esama ir tokių dainų, kuriose bernelis skęsta vandenyje dėl kokio nors objekto, dažniausiai priklausančio ne jam, o mergelei. Kartu jis prašo, kad tėvams būtų pranešta, jog jis nuskendo gelbėdamas žirgus: – *Nesakyk man' senam tėvui / Dėl vainiko skendus, // Tikt sakyk man' senam tėvui / Dėl bėrų žirgelių* LLD VIII 502. Skęstantysis tarsi bando išsiginti objekto, dėl kurio jis iš tiesų pateko į pavojingą gyvybei aplinką. Susidaro įspūdis, jog artimieji ramiau priims žinią apie jo mirtį, jei žinos, jog jis nuskendo gelbėdamas sau priklausantį atributą – žirgą.

Kaip jau ne kartą minėta, skendimas folklore iš esmės suvoktas kaip perėjimas iš vieno žmogaus statuso į kitą, todėl šiuo atveju jis, ko gero, taip pat siejasi su vaikino perėjimu iš laisvo į susituokusio asmens būvį. Žirgas gali būti suvokiamas kaip jaunystės dienų atspindys, ar net vaikino „jaunatvės garbės sargas“ – anot B. Sruogos (Sruoga 1927, p. 106).

1. 6. Žirgas – informacijos teikėjas, pranašas

Tikėjimas žirgą ar arklį turint tam tikrų pranašišku savybių pastebimas visame folklore. Apie ateities įvykių spėjimą iš arklio elgesio žinoma ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse bei tolimesnėse šalyse. Žirgo elgesys stebimas su mirtimi susijusiuose tikėjimuose, vestuviniuose burtuose, pasakojamojoje ir net trumpų pasakymų tautosakoje. Kartais svarbi būna ne tik arklio elgsena, bet ir jo išvaizdos savybės: spalva, lytis ar fizinis pajėgumas. Iš arklio išvaizdos sprendžiama ir apie paties arklio savybes, tuo tarsi pranašaujant jam ilgesnį ar trumpesnį gyvenimą.

Tam tikros žodinės informacijos gavimas. Lietuvių liaudies dainose žirgo dažnai yra klausama įvairių dalykų, susijusių ne tik su pačiu žirgu, bet ir su jo šeimininku. Šiuo atveju žirgas vaizduojamas tarsi tam tikros svarbios informacijos saugotoju. Žirgo klausinėjimus galima suskirstyti į tris grupes: kai žirgas klausiamas apie savo šeimininką, apie būsimą šeimininko žmoną bei apie paties žirgo savijautą.

Bene dažniausiai žirgo teiraujamosi apie šeimininko būdą ar kur šeimininkas yra. Paprastai klausinėja mergelė: *Ir išeina panelė / Iš aukštosios klėtėlės, / Klausinėjo juodbėrėlį, / Koksai būdas bernelio* LLD X 130. Iš dainų tekstų pastebima, jog mergina su žirgu elgiasi draugiškai, kartais net meiliai: *Žirgelį glostinėja, / Žirgelį klausinėja, / Kokio būdo bernelis* LLD X 141. Kai kuriuose variantuose, ypač pagrįstuose gretinimu, mergelę gali pakeisti jos tėvai: *Ir išėjo uošvelė / Iš stiklinių gonkelių, / Ir paklausė juodbėrėlį, / Koks notūras bernelio* LLD X 131.

Atsakymai į klausimą apie šeimininko būdą menkai skiriasi – bernelis yra skundžiamas geriantis karčemoje, su kitomis mergelėmis puotaujantis, neprižiūrintis paties žirgo, apskritai ūkio. Vos viename variante žirgas teigia, jog *Skaistus žento būdelis* LLD X 129. Kartais mergelė žirgo yra perspėjama: *Jis pragers ir tavi / Ir nu tavęs sukneles, / Ir šį brangų šydrelį* LLD X 149. Taigi žirgas ne tik papasakoja apie šeimininko būdą, bet ir nuspėja galimą klausiančiosios ateitį.

Dainose, kuriose mergelė klausia žirgo, kur šiuo metu bernelis esąs, atsakymai labiau varijuoja. Iš malonių atsakymų dominuoja motyvas, jog vaikas perka dovanas merginai: *Aukso žiedą beperkš, / Šilkų kuską bederš* LLD IV 98. Taip tarsi pažadama, jog bernelis ves klausiančiąją; taip pat siūloma mergelei pintis vainiką, t.y. ruošti vedyboms. Tačiau esama ir ne tokių džiugių atsakymų. Dainose aptinkama užuominų apie bernelio išdavystę: – *Nei nuklydo, nei nuskendo, / Tik su kita sukalbėjo* LLD IV 101. Šiuo atveju jo santykis su šeimininku vaizduojamas priešingai nei daugumoje dainų, kuriose jis akivaizdžiai atliepia savininkui – iškyla žirgo-skundiko įvaizdis. Jis nenuolaidžiauja savo šeimininkui, nebando jį parodyti geresniu, nei yra iš tiesų. Tiesos pateikimas šiuo atveju pasirodo svarbesnis nei raitelio dangstymas. Galbūt todėl į žirgą kreipiamasi anksčiau nei į juo atjojantįjį, jo teikiama

informacija tarsi pasitikima labiau nei paties bernelio. Taigi žirgas ne tik praneša apie bernelio būvį, bet ir perspėja mergelę apie jos laukiantį sunkų gyvenimą.

Tekstų, kuriuose bernelis (ar jo šeimos narys) klausinėja apie mergelę, aptinkama žymiai mažiau. Skirtingai nei vaikas, mergelė žirgo apibūdinama teigiamai: – *Skaistus marcios būdelis, / Puikus marcios rūbelis, / Gražus razumėlis* LLD X 129. Taip pat pats bernelis gali klausti žirgo, kokią šis jam parveš nuotaką: *Vai tu žirgeli / Bėrasai bėrasai, / Vai, ką man parveši, / Bėrasai, bėrasai?* LLD II 468.

Esama ir tokių dainų tekstų, kuriuose žirgas gana aiškiai išsako tikruosius išgyvenimus dėl netrukus pasikeisiančio šeimnininko, o kartu ir jo paties gyvenimo: *Rūpi man kelalis, / Akmenų ciltelis, / Parstovėjau kojeles, / Parskambinau packavas / In uošvelio dvarų* LLD X 133. Neretai tokie nuogąstavimai siejami su liūdesiu: – *Ką aš nenuliūsiu, / Ką aš linksmus būsiu* LLD X 140. Žirgas, drauge ir jo šeimnininkas, besikeičiantį visuomeninį statusą sutinka veikiau su nerimu nei džiugiai. Tai rodo, jog ne tik merginai, bet ir vaikinui perėjimas iš vieno gyvenimo etapo į kitą buvo reikšmingas bei paliekantis žymes vidiniame pasaulyje.

Taigi dainose žirgo teikiama informacija ne visada palanki jo šeimnininkui. Dalyje dainų žirgas išskyla kaip tiesos šalininkas, netgi žirgas-skundikas. Šiose dainose žirgas dažniau bendrauja su mergele ir būtent jai pasakoja apie šeimnininką bei galimai jos laukiančią ateitį.

Žirgo būsenos – neverbalinės informacijos šaltiniai. Žirgo elgsena, jausmais gali būti pateikiama informacija apie jo šeimnininką ne kokiam nors konkrečiam asmeniui, o apskritai. Apie žirgą kaip bernelio atspindį vienur kitur buvo užsiminta ankstesniuose poskyriuose. Šiame daugiau dėmesio skiriama žirgo liūdesiui, tylėjimui, dūsavimui ir žvengimui.

Vienoje iš piršlybų dainų bernelis prašo žirgo nubėgti nuo vieno objekto iki kito, vis žadėdamas pailsinti, bet savo pažado neišpildo. Žirgas nepasitenkinimą, o veikiau liūdesį išreiškia dūsavimu: *Žirgelis dabėgo, / Bernelis nesėdo. / Tai atsiduso sunkiai žirgelis, / Po berneliu eidamas* LLD II 141. Žirgas suvokia neteisingą šeimnininko elgesį, tačiau nepaisant visko, išpildo šeimnininko prašymus. Be kartais pasitaikančių žodinių priekaištų, dainose svarbus pasirodo ir žirgui būdingais garsais išreikštas liūdesys: *Atsižvengė sunkiai žirgelis, / Po berneliu aidamas* LLD II 142. Tik nuvykus pas mergelę bernelis sustoja, tuomet girdimas smagus žirgo žvengimas. Šiuo atveju dainose svarbūs yra paties žirgo, o ne bernelio išgyvenimai.

Dažniau žirgų tylėjimu ar žvengimu dainose išreiškiami jais besirūpinančio asmens jausmai. Šeimos žanro dainoje lyrinis subjektas apie pasikeitusį gyvenimą pasakoja būtent per mylimų gyvūnų pasikeitusią elgseną. *Po muna stainelę / Žirgeliai žvinginėja / Ir ant gembelių / Balneliai žibėja* LLD XIII 426 – toks idiliškas linksmy žirgų bei brangių atributų vaizdas piešiamas prisimenant tėvo namus. Linksmo, bešokinėjančio žirgo įvaizdis, kuriuo išreiškiamo raitelio teigiamos emocijos, pastebimas ir rusų liaudies dainose (Колпакова 1962, p. 197). Po vestuvių

žirgų elgesys bei mylimi daiktai visiškai pasikeičia: *Po muna stainelę / Žirgeliai tylėja / Ir ant gembelių / Balneliai rūdėja* LLD XIII 426. Tyla folklore neretai yra siejama su netektimi, liūdesiu, t.y. neigiamais jausmais: našlaitei niekas neatsako į jos šauksmus prie tėvų kapų; grįžęs iš karo sūnus randa tuščius ir tylius namus. Žirgų tylėjimas taip pat suvokiamas kaip neįprastas jiems elgesys, išreiškiantis jų nusiminimą dėl pasikeitusios padėties. Rūdijantys balnai rodo, jog pasikeitęs gyvenimo statusas nesiejamas su asmenine žmogaus laime, o veikiau jos nebuvimu. Taigi žirgo paveikslas liaudies dainose padeda žymiai plačiau atskleisti bernelio vidinį pasaulį, besikeičiant jo gyvenimo etapams.

Kituose dainų tekstuose žirgo teiraujamosi ko šis žvengia: *Ar tu nori avižų, / Ar baltųjų dobilų, / Ar tu nori srovės upių / Ir žaliųjų laukelių* LLD X 134. Žirgui norisi ar gaila tik *lankos šienelio, / Tyro vandenėlio* LLD X 137; *Tik man gaila srovės upelių, / Tų tylųjų vandenių* LLD X 135. Dobilai, o ypač avižos, kaip pašaras siejasi su vestuvių apeigomis bei tradicijomis. Atviri laukai, sraunios upės, skirtingai nei paruoštas bei paduodamas ėdesys labiau siejasi su neribotos laisvės pojūčiu. Nenuostabu, jog žirgui gaila skirtis su laisvę simbolizuojančiais objektais. Žinant, jog žirgo išgyvenimai paprastai perteikia jo šeimnininko nuogastavimus, galima manyti, jog žirgo liūdesiu išreikštas bernelio nuogastavimas dėl netrukus pasikeisiančio statuso.

Minėtuose tekstuose arklio žvengimas išreiškia jo paties ar jo šeimnininko jausmus. Tačiau žirgo žvengimas folklore turi ir platesnę reikšmę. Žirgo sužvingimas, ypač piršlybų dainose, iš esmės reiškė piršlių atvykimą. Šį garsą dainose girdi mergelė: *Ir išgirdau balselį, / Kur sužvengė žirgelis* LLD II 158. Pasitaiko kūrinių, atliekamų iš bernelio pozicijos, kuriuose jo žirgo sužvingimas praneša apie jo atvykimą bei kokie to atvykimo tikslai: *O kai prijojau / Prie uošvės dvarelio, / Ir sulojo margi kurtai, / Sužvengė žirgelis* LLD II 181. Toks žirgo elgesys ieškomos nuotakos namuose ar pakeliui į juos įprasmina patį piršimąsi. Lietuvoje būta tikėjimų, jog jei arklys už lango sužvengs – bus piršlių (VDU ER 22–10/3, MT V p. 133).

Žirgo skleidžiami garsai ir, atvirkščiai, tylėjimas dainose taip pat įgauna tam tikrą reikšmę. Dūsavimu išreiškiamas žirgų nepasitenkinimas esama padėtimi. Tylintys žirgai – pasikeitusios jų savininko šeimyninės padėties išraiška. Žvengimas platesne prasme dainose suprantamas kaip atvykstančių piršlių ženklas, kas žinoma ir vedybinių tikėjimų srityje. Kartu žvengiantys žirgai – raitelio nerūpestingo gyvenimo vaizdinys.

Pranašiškas žirgo klupimas, griuvimas. Bene dažniausiai išstinkanti nelaimė žirgą ir jo raitelį – žirgo klupimas ar griuvimas. Neretai įvardijama priežastis, kodėl išstinka tokia nelaimė. Bene populiariausia iš jų – žmonių apkalbos: *Nedėlios rytą / Jočiai n bažnyčių. / Bėga klumpa žirgelis / Dėl neteisių žodelių, / Dėl netikrųjų* LLD II 111. Taigi žirgui tarsi persiduoda rūpestis dėl jo šeimnininko apkalbėjimo, todėl jis nesugeba sėkmingai atlikti savo funkcijų. Pasitaiko dainose ir itin dramatiškų žirgo klupimo padarinių. Netinkamai besielgiančio, merginą suviliojančio

vaikino žirgo pragaištingas susižeidimas atneša mirtį jo savininkui: *Neinbėgo bėras žirgas / Anė pusėn kel'o / Ir nuslaužė žirgas kojų, / Bernelis galvelį* BČDD 101. Nors dažnai nėra pasakoma, kad žirgas būtų kuo prasikaltęs, vis dėlto pasitaiko dainų, kuriose bernelio kaltės dalis perkeliama jo žirgui: *Až aukselia žieduželį žirgelis kajelį / Až rūtelių vainikelį bernelis galvelį* LT p. 302. Su netiesioginiu ateities pranašavimu minėti klupimo atvejai kaip ir nesietini. Vis dėlto esama nemažai dainų, kuriose žirgo klupimas traktuotinas kaip pranašiškas ženklas.

Klupinėjantis vaizduojamas nepageidautino jaunikio žirgas: *Tie piršlaliai prasti buva, ramtiadria, / Žirgas prie svirna sugriuva, ramtiadria* LLD II 346. Ypač daug pašaipos sulaukia senyvo amžiaus jaunikiai, jų žirgas (dažniau kumelė) atrodo negali neklypti: *Sėdo senis ant kumelės / In mergelį joti, // Kai jis jojo viešu keliu, / Kumelė sukluo* LLD II 508. Kumelė buvo laikoma netinkamu gyvuliu, ypač kalbant apie vestuvinius tikėjimus: tikėta, jei kaime pasirodys marga kumelė ilgai nebūsią vestuvių (MT V p. 132–133, VDU ER 22–10/3). Važiuoti piršliais balta kumele taip pat nebuvo toleruojama (MT V p. 139).

Vaizduojant seno žmogaus žirgo klupimą, labai dažnai pasitelkiama antitezė – šalia vaizduojamas jauno bernelio žirgo elgesys: *Joja atajoja / Jauni kavalieriai. // Per laukelį jojo – / Žirgai arcavojo. // Joja atjoja / Seni kavalieriai. // Per laukelį jojo – / Žirgai klupojo* LLD II 516. Dainose tarsi lyginamas raitelių ir jų arklių amžius: jauno vaikino – stiprus fiziškai, o seno – klupinėja kaip ir šeimininkas. Visuose tekstuose žirgo klupimas suvokiamas kaip gresianti ar jau konstatuojama nesėkmė piršlybose. Esama netgi užrašymų, jog vaikino arkliui klupus prie savų vartų važiuojant pirštis, piršlys liepęs neįjoti, nes tądien turėję nesisekti (LMD I 209 19). Taigi ir tikrovėje žirgo klupimas buvo suvokiamas kaip pranašiškas nesėkmės ženklas.

Pasitaiko dainose ir kitokių nelaimių, susijusių su arkliais. Viena kurių – važiuojant tuoktis išsikinkęs arklys: *Ažkink'te arklelį, arklelį gražesnį, / Važiuosme vinčiavacies in kitų kunigų. // Važiamom vinčiavacies arklelis išs'kinkė / Regis man, berneli, su tavim nebūcie* LT p. 287–288. Būta tikėjimo, jog ir arklio iškinkymas tam tikru laiku galėjo atnešti nesėkmę: atvykę piršliai neiškinkydavo arklio, kad neiširtų vestuvės (LEB 1988, p. 482).

Minėtose dainose didesnis dėmesys kreipiamas į tai, kodėl žirgas sukluo, tačiau esti dainų, kuriose svarbesnės tampa žirgo klupimo pasekmės. Viena kalendorinių apeiginių dainų tipe (Kl 278) taip pat vaizduojamas žirgo susvyravimas, bet jose daugiau dėmesio skiriama tolesniems įvykiams. Paprastai kažkas atsitinka berneliui ir jo turimiems atributams: *Ir sukluo žirgelis, / Ir pakrypo bernelis, // Ir pakrypo bernelis, / Ir nupuolė kepurėlė* LLD XX 258. Kepurė – vienas esminių brandos bei kartu vyriškumo elementų, dainose dažnai siejama su jau vedyboms pasiruošusiu vaikinu (Kazlauskienė 2010, p. 135). Su kepure nutinkantys įvykiai taip pat gali sietis su artėjančiomis vedybomis, juolab kad variantuose krenta ne tik kepurė, bet ir prie jos buvę žolynai (LLD XX 254). Rūtos prie kepurės per vestuves buvo segamos atskirti

jaunikį iš pulko (Čepienė 1977, p. 52). Kai kuriuose variantuose žirgo netikėtas judesys vaizduojamas dramatiškai: nupuola pats bernelis, paberdamas rūteles. Akivaizdu, kad daina vestuvinės tematikos, todėl kritimas gali būti veikiau metaforinis, nei realus. N. Kazlauskienė kepurės kritimą ant rūtų, mergelės baimę paduoti kepurę sieja su įvykusių ar siekiamų lytinių santykių simboline raiška (Kazlauskienė 2010, p. 132). Šiuo atveju būtų sunku teigti, jog žirgo suklypimas turi būtent tokią prasmę. Priešingai, netikėtas įvykis tarsi parodo netolimoje ateityje vyksiantį kitą, žymiai svarbesnį įvykį – vestuves.

Taigi žirgo pranašiską žirgo klupimą liaudies dainų tekstuose vienareikšmiškai vertinti sunku: jis gali reikšti ir nesėkmę piršlybų metu, ir artėjančias vedybas.

Žirgas minimas sunkiai aprėpiamame liaudies dainų kiekyje, tačiau bene populiariausias jis išlieka jaunų žmonių santykių erdvėje. Jis neabejotinai sietinas su vyriškąja sfera, dažnai yra bernelio antrininku ar net jo valios vykdytoju. Nestokoja dainos ir žirgo bei mergelės paralelės, kuria norima pabrėžti šių dviejų subjektų svarbą jauno vyriškio gyvenime. Šį gyvūno ryšį su moteriškuoju pasauliu patvirtina ir archeologiniai duomenys. Nors tik ankstyvesni etnografiniai šaltiniai primena, jog pirštis ir į vestuves buvo jojama, o ne važiuojama, liaudies dainos raitelio įvaizdį išlaiko iki vėlyviausių laikų.

Žirgas jauno vyriškio gyvenime liaudies dainose atsiranda gana įvairiais būdais – skiriant, perkant, mainant. Daugeliu atveju toks įgijimas, kaip ir gyvūno priežiūra (šėrimas, girdymas, kitoks rūpinamasis) simboliškai ženklino vaikino brandą bei pasiruošimą santuokai. Kita vertus, skolintas žirgas, atvirksčiai, sufleruoja apie nepakankamą subrendimą ir į tokį vaikiną žiūrima nepalankiai. Kartu žirgo priežiūra bernelį rodo vis dar gyvenantį tėvų namuose be didesnių suvaržymų. Taigi daugelis simbolių, su žirgu atliekamų veiksmų, žymi tiek fizinės, tiek emocinės vaikino būklės kaitą.

Elgesys su bernelio žirgu būsimų uošvių namuose simboliškai parodo požiūrį į patį vaikiną: žirgu pasirūpinama – vestuvės sutartos, žirgas neprižiūrimas – bernelis turi išvykti. Mergelės sutikimas pašerti ar pagirdyti vaikino žirgą piršlybų dainose – simboliškas sutikimas tuoktis. Patį santuokinį virsmą simboliškai įprasmina žirgo praradimas, mainymas, skendimas, taip pat merginos žolynų niokojimas, žirgui juos trypiant. Vis dėlto pastarasis veiksmas gali turėti ir erotinės simbolikos, ypač pastebimos jaunimo bei meilės dainose: mergelės sutikimas prižiūrėti bernelio žirgą (pašerti jį rūtomis, pagirdyti vandeniui), kartais bernelio brutalaus elgesio pasireiškimas, siekiant pašerti palydovą merginos vainiku, kaip ir žolynų trypimas – intymių santykių simbolinė išraiška. Pastebėtina, jog dažnai šiose simboliškai perteikiamose intymiose scenose vaizduojami kitataučiai: kazokais, lenkai. Taip pat galima išvelgti priešingą požiūrį į

elgesį su artojo jaučiais bei raitelio žirgais. Mergina šeimos yra skatinama rūpintis jaučiais ir, atvirkščiai, peikiama už žirgo šerimą ar girdymą.

Kita vertus, ne visada žirgas antrina berneliui. Yra dainų, kuriose žirgas, atlikdamas savotišką teisybės sakytojo funkciją, atskleidžia mergelei visas savo šeimininko ydas. Žirgo griuvimas, lūžtanti koja, išsikinkymas gali perteikti grėšiančias nesėkmes vedybose ar suvokiamos kaip bausmė už netinkamus poelgius. Itin dažnai minimas klupimas dainose metaforiškai perteikia ir laukiantį perėjimą iš nesantuokinio į santuokinį gyvenimą. Žirgo skleidžiami garsai ar jų nebuvimas dainose turi panašią reikšmę, o žvengimas, kartais net tiesiogiai suprantamas kaip piršlių atvykimas (akivaizdžiausiai dainose atvykimas pirštis išreiškiamas žirgo rišimo prie merginos darželio tvoros), kas artima ir vyravusiems tikėjimams.

Dainose žirgas dažniausiai suvokiamas simboliškai, tačiau simbolika atsiremia į realybę. Tiek žirgo atsiradimas jauno žmogaus gyvenime, tiek priežiūra bei rengimas kelionei, vaizduojami liaudies dainose, neretai parodo ir žmogaus ekonominę padėtį, ir turėtas pareigas. Dainose esama ir paprotinės teisės, ir vestuvinių papročių atspindžių, archainių tikėjimų atspindžių. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog dainose vaizduojami papročiai ne visada sutampa su etnografiniais duomenimis.

2. Žirgas karinėse-istorinėse dainose

Žirgas kario gyvenime iki XV–XVI a. atliko itin svarbų vaidmenį. Raitelių pulkai buvo Lietuvių Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės pagrindas (Liekis 2002, p. 55). Žirgo reikšmė kariui buvo neįkainojama ir ji gana aiškiai atsispindi karinėse-istorinėse dainose. Nors kartu su raiteliais kovojo ir pėstininkai, tačiau, kaip pastebi Danutė Krištopaitė, senesnėse karinėse-istorinėse dainose minimi tik raiteliai (Krištopaitė 1965, p. 202). Šiame skyriuje daugiausia dėmesio skiriama ankstyvesnėms dainoms: karų prieš kryžiuočius epochos, baudžiosios įsigalėjimo ir dainoms apie XVII–XIX a. karus ir kariuomenę. Ieškoma jose vaizduojamų žirgų sąsajų su tikrove bei nagrinėjami menine išmone paremti žirgų paveikslai. Vėlyvosios karinės-istorinės dainos nėra išsamiai nagrinėjamos, nes darbas skirtas žirgo įvaizdžiui tradiciniame folklore, o XX a. dainos yra pakitusios, nemaža jų dalis paveikta literatūros.

2. 1. Žirgas – artimiausias kario patikėtinis

Neretai dainose žirgas kario tapatinamas su šeimos nariais, vaizduojamas jiems prilygstantis. Motinos klausinėjamas, kas jam mūšyje atstos šeimos narius, karys mini įvairius kariškus

atributus bei dangaus kūnus. Broliu karys pavadina žirgą: *Šyvas žirgelis / Bus mano brolalis* LLD III 245.

Vėlyvesnėse, XVII–XIX a., dainose pasitaiko motyvas kai sūnus prašo tėvo nevežti jo į kariuomenę, bet duoti jam žirgą: – *Nevežk nevežk, tėvelėli, / Negriaudink širdelės, / Tik pavelyk juodbėrėlį, / Tai bus man draugelis* LLD IX 303. Galbūt taip atsitinka dėl pasikeitusios realios lietuvių valstiečių padėties karuose: valstiečiai buvo verčiami kovoti pėstininkų eilėse. Žirgo kaip draugo įvardijimų daugiau atsiranda vėlesnėse dainose: *Pražvenge žirgai, / Mielieji draugai* LLD IX 399; *Oi žirge mano mylimasis / Draugu man buvai visados* LLD XVIII 30. Su žirgu tarsi prisimenami laikai, kai buvo jojama pas mergelę ir kartu aptariama laukianti kova. Vitos Ivanauskaitės teigimu, tokiam žirgo, kaip kario draugo ir palydovo, motyvo pagausėjimui vėlyvose karinėse dainose įtakos galėjo turėti ir tarpukario poetai bei dailininkai, vaizdavę žirgą ar raitelį savo kūrinuose bei Lietuvos herbas – Vyčio ženklas (Ivanauskaitė 2004, p. 18).

Žirgas dainose savo raitelį retai vadina ypatingai, dažniausiai – berneliu, broliu, priklausomai nuo to ar šneka su juo pačiu ar kario artimaisiais. Tačiau esama ir išskirtinių įvardijimų, kai žirgas šeimininką vadina savo valdovu: – *Jūsų brolelis, / Mano valdonėlis* LLD III 445. Žirgo valdovu raitelį pavadina ir karalius (LLD III 381).

Žirgas dainose neretai vadinamas kareivio namais: *Juodbėriai žirgeliai – / Tai mano nameliai* LLD III 280. Tos žirgo suvokimas turėjo būti artimas realybei: kariai daugybę laiko praleisdavo ant arklių ne tik mūšyje, bet ir jodami į kovą bei rūpindamiesi žirgais. Labai poetiškai žirgo vaizdinio pagalba perteikiama kario butis: *Dieną unt žirgą, / Naktį po žirgu – / Tė mana pailsėlis* LLD IX 36. Žirgo atributai kariui dažnai atstoja įvairius buities reikmenis: gūnia – antklodė, balnas – pagalvė, todėl jis neabejotinai suvokiamas kaip kario artimiausias bičiulis ir jo pagrindinis palydovas. O. Dirvelytė straipsnyje „Erdvė vestuvinėse dainose“ žirgą bernelio atžvilgiu interpretuoja kaip savos apsauginės erdvės elementą (Dirvelytė 1999, p. 67). Taip pat ir karinėse istorinėse dainose žirgas kariaujančiam jaunuoliu buvo tarsi tam tikra saugi, patikima aplinka.

Ypatingas žirgo ir kario tarpusavio santykis vaizduojamas vienoje kario grįžimo dainų. Žirgui nepasisekus išnešti kario iš nelaisvės abu kenčia vienodus vargus: *Žirgas gulėj dvi nedėli, / Aš pats jaunas tris nedėlias. // Žirgas krimto sausas nendres, / Aš pats jaunas juodą duoną. // Žirgas gėrė purvynuose, // Aš pats jaunas rūdynuose* LLD III 358. Pavykus ištrūkti – abu džiaugiasi panašiu geru: *Žirgas ėdė abrakėlį, / Aš pats jaunas baltą duoną. // Žirgas gėrė vandenėlį, / Aš pats jaunas gardų alų* LLD III 358.

Taigi kreipimasis į gyvūną *draugu*, vadinimas *broliu* ar net *namais* neabejotinai rodo žirgo reikšmingumą kario gyvenime. Dainose vaizduojamas tarpusavio ryšys bei bendri išgyvenimai byloja, jog žirgas buvo vienintelė raitelio saugi erdvė.

2. 2. Žirgo rengimas

Prieš jojant į karą nemažai dėmesio skiriama žirgo rengimui. Paprastai tuo užsiima pats raitelis, rečiau tėvas ar brolis. Labai dažnai šiose dainose pasiruošimas išjojimui į karą užima, jei ne visą, tai bent didžiąją dalį dainos. Sūnui žirgą dažniausiai skiria tėvas: *Skyrė atskyrė / Tėvas sūneliui / Ristąjį žirgužėlį, / Aukselio balnužėlį* LLD IX 46. Antai vienoje iš dainų tėvas vaizduojamas perkantis sūnui jam reikalingus daiktus, kurių pirmas – žirgas: – *Pirkčia sūneliui, / Sava mielam vaikeliui, / Ristų žirgų, ale žirgų* LLD III 27. Sūnui vis atrodo maža pirkinių, šis prašo vis daugiau. Tuomet tėvas perka balną, muštuką, švarką, batus, nes sūnui vis mažai. Gavęs visus šiuos daiktus, sūnus atsisveikina, akivaizdžiai išjodamas į karą: *Sudievu tevučiui, / Sudievu senučiui, / Nebegrįšiu, nebegrišiu* LLD III 27. Kitais atvejais bernelis gauna reikiamus daiktus iš skirtingų šeimos narių: iš tėvo – žirgą, iš brolio – balną bei kilpas, sesuo pasiuva marškinius, o motina dovanoja skarelę. Dainoje minimas iš tėvo gaunamas žirgas – ne darbinis: *Duoda tėvas žirgužėlį / Iš mūrinių stanytėlių* LLD IX 146. Stainėse laikyti arkliai, vadinami “staininiais”, buvo geriau šeriami, prižiūrimi, nevarginami sunkaus ūkinio darbo. Nors daina yra vėlyvesnio laikotarpio, kai į karą imdavo be savo karinės amunicijos, tačiau joje vis dar atsispindi XV–XVI a. laikotarpis, kai į karą kviesdavo jaunuolius su savo apranga, ginkluote, maistu ir, žinoma, žirgu (Krištopaitė 1965, p. 200). Raitelio vaizdas, ko gero, itin ryškiai ir ilgai išliko žmonių atmintyje. Kavalerija iš tiesų sudarė svarbią kariuomenės dalį, o jų žirgai buvo specialiai auginami, į karą jojant tik su geriausiais iš jų (Krištopaitė 1965, p. 202). Žirgo skyrimas kai kuriose dainose nulemia vaikų likimą: vienam sūnui skiriami ūkis, o kitam – kario dalia: *Vienam skyrė tevetėlis / Nameliūs ulioti, // Antram skyrė bėrą žirgą / Į karužę joti* LLD XII 210. Retesnis dainose priešingas variantas, kuriame žirgą gavęs sūnus į karą nejoja. Šiuo atveju vienam sūnui žirgas skiriamas matyt ieškoti antros pusės, o kitam – kario dalia: *Vienam skyrė tetušėlis / Juodbėrį žirgelį, / Antram skyrė tetušėlis / Joti į vaiskelį* LLD IX 185.

Žirgo balnojimo vaizdas dažnai būna labai iškilmingas, ištęstas, pakartojant tuos pačius veiksmus. Vienas gražesnių tokio pakylėto, prailginto žirgo paruošimo yra tipo *Per tiltą jojau* K 360 variantuose: *Oi broli broli, / Broleli mano, / Šerk man bėrą žirgelį. // Oi, kai nušersi / Man bėrą žirgelį, / Uždek ty mo balnelį. // Oi, kai uždėsi / Tymų balnelį, / Prisek aukso kilpeles. // Oi, kaip prisegsi / Aukso kilpeles, / Sėsk ir patsai, broleli* LLD III 626. Dainoje iš esmės pasakojamas visas žirgo kinkymo procesas. Esama dainų, kuriose vaizdas pradėdamas kurti net nuo stainės žirgams statymo. Panašių, iškilmingai lėtų žirgo balnojimo vaizdinių yra rusų epinėse giesmėse *bylinose*: ne viename šių kūrinių prieš išjojant į mūšį vaizduojamas lėtas herojaus žirgo kinkymas. Minimos šilkinės kamanos, čerkesiškas balnas bei pats kinkymo procesas – kodėl būtent taip reikia kinkyti žirgą: *Да не для ради басы, да ради крепости – Не*

dėl storumo, o dėl tvirtumo (Былины 1988, p. 256). Taigi šiais lietuvių bei rusų folkloro tekstų vaizdiniais tarsi pateikiama informacija, kaip tinkamai pasirūpinti žirgu, kad šiam jojant nieko nenutiktų.

Apie žinią, jog teks joti į karą, vaikas kartais sužino užsiminėdamas arklio ruošą: *Man bešeriant juodžirgelį, / O ir atnešė margą urdurėlį* LLD III 26. Žirgo šėrimas, pentinų šveitimas bei panašūs veiksmai, susiję su gyvūno priežiūra, ko gero, konkrečiai siejosi su rengimusi karui.

Žirgo rišimas uošvio namuose – itin dažnas motyvas jaunų žmonių santykius vaizduojančiose dainose, ypač išsiskiriantis piršlybų dainose. Karinėse istorinėse dainose taip pat minimas žirgo rišimas prie vartų ar tvoros kuolų: *Pririšdami žirgus / Prie kiemo vartelių, / Sūneliai prieš tėvus / Parpuolė ant kelių* LLD XVII 154. Šiuo atveju toks elgesys su žirgu simbolizuoja artėjantį sūnaus išvykimą į karą, tai atsisveikinimo dalis. Kita vertus, šis vaizdinys siejasi ir su vestuvių dainose minima formule *jau žirgeliai sukinkyti*, konstatuojančią galutinį dukters išėjimo iš tėvų namų faktą. Dainų formulė *Stovi žirgeliai / Kieme pabalnoti, / Prie bajierių priraišioti* LLD III 536 tarsi nuteikia, jog grįžti gyviems namo raiteliams nebus lemta.

Apskritai, kalbant apie kinkymą, daugumoje liaudies dainų žirgo kinkymas priskiriamas vyriškajai pusei. Moterys (sesuo ar duktė), norėdamos kažkur vykti, dažniausiai prašo brolių ar tėvo pakinkyti žirgus. Šeimos žanro marčios dalios tematikos dainose žmona skundžiasi nemokanti vyro žirgo prižiūrėti, dažnai nežino, kaip su juo elgtis. Šiuo atžvilgiu karinės-istorinės dainos yra kitokios. Nemenkoje grupėje minėto žanro dainų pasakojama, jog išjojant į karą brolių išruošia seserys, ir jos ne tik aprenčia ar išlydi brolių, bet ir kinko bei kitaip rūpinasi jo žirgu. Vienose dainose seserys pasidalina žirgo balnojimo darbus: *Pirma sesutė, jaguonoj, // Žirgų balnojo, jaguonoj, // Antra sesutė, jaguonoj, // Kilpas segiojo jaguonoj* LLD III 109. Kitose žirgo rengimas paliekamas vienai seseriai, paprastai antrajai: *Viena seselė / Brolelį rengė, / Antra seselė / Žirgą balnojo* LLD III 445. Kodėl moterims paliekamas toks gana sudėtingas darbas? Kai kuriose dainose atsakymas tarsi pateikiamas iš anksto: *Tėvelis senas, / Brolelis mažas – / Nėra kam žirgo / Nei pabalnotie* LLD III 443. Taigi seserims priskiriama žirgo ruošą tarsi pateisinama tuo, jog kiti šeimos nariai vyrai yra nepajėgūs atlikti šio darbo. Pats išjojantysis dainose nesiima kinkyti savo žirgo. Dažniausiai karinėse dainose toks moterų elgesys vaizduojamas savaime suprantamu. Galbūt toks suvokimas išliko kaip žirgo – bendro šeimos rūpesčio atspindys. Kad žirgas buvo ne kažkurio šeimos vyro, bet visos šeimos turtas ir rūpestis, rodo ir seserų kreipimaisi į žirgą, šiam parbėgus namo be raitelio. Nors vienose dainose žirgas šaukiamas tiesiog vardu pagal spalvą ar įmantresniais įvardinimais, pavyzdžiui, *brolio bėgūne* LLD III 452, tačiau labai dažnai žirgas įvardijamas savininkiškai: – *Žirgeli mūsų, / Bėruli mūsų, / Oi, kur palikai / Mūsų brolalį?* LLD 471. Įvardis *mūsų* byloja apie tai, jog žirgas priklausė ne vienam broliui, bet visai šeimai. Galbūt todėl seserys puikiai moka žirgą paruošti kelionei.

Sesers rūpinimasis brolio žirgu išlieka ir vėlesnėse karinėse-istorinėse dainose, tačiau jis pastebimas rečiau.

Karinėse-istorinėse dainose moterų, ypač merginų ryšys su žirgu dažnai būna kiek kitoks, t. y. artimesnis, nei kitose dainose. Ką tik aptartose dainose seserys tik balnoja broliui žirgą, tačiau esama dainų, kuriose ruošiasi joti į karą kartu su mylimu vaikinui. Duktė prašo tėvo nupirkti jai žirgą, kad galėtų kartu joti: *Nupirk man bėrajį žirgelį – / Ir aš josiu kartu* LLD III 161. Tėvas bando atkalbėti dukrą, teigdamas, jog kareivis turys žirgui skirtus pakinktus, o ji jų mergina neturi. Tuomet brolio prašoma balno, motinos prašoma pilkos suknelės, o sesers – šilko juostos. Taigi jokie bandymai atkalbėti tarsi neveikia dainos herojės. Kitose dainose motina bando dukrą pagąsdinti tuo, jog ši nemokanti joti: – *Dukrele tu mano, / Jaunoji tu mano, / Neužlaikysi kamanėliu, / Nukrisi nuo žirgelio* LLD III 160. Bet duktė prieštarauja motinai, pažadėdama tvirtai laikyti savo juodbėrėlį. Įvardis *savo* iš esmės rodo žirgo priklausymą būtent jojančiai merginai. Nors užrašytas tikėjimas *jei moteris arklį pajojė, arkliui nugarą nutrins balnelis* ELF 1932, p. 136, merginos jojimas savo žirgu į karą, rodo, jog moterys taip pat artimai kontaktavo su žirgais. Etnografiniai duomenys rodo tai, jog lietuvininkės moterys žirgais jodinėdavo. O. Glagau, XIX a. žurnalistas ir Rytų Prūsijos tyrėjas, savo darbuose apie lietuvininkų gyvenimą rašo, jog lietuvininkės yra puikios jojikės, gebančios joti vyrišku būdu (Glagau 1970, p. 239). Tikėtina, jog šio krašto moterys buvo ne vienintelės gebančios jodinėti. Aišku, minėtas pavyzdys neįrodo, jog moterys galėjo užsiimti aktyviu jodinėjimu, bet realu, jog jodinėti dauguma jų mokėjo. Vis dėlto dainose atsiranda ir didaktinis aspektas – išjojusios į karą praranda vainiką, grįžta su kūdikiu ant rankų. Taigi ir čia žirgas atsiduria erdvėje, kurioje mergina praranda savo garbę.

2. 3. Žirgas – kario lemties pranašas

Lemtingi su kario gyvenimu, o neretai – tiesiog gyvybe, susiję žirgo veiksmai. Dažnai ir pats žirgas vaizduojamas žinios apie kario mirtį pranašu. Tokie su žirgu susiję pranašiški nutikimai tarsi susiskirsto į ženklus kariui išjojant į karą ir mūšyje.

Elgesys išjojant į karą. Pirmąjį pluoštą dainų sudaro žirgo elgesio stebėjimas, iš kurio suprantama apie būsimą išvykimą ar apie grėsmę bernelio gyvybei. Žirgo liūdesys pasireiškia nenoru būti ar gerti: *Tu žirgel juodbėrėl, dobilio, // Ko neėdi žalios žolės, dobilio, // Ko negeri sraujos upės, dobilio?* LLD III 1. Slavų kraštuose egzistuoja tikėjimas, jei žirgas atsisako gerti, reiškia, kad jo šeiminkui gresia nelaimė ar pavojus (Sruoga 1927, p. 108). Bylinose taip pat esama tekstų, kuriuose herojaus žirgas nei ėda, nei geria, nes žino apie priešų klastą ir laukiantį šeiminko likimą (Былины 1988, p. 254–256). Panašių pranašiškių žirgo elgesio ženklų esama

ir šeimos dainų žanre: *Dai šyvas žirgas / Nieka negeria, / Kelalį jaučia* LLD XIII 5. Vienose dainose netrukus laukiantis išvykimas įvardijamas konkrečiai: *Tai man rūpi kelionėlė* LLD III 3. Kitose dainose būsimą išvyką gyvūnas supranta iš aplink vykstančių įvykių bei girdimų garsų: *Girdžiu kala padkavėlas, do bilio // Girdžiu perka kamanėlas, // Girdžiu perka dimno balnų* LLD III 2. Nors žirgas ir bandomas paguosti, jog visi šie daiktai ne dėl jo, bet *Dėl gražumo patogumo* LLD III 3, tačiau jis suvokia, jog teks joti į karą. Reikia pastebėti, jog į žirgą kreipiamasi asmeniškai, jis traktuojamas kaip lygiavertis žmogui subjektas. Netgi bandymai nuraminti žirgą yra švelnūs, paguodžiantys.

Tikėjimas, jog žirgas žino, kad teks joti į karą, dainose išreiškiamas ir jo neramiu elgesiu. Atėjusi mergelė klausia bernelio, kodėl šio žirgas nerimsta: *Ar ne tavo bėras žirgas / Po dvarą vaikščioja* LLD III 426. Šiuo atveju bernelis pats įspėja, kodėl žirgas neramus: – *Tegul jis vaikščioja, / Žirgas lydavoja, / Žino mano bėras žirgas, / Kad reiks karan joti* LLD III 427.

Žirgo klupimas – viena dažniausių nelaimių, išstinkančių kari, jojant į karą. Kartais tai atsitinka tik išjojus pro kiemo vartus, dažniau – kelyje: *Dar neinjojau / Nei pusės kelelio – / Klupo žirgelis / Viduj viešo kelelio* LLD III 219. Išvykstant į karą žirgui ir jo šeiminingui gali atsitikti visa nemalonių įvykių virtinė. Pirmoji nesėkmė išstinka dar tik sėdant ant žirgo: *Sėdau ant žirgo – / Balnas pakrypo* LLD III 489. Antroji – žirgo klupimas: *Jojau per mišką – / Žirgas sukluo* LLD III 489. Galiausiai žirgas sužvengia. Į visus šiuos įvykius karys reaguoja itin skaudžiai: *Oi dievulėliau, / Jaunas pražūsiu* LLD III 489. Skirtingai nei jaunų žmonių santykius vaizduojančiose dainose, čia žirgo sukluoimas, kaip ir visi kiti ženklai, akivaizdžiai reiškia būsimą kario mirtį.

Įvykiai – žirgo klupimas, netikėtas sužvingimas – nutinka ypatingose erdvėse: jojant per tiltą ar per mišką. Minimos vietos atliko svarbų vaidmenį mitiniame mąstyme, reikšdamos tarpinę erdvę tarp dviejų pasaulių ar žmogaus gyvenimo etapų, galbūt todėl žirgo netikėtas elgesys įgauna tokią svarbią reikšmę. Kitą vertus, ir dabar gyvuoja tikėjimas, jog smulkios nelaimės ar nesėkmės pradžioje perspėja apie gresiančią didelę bėdą. Žirgo žvengimas ypatingoje vietoje išlieka reikšmingas ir vėlesnėse karinėse istorinėse dainose: *Dar nenutraukim / Nei pusę kelia – / O ir pražvinga / Oberfiršta žirgas* LLD IX 400. Karių, o ypač jų vado žirgo žvengimas tikrai turėjo svarbią reikšmę, nes, į jį itin stipriai reaguojama: pradedami mušti būgnai, keičiama sargyba. Fiksuojamasis tikėjimas, jog lietuvių raiteliai kareivių mirties ženklu laikė jų žirgų dūsavimą bei žemių kasimą kojomis (EIF 1932, p. 134). Žirgų, nuspėjančių apie artėjančią mūšį, motyvas išlieka ir vėlesniais laikais.

Žirgas apie būsimą kario likimą praneša ne tik elgesiu, bet ir atsako klausiamas. Paprastai pačiam raiteliui rūpi jo likimas: – *Vai žirge žirge, žirge juodbėrėli, / Ar išneši iš vainos kraujelių?* LLD III 21. Ryšys su žirgu vaizduojamas toks artimas, jog karys klausdamas apie

savo dalią parpuola šiam po kojų: *O aš nusėdau / Nuo bėruojuo žirgeliu, / O aš parpuoliau / Žirgeliui po kojelių* LLD III 20. Vienuose variantuose, panašiai kaip ir piršlybų dainose, žirgas prašo juo pasirūpinti, tuomet abu sėkmingai grįš namo: *Tai aš būsiu ščėslyvas, / Tai išnešiu tave jauną* LLD IV 220. Tačiau yra dainų, kuriose žirgas praneša apie šeimininko mirtį: – *Aš pats išaisiu iš vainos kraujelių, / Tave paliksiu vidurij kirtojėlių* LLD III 21. Parpuolančio žirgui po kojų kario vaizdinys esti ir latvių dainose. Tiesa jose jau dėkojama už išgelbėtą gyvybę (Šmitas 1924, p. 65). Pasakose arkllys taip pat vaizduojamas turintis ateities pranašavimo funkciją. Dainose, kaip ir pasakose, žirgas perspėja šeimininką apie ateityje gresiančias nelaimes, kurių baisiausia – mirtis. Taigi turima dainuojamojo folklorinė medžiaga tik patvirtina mitiniame mąstyme gyvavus tikėjimą esą žirgas turėjo pranašystės galią.

Elgesys mūšio metu. Žirgo klupimas pačiame mūšyje taip pat viena esminių nutinkančių nelaimių. Dainose dažnai vaizduojami trys mūšiai, kuriuose karys vis praranda vieną iš būtinų kario atributų, galiausiai, netekdamas gyvybės. Vienose dainose žirgas klumpa pirmoje kovoje: *Pirmoj vainion injojau – / Ma žirgelis suklupo* LLD III 652; rečiau pasitaikančiose, – žirgas klumpa antroje: *Antroj vainelėj / Žirgelis krito, / O šioj trečioj vainelėj / Pats galvelę paguldė* LLD III 506. Vėlyvose dainose žirgo klupimas, kaip nelaimės ženklas, išlieka ir toliau. Be žirgo nelaimės, lūžta bernelio kardas, tačiau kartais vaizduojami ir su arkliais susijusių reikmenų – balno ar kančiuko – trūkimas. Vėlyvesnėse karinėse istorinėse dainose dingsta kelių mūšių vaizdas: *Bėras žirgas po manim suklupo, / Šviesus kardas per pusę sutrūko* LLD IX 407. Pažymėtina, kad klupimas nesuvokiamas kaip paties žirgo mirtis, nes būtent jis grįžta su žinia apie raitelio žūtį. Gyvūną išstinkanti nesėkmė netgi tam tikra prasme sureikšminama: kritus aukšto rango asmens žirgui, žūna ir jo šeimininkas. Dainose, kuriose minimas Kosciuška, kiti sukilimo vadai, akcentuojamas lemtingas žirgo klupimas: *Tamsioji naktelė, / Žalioji girelė, / Ten suklupo bėrs žirgelis – / Kasčiušką sugavo* LLD IX 452.

Ankstyvosiose šio žanro dainose žirgas neretai vaizduojamas tarsi stebintis mūšio lauką iš šalies, nors pats jame dalyvavo. Vienoje dainų jis praneša, jog viena iš karį ištikusių nelaimių – pabėgęs žirgas: *Untra neščėstis – / Žirgas pabėgo* LLD III 465. Atrodytų, jog grįžęs žirgas pasakoja apie kitą savo rūšies atstovą. Kai kuriose dainose netgi minima, jog šeimai gražinami kario žirgai: *Mūsų brolio tiktai žirgus veda, / Mūsų brolio tiktai kurtai bėga* LLD III 591. Negalima atmesti varianto, jog kariai, ypač aukštesnio socialinio statuso, turėdavo mūšyje ne po vieną žirgą, tačiau vienas jų vis tik būdavo brangiausias. Mikalojus Lasickis, rašydamas apie Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių, kitų didikų laidotuves, teigia, jog kartu buvo sudeginama daug įkapių, vienos kurių – žirgas / žirgai, kuriuos didikai labiausiai mėgo (BRMŠ 1996, p. 571), ar jiems buvo prie širdies (BRMŠ 1996, p. 566).

2. 4. Žirgas ir žuvęs raitelis

Žinios apie raitelio mirtį nešėjas. Bene didžiausias dėmesys skiriamas žirgui, kaip žinios apie kario mirtį pranešėjui. Nors šis motyvas bene labiausiai išplėtotas tipe *Visi bajorai į Rygą jojo* K 320, tačiau jis gana plačiai paplitęs visame karinių istorinių dainų žanre.

Parbėgantis žirgas paprastai apie savo grįžimą praneša tam tikrais garsais, veiksmai: *Parlėkė žirgas / Garsiai žvengdamas, / Šalin balnelį / Parsinešdamas* LLD III 443. Garsus žvengimas, kartais prunkštimas ar pūškavimas visų pirma informuoja laukiančius žinių artimuosius apie žirgo pasirodymą. Tačiau žirgo žvengimas turi ir pranašišką reikšmę: jaunų žmonių santykių sferoje netikėtas sužvengimas buvo bloga lemiantis ženklas. Šiuo atveju kario šeimos nariai supranta, kad artimojo nebėra. Vėliau, su žirgu bendraujant tiesiogiai, išsiaiškinama, kas atsitiko raiteliui, kur jis yra.

Kartais grįžtantis žirgas su savimi parneša šeimininko daiktus, laišką. Bene dažniausiai parnešamas drabužis – munduras: *Parlekia žirgas, / Parpunkšnoja, / Parneša brolio mundierą* LLD III 551. Taip pat neretai kario šeimai gražinamas ir kardas: *Parbėga žirgas, tai parputoja, / An jo šoblalė taiarsiūbuoja* LLD III 470. Minėtus daiktus žirgas paprastai parneša be išankstinio pažado, tačiau esama tekstų, kuriuose į karą išjojantis brolis ar sūnus pažada, jog žirgas parneš jo daiktus ar bent žinių apie jo likimą. Dažniausiai taip vaizduojamas laiško parnešimas: *Nunešk nunešk motinelei / Gromatelę, / Pravirkdysi motinelę / Graudžioms ašarelėms* LLD III 516. Itin retais atvejais bernelis pažada mergelei, jog žirgas parneš aukso karūną (LLD III 554). Esama dainų, kuriose karys pažada, jog žirgas atneš po vieną jo daiktą kiekvienam šeimos nariui: *Pargrįš mana bieržirgelis, / Parneš mana šakovą.*⁴ // *Parneš mana mandurę. // Parneš mana kardelį. // Parneš mana žedelį* LLD III 49. Tėvui parnešama kepurė, motinai – munduras, broliui – kardas, o seseriai žiedas. Tarsi tam tikra kario palikimo dalis kai kuriose dainose tampa pats gyvūnas. Jis dažniausiai yra paliekamas broliui: *Palikčia broleliui / Bėrą žirgelį* LLD III 599 arba atitenka mirusio kario žmonai: *Marčiai paliksiu / Bėrą žirgelį* LLD III 600. Dainose atsirandantis į karą įjojančio brolio pažadas parvežti seserims dovanų retai kada išpildomas. Kartais su žinia apie brolio mirtį kartu parnešamos ir dovanos seserims: *Pirmai sesiulei – / Aukso žiedelis, / Antrai atnešė / Kraujo lašelį, // O tai trečiajai – / Meilų žodelį* LLD III 467. Šiuo atveju žirgo tiesiogiai neklausiama apie kario likimą, jis suprantamas iš parneštų daiktų. Žirgas čia tampa pasiuntiniu, tarsi kario paskutinės valios nešėju. Dainų, kuriose randamas žirgo, parnešančio apie brolio žūtį, motyvas plačiai paplitęs Estijoje bei Suomijoje (Niemis 1996, p. 306). Taip jis žinomas ir Latvijoje (Šmitas 1924, p. 66).

⁴ Karinė kepurė.

Ne visada žirgas lengvai pasakoja apie brolio mirtį. Dainose yra užsimenama, jog seserys visų pirma žirgą turi pagauti: – *Eisma, sesutes, žirga sugauti, / Žirgą sugauti, brolelia klausti* LLD III 434. Kartais dainose minima, jog už tai, kad išgautų norimą informaciją, kario seserys turi pasirūpinti žirgu: *Eikim, sesutės, / Žirgo ganyti, // Žirgo ganyti / Ir klausinėti* LLD III 475. Taigi žirgui tarsi turima įtikti, tik tuomet jis papasakoja, kur liko jo šeimininkas.

Vėlesnėse dainose atsiranda parvedamo žirgo, taip pat reiškiančio raitelio žūtį, vaizdas: – *Tavo pono tik žirgelį veda, / Ant rankelių kepurėlę neša* LLD III 588. Šių dainų variantuose žirgas dažniau parvedamas našlei (vėliau – mergelei), nei seseriai. Raitelio mirties pojūtį dar labiau sustiprina gyvūno apranga: *Žėlabnai užklotą, / Baltai aprėdytą* LLD III 121. Pažymėtina, kad, nepaisant kario žūties, žirgas yra gražinamas jo šeimai.

Dainose, kuriose bandoma prikelti kritusį karį, žirgas tampa vienu iš objektų, kurie siūlomi mirusiajam. Paprastai tėvas atveda žirgą prie sūnaus kūno, tikėdamasis taip jį prikelti: *Kelkis, sūneli, / Še ristas žirgelis* LLD III 409. Dovanas kritusiajam atneša visi šeimos nariai, tėvo dovana – žirgas atitinka tradicinį dainos personažų susiejimą su tam tikrais objektais.

Žirgo žūtis / netektis. Žirgo žuvimas kartu su raiteliu ankstyvose karinėse istorinėse dainose metaforiškai išreiškiamas jo paties bei jo atributų virtimu kitais objektais. Daiktai ar reiškiniai, kuriais virsta raitelis bei jo arklys dainose nekinta. Bernelis virsta medžiu – ažuolėliu, o žirgas – gamtos stichija: *Tai pavirtau ažuolėliu, / O žirgelis šiaurum vėju* LLD III 676. Žirgo lyginimas su vėju, viesulu populiarus Azijos šalių, taip pat ir lietuvių tautosakoje. Iš žirgo elgesio sprendžiama apie artėjančias oro permainas: jei arklys neėda žolės – bus audra (VDU ER 22–10/3). Dar įdomesni atrodo sapnų spėjimai: esą jei žmogus susapnuoja arklį, vadinasi, gausiąs pinigų ar bus vėjas (Marcinkevičienė 1998, p. 207). Pasakomojoje tautosakoje neretai arkliai lyginami su vėju ar viesulu. Mįslėse vėjas maskuojamas žirgo įvaizdžiu. Tradiciniame mąstyme neabejotinai turėjo sietis šiaurinio vėjo stiprumas ir žirgo greitis.

Žirgo žūtis kartu su raiteliu vaizdas populiariesnis XIX a. karinėse-istorinėse dainose. Esama itin poetiškų žirgo mirties variantų: *Devynios kulkos pro šalį lėkė, / O ši dešimta žirgelį kirto* LLD XVII 83. Tokia poetizuota mirtis būdinga ankstyvesnių dainų vieno kario žuvimui. Vėlyvesnėse dainose žirgo žūtis vaizduojama realistiškai: *Jau įpuolė juodbėrelis / Juodajam purvelin, / Vali riešų riešutėlių / Raudonan kraujelin* LLD IX 409. Realų karo vaizdą piešia ir kiti dainų tekstai: *Ten ūžė kulkelės / Kai sode bitelės, / Ten krinta berneliai, / Jų bėri žirgeliai* LLD XVII 175. Šiose dainose minimas ir žirgo kritimas. Nujausdamas kare neišvengiamą mirtį, kartais raitelis iš anksto nusprendžia kaip turėtų mirti jis ir jo žirgas: – *Kai kirs mano bėrą žirgą, / Liepsiu graudžiai žvengti* LLD IX 100.

Visose aptartose dainose žirgas arba parneša žinią apie šeimininko mirtį, arba kartu su juo žūna kare. Tačiau vėlesnėse dainose atsiranda priešingų vaizdų, kai karys grįžta iš karo be žirgo.

Šios dainos prasideda gana tradiciškai: seserys išleidžia brolių į karą bei laukia jo grįžtant. Karys grįžta neįprastai greitai: *Nė meteliai nesukako, kai brotis sugrįžo* LLD IX 473. Įdomu tai, kad seserims, nepaisant to, jog brolis grįžo į namus, pasirodo svarbu, kur jis padėjo jų duotą mundurą ir žirgą. Šiuo atveju vėlgi svarbių atributų netekimas dainose vaizduojamas itin realistiškai: *Aš išmainiau mundėrėlį mozūrams į duoną, / O žirgelį – į pilką sermėgą* LLD IX 473. Natūralūs biologiniai bei apskritai išgyvenimo poreikiai jau rodomi svarbesni nei garbės ženklai.

Elgesys prie mirusio raitelio. Nors kariui žuvus žirgas dažniausiai minimas kaip parbėgantis namo, tačiau esti ir kitokių žirgo elgesio vaizdų. Ne vienoje dainoje žirgas lieka prie kritusio raitelio.

Sunku būtų sutikti su P. Jokimaitienės teiginiu, jog XIX a. dainose žirgo motyvo jau nebėra (Jokimaitienė 1995, p. 21). Vėlyvesnėse (XVIII pab.–XIX a.) karinėse istorinėse dainose žirgas vis dar vaizduojamas kaip parnešantis žinią apie kario žūtį. Vis dėlto reikia pripažinti, jog žirgo, kaip nuolatinio kario palydovo, pasirodymas naujose dainose greičiausiai nulemtas tradicijos nei istorijos (Ivanauskaitė 2003, p. 26–27). Žirgas gali pranešti ne tik apie brolio, bet ir sūnaus ar tėvo mirtį, žinia pranešama kario laukiančiai mergelei. Tiesa, dažniausiai jis ilgiau užsibūna prie žuvusiojo: *Ir nušovė bernužėlį / Vidury vainelės, / Žvinge žirgs juodbėrėlis, / Gali ja galvelės* LLD IX 195. Tik apibūdinus žuvimo vietos vaizdą žirgas prašomas bėgti į gimtinę, kad praneštų apie kario mirtį. Kartais jam įduodamas laiškas žuvusiojo artimiesiems. Dainų motyvai dažnai panašūs, tik kartais skiriasi žirgo, stovinčio prie raitelio kūno, vieta. Cituotoje dainoje žirgas vaizduojamas stovintis prie galvos, kituose variantuose – prie raitelio kojų: *Guli jaunas bernužėlis / Vidury laukelio, / Stovi liūdnas juodbėrėlis / Gale jo kojelių* LLD IX 303. Minėtuose tekstuose žirgas grįžta pas kario šeimą ar mergele, bet fiksuojama kūrinių, kuriuose žirgas lieka prie kario: *Aš gulėjau pašarvotas / Ant sieros žemelės, / O žirgelis juodbėrėlis – / Prie mano galvelės* LLD IX 119. Atkastuose kapuose rasti palaidoti kariai su žirgais ar tam tikromis žirgo dalimis. Žirgo griaučiai beveik visada randami mirusiojo kairėje pusėje (Bliujienė 2009, p. 160). Kairė pusė – žmogaus širdies, jausminė erdvė. Dainose dažniau aptinkama žirgo lokalizacija kariui prie galvos ar kojų. Tik vėlyvose dainose pasitaiko tekstų, kuriuose žirgas vaizduojamas stovintis prie raitelio šono: *Guli guli bernužėlis / Ant karo nušautas, / Šalia stovi juodbėrėlis / Kamanom apmautas* LLD XVII 37.

Ankstyvosiose šio žanro dainose žirgas taip pat vaizduojamas liekantis prie kritusio šeimnininko. Gana keistas žirgo elgesys dainų tipe *Per tiltą jojau* K 360. Šiai baladei skirta nemažai dėmesio mokslininkų darbuose (Balys 1935; Krištopaitė 1965; Jokimaitienė 1995; Glinskaitė 1996). Vis dėlto žirgo vaidmuo šioje dainoje nagrinėtas mažai. Į purvyną puolęs bernelis iš savo žirgo susilaukia kitoms dainoms nebūdingų veiksmų: *Tik ma žirgelis, / Mano*

juodbėrelis / Aplink mane vaikščiojo, // Mindė kojeles, / Mindė rankeles, / Mindė skaistų veidelį LLD III 598. Tokį išskirtinį elgesį pastebėjo ir Jonas Balys, teigdamas, jog „paprastai kario žirgas yra ištikimiausias jo draugas, <...> tuo tarpu čia žirgas jį negailestingai mynioja (Balys 1935, p. 165). D. Krištopaitės nuomone, tokiu herojaus mirties vaizdu pabrėžiamas jos realistiškumas, herojaus vienatvė bei žmonių abejingumas (Krištopaitė 1965, p. 155). Vaizdas dar sustiprinamas vaizduojant bernelio žaizdas: *Iš mano veidelio kraujas tekėjo, / Kai radasta žydėjo* LLD III 605. Vargu, ar taip norima pavaizduoti žirgo bandymą prikelti kritusį šeimnininką: kartais žirgas bando prikelti karį, tačiau paprastai tai daro balsu jį šaukdamas. Kituose dainos variantuose atsirandantis draudžiamo paukščio nušovimo motyvas galbūt gali byloti apie tai, kad žirgas, kaip ir bernelio giminės, smerkia šį už neleistiną medžioklę. Šiuo įvykiu (bausme už draudimo sulaužymą) D. Krištopaitė aiškina bernelio žūtį (Krištopaitė 1965, p. 152–154). Kai kuriuose variantuose dingsta posmas, jog būtent raitelio žirgas vaikšto aplink jį. Tuomet, priskiriant šią dainą karinių dainų žanrui, galima manyti, jog taip elgiasi prieš žirgas. Tiesa, realistiški prieš žirgų elgesio vaizdiniai atsirandama žymiai vėlesnėse dainose. J. Balio nuomone, žirgo, mindžiojančio raitelį, epizodas galėjo atsirasti vėliau kartu su nesėkmingu žirgo muštravojimu (Balys 1935, p. 168). I. Glinskaitė pabrėžia minimo žirgo mitologinę svarbą, bandydama susieti kai kuriuos baladės variantus (priskiriamus Užgavėnių pasivažinėjimų dainoms) su žirgo dominavimu Užgavėnių dainose (Glinskaitė 1996, p. 73). Tačiau Užgavėnių dainose žirgas dažniausiai idealizuojamas, netinkamo jo elgesio dainose nepastebima. Taigi kodėl žirgo toks netikėtas elgesys vaizduojamas populiarioje baladėje, vis dar lieka neaišku.

Vėlyvose dainose atsiranda visiškai nauji žirgų (o vėliau – tik *arklių*) paminėjimai – žirgai nepagarbiai elgiasi su kritusių karių kūnais. Dažniausiai figūruojanti formulė: *Arkliai užmynė mūsų kaulelius* LLD XVII 83. Pasitaiko ir dar drastiškesnių vaizdinių: *Arkliai su magnetais galvą suskaldė* LLD IX 62. Be abejo, atsirandantys motyvai, atspindi ir karo realybę (Ivanauskaitė 2003, p. 27). Beveik visuose minėto motyvo variantuose gyvūnai įvardijami *arkliais*, o ne žirgais. Labai tikėtina, jog pavadinant svetimųjų žirgus *arkliais*, norėta juos paniekinti. Susidaro įspūdis tarsi žirgas negalintis taip elgtis (nors ankstyvosios dainos tai paneigia).

Nuo tada, kai žirgas pradėtas naudoti kaip transporto priemonė kariniuose veiksmuose, jo reikšmė kario įvaizdžio formavime tradiciniame mąstyme išsisknija ilgiems šimtmečiams. Jojantis į karą raitelis matomas ir ankstyvosiose, ir vėlyviausiose karinėse-istorinėse dainose. Karinėse-istorinėse dainose aiškiai dominuojantis *žirgo* įvardijimas tik dar labiau sustiprina

tokio įvaizdžio ilgalaikį dominavimą tradicinės kultūros žmogaus sąmonėje. Vėlyvesnėse dainose atsirandantys arklių vadinimai dažniausiai siejami su priešų žirgais.

Žirgas kario gyvenime atliko itin svarbų vaidmenį: jis daugeliu atveju buvo pagrindinis raitelio pagalbininkas bei artimiausias bičiulis. Neretai jis tampa tarsi saugia toli nuo namų esančio vaikinio erdve: pats žirgas ar jo atributai yra sutapatinami su namų apyvokos daiktais ar pačiais namais. Taigi žirgas tarsi atlieka psichologinės paramos teikėjo kariui vaidmenį. Kartu jis tampa ir paskutinės mirštančio valios vykdytoju ar mirties vietos sergėtoju. Tik vėlyvesnėse dainose atsiranda motyvai, kai žirgas yra išduodamas, paaukojant jį už fizinių reikmių patenkinimą ar apskritai gyvybės išsaugojimą. Žirgas, išskyrus itin retus atvejus, raitelį palieka tik jo paties prašymu.

Kartu karinės-istorinės dainos rodo, jog žirgas, jo priežiūra bei jodinėjimas nebuvo svetimasis moterims. Nors tradiciškai žirgas siejamas su vyriškąja erdve, tačiau karinėse-istorinėse dainose labai dažnai išvykti jį rengia vaikinų seserys. Pats raitelis tarsi atsirišo nuo žirgo ruošimo. Nors esama dainų, kuriose toks elgesys aiškinamas netinkamu žirgo priežiūrai vyriškos lyties atstovų amžiumi, tačiau ir vėliau dainose matomas grįžtantį žirgą bendrauja būtent su moterimis, kurios kreipdamosi į jį kartais vartoja įvardį *mūsy*. Taigi žirgas suvokiamas ne vien kaip vyriškosios šeimos pusės atributas, bet kaip visos šeimos rūpestis bei turtas. Dar labiau moterų artumas žirgam išskyla dainose, kuriose duktė prašo tėvų pirkti jai žirgą joti kartu su patinkančiu vaikinu. Nepaisant to, jog pati kelionė merginai dažnai baigiasi dramatiškai, tokie dainų vaizdiniai gali byloti apie tai, jog jodinėjimas senaisiais laikais buvo toli gražu ne vien vyrų veikla. Tam tiktai etnografiniai duomenys bei nedideli užsiminimai seniausiuose šaltiniuose tai tik patvirtina.

Dainose esama ir tam tikrų tikėjimų, susijusių su žirgo elgesio stebėjimu, siekiant išsiaiškinti apie laukiančią sėkmę ar nesėkmę išvykstant į karą ar pačiame kare. Kadangi sėkmė laikytas grįžimas iš karo gyvam, todėl dauguma žirgo veiksmų pranašavo būsimą kario mirtį. Šiuo atžvilgiu karinių-istorinių dainų žirgas panašus į pasakomosios tautosakos, ypač pasakų, herojaus pagalbininką arklių, kuris dažnai žino herojaus ir savo ateitį. Kaip ypatingai daug pranašišku galiu turintys išskyla karo vadų žirgai, kas neabejotinai siejasi su jų šeiminių aukštu statusu.

Vėlesnėse dainose vis dažniau atsirandantys realistiniai priešų arklių elgesio motyvai, ko gero, kilo iš savo ir svetimų opozicijos. Arkliams mindžioja karių lavonus, skaldo galvas, niokoja žmonių turtą – taigi, atsiranda tikroviškų karo žiaurumo aspektų. Nepaisant šito, savi žirgai (būtent savi išlieka *žirgais*) beveik visada išlieka idealizacijos objektu.

IV. ARKLYS LIETUVIŲ PAREMIJOSE

Paremijos – bendras patarlių, priežodžių ir sentencijų pavadinimas (TŽŽ 2001, p. 551). Tai dar vienas tautosakos žanras, kuriame neapsieita be arklio vaizdinio bei su juo susijusių savybių. „Lietuvių patarlių ir priežodžių“ sąvado pirmajame tome yra 131 patarlių ir priežodžių, kurių atraminis žodis *arklys*, tipas. Pagal užrašytus tekstus, arklys užima antrą vietą tarp patarlėse minimų gyvūnų, nusileisdamas tik šuniui (Kadžytė 1997, p. 53). Kaip ir daugelyje kitų žanrų, paremijose arklys suvokiamas nevienareikšmiškai: vienoje jų apie arklių kalbama tiesiogiai, nemaža paremijų, kurios turi perkeltinę reikšmę, taip pat esama ir tokių, kuriose arklio įvaizdis turi ir tiesioginę, ir perkeltinę reikšmę. Šioje disertacijos dalyje arklys analizuojamas keliomis kryptimis: visų pirma, atskleidžiami paremijų kūrėjų dėmesį patraukę arklių fiziniai bei būdo ypatumai, arklių priežiūros bei panaudojimo, įsigijimo bei praradimo aktualijos. Taip pat siekiama atskleisti apie kokius žmogiškojo gyvenimo reiškinius kalbama perkeltinės reikšmės vaizdais. Arklio įvaizdžio populiarumui pabrėžti lietuviški pavyzdžiai lyginama su kitų šalių tautosakine medžiaga.

1. Arklių prigimtis bei būdo savybės

1. 1. Tvirtumas, greitumas, eiklumas. Kaip ir kituose žanruose, bene labiausiai akcentuojamas arklio bruožas yra jėga bei tvirtumas. Priežodžiai dažnai apsiriboja trumpais, labai konkrečiais tekstais: *Drūtas / stiprus / tvirtas kaip arklys* LPP 617. Tvirtumas, stiprumas siejamas būtent su *arkliu*, t.y. darbinio gyvuliu, kuris ir galėjo būti fizinės jėgos simbolis. Arkliui priskiriama ir gera sveikata: *Sveikas kaip arklys* LPP 617; *Strainybė – kaip tik arklys dvieigys* LPP 669. Nors dominuoja trupučiai tekstai, vis dėlto pasitaiko ir detalesnių apibūdinimų. Paskutiniame cituotame tekste sukonkretinamas arklys, su kuriuo žmogaus fizinė būklė lyginama. Įvardijimas *dvieigys* rodo, jog kalbama apie jauną, dviejų metų arklių (LKŽe: *dvieigys*). Nenuostabu, jog toks gyvūnas ir siejamas su *strainybe*, t.y. smarkumu, vikrumu (LKŽe: *strainybė*).

Tačiau esama patarlių, teigiančių, jog arklio jėga taip pat turi ribas. Norint pasiteisinti, jog neįmanoma nudirbti daugiau nei leidžia jėgos, pasitelkiamas arklio pavyzdys: *Per viršų ir arklys neveža* LPP 655. Panašios esti ir rusų patarlės: *Через силу и конь не ступит* (ППП p. 326) – *Per jėgą ir arklys neina*. Kitose paremijose žmogus ir arklys lyginamas šį traktuojant kaip pavyzdį žmogui ir kartu pasiteisinimą dėl galimos nesėkmės: *Arklys ir tai privargsta, o žmogus*

– *nēr dyvo* LTt V 3116. Dėmesys atkreipiamas į arklio fizinę jėgą, kuri nepalyginamai didesnė nei žmogaus.

Arklio kaip greito, sunkiai suvaldomo gyvūno vaizdinys aptinkamas ir kitose paremijose: *Kad arklį už karčių paleidai, už uodegos neišlaikysi* LPP 632. Iš esmės arklys patarlėje įprasmina praleistas galimybes, viena kurių galėjęs būti vaikų auklėjimas. Patarlė, atrodo, buvo vartojama norint pasakyti, jog, ko neišauklėjai ankstyvoje vaikystėje, vėlu auklėti jaunystėje. Užrašytas ir palyginimas: *nenuturimas kaip žirgas* LPPe: žirgas. Palyginime svarbu tampa žirgo įvardijimas.

Tiesa, eiklumas ne visada pateikiamas kaip labai gera arklio savybė. Patarlėje *Eiklų arklį ir šiaudas baido* LPP 621, jungtukas *ir* gali reikšti neigiamą požiūrį į arklio būdą. Po jungtuko įvardijamos sąlygos, kurios realybėje negali būti nepalankios (Kerbelytė 2005, p. 185): šiaudas nėra daiktas, kuris turėtų baidyti arklį. Jei jis baidosi šiaudo, vadinasi, yra per daug jautrus.

Esama ir kiek kitokių tekstų, kuriais, pasitelkiant arklio vaizdinį, išreiškiamas ironiškas požiūris į žmogaus fizinę būklę. Senumas, silpnumas perteikiamas nukaršusio arklio apibūdinimu: *Eiklus kaip galadienis arklys* LPP 622. Čia žodis *eiklus* suvokiamas priešingai jo tiesioginei reikšmei. Eiklumas priežodyje – senatvės, sunkios fizinės būklės ironiška išraiška.

1. 2. Dydis. Dar viena arklio fizinė savybė, lyginama su žmogaus fizine išvaizda, – didumas: *Didelis kaip arklys* LPP 612. Reikia manyti, jog šiuo atveju dydis suvokiamas kaip teigiamas bruožas: dydį siejant su jėga, fiziniu pajėgumu, priežodį iš tiesų galima suvokti kaip pagyrą. Kita vertus, galbūt patarlėje yra ir ironijos – išsiskirti, taip pat ir išvaizda, tradicinėje visuomenėje nebuvo labai sveikintinas dalykas.

Pasišaipymas iš neproporcingumo labai aiškiai juntamas išplėstame palyginime: *Didelis kaip arklys, durnas kaip asilas* LPP 613. Arklį ir asilą biologiškai sieja bendra kilmė – abi rūšys priklauso neporakanopių žinduolių būriui, arklių genčiai (LTE 1976, p. 378). Tradiciniame mąstyme, tautosakoje asilas ir arklys neretai pasikeičia vaidmenimis. Kai kurie mitologai netgi mano, jog asilas kai kur galėjo pakeisti arklio vaizdinį (Голан 1993, p. 47). Reikia pastebėti, jog minimame priežodyje akcentuojamas kvailumas, kurį dar labiau sustiprina lyginimas su arklišku dydžiu. Dar ryškiau dydis ir kvailumas supriešinami priežodžiuose, gretinant arklį su menkesniu gyvūnu: *Didelis kaip arklys, kvailas kaip višta* LPPe: arklys; *Didelė kaip kumelė, kvaila kaip avelė* LPPe: kumelė. Galiausiai arklys tampa pavyzdžiu, jog dydis dar nereiškia išminties: *Arklio didelė galva, o proto – tai maža* LPPe: arklys. Dydis šiuo atveju tampa neigiamą atspalvį turinčia savybe.

Pagarbą, gal net baimę, arkliais rodo patarlė, turinti ryškių sąsajų su pasakojamąja tautosaka: *Kad arklys apie savo drūtį žinotų, tai nieks ant jo nepajotų* LPP 632. Etiologinėje sakmėje

pasakojama, kad arklys buvęs labai stiprus ir nenorėjęs klausyti žmogaus, todėl Dievas padarė taip, kad jis žmogų matytų didesnę už save (LTR4638 20).

Atskirą paremių grupę sudaro tekstai, kuriuose ironiškai lyginami arklio bei žmogaus išvaizdos bruožai. Daugiausia dėmesys kreipiamas į viršutines kūno dalis: *Tegul arklys galvoja – jo galva didesnė* LPP 673; *Tegul arklys verkia – jo akys didesnės* LPP 674. Arklio galva bei akys iš tiesų didesnės nei žmogaus. Tačiau šiuo atveju didelė arklio galva ironiškai siejama su dideliu protu, o didelės akys – su galimybe akivaizdžiau išreikšti skausmą kažko netekus. Pastebėtina, jog folklore nemažai dėmesio skiriama tam tikroms arklio kūno dalims. Esama ir daugiau paremių, kuriose minima arklio ar kumelės galva: *Radai negyvo arklio galvą, ir pasižabok* LPP 659. Galbūt arklio galva galėjo būti ne tik apsaugos nuo pikto, bet apskritai laimės ar sėkmės ženklas. Puikiai žinoma, jog tokią reikšmę yra įgavusi arklio pasaga.

Kitoje paremijoje į galvą žiūrima kitaip: *Susivalkios kaip kumelės galva patvoriais* PP p. 420. Požiūris į minimą objektą čia yra pašaipus. Vis dėlto prisimenant, jog esama pasakojamosios tautosakos tekstų, kuriose paniekintas kumelės kūnas (kartais būtent galva), bando nubausti taip pasielgusį, galima įtarti, jog šis priežodis galėjęs turėti ryšių su sakmėmis.

1. 3. Darbingumas. Dar vienas teigiamai vertinamas bruožas – darbingumas, darbštumas. Ši savybė aktualizuojama ne vienoje paremijoje: *Dirba kaip arklys; Veža kaip arklys* LPP 615.

Paremių, kuriose arklys traktuojamas kaip itin svarbus ūkio darbų pagalbininkas esama ir daugiau. Neretai jis tiesiogiai siejamas su derliumi: *Arklio nugara javai dera* LTt V 4716. Arklys šioje patarlėje iškeliamas – nuo jo darbo priklauso derliaus gausa. Kai kuriose patarlėse kalbama apie konkrečius arklių atliekamus darbus, paprastai, arimą: *Su artu arkliu bepigė ir arti* LPP 670. Patarlėse akcentuojamas arklio amžius, subrendimas darbus dirbti: *Senas arklys daugiau veža* LPP I 663.

Kitose paremijose ryškinamas arklio, kaip labai sunkiai dirbančio gyvūno, įvaizdis. Jose iš dalies netgi gailimasi arklio: *Nepavydėk arkliui jo sunkios duonos* LPP 647. Patarlė, ko gero, atsirado norint ką nors sudrausminti. Paremių, kuriose arklio darbas suvokiamas kaip sunkus, labai varginantis ir ne visada tinkamai įvertinamas, esti ir daugiau: *Kuris arklys bėga, tą ir plaka; Kuris arklys veža, tam ir krauna* LPP 639. Šiomis patarlėmis parodoma, jog aktyviausiam ir tenka dirbti daugiausiai (rus. *Котора лошадь больше везет, на ту больше и наваливают* ПИИП с. 142). Taigi arklys, kaip darbinis gyvulys, pakeičia žmogaus vaizdinį patarlėse, susijusiose su darbu. Nors tekste kalbama apie vieną arklį, vis dėlto nujaučiamas dviejų arklių lyginimas: vienaip elgiamasi su aktyviu gyvūnu, o, kaip galima įtarti, visai kitaip su stovinčiu be darbo. Paremijos, kuriose lyginami du arkliai bei jų pareigos, tarsi atspindi ne tik dviejų tipų

asmenis, bet ir realiai turtingesnių žmonių turėtą kelių arklių padėtį: *Ne tas arklys avižas ėda, kuris dirba; Ne tas arklys dirba, kuris avižas ėda* LPP 652.

Kaip ne kartą minėta, kad, dirbant įvairiausių ūkinius darbus, daugeliu atveju neapsieita be arklio. Patys arkliai, jų lietuviškos veislės tarsi atskiria dvi arklio panaudojimo galimybes. Lietuvoje išvestos (ar lietuviškos kilmės) dvi arklių veislės – žemaitukai bei Lietuvos sunkieji. Žemaitukai – nedidelio ūgio lietuviški žirgai kilę iš Rytų stepių tarpanų kaip veislė susiformavo VI – VII a. (Macijauskienė 2008, p. 61). Jie daugiau siejami su jojimu, buvo naudojami kariniuose veiksmuose, nors, be abejonės, ir namų ūkyje (Macijauskienė 2008, p. 101). Tiesa, žymiai vėliau XX a. pr. išvesta stambiųjų žemaitukų veislė puikiai tiko ūkio darbams (Šveistienė 2008, p. 185). Lietuvos sunkieji (veislė galutinai patvirtinta tik XX a. viduryje) buvo išvesti būtent tam, kad atliktų ūkio darbus, taip pat buvo kinkomieji arkliai (Šveistienė 2008, p. 139). Dvi arklių panaudojimo tendencijos atsispindi ir folklore. Kadangi dauguma lietuvių paremių išreiškia valstietišką požiūrį į gyvenimą, nenuostabu, kad jose nemenkas dėmesys atkreipiamas į arklio darbingumą.

Arklys kaip darbininkas akcentuojamas ir kaimyninių šalių paremijose: *Конь не пахарь, не кузнец, не плотник, а первый на селе работник* РППИ p. 140 – *Arklys ne artojas, ne kalvis, ne dailidė, o pirmas kaime darbininkas*. Iš tiesų arklio kaip darbinio gyvulio (patarlėje – *darbininko*) svarba buvo itin didelė – ji iškeliamą labiau nei kitos tradicinės profesijos.

1. 4. Protingumas, patirties turėjimas. Dalyje paremių arklys vaizduojamas protingu, gerą atmintį bei išminties turinčiu padaru.

Kaip svarbu turėti gerą arklį, aiškina paremija *Geras ašvienis artoją mokina* LPP 746. Norima pasakyti, kad dirbant laukuose geru arkliu pats išmoksti geriau ir greičiau darbus atlikti. Akcentuojamas arklio gerumas, kurį galima traktuoti kaip tam tikrą patirtį.

Kai kuriose paremijose tarsi žavimasi puikia arklio atmintimi. Dažniausiai iškeliamos arklių atminties galybės, susijusios su gebėjimu rasti kelią į namus: *Arklys namo nepaklys* LPP 595; *Ugnis taukus suras, arklys – kelią* LTt V 2491. Žinomi pasakojimai apie arklius, parvežančius namo miegančius, girtus šeimininkus. Esama anekdotų, pasakojančių apie tai, kad arklys stoja prie tos vietos, kur prieš metus buvusi karčema (LLA 625). Be to, pažymėtina, jog šiose ir panašiose patarlėse akcentuojami namai, į kuriuos skubama grįžti. Arklys vaizduojamas nuovokiu gyvūnu, žinančiu, kad grįžtama į namus: *Namo arkliai smarkiau bėga kaip iš namų* LPP 640.

Kitose patarlėse kaip patirties ženklas iškeliamas arklio amžius – kuo arklys vyresnis, tuo jis sumanesnis: *Senas arklys žino daug kelių* LPP 665; *Seną arklį vis prie dišlaus kinko* LPP 661.

Senas arklys – gyvenime patyrusio žmogaus metaforinis įvardijimas. Tačiau piešiamas vaizdas atsiremia į realybę – iš tiesų senas arklys labiau tinkamas kinkyti prie vežimo krašto, nes yra labiau įpratęs, turi daugiau patirties. Labai dažnai prie jauno arklio kinkydavo kartu seną, patyrusį arklį, kad jaunasis mokytųsi iš senojo. Patarlėse kartu perteikiami arklių mokymo ar dresavimo būdai.

Lietuvoje gana plačiai žinoma patarlė *Senas arklys vagos negadina* LPP 663. Bet taip pat egzistuoja ir labiau išplėtotas patarlės tekstas: *Senas arklys vagos negadina, bet ir giliai nearia* LPPe:arklys, kuri priklauso erotinei temai. Tokia patarlė yra ir rusų folklore: *Старый конь борозды не испортит, да и не вспашет* РПП p. 294 – *Senas arklys vagos negadina, bet ir neišaria*.

Patarlėje *Mudras arklys kartais klumpa* LPP 639 vertinama arklio, kaip protingo ir kartu išdidaus (LKŽe: mudras) gyvūno, galima nesėkmė. Plačiau žinoma patarlė, kuria arklio nesėkmės galimybės lyginamos su žmogaus: *Arklys ant keturių kojų suklumpa, e žmogus ant vieno liežuvio – nēr dyvo* LTt V 3115. Pirmoji patarlės, kurioje vaizduojamas arklys, dalis suprantama tiesiogiai, tuo tarpu žmogaus suklupimas “ant vieno liežuvio” yra metafora. Tokia patarlių konstrukcija, kai viena patarlės dalis suvokiama tiesiogiai (beje, labai dažnai šioje dalyje mėgstami gyvūnai), o kita – perkeltine prasme, gana dažna (Černiauskaitė 2005, p. 126). Kad klysta visi, aiškinama ir plačiai Europoje paplitusioje patarlėje: *Arklys ir keturiom kojom suklumpa* LPP 593; rus. *Конь на четырех ногах, да спотыкается* РПП с. 140, lat. *Zirgam četras kājas un tomēr klūpt*; pranc. *Ung cheval a quatre pieds et si chiet* (Grigas 1987, p. 129). Panašios reikšmės patarlių, kuriose minimi gyvūnai, yra ir daugiau, pavyzdžiui: *Ir kytra višta uodegą įsidilgina* LTt V 447.

1. 5. Ėdrumas – viena tų savybių, kuriomis paremijose išsiskiria ne itin daug personažų. O arklio pomėgis gausiai paėsti akcentuojamas pakankamai dažnai: *Ėda / ryja kaip arklys* LPP 619.

Šios paremijos išreiškia neigiamą požiūrį į daug valgantį asmenį, kuris dar aiškiau pabrėžiamas priežodyje: *Ėda kaip arklys, dirba kaip gaidys* LPP 620. Patarlė žinoma ir Latvijoje: *Ēd kā zirgs, strādā kā gailis* (Grigas 1987, p. 27), tačiau priežodis kitose šalyse nėra paplitęs. Kita vertus, esama ir tam tikro pateisinimo, kodėl žmogus taip elgiasi: *Dirbu kaip jautis, valgau kaip arklys* LPP 620. Vis dėlto ir šioje patarlėje požiūris į arklio ėdrumą išlieka neigiamas. Pasitaiko ir obsceniškų patarlių, susijusių su arklių ėdrumu: *Arklys vienu galu kiša, kitu šika* LPPe: arklys.

Paremijų, kuriose akcentuojamas arklio nuolatinis noras ėsti, fiksuojama ir tarp rusų patarlių: *Лошадь что жернов – все мало корму* РПП с. 166 – *Arklys kaip girnapusė – vis maža maisto*.

Palyginimai patarlėse, be abejo, atėjo iš gyvenimiškos patirties. Apie nuolatinį arklio alkį užsimena ir mūsų patarlės: *Arklio pilvo neprisotinsi, ubago terbos nepripildysi* LPPe: arklys.

Apskritai patarlių, kuriose kalbama apie arklį bei jo pašarą, esama labai daug. Vienos tokių – arklio kontaktas su maistu, t.y. artėjimas prie maisto, o kartais ir tolimas nuo jo: *Ne ėdžios į arklį eina, o arklys į ėdžias* LTt V 2672; *Abrakas pas arklį neina* LPP 8; *Ėdžios prie arklio neina* LTt V 2674. Šiuo atveju metaforiškai norima pasakyti, kad jei nori gauti trokštamą daiktą, turi pats jį pasiekti, o ne jis tave. Įdomu, jog lietuviams, vokiečiams bei prancūzams ši patarlė yra vyro ir moters santykių, erotikos tema: mergina (patarlėje ėdžios/abrakas) neina pas vaikiną (patarlėje arklį), nes vaikinas turi eiti pas merginą (Kudirkienė 2007, p. 19). Čia vertėtų prisiminti lietuvių liaudies dainas, ypač vaizduojančias jaunų žmonių santykius, kuriose žirgo priežiūra, ypač jo šėrimas bei girdymas, dažnai siejamas su intymiąja sfera.

Metaforinis arklio kaip mėgstančio avižas gyvūno vaizdinys pasitelkiamas ir dar vienoje patarlių grupėje: *Kuris arklys avižų neėda* LPP 639; *Nerasi tokio arklio, kur avižų neėstų* LTt V 373. Šios paremijos buvo vartojamos norint paaiškinti vyrų potraukį merginoms, jų neatsilaikymą prieš intymius pasiūlymus (LPP p. 203). Taigi arklio ėdrumas neretais atvejais įgauna ir seksualinio potraukio reikšmę: arklys įprasmina vyriškąją pusę, o avižos – moteriškąją. Šiuo atveju kiek išsiskiria patarlė *Kuris arklys avižų papiltų neėsti?* LTt V 371. Anksčiau cituotuose tekstuose galima manyti, jog kalbama apskritai apie vyriškos pusės potraukį moterims, o pastaroji patarlė tarsi teigia, jog svarbus yra ir moteriškosios pusės elgesys. Mergina vaizduojama lengvai prieinama, todėl tarsi nesistebima, kad ji susilaukia vyrų dėmesio.

Panašios reikšmės, ko gero, esti ir patarlė: *Žiūri kaip arklys į avižas* LPP 681. Ji žinoma ir kitose kalbose. Kitose paremijose netgi išreiškiamas neigiamas požiūris į „arklį“, kuris nemėgsta avižų: *Kvailas / prasta arklys, kuris avižų neėda* LPP 639. Beje, užrašyta ir pakankamai atvirų intymius santykius imituojančių paremijų, kuriose pasitelktas arklio įvaizdis: *Lipa kaip arklys ant kumelės; mylisi kaip arkliai* LPPe: arklys.

Arklio potraukis avižoms akcentuojamas ir vaizduojant šio pašaro vežimą, kaip visiškai lengvą ar netgi mielą arkliui darbą: *Arkliui nesunku avižos vežti* LTt V 5199. Tiesa, šiose patarlėse erotinio pobūdžio perkeltinės reikšmės nesama.

Šiuo potraukiu išryškinamas ir gobšumas: *Ar daug iš arklio avižų begausi?* LPP 582. Su arkliais polinkiais prie maisto, o žmogaus prie materialinės gerovės, siejasi ir patarlė: *Neleisk ašvos prie dobilų, pačios prie pinigų* LPP 745. Patarlė norima pasakyti, kad jei leisi minimus personažus prie dalykų, kurie jiems patinka, tuomet bus bėdų. Patarlės pačios savaime neretai turi

patariamąjį balsą, jų tikslas daugeliu atveju yra pamokyti žmogų, kaip elgtis vienoje ar kitoje situacijoje, ar kokio elgesio vengti (PP 1958, p. 14).

Dauguma šių patarlių arklio ėdrumą vertina neigiamai, tačiau pasitaiko patarlių, kuriose šis arklio potraukis vertinamas palankiau nei žmogaus potraukis. Arklių esant paprastą, besirūpinantį tik būtiniausiomis reikmėmis rodo patarlė: *Arklys labiau mėgsta avižas kaip auksą* LPP 594. Patarle, ko gero, siekiama parodyti, kad arkliui svarbiau, kas skanu – avižos jam atstoja auksą. Kita vertus, taip parodomi vieno ir kito (menamo žmogaus) personažų prioritetai. Panašios, tik dar labiau išplėstos yra ir rusų patarlės: *Лошадь любит овес, земля - навоз, а воевода – принос* РПП с. 166 – *Arklys mėgsta avižas, žemė – mėšlą, o vaivada – duoklę*. Dar konkretesnė patarlė: *Лошади - овес, земле - навоз, а пони – привоз* РПП с.166 – *Arkliams – avižos, žemei – mėšlas, o ponui – duoklė*.

Galbūt iš arklių pomėgio minimam pašarui atsirado ir išsireiškimas: *Žiū, arklys avižose* LPPE: arklys, reiškiantis atsirišusius apavo raiščius. Juk arkliui patekimas į avižų lauką – ko gero maloniausia, kas jam gali nutikti .

Kiek kitokios, sarkastiškos patarlės, kuriose arklio įprotis būti traktuojamas kaip yda, kurią reikėtų pašalinti: *Jei nebūt arklys nudvėšęs, būt ir nuo ėdimo atpratęs, Čigonas atpratino arklių nuo gėrimo, būtų atpratinęs ir nuo ėdimo, jei nebūtų nusprogęs* LPP 628. Panašūs siužetai randami ir buitinėse pasakose. Jose pasakojama, kaip kitatautis (čigonas arba žydas) nesugeba rūpintis arkliu, bando jį atpratinti nuo maisto ir gėrimo, o kai šis nudvesia, skundžiasi kokį gerą arklių praradęs (BsLPY I 61). Iš tiesų vieni tautosakos žanrai dažnai sudaro artimiausią kontekstą kitiems, kas labiausiai pastebima tarp stambesniųjų pasakojamosios tautosakos žanrų ir mažųjų formų (Būgienė 2004, p. 16).

1. 6. Arklys – pavojingas gyvūnas. Kai kuriose paremijose atkreipiamas dėmesys į tai, jog arklio reikia saugotis. Tam tikros jo fizinės savybės iškeliamos kaip keliančios pavojų žmogui.

Paremijose aiškinama, kokias ydas turi ar gali turėti arklys, ko reikėtų vengti su tokiu susitikus: *Pro bjaurų arklių sunku praeiti: eisi pro galvą – kąs, eisi pro uodega spirs* LPP 657. Epitetas *bjaurus* tarsi išskiria tokį arklių iš visų kitų – patarle kaip ir norima perspėti, jog būnant prie kai kurių arklių reikia elgtis itin atsargiai ir būti viskam pasiruošus. Galima ir perkeltinė patarlės prasmė – reikia saugotis nemalonių asmenų, nes jie visada stengiasi pakenkti. Toks požiūris dar aiškiau išreikštas kituose tekstuose, kuriuose arklys ar kiti minimi gyvūnai nublinksta prieš žmogaus pavojingumą: *Arklio saugokis iš užpakalio, karvės iš priekio, o pikto žmogaus – iš visų pusių; Bijok šuns iš priekio, arklio iš užpakalio, o pikto žmogaus – iš visų pusių* LPP 588. Patarlė tarptautinė, žinoma ir kaimyninėse šalyse, ir Vakarų Europoje (Grigas 1987, p. 466). Tiesa, čia jau perspėjama saugotis kiekvieno arklio.

Kita neigiama savybė – spardymasis minimas patarlėse apie arklio mirtį: *Spardosi kaip kumelė pjaunama* LPPe: kumelė; *Visada arklys dvėsdamas spardosi* LPP 678. Viena vertus, patarlės metaforiškai gali išreikšti žmogaus paskutinių jėgų sukaupimą prieš išeinant į kitą pasaulį. Tačiau tos pačios paremijos variantas *Ko čia spardais kaip arklys prieš dvėsimą?* LPP 678 gali turėti sąsajų su jau minėtos etiologinės sakmės pabaiga, kurioje aiškinamos arklio konvulsijos prieš dvėsimą: šis pamato, kad žmogus ne toks didelis, kaip jam atrodė, ir todėl bent prieš mirtį nori šiam įspirti (LTR4638 20). Galiausiai, spardymasis, po eiklumo, yra bene pagrindinė laukinių arklių savigygnos priemonė.

Užsispyrimas taip pat nebuvo pageidautina savybė nei kalbant apie naminius gyvulius, nei kalbant apie žmones: *Užsispyręs kaip naravistas arklys* LPP 676. Priežodyje arklys netgi detalizuojama, vadinamas naravistu, t.y. užsispyrėliu (LKŽe: naravistas).

Kaip perspėjimas nesikišti ten, kur tau nepriklauso, skamba patarlė: *Nelisk, kur arklius kausto, ba padkava klius galvon* LPP 645. Arklys šiuo atveju nėra tiesioginis pavojaus šaltinis. Pasitelkiamas pavojingos su arkliais susijusios aplinkos vaizdinys: kalvėje, kuriose paprastai arkliai buvo kaustomi, iš tiesų gali nutikti nemalonių atsitikimų. Kalvė neretai tradiciniame mąstyme suvokiama kaip sakrali erdvė, su kuria buvo susiję daug tikėjimų ir mitų, o joje dirbantys žmonės manyta turėjo išskirtinių, antgamtinių savybių, nes gebėdavo transformuoti skirtingas stichija (Senvaitytė 2005, p. 40).

1. 7. Kitos arklių būdo bei fizinės savybės. Atskirą grupę sudaro patarlės, kuriose tarsi dalinamasi patirtimi, koks gyvūnas esąs mažiausiai tinkamas valstiečio ūkyje. Čia vėlgi išskiriamos tam tikros arklių fizinės savybės, kurios, manyta, labiau padeda nei trukdo.

Viena tokių savybių – per didelis arklio energingumas, aktyvumas: *Dėl ūkės trys nenaudingi daiktai: vaikiš muzikontas, arklys drigontas, merga davatka* LPP 591. Drigantas arklys – eržilas, kumelys (LKŽe: drigantas), itin aktyvus gyvulys. Tokie gyvuliai darbui nebuvo tinkami. Juos dažniau augindavo turtingi ūkininkai, tačiau paskirtis jų buvo ne darbinė, o reprodukcinė.

Esama ir daugiau patarlių, arklio vaizdiniu apibūdinančių perdėm didelę energiją: *Išsirežęs, išsitempęs kaip stainios drigontas* LKŽe: drigantas. Yra kelios patarlės, kuriose stebimasi tokiu arkliu net jam mirus: *Drigonto ir skūra ant tvoros šokinėja* LKŽe: drigantas; *Eržilo oda ir ant balkio žvengia* LTt V 64. Patarlėmis, viena vertus, išreiškiama nuostaba, jog ir miręs gyvūnas atlieka tam tikrus veiksmus, skleidžia garsus, tačiau galima čia išvelgti ir sąsajų su žmogumi. Galbūt energingo arklio apibūdinimu norima pasakyti, jog aktyvaus žmogaus darbai apie save kalba ir jam mirus.

Apskritai dažniau patarlėse iškeliamos ne tos arklių būdo savybės, dėl kurių jie yra vertinami, o atvirksčiai – peiktinos. Taip pat išskiriamos labai konkrečios, specifiškai apibūdinamų arklių elgesio savybės, pastebėtos žmonių juos laikant ar pratinant prie darbų. Viena tokių savybių baidymasis: *Bingūs arkliai balno baikštos* LPP 608. Energingumas iš esmės laikytas teigiama arklių savybe: bingiais arkliais vadinti gražūs, dailūs, smarkūs, puikūs, išpenėti, bet kartu ir baikštūs (LKŽe: bingus), tačiau minimoje patarlėje ji suvokiama neigiamai.

Arklio vangumas, nerangumas taip pat vertinamas nepalankiai: *Rambaus arklio ir rimbas nepataisys* LPP 660; *Rambu arklių tik vilko dantys pataiso* LKŽe: rambus. Rambiu vadintas sunkiai pavaromas, nebijantis botago, nerangus (LKŽe: rambus) gyvulys. Be abejo, su tokiu gyvūnu dirbti darbus nebuvo paprasta, o ir pakeisti būdą nelengva, jei išvis įmanoma. Perkeltine prasme paremijos reiškę, jog įgimtų ydų nepakeisi.

Esama tekstų, kuriuos rambumas traktuojamas kiek kitaip: *Apsiprato, kaip rambus arklys prie botago* LKŽe: rambus. Šiuo atveju rambumas nėra vertinamas neigiamai, veikiau konstatuojamas pats kantrumo, susitaikymo su nepalankiomis aplinkybėmis faktas. Kaip teigiama savybė rambumas kartais net iškeliamas prieš vikrumą: *Eikliu arkliu ten nenujosi, kur rambiu nuvažiuosi* LPPe: arklys; *Aikštus arklys kelionėje greičiau pailsta nei rambus* LPPe: arklys. Baikštumas ir rambumas gali būti pateikiami neigiamai, sugretinant jų sąlygotas pasekmes: *Baikštaus arklio ant nugaros guzas, o rambaus – po pilvu* LPP 603.

Kai kuriose patarlėse konkrečiai įvardijama, koks arklys atlieka darbą be ypatingo šeimininko raginimo: *Karštam / geram / baikščiam / aikščiam / gerai šeriamam arkliui nereikia botago* LPP 635. Visi šie bruožai iš esmės yra panašūs, gali būti suvokiami kaip sinonimai – visais jais apibūdinamas smagus, greitas, jautrus arklys. Vartojamas ir labai apibendrinantis apibūdinimas *geram*, kuris mažai ką pasako apie patį arklių.

Patarlėse dėmesys atkreipiamas ir į arklio regėjimą. Sutrikusios regos arklys tarsi apibūdinamas teigiamai: *Žabalas arklys nesibaido* LPPe: arklys; *Spangiam arkliui visur kelias lygus* LPPe: arklys. Vis dėlto galima jausti ironiją: aklas arklys nesibaido, nes nieko nemato. Su arklio regėjimu siejasi ir pašaipaus pobūdžio priežodis: *Baidos kaip arklys ant abiejų akių aklas* LPPe: arklys. Galima prisiminti, jog realybėje važiuojant arklių akys kartais buvo dengiamos, kad šie mažiau baidytųsi.

Kiek kitokios patarlės, kuriose kalbama apie sergančių ar sirgusių arklių galimybes atlikti savo pareigas: *Gydytu arkliu netoli josi* LPP 623. Identiškų patarlių turi ir rusai: *На леченой кобыле далеко не уедешь* РППП с. 194 – *Gydyta kumele toli nenuvažiuosi*. Kelionės tokiu arkliu ilgumas pabrėžiamas kitoje rusų patarlėje: *На леченом коне неделю ездить* РППП с. 194 – *Gydytu*

arkliu savaitę važiuosi. Kitose patarlėse minimas raišumas: *Raiša kumele netoli josi* LPP 623. Kaip ir anksčiau cituotuose tekstuose, konstatuojamas ligoto gyvūno netinkamumas. Beje, šiomis patarlėmis buvo apibūdinamas asmuo, kuris veda silpnos sveikatos žmoną ar išteka už pasiligojusio vyro (LPP p. 201). Taigi arklio ar kumelės vaizdinys metaforiškai pakeičia sutuoktinio vaizdinį. Tikėtina, jog su šiais tekstais siejasi ir patarlė: *Kad jau jot į peklą, tai tik nors ant gero arklio* LPP 677. Perkeltinė patarlės prasmė taip pat yra siejama su vedybomis, o ir tiesiogine išreiškiamas visiškai natūralus noras: ruošiantis į pavojingą kelionę iš tiesų reikia pasirinkti tinkamą pagalbininką.

Greitesni gyvūnai neabejotinai geriau vertinti žmogui vykstant itin svarbiais reikalais – į piršlybas ar vestuves. Kad tokio žmogaus gyvenimo įvykio metu reikalinga turėti gerą arklį, teigiama ir patarlėje: *Šlubu arkliu piršlėm nevažiuoja* LPP 671. Piršliai iš tiesų stengdavosi važiuoti geriausiais turimais arkliais, juos dar papuošdami barškučiais, skambučiais (Vyšniauskaitė 1988, p. 482). Taigi arklio ryšys su vestuvių papročiais matomas ir paremiųjų žanre. Slavų patarlėse išskiriami kiti arklių bruožai, netinkami važiuoti pirštis: *Кто на борзом коне женится поскачет, тот сам скоро заплачет* ППП с. 150 – *Kas greitai arkliu tuoktis važiuos, tas greit pats verks*; *На резвом коне жениться не езди* ППП с. 196 – *Su judriu / eikliu arkliu vesti nevažiuok*. Įdomu, jog eiklus, greitas arklys rusams atrodė netinkamas šiai kelionei.

Gausu paremiųjų, kuriose žmogus lyginamas su arkliu, iškeliant arkliui charakteringus ir kartu natūralius bruožus, kurie žmogui neturėtų būti tinkami. Jau senovės pasaulėžiūroje žinomas polinkis pasaulio objektus sisteminti surikiuojant juos hierarchiškai. Žmogus yra hierarchiškai aukštesnėje pakopoje nei gyvūnai, augalai ar daiktai. Todėl žeminant žmogų jis lyginamas su gyvūnais ar daiktais, o aukštinant – su Dievu ar šventaisiais, angelais (Крикманн 2001, p. 26–27). Neaplenkti ir arklio skleidžiami garsai, iš kurių jis yra atpažįstamas. Žvengimu ar prunkštumu apibūdinamas žmogaus juokas: *Žvengia kaip arklys* LPP 682; *Prunkščia kaip arklys* LPP 658; *Žvengia kaip kumelė prie kūdros* LPPe: kumelė. Patarlėse aiškiai juntamas pašiepimas ar net bandymas sugėdinti asmenį, kuris netinkamai išreiškia emocijas.

Išgąsčiui nusakyti liaudis vartojo palyginimą: *Šnirpščia kaip arklys dvasią matydamas* LPP 672. Tikėjimas esą arkliai mato dvasias fiksuojamas ir kituose folkloro žanruose. Mitologinėse sakmėse, padavimuose pasakojama apie tai, kad arkliai tam tikrose vietose pradeda keistai elgtis (BsV VII 2, 7, 9). Tokį elgesį žmonės aiškino esą kai kurie gyvūnai mato dvasias ir arklys yra vienas iš jų.

Neretai norint žmogų pajuokti vartojamas palyginimas su kumele. Juo norima išreikšti susigėdimą: *susigėdo kaip kumelė, vežimą išvertus* LPPe: kumelė; *kaip kumelės gėda* LPPe:

kumelė. Kumelės įvaizdžiu išreiškiamas ir nenuovokumas: *žiopso kaip kumelė prieš saulėtekį* LPPe: kumelė. Pasitaiko ir vulgarių, užgaulių išreiškimų: *raukosi kaip kumelės subinė* LPPe: kumelė; *nesiraukyk kaip kumelė nusimyzus* LPPe: kumelė; *sena kumelė pirdo, visa Ryga pasmirdo* LPPe: kumelė. Kumelės, kaip pašaipų objekto, suvokimas pastebimas daugelyje folkloro žanrų.

Kai kuriose patarlėse arkliui priskiriamas dykinėjimas vertinamas taip pat nepalankiai: *Dykas kaip arklys, linksmas kaip gaidys* LPP 614. Nedirbančio apibūdinimas vargu ar tiktų arkliui – paremijose dominuoja sunkiai dirbančio arklio įvaizdis. Tačiau žodis *dykas* turi keletą reikšmių: ne tik laisvo, be darbo (LKŽe: dykas), bet ir išdykusio, pasileidusio (LKŽe: dykas) asmens apibūdinimas. Išdykumas, pasileidimas, apskritai, lytinė potencija siejamas su arkliu ne viename tautosakos žanre. Galbūt šiuo atveju pasitelkiamas pastarasis žodžio *dykas* traktavimas.

Kitaip aplinkinių ydos vertinamos paremijoje *Arklio ir pačios pajunksto nepermainysi* LPP 587. Žmogus šiuo atveju skatinamas susitaikyti su aplinka bei priimti ją tokia, kokia ji yra. Ir žmona, ir arkliai vaizduojami turintys tam tikrų ydų, kurių nepakeisi. Artimos semantikos yra patarlė *Jau kad gimė laukas arklys, tai šuo laukumo neišgrauš* LPPe: arklys. Rusų folklore žinoma patarlė *Черного кобеля не отмоешь до бела* РПП с. 326 – *Juodo kumelio neatplausi iki balto*. Spalvos, jų neįmanomas pakeitimas šiuo atveju tampa bene svarbiausiu teksto akcentu.

2. Arklys žmogaus gyvenime

2.1. Arklio priežiūra / elgesys su arkliu. Nemažoje dalyje patarlių kalbama apie arklio priežiūrą bei elgesį su arkliu. Patarlių teiginiai suvokiami ir perkeltine, ir tiesiogine prasme, nes juose nemažai pastebėjimų, atėjusių iš realios buities, susijusios su arklininkyste.

Paremijose pastebėtinas šeimininko vertinimas pagal arklių išvaizdą, jų fizinę būklę: *Koks arklys, toks ir būrs* LPP 636. Esama ir atvirkštinių patarlės variantų, kai šeimininkas tampa vertinimo matu jo laikomiems arkliams įvertinti: *Koks gaspadorius, tokie ir arkliai* LPP 636. Abiem atvejais galima pastebėti, jog šeimininkas bei jo arkliai – neatsiejami dalykai, veikiantys vienas kito vertinimą. Tekstai neabejotinai atsiremia į realybę: tai, kaip atrodo tu bei tavo gyvuliai, buvo bene vienas pagrindinių žmogaus vertinimo kriterijų. Pažymėtina, jog arkliai siejami su šeimininku – atrodo, jo pagrindinė pareiga buvęs pasirūpinimas tinkama arklių išvaizda. Prasta arklio būklė rodo aplinkinių požiūrį į arklio savininką: *Arklys nešertas – gaspadorius nė velnio nevertas* LPPe: arklys. Apie šeimininko būdą iš arklio išvaizdos sprendžiama ir rusų patarlėje: *Конь тощой – хозяин скупой* РПП с. 140 – *Arklys liesas –*

šeimininkas šykštus. Apie šeimininko šykštumą arklių pašarui kalbama patarlėje: *Не откормить коня сухонарого, не отпустить дерева сухOVERXого* РПП с. 220 – *Neatšersi arklio perdziūvusio, neatauginsi medžio sausa viršūne*.

Arklio bei žmogaus geros išvaizdos svarba bei būdai jos pasiekti lyginami ir kitose patarlėse: *Arklių dabina pašaras, o žmogų apdaras* LPP 583. Materialioji pusė visada buvo svarbus dalykas: vertinimas neretai prasidėdavo nuo to, kaip tu atrodei, kas pabrėžiama ir kitose patarlėse: *Pagal drabužį sutinka, pagal protą išlydi* LTt V 428. Šiuo atveju žmogus skatinamas geriau šerti savo gyvulį, nes tik tuomet jis įgausiąs puikų stotą.

Pagarbiai elgtis su svečiais ir jų arkliais mokoma patarlėje: *Arklių užuovėjon, svečių užustalėn* LPP 602. Patarlė, tikėtina, išsirutuliojo iš papročio: priimdami svečius juos stengdavosi iš karto sodinti prie stalo, jų arklius vesdavo į stainę, stengdavosi duoti jiems geresnio pašaro. Arklys gretinimas su savo šeimininku bei reikalaujama tokio paties priėmimo. Panašiais papročiais vadovavosi ir mūsų kaimynai, nes ir rusų paremijose fiksuojamos panašios elgesio su svečiu bei jo arkliu taisyklės: *Гостям стол, а коням столб* РПП с. 69 – *Svečiams stalas, o arkliams stainė; Конного гостя провожай до коня, а пешево до ворота* РПП с.139 – *Raitą svečių lydėk iki arklio, o pėsčių iki vartų*. Pastaroji patarlė netgi pateikia svečio išlydėjimo etiketo normas.

Gana dažnai patarlėse aiškinama apie būtinybę su arkliais elgtis tinkamai, gerai juos šerti. Paremijose pabrėžiama išankstinio pasiruošimo svarba. Itin dažnai patarlėse pateikiami prastos priežiūros rezultatai – ištinkančios netikėtos problemos: *Nešerti arkliai ir kieme suklyps* LPP 649; *Arklio nešėręs nevažiuosi* LPP 650. Populiariausios iškylančios problemos dėl pašaro stokos – arklio klupimas ar apskritai negalėjimas atlikti savo pareigų.

Tai, jog arklio galimybės atlikti savo esmines funkcijas priklauso nuo jo šeimininko, itin aiškiai parodomas kontūrinio įrėminimo būdu, dvigubais jungtukais „kaip..., taip...“ (Grigas 1976, p. 222) sudarytoje patarlėje: *Kaip arklių šersi, taip ir važiuosi* LPP 634. Rusų patarlėje netgi teigiama, jog veža ne arklys, o pašaras: *Не кони везут, овес везет* РПП с. 217. Taip pat patarlės aiškina, kad viską būtina daryti savo laiku: *Neatšersi arklio reikiant važiuoti* LPP 642. Būtinis rūpinimasis savo gyvuliais pabrėžiamas ir patarlėje: *Arklys – ne pagalys, neėdęs kampe nestovės* LPPe: arklys.

Itin vaizdingai išsireiškta patarlėje *Nešertą arklių tik vilkas jodo* LPP 648. Silpną, paliegsų gyvūną vilkui pagauti žymiai lengviau nei stiprų. Vilko bei arklio santykiai pabrėžiami patarlėje: *Žino ir arklys, kad vilkas žvėris* LPPe: arklys. Rusų patarlėse vaizduojamas kumelės ir vilko susidūrimas, pasibaigiantis naminio gyvūno mirtimi: *Кобыла за волком гналась, да в волковы зубы попалась* РПП с. 133; *Кобыла с волком мирилась, да домой не воротилась* РПП с.

133 – *Kumelė vilką vijosi/su vilku taikėsi, vilkui į dantis pateko/namo negrižo*. Įdomu, jog šiuo atveju vartojamas *kumelės* įvardijimas. Lietuvių paremijose, kaip jau buvo minėta, kumelė dažnai figūruoja užgauliuose tekstuose. Kita vertus, užfiksuota ir patarlė, reikalaujanti pagarbiai elgtis su kumele: *Su kumele kaip su motina reikia apsieiti, kad būtų gera* LPPe: kumelė.

Be šerimo, patarlėse minimi ir kiti darbai, susiję su arklių priežiūra ar tiesiog pasiruošimu vienam ar kitam įvykiui, bene dažniausiai – kaustymas: *Arklio nekaustęs, ant ledo neįok* LPP 588; *Arkliu nesegtū toli nevažiuosi* LPP 600. Apie gebėjimo prižiūrėti arklių svarbą vaikino brandai galima spręsti iš patarlės: *Dar arklio pakinkyti nemoka, o jau dairo, kur mergos šoka* LPPe: arklys.

Esama ir konkrečių elgesio su arkliais patarimų. Vienos paremijos aiškina, kad norint pasiekti gerų rezultatų reikia ne bausti, o stengtis paskatinti: *Varyk arklių avižom ne botagu* LPP 677. Kad arklio nesugadinsi avižomis, teigia ir rusų patarlė: *Коня овсом не испортишь* РПП с. 140. Tačiau yra ir priešingai teigiančių patarlių, kuriose patariama, kad ir geram arkliui kartais reikia griežtesnio elgesio: *Ir geram arkliui reikia botago* LPP 625.

2. 2. Arklio bei su juo susijusių atributų įgijimas bei praradimas. Pažymėtina, jog gyvūno priežiūrą ar elgesį labai dažnai veikia tai, kaip arklys yra įgyjamas. Esama nemažai paremijų, kuriose minimi skirtingi arklių, taip pat svarbių kinkymui bei balnojimui daiktų įgyjimo būdai. Šiose paremijose išreiškiamas ir gyvenimo realijos, ir perteikiami žmogaus požiūrio į aplinką, ar net papročių aspektai.

Bendro ar skolinto gyvūno priežiūra dažniausiai vaizduojama esanti prasta: *Bendras arklys visada liesas* LPP 604. Patarlėje akcentuojami arklio išvaizdos bruožai, kuriems įtakos turi būtent menka priežiūra. Patarlės atitikmenų esama ir lenkų bei anglų folklore (Grigas 1987, p. 130)

Kiek kitokia patarlė *Skolintas arklys ant lygaus kelio klumpa* LPP 666. Skolinimasis nebuvo vertinamas teigiamai. Ir šiuo atveju galimos dvi priežastys, kodėl svetimas arklys vaizduojamas silpnu. Viena vertus, pasiskolinęs asmuo labai išnaudoja gyvulį, nesirūpindamas jo gerove. Tačiau ir skolintojas retai kada duoda geriausią turimą arklių, žinodamas, kaip su juo bus elgiamasi: *Arklys samdytas, o kojos dar samdytesnės* LPP 598; *Svetimas arklys pusę vežimo teveža* LPPe: arklys. Įdomu, jog rusų patarlėse skatinama negailėti svetimų arklių: *Конь не свой – погоняй, не стой* РПП с. 140; *Лошади чужие, хомут не свой – погоняй, не стой* РПП с. – *Arklys, balnas svetimi – ragink, nelauk*. 166. Esama tokių patarlių ir lietuvių folklore: *Svetimo arklių vis zovada varo* LPPe: arklys.

Tačiau dažniau lietuvių patarlėse jojimas ne savo arkliu gali baigtis labai nesėkmingai: *Nuo svetimo arklio ir klane nusėsi* LPP 652; *Ant svetimo arklio netoli tenujosi* LPP 581. Šiose, kaip ir daugelyje kitų patarlių galima išvelgti keletą prasmų. Viena vertus, skolintas svetimas arklys gali būti sunkiai suvaldomas, neįpratęs prie svetimo žmogaus, dėl ko jojiką ir išmeta iš balno. Kita vertus, jei svetimą arklį traktuosime kaip vogtą, tuomet nemaloni ar trumpa kelionės pabaiga gali reikšti didelius rūpesčius dėl netinkamo arklio įsigijimo.

Kitose patarlėse vaizdžiai aiškinama, kodėl arklių negalima skolinti: *Duodi arklį, duok ir peilį kartu* LPP 618. Tokių patarlių atsiradimą sąlygojo gyvenimiška patirtis: su skolintu gyvuliu / daiktu neretai būdavo elgiamasi atsainiai. Peilio davimas kartu su arkliu suteikia tekstui dramatiškumą, tarsi besiskolinantis kėsintusi jį papjauti.

Arklys, anot paremių, gali būti ir dovanojamas. Kaip elgtis su dovanų gautu arkliu moko tarptautinė, plačiai paplitusi patarlė: *Dovanotam arkliui į dantis / akis nežiūri* LPP 616 / *Дареному коню в зубы не смотрят* РПП с. 73. Dantys, kaip žinoma, buvo bene pagrindinė kūno dalis, iš kurios perkant arklį nustatydavo jo amžių bei, apskritai, būklę. Posakio kilmė su tuo ir siejama (Grigas 1987, p. 132). Perkeltine prasme žmogus skatina džiaugtis tuo, ką gavo veltui, neieškodamas priekabių. Apie šį reiškinį užsimenama ir moterį apibūdinančioje patarlėje *Boba ne kumelė, iš dantų nepažinsi* LKŽe: boba. Tačiau čia arklys gaunamas veltui, todėl apžiūrinėti jo tinkamumą nėra priimtina.

Užfiksuotas ir atvirkštinis variantas: *Ir dovanojamo arklio dantis ne pro šalį patikrinti* LPP 616. Iš tiesų idėjinis prieštaravimas – vienas savitų patarlių pasaulėvaizdžio bruožų (Buftenė 2000, p. 177), ir šios patarlės jį puikiai iliustruoja. Arklio gavimu išreiškiamas teigiamos žmogaus emocijos. Norint įvardinti džiaugsmą, sakoma *kaip arklį / žirgą gavęs* LPPe: arklys, žirgas. Arklio, juolab žirgo, įgijimas veltui, tampa žmogaus teigiamų jausmų išraiška.

Arklio prarandamas jį pardavus. Reikia pastebėti, jog jis paremijose toks pat nemalonus, kaip ir skolinimas. Skaudus išsiskyrimas su mylimu gyvūnu / žmogumi / daiktu ypač aiškiai pabrėžiamas liūdintį žmogų apibūdinančiame palyginime: *Nuliūdo kaip žirgą pardavęs* LTt V 664. Reiktų atkreipti dėmesį į arklio įvardijimą *žirgu* – ne kasdieninių ūkio darbų pagalbininku, o itin brangiu gyvūnu.

Į parduodamus arklius buvo žiūrima įtariai, dažnai ieškoma trūkumų: kam parduoti arklį, jei jis puikios būklės. Toks požiūris išreikštas patarle: *Arklio be likšties neparduos* LPP 586. Likštis – yda, trūkumas, defektas (LKŽe: likštis). Šiose patarlėse dažnai atsiskleidžia žmonių požiūris į arklių pardavėjus, kuris retai kada buvo teigiamas, nors arklių prekyba buvo plačiai paplitęs reiškinys. Apie gudrų čigoną, pardavinėjantį įvairių fizinių defektų turinčius arklius, užrašytas ne vienas pasakojamosios tautosakos tekstas.

Ne itin palankiai vertinamas ir arklių mainymas. Vienose patarlėse aiškinama, kuo gali pasibaigti arklių mainymas: *Kas arklius maino, tas pėsčias eina* LPP 636. Mainus, prekybą buvus specifiniu užsiėmimu, kuriam reikalingas talentas, rodo patarlės, kuriose spėjama, kuo tai gali pasibaigti neišmanančiam asmeniui. Dažniausiai šiuose tekstuose arklys yra išmainomas į menkesnės vertės gyvūną: *Išmainė kaip arklį ant ožio / šuns* LPPe: arklys.

Kitose patarlėse daugiau dėmesio skiriama pabrėžti tam tikrų etninių grupių ryšiams su šiuo verslu. Apskritai mūsų paremijose vienas dažnesnių kitataučių personažų, vaizduojamų įvairiose situacijose, ypač susijusiose su arklių įsigijimu, yra čigonas: *Maino kaip čigonas arklius* LPP 1869; *Giria kaip čigonas arklį* LPP 1860. Iš arklio išvaizdos yra sprendžiama, jog ankstesnis jo šeimininkas buvo čigonas: *Tas arklys čigono rankose yr buvęs* LPPe: arklys. Užsimenama ir apie žiaurų čigono elgesį su arkliu: *Muštravoja kaip čigonas arklį* LPP 1872.

Rusų paremijose, be čigono, dažnai su arkliais siejamas ir kazokas. Reikia pažymėti, jog patarlėse kazokas parodomas kaip besąlygiškai mylintis savo arklį: *Казак сам галадает, а конь его съит* (РПП с. 123) – *Kazokas pats badauja, bet jo arklys sotus*; *Казаку конь – отец родной и товарищ дорогой* (РПП с. 123) – *Kazokui arklys – tikras tėvas ir brangus draugas*. Patarlėse išreiškiama meilė gali atspindėti realybę – kazokai iš tiesų buvo puikūs raiteliai. Arkliai buvo be galo svarbi jų kultūros dalis ir būtinas kiekvieno tikro kazoko atributas. Ir patarlėse apie šią svarbą yra užsimenama: *Казак без коня – что солдат без ружья* (РПП с. 123) – *Kazokas be arklio – kaip kareivis be ginklo*. Nemažai kazokų ir arklių sąsajų esama lietuvių dainuojamajame folklоре, tačiau paremijose jų neaptinkama.

Kitose patarlėse arklių mainymas sumenkinamas, lyginant jį su svarbiu žmogaus gyvenimo įvykiu: *Vesti – tai ne arklį mainyti* LTt V 1207. Natūralu, kad išsirinkti gerą gyvenimo partnerį buvo žymiai sunkiau nei mainyti arklius. Panaši reikšmė gali būti ir paremijos: *Arklys “amžiną atilsį” nesakys* LPP 590. Patarle norėta pasakyti, jog arklys yra tik gyvūnas, negalintis pakeisti žmogui artimųjų.

Arklio pirkimas taip pat dažnai minimas paremijų žanre. Rusų tautosakoje fiksuojama patariamojo pobūdžio patarlė: *Игрению лошадей за рекою купи* РПП с. 117 – *Bėrą / sartą arklį už upės pirk*. Lietuvių paremijose dažniau vaizduojamas su arkliais susijusių daiktų nei paties arklio pirkimas. Žmogus tarsi skatinamas susiprasti, jog turint arklį reikia turėti ir tam tikrus daiktus, norint jį panaudoti: šlejus (LPP 627); balną / apinastį (LPP 656); vežimą (LPP 675). Arkliai be šių daiktų neduoda naudos. Patarlės gali būti suvokiamos ir netiesiogiai: aiškinama esą įsigijai gerą rūbą, tai įsigyk ir gerą apavą (LPP p. 208). Esama ir atvirkštinių paremijų, kuriose trūksta būtent arklio: *Balną turiu, botagą turiu, tik arklia neturiu* LPP 1078. O norint sutramdyti žmogaus, neturinčio arklio, įgeidžius sakoma: *Neturėdamas arklio, nenorėk vežamas*

LPPe: arklys. Rusų patarlėje į vieną tekstą sudedamos abiejų reikiamų objektų – ir kumelės, ir pavalkų – paieškos: *Кобылка есть – хомута нет; хомут добыл – кобылка ушла* РПП с. 133 – *Kumelė yra – pavalkų nėra; pavalkus gavau – kumelė išėjo*. Patarle ironizuojamas žmogaus nepasiruošimas.

Apskritai paremijose dažnai akcentuojami arklių pakinktai, jų dalys: *Pagal arklį ir balnas* LPP 53; *Koks arklys toks ir pakinktas / vežimas* LPP 637. Kituose tekstuose, atvirkščiai, pakinktai yra išpeikiami: *Ne tam arkliui kamanos* LPP 651. Patarlė buvo vartojama, norint pašiepti vaikina, kuris važiuoja pirštis aukštesnio stovio merginai (LPP p. 206). Patarlėse pastebima ir arklio pakinktų, kaip vedybų, metafora: *Kumele gimusi, pavalkų nevengs* LTt V 1214; *Nė vienas arklys nedvėsė, pavalkais nemautas* LTt V 1216. Ši patarlė menkai paplitusi Europoje, tačiau gana populiari Lietuvoje (Grigas 2001, p. 222). Vedybų kaip įkinkymo traktavimas gyvas ir nūdienoje: ir dabar jos neretai siejamos su jungu, laisvės suvaržymu visam gyvenimui. Kumelė ar arklys ir šiuo atveju tampa neatsiejama su vedybomis susijusio folkloro dalimi.

Kitose patarlėse atskleidžiamos poveidybinės tariamų „pavalkų“ ypatybės: *Kumeliukas nuo kumelės pavalkų nenumauna* LTt V 1427; *Kiek kumelė kumeliukų atveda, o nuo jos pavalkai nenulekia* LTt V 1428. Kumelė gimusi dirbti, o kumeliukui pavalkai gali būti uždėti tik šiam suaugus, tačiau tai neturi jokios įtakos jo motinos prievolėms – kumelė jų atsikratyti negali. Patarlė žinoma ir Rusijoje: *Кобыла сорок жеребцов принесет, а все первая в упряжке идет* РПП с. 133 – *Kumelė keturiasdešimt kumeliukų atsiveda, o vis tiek pirma į darbą eina*. Daugelyje su vedybomis susijusių tekstų vartojamas žodis *kumelė*. Galbūt tai siejasi su santuokos svarba moterims: jaunajai daugiau dėmesio skiriama visame vestuvių folklore, o ir susituokusios moters statusas buvo aukštesnis nei netekėjusios. Kumelės ir moters santykis paremijose akcentuojamas pakankamai dažnai. Patarlėse teigiama esą *tik kumelę ir mergelę žmonės veda* LPPe: kumelė. Išsireiškimas *neprastos kumelės kumelaitė* LPPe: kumelė, taip pat leidžia įtarti kalbant ne apie gyvūnus, bet apie žmones. Nors esama patarlių, kuriose moteris ir kumelė priešinama, tačiau vien tai, kad jos lyginamos byloja apie tradicinio mąstymo, kai lytis buvo svarbus gretinimo aspektas, pasireiškimą.

Arklys – vienas geidžiamiausių vagių grobių tradicinėje visuomenėje. Valstiečio ūkyje didesnio gyvulio nei arklys ar jautis nebuvo. Nenuostabu, jog apie arklio *vogimą* kalbama ir paremijose. Ypač daug variantų turi patarlė, kurioje teigiama, jog vagystės pradedamos nuo menkaverčio daikto (dažniausiai adatos), tačiau baigiama bene didžiausia įmanoma vagyste: *Nuo adatėlės – ant kumelėlės* LTt V 4099. Be adatos, dar minimas peilis (LTt V 4102), virvė (LTt V 4098). Arklio ar kumelės vaizdinys šiose patarlėse dominuoja (kiek žinoma, užfiksuotas tik vienas variantas, kuriame vietoj arklio įvardintas jautis (Bufienė 2000, p. 145). Arkliavagystė

buvo labai smerkiama tradicinėje kultūroje: ji laikyta kvalifikuota vagyste, už kurią pagal 1468 metų Kazimiero Jogailaičio Lietuvos teisyne nuostatas buvo baudžiama net mirties bausme (LE 1953, p. 273). Ir vėlesniuose Lietuvos teisyuose minimos arklių vagystės bei skirtingos piniginės baudos už jas (PLS 2001, p. 242). Kad arkliavagystė buvusi kvalifikuota vagystė, t.y. ją įvykdyti galėjo tik patyręs vagis, perteikiama ir patarlė: *Adatos nepavogęs, arklio nevogsi* LLP 36. Arkliavagiai buvo keikiami, nemėgstami, o pagavus sunkiai sužalojami už šią veiklą. Tikėtina, jog tuo metu, kai šios vagystės buvo ypač gajos, šis posakis ir sukurtas (Buftenė 2000, p. 145). Apskritai yra užfiksuota nemažai tikėjimų, kaip išsiaiškinti, ar arklio nesiruošiama vogti, bei patarimų, kaip pavogtąjį gyvulį susigrąžinti. Pasakose su arklių vogimu labiau siejamas čigonas, o patarlėse minimi ir gudai, t.y. baltarusiai: *Kas arklius vogty, kad gudy nebūty* LPPe: arklys. Vis dėlto išlieka stereotipinis mąstymas: piktavališkais dalykais esą užsiima svetimieji.

Esama ir daugiau paremių, kuriose minimas arklių vogimas. Viena tokių – pasišaipymas iš nenuovokaus žmogaus: *Arklius išvogus rakina tvartą* LPP 601. Tvartas netenka savo svarbos, kai jame nebelieka gyvulių. Beprasmiškas pasidaro ir su arkliais susijusių atributų laikymas, kai nebėra kam juos panaudoti: *Pavogė arklį, pridėk ir balną* LPP 654; *mesk ir kamanas šalin* LTt V 4160. Pastarosios patarlės turi ir perkeltinę reikšmę, siejamą su vestuvių papročiais. Teigiama, jog viena šių patarlių reikšmių: nuolatinis jaunamartės dukters grįžimas į tėvų namus dar ko nors pasiimti, kas nebuvo derėta prie pasogos (LPP p. 207).

2. 3. Arklys – jojimo priemonė. Paremijose, kaip ir kituose tautosakos žanruose, arklys atlieka transporto priemonės funkciją. Pažymėtina, kad patarlėse arklys dažniau vaizduojamas kaip važnyčiojamas gyvūnas. Atskirai galima pažvelgti į arklio kaip jojimo priemonės vaizdavimą.

Kad jojimo būta ne tokio lengvo užsiėmimo, galima spręsti iš patarlės: *Užlipai ant arklio, reiks ir joti* LPPe: arklys. Jojimo įvaizdis šiuo atveju pasitelkiamas norint perteikti laukiančius sunkumus.

Dalyje patarlių svarbi arklių, kuriais jojama, spalva: *Poniška loska ant keršo arklio joja* LTt V 1575; *Ponų pažadai margu arkliu jodinėja* LTt V 1576. Šiose patarlėse personifikuojami arkliu keliaujantys pono pažadai. Apibūdinant arklį išskiriama jo kerša / marga spalva. Kerša spalva apibūdinama kaip juoda su baltu maišyta (LKŽe: keršas). Šios spalvos arkliai nebuvo mėgstami kaimo bendruomenėje, manyta, kad jie yra silpni darbininkai, pašiepiami dėl išvaizdos, panašios į karvę. Pasakojamojo folkloro tekstuose šia spalva įvardijami prastos išvaizdos arkliai. Galbūt šiomis patarlėmis norima pasakyti, kad menka ar nesulaukiama bus pono malonė. Tikėjimų ar jų atspindžių, jog margas arklys lemia nesėkmes išlikę Ukrainoje: nesąmonė apibūdinamas išsireiškimu „margos kumelės sapnas“ (Nepokupnas 1983, p. 145). Lietuvių frazeologijoje yra

posakis *baltos kumelės sapnas* LPPe: kumelė. Udmurtai taip pat turi patarlę: *Kai nėra arklio, tai ir baltmargis – arklys*. O Latvijoje, atvirksčiai, egzistavo tikėjimas, jog sutikus margą arklį, išsipildys troškimai (Nepokupnas 1983, p. 146). Menkinamas ir žmogus, sėdintis ant tokio arklio: *Tas dar ant keršo arklio tebėr* LTt V 4245. Patarlės perkeltinė reikšmė – neaiški situacija (LTt V p. 1149) gali sietis su reta kerša spalva, laikyta ne itin geru ženklu.

Įdomu, jog rusų patarlėse užsimenama apie pėsčiojo ir raitojo priešpriešą: *Конный пешему не товарищ* ППП с. 139 – *Raitas pėsčiajam ne draugas*. O kartais tiesiog konstatuojamas faktas, jog elgiamasi pagal aplinkybes: *Kas neturi arklių, pėsčias vaikščioja* LPPe: arklys. Kaip prasta transporto priemonė dažnai įvardijama kumelė: *Vienas pėsčias, kitas be kumelės; Netikėk kumele ant kelio, pačia – namie* LLPe: kumelė. Iš patarlių susidaro įspūdis tarsi kumele joti ar važiuoti būtų nepatikima arba tai apskritai traktuojama kaip ėjimas pėsčiomis. Nors patarlėje *Bloga kumelė – ne pėsčias* LPPe: kumelė sušvelnintas požiūris į kumelę, tačiau ir čia pašaiपा juntama.

Patarlėse užsodinimas ant arklio gali reikšti didelę garbę, džiaugsmą: *Kaip ant arklio užsodino* LPP 633, *Nusidžiaugė kaip ant šimto arklių sėdęs* LPPe: arklys. Ne tik sėdėjimas ant arklio gali būti pasigėrėjimu objektu ar garbe. Patarlė, nusakanti gerą ir blogą gyvenimo tarpsnį, taip pat kuriama pasitelkiant jojamo arklio vaizdinį: *Buvęs ir ant arklio, ir po arkliu* LPP 610.

Lietuvių patarlėms iš tiesų nėra itin būdinga žavėtis arkliu, jo stotu. Rusų patarlėse apie tai užsimenama: *Конь бежит, земля дрожит* ППП с. 139 – *Arklys bėga, žemė dreba; Без осанки конь – корова* ППП с. 18 – *Be laikysenos arklys – karvė*. Apkritai, rusų patarlėse ypač išskiriamas arklio ir karvės skirtumas: *Конь корове не товарищ* ППП с. 140 – *Arklys karvei ne draugas*. Lietuvių patarlėse arklys lyginamas su karve ne išvaizda, bet funkcijomis ir neretai šiai nusileidžia. Nors yra ir patarlė, teigianti, jog *be arklio ir karvės išdvės* LPPe: arklys.

Sėdėjimo balne vaizdas gali nusakyti žmogaus amžių, jo brandą. Patarlėse sėdėjimu ant arklio apibūdinimas vestuvių tradicijoms būdingas amžiaus tarp merginos ir vaikinio skirtumas: *Bernas arkly – merga lopšy* LTt V 243.

Jojimo vaizdu patarlėje norima paaiškinti, kad žmogus ieško, ko nepametęs: *Ant arklio joja – arklio ieško; Ant kumelės joja – kumelės ieško* LPP 579. Ši patarlė yra paplitusi visoje Europoje (Grigas 1987, p. 20). Dauguma variantų – beveik identiškos lietuviškiems: rus. *На коне сидит, а коня ищет* ППП с.193, lat. *Zirgu jāj, zirgu meklé*, lenk. *Na koniu siedzi, a konia szuka* (Grigas 1987, p. 127–128). Kai kuriuose patarlės variantuose žmogaus nenuovokumo vaizdas dar labiau sustiprinamas, arkliui suteikiant išskirtinių bruožų: *Ant baltos kumelės joja – baltos*

kumelės ieško, Ant šyvio / širmio joja – šyvio / širmio ieško LPP 579. Šviesi spalva šiose patarlėse figūruoja todėl, kad tokios spalvos gyvūnai išsiskirdavo iš aplinkos.

Paremių arklys visų pirma yra valstiečio pagalbininkas įvairiems darbams atlikti. Gyvūnas labai dažnai vaizduojamas sunkiai dirbantis, tempiantis didelę naštą ar traukiantis vežimą, nuolat pavargęs ir išalkęs. Arklio ėdrumas ir apskritai gausaus maisto kiekio reikalavimas – viena labiausiai akcentuojamų jo savybių. Nepaliekamos nuošalyje ir kitos arklio savybės: eiklumas, energingumas, užsispyrimas, vangumas, žvengimas, prunkštimas, netgi protas bei gera atmintis. Vienomis jų žavimasi, kitos laikomos nepageidaujamos. Pespėjama, jog arklys turįs ir neigiamų bruožų, kurių pavojingiausias – spardymasis. Skatinama tinkamai elgtis, gerai prižiūrėti savus gyvulius, tačiau kartu pabrėžiamas skolinto arklio nepatikimumas, abejingumas jo būklei. Dažnai, arklio priežiūros vaizdais perteikiami įvairūs žmogaus elgesio trūkumai.

Arklio įvaizdis dažnai pasitelkiamas perkeltiniu būdu kalbant apie intymius žmonių santykius, vedybas. Arklio noras eiti prie ėdžių, avižų mėgimas, netgi arklio vogimas ar tinkamų pakinktų paieškos paremijose gali reikšti vyro ir moters santykius bei vedybinius papročius. Šias perkeltines reikšmes dar labiau sustiprina ir akivaizdus žmonių intymaus elgesio lyginimas su arklių poravimusi.

Kaip ir kituose tautosakos žanruose, paremijose ryškus menkinantis požiūris į kumelę. Nors pasitaiko pagarbos reikalavimo apraiškų, ypač patarlėse, susijusiose su jos kaip motinos funkcijomis, tačiau daugeliu atveju kumelės įvaizdis pasitelkiamas pajuokti, užgauti. Akivaizdus moters ir kumelės ryšys patarlėse taip pat dažnai pateikiamas menkinant tiek vieną, tiek kitą personažą.

Turima kaimyninių kraštų medžiaga leidžia teigti, jog arklio vaizdinys patarlėse – tarptautinis reiškiny. Arklių, ypač svečio, gerbti ir juo gerai pasirūpinti skatina abiejų šalių patarlės. Kadangi daugiausia mūsų patarlėse minimas dirbantis ar važnyčiojamas arklys, bemaž atskirą grupę patarlių sudaro tekstai, kuriuose minimas jojimas ar tiesiog sėdėjimas ant arklio. Tokie tekstai neretai siejami su garbės, pagyrų išreiškimu. Arkliais patarlėse jodinėja ypatingi personažai: dovanos, pono malonė ar pažadai. Rusų paremijose netgi pabrėžiamas skirtumas tarp raitojo ir pėsčiojo, tarsi nubrėžiant ribą tarp tam tikros žmogaus padėties bendruomenėje. Arklio vaizdiniu, jo turimomis ypatybėmis, daugeliu atveju atskleidžiami paties žmogaus būdo bruožai bei elgesio normos.

V. ARKLYS MĪSLĒSE

1. Arklys užminimuose

Mįslių kūrėjai, norėdami apibūdinti ir kartu paslėpti kažkokį objektą, jam įvardinti dažniausiai naudodavo savo aplinkos daiktus: augalus, gyvūnus, buities reikmenis ir kita. Arklys – vienas dažnesnių gyvūnų mįslių užminimuose. Šiame skyriuje siekiama atskleisti, kokios arklio fizinės ar būdo savybės turėjo daugiausia įtakos pasitelkiant šio gyvulio įvardijimą užminimuose. Taip pat bandoma parodyti skirtingų arklio vadinimų vietą mįslių įminimuose. Lyginimui pasitelkiami rusų mįslių pavyzdžiai.

1.1. Fizinės bei būdo ypatybės

Greitumas / eiklumas. Arklio, tiksliau – žirgo, greitis nuo seno buvo viena tų savybių, kurios žavėjo žmogų bei, labai tikėtina, tapo vienu iš pretekstų jį prisijaukinti bei pritaikyti kaip susisiekimo priemonę. Arklys vidutiniškai greitai risčia gali bėgti 10–20 km/h greičiu, o eikliausi sportiniai žirgai net 50 km/h (Garbačauskaitė 1996, p. 23). Šios arklių ypatybės dažnai iškeliamos ir mįslėse. Pastebėtina, kad ypač išsiskiria tie tekstai, kuriose menami įvairūs gamtos objektai.

Mįslėse, kuriose kartu su kitais objektais reikalaujama įspėti dūmus, išskiriama žirgo kaip sunkiai suvaldomo, veržlaus gyvūno savybė: *Sesers kasos nesupinamos, / Brolio žirgas nesuturimas.* – *Ugnis ir dūmai* LTt V 5567. Šiose mįslėse išvardijami šeimos nariai, ir žirgas visada priskiriamas brolio objektų sferai. Itin didelė, sunkiai suvaldoma žirgo jėga gali būti įvardijama ir kitais žodžiais: žirgas *nenuturimas* (LTt V 6674), *nepajojamas* (LTt V 6675). Dūmai taip pat yra sunkiai valdoma gamtos stichijos išdava, kas ir galėjo paskatinti asociaciją su žirgu.

Panašus žirgo apibūdinimas pateikiamas mįslėse apie vėją. Paprastai žirgas atsiranda mįslėse, kuriose taip pat išvardijami šeimos nariai: *Tėvo juosta nesujuosiamas, / Močios skrynias nepakeliama, / O brolio žirgas nenuturimas.* – *Kelias, žemė, vėjas* LTt V 7337. Brolių šiose mįslėse kartais pakeičia sūnus (LTt V 7338), tačiau žirgo prisikyrimas vyriškajai giminei išlieka nepakitęs. Jau pastebėtas arklio ir vėjo ryšys kituose folkloro žanruose: dainuojamojoje tautosakoje žinomas kario žirgo virtimo vėju motyvas, pasakose aptinkamas vėjų arklio / žirgo įvardijimas. Mįslių tyrinėtoja Aelita Kensminienė taip pat yra pastebėjusi, jog vėjo greitumas bei veržlumas puikiai atitiko ir žirgui būdingas savybes (Kensminienė 2002, p. 149). Žirgo prilyginimą vėjui lietuvių, latvių, rusų, kitų tautų folklore aptaria ir D. Razauskas (Razauskas

2004, p. 13–14). Persijoje arkliai dėl savo greičio sugebėjimų vadinti *vėju kaustyti* (AIE 1954, p. 134). Taigi reikia manyti, jog žirgo ir vėjo sąsajos – bendrakultūrinis reiškinys, kurio tam tikros formos išliko ir lietuvių folklore.

Arklio kaip greitai judančio gyvūno įvaizdis pasitelkiamas norint metaforizuoti dar vieną gamtos stichiją – vandenį: *Tarp kalnų kalnų / Bėga arkliai be balnų*. – *Upelis* LTt V 5478. Arkliai vaizduojami bėgantys *be balnų*, t.y. nepakinkyti, kas gali sufleruoti menančiajam, esą kalbama apie kultūros nepaveiktą objektą. Svarbi ir spalvinė žirgo bei upės vandens asociacija: tamsus vanduo perteikiamas *juodo* žirgo (LTt V 5479) apibūdinimu. Analogiškoje rusų mįslėje arklys vaizduojamas baltu: *Между гор, / Между дол / Бежит белый конь*. – *Ручей* РФ с. 53 – *Tarp kalnų, tarp slėnių bėga baltas žirgas*. – *Upelis*.

Mįslėse, kuriose užmenami gyvūnai, bene populiariausiu arklys tampa apibūdinant blusą: *Juods žirgelis visą svieta išlaksto*. – *Blusa* LTt V 6266. Su tikroju gyvūno įvardijimu siejama tik juoda spalva: *juoda kumelė* (LTt V 6271), *juods arklys* (LTt V 6280). Kita vertus, greitis taip pat yra ta savybė, kuria pasižymi šis parazitinis gyvūnas. Toks nemalonių gyvūnų vaizdavimas būdingas ne vien lietuvių tautosakai, ką yra pastebėjęs rusų mokslininkas S. G. Lazutinas (Лазутин 1981, p. 108). Rusų mįslėse kumeliuku įvardijamas tarakonas: *Жеребец гned, / На нем шерсти нетю* – *Таракан* РФ с. 44 – *Kumeliukas bėras, ant jo kailio nėra*. – *Tarakonas*. Su vabalu kumeliuką gali sieti tik jo spalva. Tiesa, tarakono ar kito vabalo kaip arklio pakaitalo pasitaiko dainuojamojoje tautosakoje: vaikų dainoje apie uodo mirtį vaitas vienuose tekstuose variantuose vaizduojamas atjojantis ant arklio, kituose – ant svirplio, žiogo ar net *prūsoko*⁵ (LLD I 687).

Taigi žirgo greitis žmogaus sąmonėje, ko gero, įsirežęs kaip vienas esminių žirgo bruožų, neaplenkė ir mįslių žanro. Apibūdinant gamtos reiškinius (dūmus, vėją ar vandenį) bei gyvūnus, tradicinis mąstymas šiuos objektus siejo su gyvu gamtos kūrinium – žirgu. Beje, pastebėtina, jog įvardijimas *žirgas* šiose mįslėse lenkia įvardijimą *arklys*.

Šoklumas. Arklio gebėjimas šuoliuoti – dar viena savybė, išskirianti jį iš kitų žmogaus aplinkai artimų gyvūnų. Arklio šoklumas išnaudotas gana netikėtose mįslių situacijose – tapatinamas blusos ir arklio aukštas šuolis: *Senelis kaip pipiriukas, o žingsnis kaip arklio*. – *Blusa* LTt V 6278. Mįslė grįsta paradoksu: užminime tarsi stebimasi tokiomis neįtikėtinomis užmenamo objekto savybėmis.

Į šoklumą, kaip vieną būdingesnių žirgo savybių, atkreipiamas dėmesys ir mįslėje, kuriose menama ugniavietė: *Pernai žirgas šokinėjo, o šimet pėdas pažint*. – *Ugniavietė* LTt V 5549. Žirgo sąsajos su ugnimi nėra atsitiktinis dalykas – daugelyje kultūrų, neišskiriant ir lietuvių, šis gyvūnas buvo siejamas su saule, ugnine spalva. Sibiro tautų epuose idealios išvaizdos žirgas yra

⁵ Tarakonas

ugninės spalvos (Kerbelytė 2005, p. 99). Mįslėse toks ugnies traktavimas galėjo atsirasti siejant ugnies ir arklio sunkiai suvaldomą jėgą. Taip pat atviros ugnies liežuvių plaikstymasis vėjyje turi vizualių sąsajų su arklio šokinėjimu. Rusų folklore šuoliuojančiu arkliu maskuojamas įrankis ugniai prižiūrėti: *Черный конь / Скачет в огонь. – Кочерга РФ с. 38 - Juodas žirgas į ugnį šuoliuoja. – Žarsteklis*. Arklio atliekamas veiksmas bei minima spalva ir sukelia asociacijas su menamu objektu. Be to, įvardijimas *žirgas* labiau asocijuojasi su šuoliavimu, nei *arklys*.

Žvengimas. Kuriant mįsles naudojamosi ne tik matomomis, bet ir girdimomis arklio ypatybėmis. Žvengimas – arklio skleidžiamas garsas – neretai mįslėse minimas bruožas. Menamas gamtos reiškinytis perkūnija perteikiamas dėmesį sutelkiant į žirgo skleidžiamus garsus: *Toli žirgas žvengia, / Arti kamanos skamba. – Dievaitis LTt V 5522*. Žvengimas asociatyviai siejamas su perkūno trenksmu. Mįslėse žirgas hiperbolizuojamas – viename krašte girdimas jo balsas, kitame matomas jo atributas: *Turkų žemėj žirgas žvengia, lenkų žemėj kamanos blizga. – Griaustinis ir žaibas LTt V 5523*. Apibūdinant žirgą, hiperbolė naudojama ir kituose tautosakos žanruose: dainuojamojoje tautosakoje (ypač Užgavėnių bei piršlybų dainose), pasitaiko ji ir pasakojamosios tautosakos žanruose. Žirgo ryšys su perkūnija nėra atsitiktinis: Perkūnas įsivaizduojamas važiuojantis arklių ar ožkų traukiamame vežime. Perkūno arkliai N. Laurinkienės siejami su veržlumu, smarkumu, ekspresyvumu (Laurinkienė 1996, p. 101). Anot B. Buračo, žemaičiai įsivaizdavo Perkūną kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo (Buračas 1934, p. 67). Liepsnotu Perkūno žirgą įvardina ir L. A. Jucevičius (Jucevičius 1959, p. 138). Panašių mįslių apie Perkūną esama ir kitų tautų folklore (Skeivys 1997, p. 174). Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, jog šiose mįslėse vartojamas žodis *žirgas* – jis labiau siejamas ir su jojimu, ir su aukštesniu luomu: *žirgas tik ponaičiams pasijodinėti* (LKŽe: žirgas).

Su arklio skleidžiamais garsais gretinamas ir vienas ūkio darbų: *Lauko gale žirgs žveng. – Dalgį pusto LTt V 7290*. Galandamas dalgis iš tiesų savo garsais kiek primena arklio žvengimą. Dažnai netgi nėra nurodoma, kas žvengė, o tiesiog apsiribojama žvengimo įvardijimu: *Gyvulius šerdamas, / Žmones penėdamas, / Ein per laukus žvengdamas. – Dalgis po šienų LTt V 7289*.

Kitas objektas, kuris mįslėse vadinamas žvengiančiu arkliu, priklauso žmogaus kūnui: *Dviems vartams atsivėrus, arklys žvengia. – Liežuvis LTt V 6352*. Iš tiesų žmogaus kalbos lyginimas su gyvūnų „kalba“ – pastebima tendencija, ypač norint pašiepti ar paerzinti žmogų. Paremiųjų žanras rodo, jog arklys – vienas tų gyvūnų, su kuriuo žmogaus skleidžiami garsai buvo lyginami: *Žvengia kaip arklys LPP 682*. Apskritai, žodis *žvengti* viena iš savo reikšmių reiškia garsiai juoktis, kvatotis ar garsiai triukšmauti panašiu į žvengimą balsu (LKŽe: žvengti).

Mįslėje apie varpą šis taip pat paslepiamas po žvengiančio arklio įvardijimu: *Ant aukšto kalno širma kumelė žvengia. – Varpas LTt V 7450*. Svarbus ir spalvinis ryšys: širma kumelės spalva labai panaši, o kartais net tapatinama su šyva, t.y. šviesia, beveik balta, spalva. Ši spalva gana

realistiškai siejasi su galima varpo spalva, kuri taip pat gali turėti šviesų metalo atspalvį. Dar vienoje mįslėje varpas vadinamas žirgu: *Sužvingo žirgas ant aukšto kalno – geležinė galva, plieninis liežuvis.* – *Varpas* LTt V 7449. Tekste kai kurios žirgo dalys pavaizduotos esančios ypatingos medžiagos – geležies, plieno. Viena ir kita būdinga varpui, bet ne žirgui, todėl žvengimas tampa svarbiausiu panašumu.

Arklio skleidžiamais garsais maskuojamas ir šaunamasis ginklas: *Bėra kumelaitė lauko gale nusižvengė.* – *Patranka* LTt V 7522. Apskritai mįslė gana buitiškai vaizduoja karinės technikos atliekamus veiksmus. Kartu tokį užminimą galima suvokti ir kaip eufemizmą: karinių prietaisų daroma žala kartais sunkiai išmatuojama. Deminutyvinė žodžio *kumelė* forma sušvelnina pačią mįslės situaciją, kartu gali sufleruoti apie ne itin didelį menamą objektą. Bėra spalva neabejotinai asocijuojasi su tamsia paties ginklo spalva.

Apie žvengimą užsimenama ir dar vienoje mįslėje – apie vilką: *Kumeliukas pagiryje žvengia, namo neina.* – *Vilkas* LTt V 6071. Kaimyninėje Rusijoje esama tokios pat mįslės: *За гораму, / За лесаму / Жеребята ржуют, / Домой не бегут.* – *Волки РФ с. 55 – Už kalnų, už miškų kumeliukai žvengia, namo nebėga.* – *Vilkai.* Šiuo atveju kumeliuko įvardijimas vartojamas labai netikėtoje situacijoje – apibūdinant vieną didžiausių, ypač arklių jauniklių, priešų. Vargu, ar kumeliuko žvengimas gali asocijuotis su vilko staugimu – tuo spėjantįjį, matyt, bandoma suklaidinti. Tačiau arklio amžius yra sufleruojantis: suaugęs vilkas ir kumeliukas iš tiesų panašaus dydžio. Rusų mįslėje pasitelkiama daugiskaita – kumeliukų būriu įvardijama vilkų gauja. Iš tiesų ir vieni, ir kiti dažniausiai gyvena bendruomenėmis: arkliai – kaimenėmis, o vilkai – šeimomis. Vilko ir arklio santykiai vaizduojami ir kituose tautosakos žanruose: yra nemažai pasakų apie gyvūnus, kuriose arklys susiduria su vilku, kituose folkloro žanruose neretai užsimenama apie vilko papjautą ar pjaunamą arklį. Be abejo, tam įtakos turėjo reali situacija: vilkai iš tiesų buvo ir yra bene vieni pagrindinių plėšrūnų mūsų kraštuose. Šv. Jurgis žinomas kaip arklių globėjas kartu yra ir vilkų globėjas: vilkai vadinami šv. Jurgio kurtais (Balys 1993, p. 160–166). Esama netgi mitologinių sakmių, kuriose pasakojama, jog šv. Jurgis leidęs savo šunims, t.y. vilkams, suėsti vieno žmogaus arklį (VLD p. 275). Labai tikėtina, jog ir mįslėse kumeliukas, kaip vilko pakaitalas, galėjo atsirasti ir dėl glaudaus jų tarpusavio ryšio.

Be vilko, mįslių kūrėjams arklio žvengimą priminė dar vieno gyvūno balsas: *Juoda kasa, bet ne kasa, balta puta, bet ne puta, žvengia kaip žirgas, šoka kaip pana.* – *Šarka* (LKŽe: šarka). Asociacijų kelia ir vieno, ir kito gyvūno balso skardumas. Paminėtina ir tai, jog ir žirgo žvengimas, ir šarkos krykštimas buvę pranašiškais ženklais.

Ėdrumas. Mįslėse išskiriamos ne tik teigiamomis laikomos arklio savybės. Arklio trūkumas – didelis jo ėdrumas. Ši savybė dažnai pabrėžiama lietuvių tautosakoje. Kadangi arklys nepriklauso atrajojančių gyvūnų grupei, liaudis nuolatinį arklio norą būti suvokė kaip bausmę už

netinkamą elgesį. Šia ypatybe apibūdinamas jau minėtas darbo įrankis – dalgis: *Žiba kaip žaltys, / Ėda kaip arklys. – Dalgis* LTt V 7292. Dalgis buvo pagrindinė priemonė arklio pašarui pasigaminti, todėl nenuostabu, jog šis gyvūnas maskuoja minimą įrankį.

Ėdrumas pabrėžiamas ir kitose mįslėse. Kartais verčiama stebėtis, jog nedidelis subjektas gali tiek daug padaryti: *Mažutis kumeliukas visą šieną suėdė. – Šieno peštukas* LTt V 7179; *Mažas žirgelis visą svieta išlaižo. – Pjautuvas* LTt V 7269. Epitetu *mažas* bei mažiabūdiškais formomis *kumeliukas*, *žirgelis* pabrėžiant mįslėse veikiančio subjekto mažumą, siekiama hiperbolizuoti arkliską ėdrumą. Abiejose mįslėse menami darbo įrankiai realybėje siejami su arklių priežiūra. Šieno peštukas buvo naudojamas šienui, šiaudams paimti (LKŽe: peštukas). Pjautuvas – ne tik javapjūtės, bet ir šieno pjovimo įrankis. Specialių nedidelių pjautuvų, skirtų raiteliui šienui pasipjauti, randama net archeologiniuose kapuose įkapių pavidalu. Archeologai daro prielaidą, jog tokios įkapės galėjusios būti ne raitelio, bet paties žirgo (Kurila 2009, p. 252).

Išvaizda. Labai dažnai mįslėse minimos tam tikros arklio išvaizdos savybės, kurios vienais atvejais padeda, kitais – klaidina spėjantįjį. Tokios mįslės tarsi pasiskirsto į dvi grupes. Vienuose tekstuose išvaizdos bruožai turi realų pagrindą – vienas ar kitas jų tikrai gali būti priskiriama arkliui. O kitose arklys įgauna ne jam, bet užmenamam daiktui būdingą savybę.

Mįslių, kuriose arkliui būdingos išvaizdos savybės sutampa su užmenamų objektų ypatybėmis, esama kiek daugiau. Dažniausiai išskiriama arklio spalva. Pastebėtina, kad nurodant spalvas, vyrauja šviesios arba tamsios. Apie juodą spalvą jau buvo užsiminta anksčiau: juodu žirgu ar arkliu tekstuose vadinama upė, taip pat blusa. Šviesia arklio spalva apibūdinama daugiau objektų. Viena tokių mįslių – apie mėnulį: *Laukas arklys per vartus žiūri. – Mėnulis* LTt V 5418. Laukas – su balta kakta ar baltu snukiu gyvūnas (LKŽe: laukas) – tampa esminiu gyvūno, o kartu ir mėnulio apibūdinimu. Šiai mįslei nemažai dėmesio yra skyręs D. Razauskas. Lygindamas šią mįslę su panašiomis baltarusių bei rusų mįslėmis, autorius mano, jog apibūdinimas *laukas* gali savaime reikšti mėnulio apibūdinimą (Razauskas 2008, p. 89). Esama ir kitokių mįslių tekstų, kuriuose mėnulį maskuoja arklys: *Pėtnyčiom, subatom / Gimė kumeliukas aukso patkavom. – Mėnuo* LTt V 5420. Mėnulio atsiradimas metaforiškai perteikiamas kaip naujos gyvybės atsiradimas. Negana to, gyvūnas gimsta iš karto turėdamas ypatingas žymes – aukso pasagas. Estetizavimas – viena populiariausių mįslių kūrimo tendencijų (Sauka 1982, p. 222).

Arklio ir menamo objekto spalvinis ryšys pastebimas ir mįslėse apie žarijas ir bulves: *Pilna kūtelė sartų kumeliukų. Įeina kumelė žabala – visus išvaiko. – Žarijos, šluojamos iš pečiaus* LTt V 6961; *Įminsiu mįslę, / Per pilvą gyslę, - / Šyvų kumeliukų jomarkas. – Bulves verda* LTt V 5689. Šyva spalva tampa užuomina ir rusų mįslėje apie rėtį: *Сивая кобыла / По мурѹ ходила; /*

К нам пришла – / По рукам пошла. – Симо РФ с.40 – Šyva kumelė po pasaulį vaikšiojo; pas mus atėjo – per rankas eiti pradėjo. – Rėtis.

Kitą grupę sudaro mįslės, kurių užminime arkliui suteikiami menamo objekto bruožai. Daugiausia mįslių, kuriose arklys pristatomas esąs iš gyviems objektams nebūdingų medžiagų.

Viena populiariausių tokio pobūdžio mįslių – apie adatą: *Gelžies kumelėlė, / Linų uodegėlė. – Adata LTt V 7126; Geležinė kumelaitė, / Kanapinė uodegaitė, / Kur kas nori, / Ten važiuoja. – Adata LTt V 7127.* Kaip matyti iš pavyzdžių, kumelė vaizduojama ne natūralios prigimties, bet ypatingai tvirtos medžiagos – geležies. Kartu nurodoma dar viena medžiaga – uodegos. Taip kumelę vaizduoti, be abejo, paskatino menamas mįslės objektas: adata yra geležinis įnagis, o įvertas siūlas gali būti lininis ar kanapinis. Analogiškų mįslių esama ir rusų folklore: *Конь стальной / Хвост льнянойю – Игла с ниткой РФ с. 50 – Plieninis žirgas, lininė uodega. – Adata su siūlu.* Arklys šiose mįslėse gali sietis ir su siuvimui būdingais judesiais – adata tarsi šuoliuoja per siuvinį, kas būdinga ir minimam gyvūnui. Lietuvių mįslėse pastebėtina ir lyties svarba: adata vadinama ne arkliu ar žirgu, o kumelaite. Siuvimas buvo suvokiamas kaip daugiau moteriškas užsiėmimas.

Geležinio arklio ar žirgo įvaizdis lietuvių tautosakoje nėra dažnas. Panašių į šias mįsles dainelių pasitaiko vaikų dainų žanre. Kaip ir cituotuose tekstuose, minima geležinė kumelaitė, jos kanapinė uodega: *Kėku kėku / Vežė meška šėku / Gelažini kumelaiti / Kanapini vuodegaiti LLD I 241.* Patys mįslių apie adatą tekstai yra rimuoti, todėl natūraliai siejasi su vaikų dainomis. Galbūt net yra vaizdinio perėjimo iš vieno tautosakos žanro į kitą tikimybė.

Mįslių arklys gali būti ir medinis. Ši medžiaga vėlgi labiau siejasi su menamu objektu: *Medinė kumelaitė, / Kanapinė uodegaitė. – Botagas LTt V 7308.* Medinis botago kotas tampa kumelaite, o pats botagas – jos kanapine uodega. Botagas su arkliais siejasi tuo, kad yra viena jų valdymo priemonių. Medinis, atsirandantis iš medžio arklys aptinkamas ir kituose tautosakos žanruose. Žinomos vaikų dainos, siužetu panašios į stebuklines pasakas, kuriose iš nužudyto personažo kaulų išauga medis, iš jo padaromi muzikos instrumentai ar kitas objektas. Įdomu, jog dainoje kumelaitė tampa vienu tų objektų: *Nusikirtau sedulėlį / Pasidirbau kumelėlį LLD I 425.*

Dar vienas iš prigimties nebūdingas požymis, kurį mįslėse įgauna kumelaitė, yra vaškas: *Vaško kumelaitė, / Linų uodegaitė. – Žvakė LTt V 6985.* Vaškinis pavidalas gali sietis su kalendorinėms apeigoms būdingais papročiais, per Jurgines nešamoms į bažnyčią įvairių gyvulių (tarp jų ir arklių) pavidalo vaškinėms figūrėlėms (Vyšniauskaitė 1993, p. 73). Ir nešamos figūrėlės, ir pati žvakė – auka šventajam. Pasakų arkliukas taip pat būna vaškinės prigimties, tačiau ar tautosakoje minimas vaškinis gyvūnas turi ryšių su minėtais papročiais, nėra aišku.

Mįslės, menančios adatą, botagą bei žvakę, gana panašios: kumelaitė – geležinė, medinė, vaško, o jos uodega – kanapinė arba lininė. Taip pat šiuose tekstuose juntamas aiškus rimas: mįslės primena trumputes vaikiškas daineles. Beje, *vaško kumelaitės* motyvas yra aptinkamas vaikų dainose: *Man kumelė vaška / Kaip užsėdu braška* LLD I 422. Kaip ir kalbant apie adatą, labai tikėtina, jog susiduriame su įvaizdžių ar net pačių tekstų migracija iš vieno žanro į kitą.

Ypatingas žirgo pavidalas gali būti išreiškiamas ne tik medžiaga, iš kurios esąs jo kūnas, bet ir realiai neįmanomomis fizinėmis savybėmis. Mįslėse gana populiaru kūno dalių hiperbolizacija kartais virsta deformacija: *Trinugaris žirgas, / Dvinugaris raitelis, / Balto vario kamanos. – Mintuvai* LTt V 7017. Kadangi piešiamas raitelio paveikslas, mįslėje vartojamas žodis *žirgas*. Ypatingo metalo pasirodo esančios kamanos: natūrali vario spalva yra rausva, o mįslėje kamanos – balto vario. Vis dėlto nei žirgas, nei raitelis nėra tradicinio pavidalo – abu jie turi daugiau nei vieną nugarą. Toks apibūdinimas, be abejo, siejasi su menamu objektu – mintuvais – rankiniu prietaisu linams minti (LKŽe: mintuvas).

Objekto požymių padidinimo esama ir kitose mįslėse. Pavyzdžiui, apibūdinant kardą, vaizduojamas arklidėse netelpantis žirgas: *Žirgs stalde, / Žirgo uodega lauke. – Kardas* LTt V 7498. Maskuojamas įrankis, kariui buvo toks pat svarbus kaip ir žirgas. Tiesa, čia mįslės vaizde pastebima hiperbolė klaidina: kardas jokių būdu savo dydžiu neprilygsta arkliui.

Ypatinga kilmė. Kai kuriose mįslėse minimas arklys išsiskiria savo nepaprasta kilme ar nekasdieniu statusu. Dauguma šių mįslių maskuoja darbo įrankius. Vienas jų yra ratelis: *Girios žirgas Rėzos šieną ėda. – Ratelis* LTt V 7063. Užminime vaizduojama įprastinė situacija – žirgas, ėdantis šieną, tačiau tam tikros detalės rodo šį žirgą bei jo ėdamą šieną esant ypatingus. Visų pirma, užkliūna žirgo apibūdinimas – *girios*. Paprastai mes arklį suvokiame kaip naminių gyvūną, o čia jis priskiriamas svetimai, t.y. miško, sferai. Miškas buvo svarbi erdvė materialinės kultūros formavimuisi ir tai ypač aiškiai pabrėžiama mįslėse (Skabeikytė-Kazlauskienė 2005, p. 243). Žirgo priskyrimas miško erdvei sufleruoja apie medinį menamo objekto pavidalą. Nepaprastai apibūdinamas ir šienas – *Rėzos*. Lietuvių kalbos žodyne pateikiamos kelios žodžio reikšmės: taip apibūdinamas niekus paistantis ar lėtai kalbantis žmogus (LKŽe: rėza), vargiai sietusi su menamu objektu, kuris, reikia manyti, yra linų kuodelio pakaitalas.

Miško erdvė arkliui priskiriama ir dar vienoje mįslėje: *Šilo žirgas balines samanas ėda. – Sienojas* LTt V 6566. Įvardijimas *šilo* žirgu neabejotinai siejasi su medine užminto objekto prigimtimi. Pašaras, kurį žirgas ėda, vaizduojamas realistiškai – tarp sienojų, statant namą dažniausiai buvo kišamos samanos – tam, kad namas būtų sandaresnis ir šiltesnis. Reikia pastebėti, jog rąsto paslėpimas už žirgo įvardijimo gana netikėtas, turint omenyje gyvo ir eiklaus gyvūno būdą bei negyvą pastato rentinį. Galbūt tuo mįslėje norėta pabrėžti nemenką žirgo jėgą, kuri būdinga ir pastato sienoms.

Kitoje mįslėje, apibūdinančioje ratelį bei kuodelį, vaizduojami išskirtiniai arkliai: *Rinkti žirgai, / Pamarėnų šienai. – Vindas ir kuodelis* LTt V 7064. Nekasdienį statusą žirgams suteikia įvardijimas *rinkti*. Jų ypatingumą sustiprina pašaro kilmės pabrėžimas: pamarėnais vadintos istorinės vakarų slavų gentys, gyvenusios prie Baltijos tarp Vyslos ir Oderio, vakariniai prūsų kaimynai (LKŽe: pamarėnai). Negalima atmesti tikimybės, jog šio krašto linų žaliava buvo žinoma pietvakarinėje Lietuvos dalyje.

Kiek kitaip išskirtinė arklio kilmė piešiama mįslėje, skirtoje dar vienam verpimo įnagiui: *Pernykštis kumeliukas, šiųmetės žarnos. – Verpstė* LTt V 7038. Neįtikėtina situacija sukuriami praėjusių metų arklių prieaugliui priskiriant šiemetines kūno dalis. Ypatinga vienu ar kitų personažų kilmė vaizduojama pasakojamojoje tautosakoje, dažniausiai stebuklinėse pasakose ar mitologinėse sakmėse. Kodėl verpstė apibūdinama kumeliuku, sunku pasakyti. Galbūt tai susiję su tuo, jog ir daugiau linų apdirbimo įnagių mįslėse yra įgavę arklio pavidalą.

Arklys – kaimenės gyvūnas. Jau keliose analizuotose mįslėse galima buvo pastebėti minint ne vieną, o keletą arklių. Mįslėje apie verdamas bulves buvo minimas *šyvu kumeliukų jomarkas* (LTt V 5689), o žarijos pečiuje vadinamos *sartais arkliukais* (LTt V 6961). Taigi mįslėse svarbios būna ne tik arklių fizinės savybės ar kiti išvaizdos elementai, bet ir jų kiekis. Dažniausiai toks arklių įvardijimas siejasi su tam tikromis menamo objekto dalimis ar objektų kiekiu. Apibūdinant grėblį pasitelkiamas nemenkas gyvūnų skaičius: *Šešiolika arklių važinėja po kalnus, po pievas vienom vadelėm. – Grėblys* LTt V 7303. Mįslės formulėje piešiama gana tikroviška situacija, o nuostabą bandoma sukelti arklių lengvu valdymu. Šis motyvas yra bene pagrindinis mįslėse apie grėblį, kuriose minimas aptariamasis gyvūnas: *Dvylika žirgų vienu pavadžiu veda. – Grėblys* LTt V 7304. Didelis žirgų kiekis neabejotinai yra grėblio dantų metaforinis pakaitalas. Arkliai, iš prigimties yra kaimenės gyvūnai (LTE 1976, p. 345), todėl jų vaizdavimas būryje – realistinis.

Arklių kiekis svarbia užuomina tampa ir mįslėje apie mezgimą: *Keturi eržilai stov stainioj, o penkts apie stainių laksto. – Mezginys* LTt V 7148. Eržilas siejamas su smarkumu bei ypatingu fiziniu potencialu, todėl ir lakstančio apie stainių gyvulio vaizdinys esti pakankamai tikroviškas.

1. 2. Humoristinis vaizdavimas

Šiose mįslėse arklys vaizduojamas tam tikroje humoristinėje situacijoje, iš jo lengvai, neužgausiai pasišaipoma. Pašaipomis labiau siekiama sukurti linksmą atmosferą nei paniekinti.

Esama keletas mįslių, kuriose vaizduojamas komiškas kumelės įklimpimas: *Balelėj / Nuklimpo kumelė, / Penki vyrai traukė, / Du vanagai laukė. – Bliūdas su koše, šaukštas, pirštai ir akys* LTt V 6401, *Mažutė balelė – / Nuklimpo kumelė. / Penki vilkai traukia, / Du vanagai*

laukia. – *Bliūdas, pirštai ir akys* LTt V 6402. Įminimas, glaudžiai besisiejantis su maistu, skatina mąstyti, ar negalėjo tokios ir panašios mįslės kuriamos specialiai vaikams? Tekstuose minimi ir netikėti personažai, traukiantis kumelę iš balos – vilkai. Vilko sąsajos su arkliais mįslėse pastebėtos jau anksčiau. Kitoje mįslėje akcentuojama neįprasta bala, o kumelės traukimo vaizdas neplėtojamas: *Geležinėj balelėj / Nulindo kumelė*. – *Raktas* LTt V 6628.

Pašaipus kumelės vaizdas kuriamas revolverio užminime: *Kumpa kumelėlė toli spiria*. – *Revolveris* LTt V 7515. Mįslėje pažeminama kumelės išvaizda, tačiau kartu stebimasi jos fizinėmis galimybėmis. Kumpumas neabejotinai siejasi su ginklo išvaizda.

Pastebėtina, jog kuriant komišką situaciją įvardijimas *kumelė* žymiai dažnesnis, lyginant su kitais arklio įvardijimais. Tai ypač aiškiai atsispindi trumpų formų kūrinuose. Štai erziniuose paplitęs palyginimas „krimto pelę kaip kumelę“: *Šykštuolis pavyduolis / Krimto pelę kaip kumelę, / Pylė kraujus į geldelę, / Rito žarnas per tvorelę* LTt V 8807; *Pavydėla paskūpėla / Graužia pelį kaip kumelį, / Prisirišus unt tvorelį* LLD I 793. Pjaunamos kumelės vaizdiniu juokas kuriamas ir juokavimams priskiriamuose dialoguose: – *Kų sakai?* / – *Kusakas papiovė kumelę. Kvietė žarnų raišytų ir taukų dažytų* LTt V 8921. Žmonėms, kurie nuolat kartoja žodį „tiesa“, replikuojama: *Tiesa, kad kumelė liesa* LTt V 8814. Išeinant iš pirties, dėkojančiam už šilumą kartais juokais atsakoma: – *Pabučiuok kumelę širmą* LTt V 8991. Kumelė komiškumui sukurti pasitelkiama ir dainuojamojoje tautosakoje, jau minėtose vaikų dainose ir vestuvinėse piršlybų dainose: našliui atjojus pirštis kumele, ypač balta, iš jo išsišaipoma.

1. 3. Transporto priemonė

Realybėje arklys iki XIX a. pabaigos buvo pagrindinė susisiekimo priemonė. Nenuostabu, jog ir tautosakoje jis labai dažnai suvokiamas kaip transporto priemonė ir tiesiogine, ir perkeltine prasme.

Mįslėse arklio kaip transporto priemonės funkcija prisimenama menant apie maisto gaminimą: *Juodas čigonas ant raudono arklio*. – *Puodas ant ugnies* LTt V 6843. Arkliu įvardijama ugnis, ant kurios joja *čigonas* – puodas, ir taip, sukuriama gana realistinė situacija. Tautosakoje, o ir apskritai tradicinėje kultūroje žinomos ir čigonų bei arklių sąsajos, todėl neturėtų stebinti būtent čigono kaip raitelio pasirinkimas. Ugnis, įvairūs jos pavidalai ne vienoje mįslėje paslepiami po arklio įvardijimu, kas galbūt sieja patį gyvūną su minima stichija.

Kitoje mįslėje tarsi stebimasi nenormaliu arklio, kaip transporto priemonės, išnaudojimu: *Ant vieno žirgo daug raitelių joja*. – *Stogas su giveliais* LTt V 6607. Netikėta pasirodo ne tik mįslės situacija, bet ir pateiktas įminimas. Atsakyme įvardijamas ne tik stogas, bet ir *giveliai* – sukaltos

kartelės ant kraiko, žirgelis (LTt V p. 1160). Stogų žirgeliai – vienas būdingų lietuvių architektūros elementų, turėjusių ne tik estetinę, bet ir, spėjama, apsauginę funkciją (Butkevičius 1971, p.49). Tautodailės tyrinėtojas V. Tumėnas netgi linkęs šį ornamentą sieti su dievais Dvyniais ar žirgo kaip visuotinės susisiekiimo priemonės simbolika (Tumėnas 1997, p. 33). Susidaro įspūdis, jog minimi architektūros elementai mįslėje įvardijami raiteliais, žirgu čia tampa stogas.

Neįprastu vieno arklio išnaudojimu remiamasi ir dar vienos mįslės užminime. Mįslėje apie slenkstį stebimasi, kodėl visi vieną arklį jodo: *Seni jauni, didi maži vienu arkliu jodinėja.* – *Slenkstis* LTt V 6631. Šiuo atveju tarsi gailimasi jodomo gyvūno. Panašus gailestis išreiškiamas ir kitoje mįslėje: *Maža kumelėlė dieną naktį jojama.* – *Slenkstis* LTt V 6630. Abiejose mįslėse akcentuojamas jojimas, kuris reiškia nuolatinį lipimą ant slenksčio. Pats jojimas be šito nėra įmanomas – norėdamas joti, visų pirma turi užlipti ant žirgo. Dar viena mįslė, kurioje menamas slenkstis, piešia ekspresyvų užlipimo ant arklio vaizdą: *Strykt ant arklio, / Kapt už bambos.* – *Slenkstis, durų rankena* LTt V 6639. Dar vienoje mįslėje netgi pasitelkta vulgarizacija, norint pavaizduoti šį pastato elementą: *Žemas žemaitukas, mažas mažaitukas visiems į tarpukojį žiūri.* – *Slenkstis* LTt V 6636. Vulgarizacija – viena būdingiausių mįslių kūrimo tendencijų (Sauka 1982, p. 222), be jos neapsieita ir šiuo atveju.

Kitokia neįtikėtina situacija kuriama vienoje muzikos instrumentus menančių mįslių. Joje arklys atsiduria raitelio rolėje: *Arklys ant avino joja.* – *Smičius ant skripkos* LTt V 7433. Žinoma, kad smičius buvo daromas iš arklio uodegos ašutų (Kirdienė, 2000, p. 79). Ko gero, todėl jis mįslėje įvardijamas arklio vardu. Apskritai lietuvių tautosakoje strykas dažnai lyginamas su arklio ar kumelės galva (Kirdienė, 2000, p. 115). Arklio sąsajos su muzikos instrumentais pastebimos ir vaikų dainose, kuriuose šie daromi iš baltos kumelės kūno: *Bus iš pilvo – būbnas, / Iš groblelių – striūnos, / Iš šonkaulių – cimbolėliai, / Iš uodegos – smičius* LLD I 447. Kūno dalių virsmas kitais objektais iš dalies gali sietis su tradicinių instrumentų gamyba. Ir vis dėlto minima balta kumelės spalva bei pats procesas gali turėti gilesnių prasmių.

Kitą mįslių grupę sudaro tekstai, kuriuose arklys vaizduojamas be jo valdymui reikalingų priemonių arba stebimasi keliavimu be arklio. Visos šios mįslės mena transporto priemones.

Mįslėse, kuriose netikėtumas bandomas sukurti važiavimu be arklių, paprastai išskaičiuojama eilė vienokių ar kitokių nesamų, bet logiškai mąstant, turinčių būti objektų. Vieni jų ir yra arkliai: *Dirvons be kelių, / Ažuols be šakų, / Eina šlajos be arklių.* – *Plaukia valtimi* LTt V 7395; *Ne arkliu važiuoja, / Ne botagu ragina, / Pirštu smertį gali pasiekti.* – *Eldija važiuoja* LTt V 7407. Iš tekstų sudaromas įspūdis, jog vyksta neįmanomi dalykai – važiuoti be arklio.

Mįslėse, kuriose vis dėlto arkliai vaizduojami, stebimasi jų galimybėmis keliauti be tam tikrų važiavimui skirtų atributų. Dažnai išskiriami specifiniai važnyčiojimo reikmenys: *Kumelė be*

mulo, / Botagas be šniūro – / Žino kelią be vadelių. – Eldija LTt V 7403. Užsiminimas apie kelio žinojimą gali sietis su realiu pastebėjimu, jog arkliai patys žinantys kelią namo. Pastebėtina, jog stebimasi ir tam tikromis arklių kūno deformacijomis: *Kelias be dulkių, / Arkliai be šnirplių, / O botagai be papliaukšiu. – Vanduo, valtis ir irklai* LTt V 7405; *Kumelė be kulšiu, / Kelias be dulkių, / Botagas be panaros – / Mirtis ant nosies. – Laivas* LTt V 7406. Gana stebinantys variantai, kuriuose arkliai vaizduojami su fizinėmis anomalijomis. Tam tikrų išsigimimų turintis arklys mįslėse tampa gyvūnu, po kurio apibūdinimu paslepiaama valtis ar laivas. Taigi bene populiariausia sausumos transporto priemonė pasitelkiama apibūdinti vandens transporto priemones. Arklio ir laivo, kaip ribinės erdvės objektų, panašumus yra pastebėjęs norvegų mokslininkas C. Westerdahl (Westerdahl 2009, p. 324).

1. 4. Arklys kaip vertinimo matas

Atskirą mįslių dalį sudaro mįslės, kuriose arklio įvaizdžiu nėra maskuojamas menamas objektas. Šiuose tekstuose įminimas arba lyginamas su arkliu, arba vertinamos arklių galimybės paveikti menamą objektą. Tokiais atvejais dažniausiai pasitelkiama arklio jėga, rečiau dydis, kitos savybės.

Arklio jėga mįslėse daugiausia akcentuojama tada, kai norima atskleisti tariamą ar realų daikto sunkumą. Kai menamas iš tiesų sunkiai pajudinamas objektas, arklio įvaizdžio vartojimas kaip ir turėtų suteikti papildomos informacijos bandančiam mįslę įminti: *Tupi kampe trupinys – / Neišveža nė arklys. – Pečius* LTt V 6665. Piešiama paradoksali situacija – daiktas vaizduojamas menku, tačiau arklys nesugeba jo pajudinti. Arklio jėga tampa tarsi užuomina, nurodanti tikrąjį įminimo objekto svorį.

Neretai, siekiant dar labiau padidinti įspūdį, vaizduojami keli ar begalė arklių, nepajėgiančių pavežti, atrodytų, visiškai lengvo objekto. Dažniausiai minimas arklių skaičius – šeši (LTt V 6740, 7090), šimtas (LTt V 7352) ar tūkstantis (LTt V 7092). Tiesa šiuose tekstuose jau atsiranda ne tik menamo objekto vertinimas pagal arklio jėgą, bet ir paties arklio stiprybės lyginamas su kitu objektu. Kaip pavyzdys būtų mįslė apie skruzdę: *Sens senelis, ant kupros kuprotas, ant sylės bagots: ko šimts arklių nepavež, tai jis ant kupros paneš. – Skruzdėlė velka už save didesnį daiktą* LTt V 6239. Mįslės esmę sudaro užuomina, jog menamas personažas paneša daugiau nei arklių būrys. Pažymėtina tai, jog visose mįslėse arklio jėga parodoma per menka nei reikalaujama, kas daugeliu atveju prieštarauja realybei.

Kita arklio savybė, iškeliamą kaip menamo objekto vertinimo matas – dydis. Šiose mįslėse būtent menamas objektas lyginamas su arkliu. Daugiausia tokių mįslių esama apie balną: šis

pateikiamas didesniu už arklį, bet mažesniu už šunį (LTt V 7390), slenkstį (LTt V 7391); kiaulę (LTt V 7392). Balnas – vienas būdingiausių su arkliais susijusių objektų, galbūt todėl arklys ir pasitelkiamas jam apibūdinti. Rusų mįslėje tokiu būdu maskuojama kita pakinktų dalis – lankas: *Встанет – выше лошади, / Ляжет – ниже курицыю – Дуга РФ с. 51 – Atsistos – už arklį aukštesnis, atsiguls – už vištą žemesnis. – Lankas*. Mįslės reikalaujama loginio mąstymo bei nuovokos ir arklio kinkymo žinių.

Su dydžių lyginimu siejasi ir mįslė: *Senelis kaip pipiriukas, o žingsnis kaip arklio. – Blusa* LTt V 6278. Iš tiesų blusos šoklumas tam tikra prasme gali būti prilygintas arkliui. Skirtumas esti tik gyvūnų dydžiuose.

Peržvelgus visą turimą medžiagą galima pasakyti, jog arklio įvaizdis mįslių užminimuose nevienareikšmis. Mįslių kūrėjams labiausiai imponavo tokios arklio fizinės savybės kaip greitis, šoklumas, ėdrumas. Menamų objektų ryšį su arkliu bandoma rasti ir jo skleidžiamuose garsuose bei išvaizdos bruožuose. Įdomu, jog arklys neretai slepia su savo priežiūra bei panaudojimu (šėrimu, jodymu, kinkymu) susijusius objektus: pjautuvo svarbą arklio pasirūpinime patvirtina net archeologinė medžiaga. Paradoksas – bene būdingiausia priemonė, kuria arklio vaizdiniu maskuojamas kitas objektas. Akivaizdu, jog humoristiniuose mįslių tekstuose dažniausiai pašiepiama kumelė. Kumelės įvardijimo vartojimas mįslės apkritai turi daug sąsajų su vaikų folkloru. Arklys, būdamas sausumos susisiekimo priemone, tampa pagrindine vaizdine priemone menant vandenyje naudojamą transportą. Apskritai, arklio įvaizdžio pasitelkimas kuriant mįsles apie visiškai skirtingų sferų (pradedant gamtos stichijomis, baigiant namų apyvokos daiktais) objektus leidžia kelti mintį, jog pats arklio traktavimas tradicinėje kultūroje buvęs universalus.

2. Arklys įminimuose

Nors arklys dažniau figūruoja mįslių užminimuose, tačiau nemažai ir pačiam arkliui apibūdinti skirtų mįslių. Vienose jų tiesiogiai menamas arklys, kitose arklys tampa vienu iš kelių menamų objektų. Pastebimos kelios tendencijos, kaip arklys įvardijamas mįslėse.

Kai arklys esti vienintelis menamas objektas, labai dažnai jo apibūdinimas vienaip ar kitaip siejasi su maistu. Pats arklys dažniausiai įvardijamas tiesiog mėsos gabalu: *Mėsine stirta / Keturiais spyriais paspirta. – Arklys* LTt V 5956. Padidinant galimybę įminti mįslę, įvardijama kokio medžiaga mėsos kalnas paspiriamas: *Mėsos stirta / Geležim paspirta. – Arklys pakaustytas* LTt V 5957. Taigi akcentuojamas nemenkas gyvūno dydis bei tai, jog jis yra kaustomas. Mėsa, apskritai, kūnas dažnai panaudojami mįslių užminimų kūrime (Kensminienė 2001, p. 187).

Dar labiau su maistu, valgymu susijusios tos mįslės, kuriose be tariamos mėsos įvardijamos ir valgymui reikalingos priemonės: *Ant geležies torielkų mėsa šokinėja*. – *Pakaustytas arklys* LTt V 5958. Įspūdžiui dar labiau sustiprinti (kartu tai galima laikyti ir užuomina menančiajam) pabrėžiama mėsos ypatybė: *Gyva mėsa guli ant geležinės lėkštės*. – *Arklys pakaustytas* LTt V 5959. Būdvardis *gyva* turėtų sufleruoti apie tai, jog menamas objektas yra gyvas padaras. Tiesa, pirmojoje mįslėje gyvumo įspūdį suteikia veiksmazodis *šokinėti*, kuris vėlgi atliepia į arkliui būdingus veiksmus. Įdomus pasagų įvardijimas lėkštėmis turi tam tikrą vizualių tarpusavio panašumų. Dar vienoje mįslėje tai akivaizdžiai pabrėžiama: *Pilnas kelias torielkėlių*. – *Arklio pėdos* LTt V 5976. Iš tiesų įspausta arklio pėda primena nedidelę lėkštutę.

Kiek išsiskiria mįslė: *Mėsinis tiltas / Geležimis paspirtas*. – *Arklys pakaustytas* LTt V 5960. Mėsa čia jau įvardijama tiltu. Prieš tai minėti įvardijimai buvo artimesni kūniškumo tendencijai, o šioje mįslėje mėsa pateikta gana estetizuotai. Arklio kūnas primena tiltą – ji tarsi platus išlenktas pakilęs nuo žemės kelias, tačiau mįslės užminimas nėra realistinis – mėsos tiltas neegzistuoja. Vis dėlto reikia priminti, jog tautosakoje tiltas dažnai yra renčiamas iš medžiagų, kurios vargu ar tinka jo statybai.

Kodėl arklys mįslėse taip akivaizdžiai siejamas su maistu, sunku pasakyti. Tradicinėje tautosakoje, kaip maisto šaltinis, jis minimas tik pasakose apie gyvūnus, keliuose vaikų dainų žanro tekstuose. Tačiau ir šiais atvejais jis iš esmės visada suvokiamas kaip plėšrūnų grobis, kurį šie stengiasi sugauti. Etiologinės sakmės teigia arklio mėsą esant nevalgomą, siedamos ją su velniška kilme. Kiek kitokie yra archeologiniai duomenys šiuo klausimu, kurie leidžia teigti, jog arkliai visų pirma buvo maisto šaltinis (Žukauskaitė 2009, p. 36). Apie arklius kaip tam tikro maisto išteklius užsimenama ir istoriniuose šaltiniuose (BRMŠ 1996, p. 345; 506; 604; BRMŠ 2001, p. 314; BRMŠ 2005, p. 12): sunku pasakyti, kiek jie siejasi su realybe, tačiau faktas, jog arkliai buvo valgomi (ypač karo ar pokario metu) egzistuoja (LE 1953, p. 273). Kiek šie duomenys turi ryšio su arklio vaizdavimu mįslėse, pasakyti dar sunkiau. Veikiausiai, toks vaizdavimas labiau sietųsi su tam tikromis mįslių kūrimui būdingomis tendencijomis.

Ne mažiau populiaru yra sinekdochos panaudojimo tendencija įvardijant mįslėse arkli. Šiuo atveju labiau norima pabrėžti arklio atliekamus veiksmus, išskaičiuojant tam tikras jo kūno dalis. Dažniausiai minimos kojos bei uodega: *Keturi kala, / Penktas kelią šluoja*. – *Arklys* LTt V 5963. Netikėtai ypatinga vieta skiriama arklio uodegai. Dažnai ji įvardijama itin gausiu kiekiu: *Keturi kala, / Šimtų šimtai švilpia*. – *Arklys* LTt V 5962. Be kojų bei uodegos dar gali būti minimos arklio akys: *Dujen šviečia, / Keturi kala, / Šimtų šimtai švilpia*. – *Arklys* LTt V 5971, rečiau prie visų jau minėtų kūno dalių pridedamos ausys: *Du bėga, / Du veja, / Du žiūri, / Du klauso, / Šeši šimtai paskui švilpia*. – *Arklys* LTt V 5972. Įdomu, jog šios kūno dalys dažniausiai yra įvardijamos ir Užgavėnių bei piršlybų dainose, kuriose dainuojama apie ypatingus arklio

sugebėjimus: kojomis išmušama, uodega nušluojama kelią, akimis suskaitomas žvaigždes bei ausimis girdimas visas paukštes ar karpomą rūtą. Tikėtina, jog šios asociacijos neatsitiktinės. Arklio galvos svarbą pastebi ir archeologai: atskirą grupę žirgų kapų sudaro kapai, kuriuose laidojamas ne visas žirgas, bet tik jo galva, taip pat jo kojos (Kurila 2009, p. 242). Arklio uodega taip pat turėjusi simbolinių prasmių: būta papročio piršlybų metu užmazgyti piršlių arklių uodegas. Vienais atvejais sutinkanti tekėti mergina turėjusi taip pasielgti, kitais – atmazgyti (Vyšniauskaitė 1995, p. 279). Arklių uodegos tarp tiurkų buvo garbės ir aukšto statuso ženklas (AIE 1954, p. 134). Galbūt neatsitiktinai, šios kūno dalys akcentuojamos ir tautosakos tekstuose.

Pastebėtina, jog esama mįslių, kuriose prašoma įminti ne visą arklių, bet tam tikrą jo kūno dalį. Populiariausia – kojos: *Kaulinė pirkaitė, geležinės durelės. – Pakaustyta arklio kanopa* LTt V 5961. Šiuo atveju pastatui suteikiamos arkliui būdingos savybės – kojos kaulas bei pasagos geležis.

Atkreiptas dėmesys ir į atrodytą, smulkmenišką detales arklio kūne: *Keturių broliukų užpakaly barzdytės* LTt V 5973; *Keturiem diedam barzdos atgal* LTt V 5974. Barzdomis apibūdinami plaukų kuokšteliai, esantys užpakalinėje kojos pusėje. Pačios kojos personifikuojamos – vadinamos brolių ar diedų vardu. Panašu, jog mįslėje *Mėšų puode geležis verda. – Arklys pažabotas* LTt V 5975, pirminis įminimas galėjęs būti arklio galva (Kensminienė 2002, p. 148). Yra ir mįslė, skirta apibūdinti kumelės kūno dalį: *Du kurpaliai palėpėj. – Kumelės speniai* LTt V 5976. Išskirtinai kumelei apibūdinti skirta mįslė galėjo atsirasti neatsitiktinai. Kumelės pienas minimas istoriniuose šaltiniuose, taip pat ir etnografinė medžiaga rodo jį naudotą kaip vaistą nuo tam tikrų ligų.

Apskritai, mįslės piešia labai dinamišką vaizdą: juntamas nuolatinis judėjimas, nusakomas žodžiais *bėga, veja*. Arklio bėgimas suvokiamas ir kaip darbas: *Keturi darbininkai dirba, vienas šluoja. – Arklys* LTt V 5964. Kitose mįslėse darbas įvardijamas dar konkrečiau: *kala, skaito, šluoja, kulia*. Kalimas bei kūlimas gali sietis su kanopų kaukšėjimu. Rusų mįslėje arklio, kaip darbininko įvaizdis pateikiamas dar akivaizdžiau: *He пахарь, не столяр, / He кузнец, не плотник, / А первый на селе работник – Лошадь* РФ с. 42 - *Ne artojas, ne stalius, ne kalvis, ne dailidė, o pirmas lauke darbininkas. – Arklys*. Rusų folklore yra analogiška patarlė (PIII с. 140), kas rodytų akivaizdžią migraciją iš vieno žanro į kitą. Arklio siejimas su darbu taip pat nėra atsitiktinis – paremių žanre didžioji dalis patarlių vaizduoja arklių kaip darbinį gyvulį. Kita vertus, tai susiję ir su kitų gyvūnų atliekama sąlyginai panašia veikla, todėl mįslėse atsiranda arklio įvardijimų geniu: *Eglė pavirto per visą svieta - / Genys genėjo per visą vieką. – Kelias, arklys* LTt V 7346. Apibūdinti arklio judėjimą pasitelkiami ir ištiktukai: *Keturi trept trept, /*

Daugiau kaip du šimtai šliukšt šliukšt. – *Arklys* LTt V 5965. Taigi stengiamasi perteikti ne tik regimąjį vaizdą, bet ir judėjimo skleidžiamus garsus.

Savitai mįslėse piešiamas arklio kinkymo vaizdinys: *Atamet vienų kinkų, atamet antrų kinkų, ikiš vidury plaukuoty.* – *Arklį kinko* LTR 3835 1051. Mįslė išsiskiria savo erotiškumu, ką yra pastebėjusi ir A. Kensminienė (Kensminienė 2001, p. 185). Dar akivaizdžiau erotiškumas pabrėžiamas mįslėje *Pilvs su pilvu, plauks su plauku, o per vidur kyšu kyšu.* – *Du pakinkyti arkliai ir dišlius* LTR 3644 1419. Šiuose tekstuose akcentuojamas arklio plaukuotumas bei kinkymo specifika. Beje, A. Kensminienė šias mįsles yra išskyrusi kaip vienas populiariausių (Kensminienė 2001, p. 192, 194). Taigi mįslėse arklys ne tik paslepiamas po erotišku vaizdu. Be to aišku, jog tai buvo pakankamai populiarūs tekstai, gyvavę tradiciniame folklore.

Atskirai reiktų užsiminti apie arklio apibūdinimus naujadarais. Paprastai jie pasitaiko mįslėse, kuriose spėjama daugiau nei vienas objektas: *Atlinguoja kibilda, / Ant tos kibildos kubulda, / Ant tos kubuldos visa valdžia.* – *Arklys, balnas, raitelis* LTt V 5981. Visais šių mįslių atvejais vaizduojama jojimo situacija: naujadarais keičiamas arklys, balnas, raitelis. Taip pat gali prisidėti vilko, pagriebusio avį, vijimosi situacija: *Atėjo kubudubu, / Paėmė kibidibi, / Duokit kamandikį, / Vysiu kubudubu, / Atimsiu kibidibi.* – *Vilkas paėmė avį. Duokit arklį, pavysiu vilką, atimsiu avį* LTt V 6075. Į akis krenta tai, jog visose mįslėse arklys įvardijamas *k* raide prasidedančiu žodžiu: *kibilda, kamandikis, kamantinis, kubuldokas, kamančikas*. Ši duslioji priebalsė dominuoja ir kitus objektus apibūdinančiuose naujadaruose. Tačiau net tai atvejais, kai visi kiti naujadarai pradedami kita raide, arkliui skirtas žodis prasideda raide *k*: *Atbėgo štukubuku, / Pagavo štikibikį, / Aš paėmiau kubuldoką, / Suginiau štukubuku, / Atėmiau štikibikį.* – *Vilkas, ožka, arklys* LTt V 6078. Ko gero, teisinga manyti, jog įvardijimai *kamandikis, kamantinis, kamančikas* sudaryti remiantis žodžiu *kamanos*, ką jau yra pastebėjusi A. Kensminienė (Kensminienė 2008, p. 20). Kodėl būtent kamos pasirinktos, sunku pasakyti: galbūt todėl, kad jos buvo vienos pagrindinių arklių valdymo priemonių. Tiesa, naujadarai gali sietis ir apskritai su arklio kinkymo priemonėmis, nes esti tarminis žodis *kamantas*, reiškiantis medinę pavalkų dalį (LKŽe: kamantas). Šių okazionalizmų sąsajas su įprastais žodžiais yra pastebėjęs ir L. Sauka (Sauka 1984, p. 24). *Kibilda* ar *kubuldokas* gali sietis su kanopų kaušėjimu. Vargu, ar jie gali turėti ką bendro su raišo, luošo žmogaus įvardijimu (LKŽe: kibilda).

Išsiskiria mįslė, susijusi su vestuvėmis. Tekste vėlgi išskaičiuojami objektai, kurių vienas – arklys: *Smaks marmaks, / Ant to marmako lipiks, / Ant to lipiko juoda varna žaliu kuodu.* – *Arklys, jaunikis – kavalierius, už jo kepurės – rūtos* LTt V 6428. Skirtingai nei anksčiau minėtose mįslėse, čia arklį apibūdinantis naujadaras prasideda *s/m* raidėmis. Su kuo galėtų sietis minimas *smaks marmaks*? Smaku buvo vadinama viena vežimo detalių (LKŽe: smakas), kiek

labiau žinomas smako, kaip besočio ar édrūno (LKŽe: smakas) apibūdinimas. Čia reiktų prisiminti, jog pasakose slibinas taip pat neretai vadinamas smaku. Kai kurie arklio apibūdinimai pasakose panašesni į slibino, nei į arklio apibūdinimus: *išbėgo iš girios arklys: <...> bėga – žemė dreba, iš ausų dūmai stulpais verčias, iš šnirplių garas aina, iš gerklės liepsna* BsO 92. Smakas taip pat apibūdino labai greitus subjektus (LKŽe: smakas), neretai taip įvardijami būtent arkliai. Marmakas taip pat siejams su greitumu, plepiu žmogumi (LKŽe: marmakas). Visi šie apibūdinimai vienaip ar kitaip siejasi su arkliais, todėl keistas naujadaras tampa nebe tokiu bereikšmiu. Apskritai eufemizmus kažkada buvo įprasta vartoti laikantis tabu išstarti tikruosius gyvūnų ar kitų objektų vardus (Skabeikytė-Kazlauskienė 2005, p. 244), o arklys esti vienas gyvūnų, turinčių labai daug įvairių jį apibūdinančių įvardijimų.

Įminimuose maskuojamas arklys labiausiai siejamas su kūniškumu, maistu: dominuoja arklio, kaip mėsos luito, įvardijimas; pasitelkiami indai, naudojami maisto gamyboje. Daugiausia dėmesio susilaukia arklio kojos, mažiau uodega, kitos kūno dalys. Esti ir atskirai kumelės kūnui apibūdinti skirta mįslė – bene vienintelė, kurioje kumelė apskritai yra menama. Maskuojami mįslėse ne tik arklio išvaizdos bruožai, bet ir arklio skleidžiami garsai, tam pasitelkiant besidarbuojančio asmens įvaizdį. Galiausiai, išskirtiniai naujadarai skirti arkliui įvardinti gali būti ne bereikšmiai: kai kurie jų turi sąsają su arklio kinkymo priemonėmis, vežimo dalimis.

Apibendrinant reiktų pasakyti, jog arklio vaizdavimas lietuvių mįslėse – įvairus bei daugiareikšmis. Užminimuose minimas arklys vienais atvejais gretinamas su įminimu pagal šiam ir arkliui būdingas savybes, kitais – gyvūnui suteikiant tik menamam objektui įprastus bruožus. Iš mįslių galima teigti, jog žmones labiausiai žavėjo arklio greitis, eiklumas, jėga. Ne vienoje mįslėje akcentuojama arklio kaip susisiekimo priemonės funkcija. Tuo pačiu nebuvo pamiršamos ir ne tokios teigiamos arklio savybės kaip édrumas. Dauguma bruožų, tokių kai sąsajos su vėju, universalios būdingos daugeliui kultūrų.

Pats arklys užminimuose siejamas su maistu: jį apibūdinti dažnai naudojami žodžiai *mėsa, lėkštės*. Daugiausia dėmesio skiriama arklio kaip transporto priemonės apibūdinimui. Vienos populiariausių tarp mįslių – erotinio turinio mįslės apie arklių kinkymą. Gausus vartojamų naujadarų skaičius leidžia spėti, jog arklys buvęs vienas gyvūnų, turėjusių savo pavadinimo metaforinius pakaitalus.

IŠVADOS

1. Pasitvirtino hipotezė, jog daugumoje lietuvių folkloro žanrų arklys yra siejamas su erotine sfera. Ryškiausiai tai atsiskleidžia dainuojamosios tautosakos simbolikoje. Erotinė semantika išvelgtina atskiruose pasakojamosios tautosakos kūrinuose, ypač mitologinėse sakmėse, erotinių užuominų netrūksta ir arklį vaizduojančiose patarlėse, mažiau jų tik mįslėse. Šį arklio įvaizdžio bruožą buvus universalų rodo ir analogiškai traktuojamų tekstų egzistavimas kitų tautų folklore.
2. Didžiojoje dalyje pasakų ir sakmių, taip pat kalendorinių apeigų bei piršlybų dainose vaizduojamas mitinis arklys. Mitiškumą atskleidžia arkliui suteikiama išorinė charakteristika (hiperbolizacija, ryšys su dangus šviesuliais ir brangiaisiais metalais, fiziniai trūkumai, kūno anomalijos), tam tikri fiziniai gebėjimai (skraidymas, ypatingas greitis, nardymas), galios (reagavimas į mitinio pasaulio reiškinius), arklių hierarchija. Tokios arklio funkcijos kaip išmintingų patarimų teikimo, pranašavimo, vedimo į anapusinį pasaulį, papročių sergėjimo, vaisingumo, materialinės gerovės užtikrinimo yra mitinio jo suvokimo paliudijimas. Lietuvių pasakomojoje tautosakoje vaizduojamas arklys turi ryšių su visomis pasaulio sferomis, tačiau dominuoja bruožai, siejantys jį su chtoniškuoju pasauliu bei šiam pasauliu priskiriamomis mitinėmis būtybėmis.
3. Liaudies dainos išsiskiria simboliniu arklio, tiksliau – žirgo, traktavimu. Jaunų žmonių santykius atskleidžiančiose dainose simboline semantika pasižymi arklio girdymo, šerimo rūtomis ir kitu pašaru, žolynų mindžiojimo, žirgo skendimo bei praradimo, rišimo, klupimo, žvengimo vaizdai. Nemaža dalis dainoms būdingos žirgo simbolikos atitinka vestuvinių papročių simboliką. Karinėse-istorinėse dainose simbolinę prasmę turi žirgo klupimas, žvengimas, grįžimas namo be raitelio, žirgo netektis.
4. Paremijos ryškiausiai atskleidžia arklio svarbą tradicinėje valstiečio buityje. Šiame žanre labai plačiai atspindimos realios arklių ypatybės, parodoma jų priežiūra. Perkeltinės prasmės paremių tekstuose arklio įvaizdis vartojamas, kalbant apie vyro ir moters santykius, vestuvinius papročius, žmogaus būdo bei elgesio bruožus. Mįslių kūrėjams daugiausia žavesio kėlė arklio fizinės savybės, todėl jos dažniausiai pasitelkiamos apibūdinant įvairius gamtos objektus bei namų apyvokos daiktus. Gausus naujadarų, susijusių su arklio aplinka, vartojimas maskuojant arklį mįslėse, stiprina mintį, jog arklio būta gyvūno, turėjusio ypatingai daug metaforinių vardo pakaitalų.
5. Svarbią reikšmę, neretai nulemiančią funkcijas bei požiūrį į gyvūną, folkloro tekstuose turi arklio pavadinimas. *Žirgo* įvardijimas tradiciniame folklore siejamas išskirtinai su

gražaus arklio įvaizdžiu, pakilia žmogaus būseną. Žodis *arklys* vartojamas įvairesnėse situacijose ir turi daugiau sąsajų su buitiskumu, agrarine kultūra. *Kumelės* įvardijimas ne itin dažnas, o vyraujantis požiūris į kumelę – negatyvus ir pašaipus. Išskirtinė kumelės pagarbos sfera – kumelės-motinos vaizdinys – siejamas su motinystės svarba tradicinėje kultūroje. Kiti žodžiai (*kumeliukas, eržilas, kumelys, ašvienis, ašva, kuinas*) dažnai vartojami konkrečiau įvardijimo reikalaujančiuose tekstuose. Arkliai tautosakoje gali būti įvardijami ir pagal spalvą. Šviesių, tamsių bei keršos spalvų minėjimai rodo tokių spalvų arklius buvus ypatingus, kontraversiškai vertintus tradiciniame mąstyme.

6. Nors daugumoje folkloro kūrinų arklys priklauso vyriškajai sferai, pastebimos šio gyvūno, ypač išskiriant kumelę, sąsajos ir su moterimis. Pasakojamojoje lietuvių tautosakoje moterys jodinėja kumelėmis, kumelė baudžia prasikaltusias merginas, paremijose kumelės įvaizdis dažnai perteikia moters gyvenimo ypatumus. Žirgu liaudies dainose rūpinasi ne tik vyrai, bet ir moterys, ypač savitai šitai parodoma karinėse-istorinėse dainose. Arklio bei moterų pasaulio sąsajas patvirtina ir archeologiniai duomenys.
7. Nepaisant plataus arklio įvaizdžio panaudojimo simbolių kalboje, mitinio arklio vaizdavimo, aktualūs tautosakoje išlieka ir su gyvenimo realijomis susiję arklio paveikslų bruožai. Apstu duomenų apie arklius tiek taikiame, tiek kariniame tradicinės sanklodos žmogaus gyvenime: arklių įsigijimą, praradimą, priežiūrą, panaudojimą, fizines bei būdo savybes, svarbą šeimos ir kalendoriniuose papročiuose. Atspindint realybę, ryškiausios yra arklio kaip darbininko ir transporto priemonės funkcijos.
8. Lyginant arklio paveikslą tautosakoje su arkliu kasdienėje darbinėje veikloje, tikėjimuose ir papročiuose, pastebėta, kad tautosaka sukaupė nepaprastai daug materialiojoje ir dvasinėje kultūroje funkcionavusios informacijos apie šį gyvūną. Įvairiapusiškas arklio vaizdinys, pateikiamas lietuvių folklore, rodo jį užėmus bene svarbiausią vietą tarp visų naminių gyvūnų tradicinės kultūros žmogaus pasaulėžiūroje.

ŠALTINIAI

- AED – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė P. Jokimaitienė ir N. Vėlius. Vilnius, 1986.
- BčDD – *Druskininkų dainos*. Užrašė J. Balčikonis. Vilnius, 1972.
- BKRT – *Biržų krašto tautosaka*. Parengė K. Aleksynas. Vilnius, 1982.
- BPP – Buračas B. *Pasakojimai ir padavimai*. Vilnius, 1996.
- BLLS – Lietuvių liaudies sakmės // J. Balys. *Raštai*. Vilnius, 2002. T. 3.
- BLMS – Lietuvių mitologiškos sakmės // J. Balys. *Raštai*. Vilnius, 2003. T. 4.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996–2005. T. 1–4.
- BsLP – *Lietuviškos pasakos*. Paruošė J. Stukas. Vilnius, 1989.
- BsLP I – *Lietuviškos pasakos*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 2001. Kn. 1.
- BsLP II – *Lietuviškos pasakos*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 2003. Kn. 2.
- BsLPY I – *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 1993. Kn. 1.
- BsLPY II – *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 1995. Kn. 2.
- BsLPY III – *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 1997. Kn. 3.
- BsLPY IV – *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 1998. Kn. 4.
- BsO – *Ožkabalių pasakos ir sakmės*. Surinko V. Basanavičius. Vilnius, 2001.
- BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius, 1998.
- Dbč – *Dubičiai*. Red. kolegija V. Milius, K. Račkauskas, A. Tyla. Vilnius, 1989.
- DKL – *Dangus, kunigai ir liaudis*. Paruošė K. Grigas ir S. Skrodenis. Vilnius, 1963.
- DSPSO – *Pasakos. Sakmės. Oracijos*. Surinko M. Davainis-Silvestraitis. Vilnius, 1973.
- DŽP – Daukantas S. *Žemaičių pasakos*. Vilnius, 1985.
- DŽT I – Daukantas S. *Žemaičių tautosaka: Dainos*. Vilnius, 1983. T. 1.
- DŽT II – Daukantas S. *Žemaičių tautosaka: Pasakos. Patarlės. Mįslės*. Vilnius, 1984. T. 2.
- EIF - Elisonas J. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje // *Mūsų tautosaka*. Kaunas, 1932. Nr. 9.
- GMLP – *Gražiausi Mažosios Lietuvos padavimai*. Sudarė J. Bicka ir F. Tumosas. Marijampolė, 2000.
- GP - *Gervėčių pasakos*. Parengė A. Seselskytė. Vilnius, 1997.
- KLPTK - *Lietuvių pasakomosios tautosakos katalogas*. Vilnius 1999, T. 1; 2001, T. 2, Kaunas T. 3. 2002.
- KMG – *Kai milžinai gyveno: padavimai apie miestus, ežerus, kalnus, akmenis*. Parengė B. Kerbelytė. Vilnius, 1983.
- KMP – *Močiutės pasakos*. Parengė B. Kazlauskienė. Vilnius, 1985.
- KtR – Katkus M. *Raštai*. Vilnius, 1965.

KŽA – *Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai*. Parengė B. Kerbelytė. Vilnius, 1999.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I-XX, 1941-2002); elektroninis sąvadas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius, 2005. <http://www.lkz.lt/>

LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*: **I** – Vaikų dainos / Parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1980. T. 1; **II** – Vestuvinės dainos. Kn. 1. Piršlybų dainos / Parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1983. T. 2; **III** – Karinės-istorinės dainos. Kn. 1 / Parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1985. T. 3; **IV** – Vestuvinės dainos. Kn. 2. Sutartuvių – jaunojo išleistuvių dainos / Parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1988. T. 4; **V** – Vestuvinės dainos. Kn. 3. Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos / Parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1989. T. 5; **VI** – Darbo dainos. Kn. 1. Javapjūtės ir grikių rovimos dainos / Parengė V. Misevičienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. Vilnius, 1993. T. 6; **VII** – Šeimos dainos. Kn. 1 / Parengė L. Sauka, melodijas parengė V. Juodpusis. Vilnius, 1994. T. 7; **VIII** – Vestuvinės dainos. Kn. 4. Jaunosios ieškojimo – išvažiavimo į jungtuves dainos / Parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1994. T. 8; **IX** – Karinės-istorinės dainos. Kn. 2 / Parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė A. Žičkienė. Vilnius, 1995. T. 9; **X** – Jaunimo dainos. Meilės dainos. Kn. 1 / Parengė N. Laurinkienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1996. T. 10; **XI** – Vestuvinės dainos. Kn. 5. Sugrįžimo iš jungtelių – jaunosios apdovanojimo dainos / Parengė N. Vėlius, melodijas parengė L. Burkšaitienė. Vilnius, 1996. T. 11; **XII** – Darbo dainos. Kn. 2. Laukų ir namų darbų dainos / Parengė V. Misevičienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1997. T. 12; **XIII** – Šeimos dainos. Kn. 2 / Parengė L. Sauka, melodijas parengė V. Juodpusis. Vilnius, 1998. T. 13; **XIV** – Šeimos dainos. Kn. 3 / Parengė J. Ūsaitytė, D. Vaitkevičienė, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 1998. T. 14; **XVI** – Humoristinės-didaktinės dainos. Dainos apie girtuoklystę / Parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė J. Gudaitė. Vilnius, 2002. T. 16; **XVII** – Karinės-istorinės dainos. Kn. 3 / parengė V. Ivanauskaitė, melodijas parengė A. Žičkienė. Vilnius, 2003. T. 17; **XVIII** – Karinės-istorinės dainos. Kn. 4 / Parengė V. Ivanauskaitė, melodijas parengė A. Žičkienė. Vilnius, 2004. T. 18; **XIX** – Karinės-istorinės dainos. Kn. 5 / Parengė K. Aleksynas, melodijas parengė Ž. Ramoškaitė. Vilnius, 2005. T. 19; **XX** – Kalendorinių apeigų dainos. Kn. 1 / Parengė J. Ūsaitytė, melodijas parengė A. Žičkienė, 2007. T. 20.

LLDK – V. Misevičienė. *Lietuvių liaudies dainų katalogas*: Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos. Vilnius, 1972.

LMD – Lietuvos mokslo draugijos tautosakos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LPDI – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*. Surinko ir parengė J. Dovydaitis. Vilnius, 1987.

LRD – *Linelius roviau, dainavau: Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė*. Sudarė ir parengė B. Stundžienė, Z. Puteikienė, K. Garšva ir kt. Vilnius, 1990.

LRŠ – *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė B. Kerbelytė. Vilnius, 1981.

LLA – *Lietuvių liaudies anekdotai*. Parengė B. Kerbelytė, P. Krikščiūnas. Vilnius, 1994.

LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*. Parengė K. Grigas, L. Kudirkienė, R. Kašėtienė ir kt. Vilnius, 2000. T. 1.

LPPe – *Lietuvių patarlių ir priežodžių elektroninis sąvadas*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005-2007. <http://www.aruodai.lt/patarles/>

LT – *Lietuvių tauta*. Vilnius, 1926–1928. Kn. 4.

LTA – *Lietuvių tautosakos archyvas*.

LTR – *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas*.

LTt III – *Lietuvių tautosaka: pasakos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė. Vilnius, 1965. T. 3.

LTt IV – *Lietuvių tautosaka: pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė. Red. L. Sauka. Vilnius, 1967. T. 4.

LTt V – *Lietuvių tautosaka: Smulkioji tautosaka*. Red. K. Grigas. Vilnius, 1968. T. 5.

LVIA – *Lietuvos valstyvės istorijos archyvas*.

MP – *Mūsų pasakos*. Surinko ir paruošė S. Tijūnaitis. Vilnius, 1958.

MT – *Mūsų tautosaka*. Kaunas, 1932. Nr. 5.

PP – *Patarlės ir priežodžiai*. Paruošė K. Grigas. Vilnius, 1958.

SIŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Surinko M. Slančiauskas. Vilnius, 1974.

SIŠLSA – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko M. Slančiauskas. Vilnius, 1975.

SIŠLSP – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Parengė N. Vėlius. Vilnius, 1985.

StŽ – *Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos*. Parengė K. Aleksynas. Kaunas, 1985.

SV – *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1987.

UKP – *Utenos krašto padavimai*. Parengė L. Buičėnienė. Kaunas, 1996.

VDU ER – *Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštynas*.

VEMD – *Ežeras ant milžino delno: lietuvių liaudies padavimai*. Sudarytojas N. Vėlius. Vilnius, 1995.

VKAŽ – *Kaip atsirado žemė: lietuvių etiologinės sakmės*. Sudarė ir parengė N. Vėlius. Vilnius, 1986.

VLD – *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė N. Vėlius. Vilnius, 1979.

V – *Veliuona: Lietuvos valsčiai*. Sudarė V. Girininkienė, P. Krikščiūnas, I. Seliukaitė. Vilnius, 2001.

РПП - Русские пословицы и поговорки. Под редакцией В. П. Аникина. Москва, 1988.

РФ – Русский фольклор. Сост. и примеч. В. П. Аникина. Москва, 1985.

LITERATŪRA

- AIE 1954: *American International Encyclopedia: A comprehensive reference work*. T. 8. New York.
- Anglickienė L. 1996: Žydas pasakojamojoje tautosakoje // *Liaudies kultūra*. Nr. 5.
- Anglickienė L. 1998: Čigonai lietuvių tautosakoje // *Liaudies kultūra*. Nr. 1.
- Apanavičius R. 1992: *Baltų etnoinstrumentologija*. Kaunas.
- Bairišauskaitė T. 2009: Totorių paveldas Lietuvoje // *Europos paveldo dienos: istoriją kuriame kartu*. Prieiga per internetą: <http://www.kpd.lt/epd2009/index.php/lt/kitoks-pveldas/totoriu-paveldas> [žiūrėta 2010 08 22]
- Baldžius J. 2005: *Rinktiniai raštai: etnologijos ir tautosakos baruose*. Vilnius.
- Balys J. 1935: Nuo žirgo puolęs bernelis // *Tautosakos darbai*. T. 1.
- Balys J. 1993: *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius.
- Balsys R. 2006: *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda.
- Balsys R. 2010: Dėl 1249 metų Kristburgo sutartyje minimų „*tilussones vel ligaschones*“ // *Logos*. Nr. 64.
- Beresnevičius G. 1990: *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*. Klaipėda.
- Beresnevičius G. 2004: *Lietuvių religija ir mitologija: sisteminė studija*. Vilnius.
- Bertašius M. 2006: Žirgo aukojimo ypatybės Kauno apylinkių kapinynuose // *Žemaičių žemė*. Nr. 3.
- Bertašius M. 2009: Horse grave, sacrifice, and performers of public rituals // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Bertulaitis J. 1997: Senovės prūsų religija su lietuvių ir latvių paralelėmis // *Lietuvių mitologija*. T. 2. Vilnius.
- Biedermann H. 2002: *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius.
- Blažys K. 1993: Nidos lėkiai // *Liaudies kultūra*. Nr. 1.
- Bliujienė A., Butkus D. 2009: Burials with Horses and Equestrian Equipment on the Lithuanian and Latvian Littorals and Hinterlands (from the Fifth to the Eighth centuries) // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Briuckner A. 1995: Starożytna Litwa. Ludy i bogy: Szkice historyczne i mitologiczne // *Lietuvių mitologija*. T.1. Vilnius.
- Brūzis R., Spirgīs R. 2009: The Ogresgala Čabas cemetery and horse sacrifice // *Archaeologia Baltica*. T. 11.

- Budrių kaimas iš praeities: sodybos ir pastatai; darbai ir butis; pasakojimai* 1993: Red. I. Jablonskis. Vilnius.
- Buftenė G. 2000: Patarlių pasaulėvaizdžio bruožai // *Tautosakos darbai*. T. 12 (19).
- Buftenė G. 2000: Adata lietuvių ir kitų Europos tautų patarlėse // *Tautosakos darbai*. T. 13 (20).
- Buračas B. 1934: Perkūnas: Burtai ir prietarai // *Naujoji Romuva*. Nr. 180.
- Buračas B. 1993: *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius.
- Butkevičius I. 1971: Stogų žirgeliai – sodybos puošmena // *Mokslas ir gyvenimas*. Nr. 1.
- Būgienė L. 2004: Komunikacinės sistemos kontekstas: sakmių ir patarlių sąveikos // *Tautosakos darbai*. T. 20 (27).
- Clemen C. Ch. 1997: Baltų ir slavų religija // *Lietuvių mitologija*. T. 2. Vilnius.
- Čepienė I. 1977: *Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai*. Vilnius.
- Černiauskaitė D. 2005: Patarlių metaforikos savitumas // *Tautosakos darbai*. T. 30.
- Čilvinaitė M. 1970: Piršlybų papročiai // *Eržvilkas*. Vilnius.
- Daugnoras L. 2006: Marvelės kapinyne iškastų žirgų kaulų patologijos // *Žemaičių žemė*. Nr. 3.
- Daujotytė V. 1984: *Lyrikos teorijos pradmenys: mokymo priemonė respublikos aukšt. m-klų filologijos spec. studentams*. Vilnius.
- Dirvelytė O. 1999: Erdvė vestuvinėse dainose // *Darbai ir dienos*. T. 11(20).
- Dundulienė 1977: Arklys lietuvių pasaulėjautoje // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 17 (1).
- Dundulienė P. 1979: *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius.
- Dundulienė P. 1991: *Lietuvių etnologija*. Vilnius,.
- Dundulienė P. 2006: *Akys lietuvių pasaulėjautoje*. Vilnius.
- Durkheim E. 1999: *Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje*. Vilnius.
- Garbačauskaitė V. 1996: *Šėriau šėriau sau žirgelį*. Kaunas.
- Gimbutienė M. 1985: *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius.
- Glagau O. 1970: Lietuvininkų butis ir būdas // *Lietuvininkai: apie vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje*. Vilnius.
- Glinskaitė I. 1996: Viena baladė – tūkstantis variantų („Per tiltą jojau“ retrospektyva) // *Darbai ir dienos*. T. 3 (12).
- Greimas A. J. 1990: *Tautos atminties beiėskant: apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago.
- Grigas K. 1976: *Lietuvių patarlės*. Vilnius.
- Grigas K. 1987: *Patarlių paralelės*. Vilnius.
- Grigas K. 2001: Kai kurios patarlių prasmų mįslės // *Tautosakos darbai*. T. 15 (22).

- Hukantaival S. 2009: Horse skull and „Alder Horse”: the horse as a depositional sacrifice in buildings // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Ivanauskaitė V. 2003: Naujos folklore tendencijos karinėse istorinėse dainose (XIX a. pabaiga–XX a. pradžia) // *Lietuvių liaudies dainynas: Karinės-istorinės dainos*. T. 17. Vilnius.
- Ivanauskaitė V. 2004: Tarpukario Lietuvos dainos: kolektyvinės ir individualios kūrybos sintezė // *Lietuvių liaudies dainynas*. T. 18. Vilnius.
- Jasiūnaitė B. 2010: *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius.
- Jokimaitienė P. 1995: Karinės istorinės dainos // *Lietuvių liaudies dainynas: Karinės-istorinės dainos*. T. 3. Vilnius.
- Kadžytė G. 1997: Gaidys lietuvių patarlėse // *Tautosakos darbai*. T. 6–7 (13–14).
- Karczewska M., Karczewski M., Gręzak A. 2009: The role of the horse burials in the Bogaczewo Culture. Key studies of Paprotki Kolonia site I cemetery, Northeast Poland // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Kaunienė O. Kaunas E. 1991: *Vaistingieji augalai*. Kaunas.
- Kavaliauskienė A. 2002: Žalios spalvos simbolika lietuvių liaudies pasaulėžiūroje // *Liaudies kultūra*. Nr. 3.
- Kavaliauskienė A. 2006: *Vestuviniai simboliai liaudies dainose: spalvinis aspektas*. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas.
- Kazlauskienė B., Sauka L. 1983: Piršlybų dainos // *Lietuvių liaudies dainynas: Vestuvinės dainos*. T. 2. Vilnius.
- Kazlauskienė N. 2010: *Moters ir vyro apranga lietuvių liaudies dainose: tradicijos ir modernumo sankirta*: Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas.
- Kerbelytė B. 1993: Arklys – toteminis gyvūnas? // *Liaudies kultūra*. Nr. 5.
- Kerbelytė B. 1970: *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius.
- Kerbelytė B. 2005: *Tautosakos poetika*. Kaunas.
- Kerbelytė B. 2009: Folkloro duomenys – senosios raštijos žinių vertinimo priemonė // *Tautosakos darbai*. T. 27.
- Kensminienė A. 2001: Kūniškumas lietuvių mįslėse – liaudies juoko kultūros įnašas // *Tautosakos darbai*. T. 14 (21).
- Kensminienė A. 2002: Lietuvių mįslių reikšminės figūros ir įminimo galimybės. // *Tautosakos darbai*. T. 17 (24).
- Kensminienė A. 2008: Lietuvių mįslių kalbinė raiška: morfologiniai ir fonetiniai žaidimai // *Tautosakos darbai*. T. 35.
- Kevėnaitė I. 1999: Kovoje su giltinės palydovėmis // *Darbai ir dienos*. Nr. 11(20).
- Kirdienė G. 2000: *Smuikas ir smuikavimas: lietuvių etninėje kultūroje*. Vilnius.

- Klimavičius J. 1993: Arklys, žirgas, eržilas, kumelys, kumelė, ašva, ašvienis: Šių žodžių reikšmės ir kilmė // *Liaudies kultūra*. Nr. 5.
- Klimka L. 2006: Žirgas lietuvių papročiuose // *Žemaičių žemė*. Nr. 3.
- Klimka L. 2008: Žirgas ir arklys lietuvių papročiuose // *Lietuviški žirgai*. Vilnius.
- Klimka L. 2009: *Lietuviškų švenčių rate*. Vilnius.
- Kontny B. 2009: Horse and its use in the Przeworsk Culture in the light of archeological evidence // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Kontny B, Okulicz-Kozaryn J., Pietrzak M. 2009: Horse graves in the Elbląg group. The case of the cemetery at the Nowinka, Tolkmicko commune // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Krėvė-Mickevičius V. 1930: Dzūkų vestuvės // *Mūsų tautosaka*. T. 2. Kaunas.
- KIŽ 1997: *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sudarė D. Ramonienė. Vilnius.
- Krištopaitė D. 1965: *Lietuvių liaudies karinės- istorinės dainos: feodalizmo epocha*. Vilnius.
- Kudirka J. 1993: *Lietuviškos kūčios ir Kalėdos*. Vilnius.
- Kudirkienė L. 2007: Patarlės interpretacija: diachroninis aspektas // *Tautosakos darbai*. T. 33.
- Kulikauskienė-Volkaitė R. 1996: „Žirgų kapai“ ir jų simboliai senovės lietuvių laidosenoje // *Senovės baltų kultūra: augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius.
- Kurila L. 2009: Symbolic horse burial in the Iron Age of East Lithuania // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Laurinkienė N. 1990: *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius.
- Laurinkienė N. 1995: Jaunimo ir meilės dainos // *Lietuvių liaudies dainynas: Jaunimo ir meilės dainos*. T.10. Vilnius.
- Laurinkienė N. 1996: *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius.
- LTE 1976: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 1. Vilnius.
- LE 1953: *Lietuvių enciklopedija*. T. 1. Boston.
- LEB 1988: *Lietuvių etnografijos bruožai: šeimos buitis ir papročiai*. Red. A.Vyšniauskaitė. Vilnius.
- Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje* 1978: Red. R Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius. Kn. 1.
- Kuncienė O. 1981: Prekyba // *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*. Kn. 2. Vilnius.
- Macijauskienė V. 2008: Žemaitukų savybės // *Lietuviški žirgai*. Vilnius.
- Macijauskienė V. 2008: Žemaitukų veislės istorija // *Lietuviški žirgai*. Vilnius.
- Mačiekus V. 1988: Papročių teisės elementai Upininkų valstiečių tarpusavio santykiuose XXa. pirmojoje pusėje // *Kraštotyra*. Nr. 22. Vilnius.
- Mačiekus V. 1992: Arkliavagystė Lietuvoje // *Liaudies kultūra*. Nr. 6.

- Maldre L., Luik H. 2009: The horse in Estonia in the late Bronze Age: archeozoological and archeological data // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Manvydas Dorohostaiskis K. M. 2008: *Hipika arba knyga apie arklius*. Šiauliai.
- Martinaitis M. 1994: Išėjimas iš rojaus tautos dainose // *Liaudies kultūra*. Nr. 6.
- Merkienė R. 1989: *Gyvulių ūkis XVIa. –XXa. Pirmojoje pusėje: etninės patirties ištakos*. Vilnius.
- Merkienė R. 1994: Stainės Lietuvoje: realijos ir leksemos sąsaja (XVI–XXa.) // *Lituanistica*. Nr. 1.
- Metford J. C. 2001: *Krikščionybė: realijos ir legendos*. Vilnius.
- Mickevičius J. 1933: Žemaičių vestuvės // *Mūsų tautosaka*. Kaunas. T. 7.
- Milius V. 1991: Seinų krašto lietuvių vestuvių papročiai // *Lietuvių liaudies vestuvių papročiai*. Vilnius.
- Nepokupnas A. 1983: Baltai slavų giminaičiai // *Kalba ir žmonės*. Vilnius.
- Niemi A. R. 1996: *Lituanistiniai raštai: lyginamieji dainų tyrinėjimai*. Vilnius.
- Norse Mythology A to Z: third edition* 2010: K. N. Daly. New York.
- Nowakowski W. 2009: Horse burials in Roman period cemeteries of the Bogaczewo culture // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Pavarėnis* 1998: Red. N. Marcinkevičienė. Vilnius.
- Pavasarinis* 1998: Red. N. Marcinkevičienė. Vilnius.
- Počiulpaitė A. 1992: Tautodailės siužetai, personažai, jų vaizdavimas // *Liaudies kultūra*. Nr. 1.
- Quast D. 2009: Merovingian period equestrians in figural art // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Racėnaitė R. 2006: Gyvūnai mirties pranašai senojoje kultūroje // *Senovės baltų kultūra: Gamta ir religija*. Vilnius.
- Račiūnaitė R. 2002: *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga–XX a. vidurys)*. Kaunas.
- Radzevičius V. 1986: Vestuvių papročiai XXa. pradžioje // *Upytė*. Vilnius.
- Razauskas D. 2004: *Vėjūkas: Lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį*. Vilnius.
- Razauskas D. 2008: „Mėnuo kaktoje“. Laukis lietuvių tradicijoje ir kai kurios netikėtos sąsajos // *Tautosakos darbai*. T. 36.
- Repšienė R. 2002: Lietuvių etiologinės saktės: dviejų kultūrų dermė // *Liaudies kultūra*. Nr. 1.
- Rimkus V. 1985: Zoomorfiniai motyvai lietuvių liaudies skulptūroje // *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983 ir 1984 metais*. Vilnius.
- Sabaliauskas A. 1965: *Žodžiai pasakoja*. Vilnius.
- Sauka D. 1970: *Tautosakos savitumas ir vertė*. Vilnius.

- Sauka L. 1968: Lietuvių vestuvinės dainos: XIX a.–XX a. pradžia // *Literatūra ir kalba*. Nr. 9. Vilnius.
- Sauka L. 1984: Retieji mįslių žodžiai // *Kalbos kultūra*. T. 46.
- Sauka L. 1988: Nuo sutartuvių iki jaunojo išleistuvių // *Lietuvių liaudies dainynas: Vestuvinės dainos*. T. 4. Vilnius.
- Sauka L. 1994: Šeimos dainos: tėvų namuose. Šeimos kūrimas. Vyras ir žmona // *Lietuvių liaudies dainynas: Šeimos dainos*. T. 7. Vilnius.
- Sauka L. 1994: Nuo paslėptos nuotakos ieškojimo iki išvažiavimo į vestuves // *Lietuvių liaudies dainynas: Vestuvinės dainos*. T. 8. Vilnius.
- Sauka L. 1999: *Lietuvių tautosaka*. Kaunas.
- Seaton A. 1972: *The Cossacks: Men at arms*. Berkshire.
- Senoji lietuvių skulptūra* 1994: Red. L. Kanopkienė Vilnius.
- Senvaitytė D. 2005: *Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje: mitologinis aspektas*. Kaunas.
- Sesleskytė A. 1985: *Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą*. Vilnius.
- Skabeikytė-Kazlauskienė G. 2005: *Lietuvių tautosaka: įvadas*. Kaunas.
- Skeivys R. 1997: Lietuviškos mįslės. // *Tautosakos darbai*. T. 6–7 (13–14).
- Skvortsov K. 2009: Burials of riders and horses dated to the Roman Iron Age and Great Migration period in Aleika-3 (former Jaugehnen) cemetery on the Sambian peninsula // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Slaviūnas Z. 1955: Antano Juškos “Svotbinės dainos” // *Lietuviškos svotbinės dainos*. T. 1. Vilnius.
- Sruoga B. 1927: *Dainų poetikos etiudai*. Kaunas.
- SRŽ 2002: *Simbolinių reikšmių žodynas*. Sudarė L. Lapinskienė. Panevėžys.
- Statkevičius V. 1992: *Šilališkiai: darbai ir papročiai*. Vilnius.
- Stundžienė B. 1998: Laikas liaudies dainose // *Tautosakos darbai*. T. 9 (16).
- Stundžienė B. 2004: Vestuvinių ir iniciacinių apeigų sąsajos dainose // *Tautosakos darbai*. T. 21.
- Svetlauskas S. 2008: Sartų lenktynių tradicijos ir ristūnai // *Lietuviški žirgai*. Vilnius.
- Šaknys Ž. 2007: B. Jaunimo gyvenimo raiška // *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas: Papročiai*. Kaunas.
- Šmitas P. 1924: Senovės latvių žirgas // *Tauta ir žodis*. Kaunas.
- Šmitas P. 1999: *Latvių mitologija*. Vilnius.
- Šveistienė R. 2008: Lietuvos sunkiųjų arklių veislės charakteristika // *Lietuviški žirgai*. Vilnius.
- Šveistienė R. 2008: Stambiųjų žemaitukų istorija // *Lietuviški žirgai*. Vilnius.
- Toporov V. 2000: *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. Vilnius.

- Tumėnas V. 1997: „Žirgelių“ rašto semantinis laukas // *Liaudies kultūra*. Nr. 2.
- TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sud. A. Bendorienė, V. Bogušienė, E. Dagyte ir kt. Vilnius.
- Ūsaitytė J. 2007: Advento-Kalėdų dainų turinio apimtys ir potekstės // *Lietuvių liaudies dainynas: Kalendorinių apeigų dainos*. Vilnius, T. 20.
- Vaicekuskas A. 2005: *Lietuvių žiemos šventės: bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.* Kaunas.
- Vaitkevičienė D. 2008: *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius.
- Vaiškūnas J. 1992: Saulės ir mėnulio simbolika baltų pasaulėžiūroje // *Senovės baltų simboliai: Senovės baltų kultūra*. Vilnius.
- Vaitkunskienė L. 1981: Žirgų aukos Lietuvoje // *Lietuvos archeologija*. Vilnius. Kn. 2.
- Valančius M. 1972: *Raštai*. Vilnius.
- PLS 2001: Valikonytė I., Lazutka S., Gudavičius E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius.
- Vėlius N. 1977: *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius.
- Vėlius N. 1979: Mitologinių sakmių pasaulis // *Laumių dovanos*. Vilnius.
- Vėlius N. 1983: *Senovės lietuvių pasaulėžiūra: struktūros bruožai*. Vilnius.
- Vėlius N. 1987: *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius.
- Vilcāne A. 2009: Finding of harness items and the cult of the horse in Latgalian and Selonian territories // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Vilys G. 1993: „Šyvio“ šokdinimas Vakarų Suvalkijoje // *Liaudies kultūra*. Nr. 6.
- Vyšniauskaitė A. 1993: *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas.
- Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. 1995: *Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius.
- Westerdahl Ch. 2009: The horse as a liminal agent // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11
- Wyczółkowski M., Makowiecki D. 2009: Horse sacrifices in Prussia in the Early Middle Age. Ritual area in Paganowo site IV, Olsztyn province (Poland) // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Zemītis G. 2009: The „Divine trial“ in 12th century Turaida in hisotrical context // *Archaeologia Baltica*. T. 11.
- Zinoviev A. V. 2009: Horses from two burials in Samland and Natangen (Second century, Kaliningradskaja province, Russia) // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Žagarkalys J. 1975: Arklių šventė Biržuose // *Kraštotyra*. Vilnius.
- Žukauskaitė J. 2009: Images of the Horse and Horseman in Corded Ware Culture studies // *Archaeologia Baltica*. Nr. 11.
- Былины* 1988: Ф. М. Селиванова. Москва.
- Голан А. 1993: *Миф и символ*. Москва. Русслит.

- Эстонский фольклор* 1980: Ред. Р. Вийдалепп. Таллин.
- Колпакова Н. П. 1962: *Русская народная бытовая песня*. Ленинград.
- Крикманн А 2001: Вклад современной теории метафоры в паремиологию // *Tautosakos darbai*. Т. 15 (22).
- Лазутин С. Г. 1981: *Поэтика русского фольклора*. Москва.
- Потапов Л. П. 1977: Конь в верованиях и эпосе народов саяно-алтая // *Фольклор и этнография: связи фольклора с древними представлениями и обрядами*. Ленинград.
- Пропп В. *Морфология/Исторические корни волшебной сказки*. Москва, 1998.
- Славянские древности* 1999: Етнолингвистический словарь под общей редакцией М. И. Толстого, Т. 2. Москва.
- Славянская мифология: Энциклопедический словарь* 1995. Топорков Андрей Львович, Москва.

PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA

Straipsniai disertacijos tema recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose, referuojamuose tarptautinėse duomenų bazėse:

1. Šukytė G. The behaviour of horses in Lithuanian Narrative Folklore. – *Archaeologia Baltica: The horse and man in European antiquity (worldview, burial rites, and military and everyday life)*. Klaipėda, 2009. Nr. 11. P. 357–363. ISSN 1392–5520 (*EBSCO, TOC Premier Database Coverge List*).

2. Šukytė G. Kai kurie arklių įvardijimai lietuvių tautosakoje. – *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis*. Šiauliai, 2009. T.8. P. 44–52. ISSN 1822–7302 (*Index Copernicus*).

Straipsniai disertacijos tema kituose recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose:

1. Šukytė G. Padavimų arklys. – *Laikas ir žodis*. Kaunas, 2008. T. 1. P. 43–53. ISSN 1822–9972.

2. Šukytė G. Arklių įgijimo būdai pasakomojoje tautosakoje. – *Laikas ir žodis*. Kaunas, 2011. T. 2. P. 21–31. ISSN 1822–9972.

Pranešimai disertacijos tema nacionalinėse ir tarptautinėse mokslinėse konferencijose:

1. Šukytė G. *The observation of the horses' behaviour in narrative folklore*. Tarptautinė mokslinė konferencija „The Horse and Man in European Antiquity (Worldview, Burial Rites, Military and Everyday Life)“. Klaipėdos universitetas. Klaipėda, 2008 spalio 8 – 12 d.

2. Šukytė G. *Arklių įgijimo būdai pasakomojoje tautosakoje*. Mokslinė VDU studentų humanitarų konferencija „Hominem quaero – ieškau žmogaus“. Kaunas, 2009 m. kovo 26-27 d.

3. Šukytė G. *Kumelė lietuvių pasakomojoje tautosakoje*. Mokslinė konferencija „Prof. N. Vėliaus skaitymai“. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Vilnius, 2009 balandžio 9 d.

4. Šukytė G. *Arklio vardai lietuvių tautosakoje*. Tarpdisciplininė mokslinė konferencija „Vardas kultūroje“. Šiaulių universitetas. Šiauliai, 2009 m. gegužės 14–15 d.